

สึนามิ

คลื่นแห่งการปฏิรูป
Tsunami : waves of reform

มูลนิธิชุมชนไท

สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

สึนามิ : คลื่นแห่งการปฏิรูป (Tsunami : waves of reform)

หมายเลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ ISBN : 978-616-92459-0-2

พิมพ์ครั้งแรก 2,000 เล่ม

บรรณาธิการบริหาร

ปรีดา คงแป้น
จำนงค์ จิตร์นิรัตน์
พิชยา แก้วขาว
ไมตรี จงไกรจักร์

บรรณาธิการ

กรรณจรียา สุขรุ่ง

คณะผู้เขียน

ปรีดา คงแป้น
ปิยนภ ประยูร
หนูเพียร แสนอินทร์
มณีนรัตน์ มิตรปราสาท
ดร.นฤมล อรุโณทัย
นิตานาถ รัตนนาคินทร์ (โยธาสุนทร)

กองบรรณาธิการ

ศรินันต์ สุวรรณโมลี
สุภาภรณ์ จรูณรัตน์กุล
จิรวรรณ ชูชานาญ
พิชิต ไพศาลโอภาส
วารินทร์ คงแป้น

ออกแบบปกและรูปเล่ม

หนูเพียร แสนอินทร์

บทเรียน 10 ปี

สึนามิ : คลื่นแห่งการปฏิรูป

จัดพิมพ์โดย

มูลนิธิชุมชนไทย เลขที่ 11 ถนนกรุงเทพกรีฑา ซอย 1
แขวงหัวหมาก เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ ฯ โทร. 0-2379-5386-7

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์บริษัท พีเอ็นพี กรุป จำกัด
1421 หมู่บ้านเสนาวิลล่า ถ.ลาดพร้าว
คลองจั่น บางกะปิ กทม. 10240 โทร. 02-365-5300

สืบค้นข้อมูลเพิ่มเติม

www.chumchonhai.or.th

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

คำนิยม

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง
ประธานคณะกรรมการแก้ปัญหาที่ดิน ที่ทำกิน
และพื้นที่ทางจิตวิญญาณชุมชนชาวเล

ผมได้รับการประสานจาก คุณปรีดา คงแป้น ผู้จัดการมูลนิธิชุมชนไท ขอให้เขียนคำนิยมของหนังสือ สีนามิ : คลื่นแห่งการปฏิรูป ในฐานะที่ผมได้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินและที่อยู่อาศัยของชุมชนที่ประสบภัยพิบัติ แล้วไม่สามารถกลับไปก่อสร้างบ้านอยู่อาศัยในที่เดิมได้ เนื่องจากเกิดมีเจ้าของที่ดินทั้งภาครัฐและเอกชน ผมต้องขอขอบคุณที่ให้เกียรติผมได้มีส่วนร่วมในหนังสือที่มีคุณค่าเล่มนี้

การเกิด คลื่นสีนามิ เมื่อ 26 ธันวาคม 2547 ในครั้งนั้นย่อมเป็นที่ทราบกันดีว่าได้บังเกิดความเสียหายอย่างใหญ่หลวงแก่มนุษยชาติ ชายฝั่งทะเลอันดามันและมหาสมุทรอินเดีย การจัดการภัยพิบัติที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบล่วงหน้า ไม่ทราบขนาด ไม่ทราบสถานที่ และไม่ทราบว่า จะเกิดความสูญเสียมากน้อยแค่ไหน และไม่เคยประสบมาก่อน เมื่อเกิดขึ้นแล้ว การบริหารจัดการเป็นเรื่องที่ยากยิ่งที่สุดที่จะให้เรียบร้อยถูกต้องครบถ้วน ทั้งๆ ที่คนทุกภาคส่วนมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะให้

การบริหารจัดการสำเร็จเรียบร้อยในทุกประเด็นปัญหา โดยการทุ่มเททั้งกาย สติปัญญาและกำลังทรัพย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

หนังสือสีนามิ : คลื่นแห่งการปฏิรูป ได้เรียบเรียงโดยผู้ที่ประสบการณ์ตรง ได้คลี่ให้เห็นความตึงต้ามของสังคมไทย สังคมโลก ความสำเร็จ ความบกพร่อง ความผิดพลาดทั้งในอดีต และปัจจุบัน ได้เผยให้เห็นธาตุแท้ของสังคมไทย ทั้งในยามปกติ และยามวิกฤติ โดยเผยให้เห็นสิ่งที่คิดว่าไม่น่าจะมีอดีตที่ชุกช่อนไว้ อันก่อให้เกิดการปฏิรูปเกือบจะทุกด้านและเป็นการปฏิรูปจากฐานรากจากล่างขึ้นบน ซึ่งเป็นการปฏิรูปที่แท้จริง

ขอขอบคุณและคารวะต่อผู้ที่เกี่ยวข้องทุกท่านทุกฝ่ายที่ได้ร่วมกันทำให้มีเอกสารที่สำคัญและเป็นประโยชน์ยิ่งแก่สังคม ฉบับนี้
สีนามิ : คลื่นแห่งการปฏิรูป

23 กรกฎาคม 2558

คำนิยม

ดร.วณิ ปิ่นประทีป

ผู้อำนวยการสำนักประสานการพัฒนาสังคมสุขภาวะ (สปพส.)

หนังสือสินามิ : คลื่นแห่งการปฏิรูป เป็นหนังสือที่รวบรวมเรื่องราว ประสบการณ์ ในการจัดการศูนย์พักพิงชั่วคราว เมื่อเกิดภัยพิบัติ มีบทเรียนการฟื้นฟูชีวิต และชุมชนผู้ประสบภัยได้เห็นถึงการพลิกวิกฤติเป็นโอกาสของผู้คนที่ประสบภัย ทั้งเด็ก ผู้หญิง หนังสือเล่มนี้จะมีเรื่องราวของผู้ประสบภัยซึ่งเป็นประสบการณ์ตรงที่หาอ่านได้ยากจากหนังสือเล่มอื่น

หนังสือเล่มนี้ จะสร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้คนในการลุกขึ้นมาต่อสู้เมื่อยามประสบภัยพิบัติ ซึ่งพวกเรารับรู้กันอยู่ตลอดเวลาว่ามนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงภัยพิบัติที่เกิดจากธรรมชาติ แต่มนุษย์สามารถที่จะลดขนาดความเสี่ยง และความรุนแรงจากภัยพิบัติได้ ภัยพิบัติเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยากและเป็นความเสี่ยงของมวลมนุษยชาติ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนที่ต้องเตรียมพร้อมกับการเผชิญภัยพิบัติ ในขณะเดียวกันต้องพร้อมที่จะรับมือ ลดความเสี่ยง ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องจากการสรุปบทเรียน การวางแผนการจัดการภัยพิบัติที่มีประสิทธิภาพ

การเตรียมความพร้อมที่จะให้การช่วยเหลือฟื้นฟูได้อย่างรวดเร็วและทันการณ์

บทเรียนและประสบการณ์ในการจัดการด้านต่างๆ ตั้งแต่การจัดการศูนย์พักพิง การจัดการอาสาสมัคร การจัดระบบชุมชน การจัดระบบในชุมชน การจัดการแหล่งทุน งานกู้ชีพ งานกู้ภัย งานการแพทย์ สาธารณสุข ล้วนเป็นบทเรียนที่เกิดจากการปฏิบัติ และเกิดการเรียนรู้ เป็นสิ่งที่ควรศึกษาและนำมาเป็นทุนที่สำคัญในการเผชิญกับภัยพิบัติที่อาจจะเกิดขึ้นอีกในอนาคต

คลื่นยักษ์สินามิได้เกิดเพียงเรื่องราวที่เลวร้าย เรื่องราวความสูญเสีย แต่อีกด้านหนึ่ง คือ ความเสียสละและมิตรภาพ จิตใจที่งดงาม อาสาสมัครที่มีความมุ่งมั่นในการช่วยเหลือผู้ประสบภัย เป็นความงดงามที่เกิดขึ้นท่ามกลางความโศกเศร้าผู้อ่านจะได้เห็นรูปธรรมความงดงามดังกล่าวจากหนังสือเล่มนี้

หลังการเกิดภัยพิบัติคือการฟื้นฟูชีวิตและชุมชนผู้ประสบภัยซึ่งเป็นงานที่ต้องการ การจัดการอย่างเป็นระบบ เพื่อต้องการให้ผู้ประสบภัยได้ลุกขึ้นมาต่อสู้ ฟื้นฟู ชุมชน ให้กลับคืนมา ในหนังสือเล่มนี้ จะบอกเล่าถึงการจัดระบบของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนมีพลังลุกขึ้นมาฟื้นฟูชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

ปัญหาการสูญเสียที่ดินหลังการเกิดภัยพิบัติ เป็นปัญหาที่รุนแรงที่สุด ที่มักเกิดขึ้นกับผู้ประสบภัยที่เป็นคนท้องถิ่นเดิมที่เป็นคนยากไร้ ไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดิน เป็นการซ้ำเติมความทุกข์ยากเพิ่มขึ้นไปอีก หลังเกิดภัยพิบัติแล้วแผนที่มักจะเปลี่ยนแปลง คนยากจนจะมีโอกาสถูกไล่ที่จากภาครัฐหรือที่ดินเอกชนเป็นการซ้ำเติมความทุกข์ยากของผู้ประสบภัยเพิ่มมากขึ้นไปอีก

ในส่วนของเรื่องเล่าจากผู้ประสบภัย เป็นเรื่องราวของความเป็นจริงของชีวิต การเผชิญกับความทุกข์ของผู้คนที่รอดชีวิต จากผู้สูญเสีย ต้องรวบรวมทั้งร่างกาย แรงใจ พลังความคิดลุกขึ้นมา รวบรวมความกล้าหาญ การยืนหยัดที่จะพึ่งตนเอง จัดการตนเองในภาวะยากลำบาก ล้วนเป็นประสบการณ์ที่มีคุณค่า น่าเรียนรู้ บุคคลที่ทำงานด้านประชาสังคม ด้านการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน หากได้อ่านหนังสือเล่มนี้จนจบ จะได้เรียนรู้ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในการทำงานชุมชนที่อยู่ใต้อาการยากลำบาก ซึ่งจะแตกต่างจากการทำงานชุมชนในภาวะปกติอย่างสิ้นเชิง

หนังสือเล่มนี้จะช่วยสร้างแรงบันดาลใจอย่างมหาศาล ในการลุกขึ้นมาพึ่งตนเองและจัดการตนเองร่วมเรียนรู้ไปกับเขาเหล่านั้นด้วยกัน

22 กรกฎาคม 2558

คำนิยม

รองศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์
คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา

มายาคติที่ได้รับการตอกย้ำมาอย่างยาวนานในสังคมไทยในการมองปัญหาที่เกิดขึ้น ว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยง หลีกหนีได้พ้น เพราะเป็นเรื่องราวที่ถูกลิขิตกำหนดไว้แล้วอย่างตายตัว อันเนื่องมาจากบุญบาป กรรม วาสนาแต่เก่าก่อน ทางออกคือการก้มหน้าก้มตายอมรับชะตากรรม ยอมจำนน ทนฝืน ในฐานะเครื่องประโลมโลกชีวิต ไม่ให้เจ็บปวด รวดร้าวจนเกินไปนัก และสิ่งเหล่านี้เองที่ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมืออันทรงพลังของเหล่าบรรดา “อำนาจนา” ในการกดทับ พันธนาการผู้คนไว้ อย่างเหนียวแน่น พร้อมๆ กับการสร้างวาทกรรมอันแยบยลในนามความปรารถนาดี การหยิบยื่นโมติรี ที่ตอกย้ำภาวะของการกดขี่ สูญเสีย หรือ สิ้นหวัง

บ่อยครั้งของเหตุการณ์โศกนาฏกรรมในสังคมจึงเป็นเพียงการ สงเคราะห์ อันเนื่องมาจากความใจบุญสุนทาน ความรู้สึกสงสารที่ ฉาบฉวย หรือการลดทอนให้เป็นเพียงการแผ่บุญให้แก่มวลทุกข์ได้ยาก เท่านั้น ทว่าการกล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่ามนุษย์ธรรม ความสงสาร เห็นอกเห็นใจ หรือการช่วยเหลือเฉพาะหน้าจะต้องถูกกวาดทิ้งให้อยู่ใน ซอกหลืบแห่งความลืมเลือน หรือขจัดให้หมดสิ้นไป หากคือการนิยามให้ ความหมายใหม่ของการฟื้นฟู เยียวยาที่นำไปสู่การสร้างพลังอำนาจและ การมีส่วนร่วมให้เขาและ/ เธอ เหล่านั้นลุกขึ้นมาจัดการ รังสรรค์ชีวิตใหม่ อย่างมีความหวัง ภาควมิจิตในตัวตน-คนอื่น และการดำรงไว้ซึ่งคุณค่าและ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

หากกล่าวเฉพาะการเกิดขึ้นของคลื่นยักษ์สึนามิที่มาพร้อมกับ โศกนาฏกรรมที่เจ็บปวด บาดลึกความรู้สึกของผู้คนทั้งสังคม กัดกร่อนอยู่ใน วงจร วัฏวนมายาคติดังกล่าวไม่แตกต่างกันมากนัก ทว่าผู้คนกลุ่มหนึ่งได้ ริเริ่มกระบวนการพลิกฟื้นพลังชีวิต พลังชุมชนขึ้นมาใหม่ ทั้งในแง่การ เยียวยา แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ระยะสั้น ระยะยาว รวมถึงการผลักดัน การแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบายและโครงสร้าง ผ่านการเชื่อมประสาน การ ยกกระโดดเป็นส่วนหนึ่งของ “ขบวนการชุมชน” ที่ไม่จำกัดพรมแดนพื้นที่ วาระ ประเด็นปัญหาเฉพาะเรื่องเท่านั้น

เพราะประเด็นปัญหาเฉพาะหน้าที่ผู้ดูแลได้ฉายให้เห็นถึงความ เหลือมล้ำ ความอยุติธรรม ที่ถูกปิดทับ อำพรางมาอย่างยาวนานในสังคม ไทย, ปฏิบัติการอันเข้มแข็งด้วยความหวัง ความรัก และมิตรภาพที่เกี่ยวข้อง เนื่องโยงใยผู้คนอันหลากหลาย ทั้งจากผู้ประสบปัญหา อาสาสมัคร

นักจัดระบบชุมชน นักวิชาการ นักพัฒนาสังคม ฯลฯ เพื่อก้าวข้าม/ พัง ทลายกำแพงแห่งการกีดกัน และการสร้างหน้าต่างแห่งโอกาสของชุมชน ที่บอกเล่าเรียงร้อยผ่านหนังสือสีนํ้า : คลื่นแห่งการปฏิรูป จึงนับว่ามี ความสำคัญและเป็นบทเรียนที่ล้ำค่ายิ่งสำหรับเราทุกคน

หนังสือเล่มนี้ไม่เพียงทำหน้าที่เป็นเลขานุการทางประวัติศาสตร์ บันทึกร่องรอยอันเจ็บปวด เศร้าหด ท้อแท้สิ้นหวัง ที่ถาโถม ประเด ประดังเข้ามา ทั้งเฉพาะหน้าและหลังจากนั้นเท่านั้น หากคือบทเรียนการ พลิกฟื้นพลังชีวิตและชุมชน การสานสายใย ถักทอความเป็นมนุษย์ในห้วง ยามของประวัติศาสตร์อันเจ็บปวด และอนาคตของการก้าวเดินอันเหยียด ยาว บทเรียนทั้งหมดทั้งมวลในหนังสือเล่มนี้บอก ย้ำเตือนและพิสูจน์ให้ เห็นถึงพลังของผู้คนที่ธรรมดาสามัญที่ได้สานต่อ ก่อพลังอันง่ายงามตาม วิถี ลีลา และอัตลักษณ์แห่งตัวตน และก่อรูปเป็น “คลื่นขบวนการชุมชน” ที่ทรงอำนาจ และพร้อมถาโถมโหมกระหน่ำโครงสร้างและมายาคติสังคม อันเก่าก่อน เพื่อก้าวสู่การถากถาง สร้างสังคมใหม่ ที่ไกลกว่าการปฏิรูป แล้ว อย่างไม่ต้องสงสัย

กรกฎาคม 2558

คำนำ

ปรีดา คงแป้น
ผู้จัดการมูลนิธิชุมชนไท

การจัดทำหนังสือ สีนามิ : คลื่นแห่งการปฏิรูป เล่มนี้ เกิดจากการกระตุ้น ของหมอบัญชา พงษ์พานิช ที่เห็นว่าแม้เวลาผ่านไป 10 ปีแล้ว แต่เรื่องราวที่เกิดขึ้น หลังคลื่นยักษ์สึนามิคราวนั้น ยังไม่จบสิ้น คนที่เกี่ยวข้องกลุ่มหนึ่ง ยังคงทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งการแก้ปัญหาและการพัฒนาพื้นที่วิถีชีวิตอย่าง ต่อเนื่อง จึงเป็นที่มาของการสรุปบทเรียน 10 ปีหลังจากเกิดสึนามิ

หลังจากการเกิดสึนามิ มูลนิธิชุมชนไท และภาคีความร่วมมือทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรระหว่างประเทศ องค์กรชุมชนและภาควิชาการ ร่วมมือกันแก้ปัญหาและพัฒนาพื้นที่ ตามบทบาทและภารกิจของแต่ละองค์กร ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ความร่วมมือที่ดีเยี่ยมในสังคมไทย และแล้วการฟื้นฟูจากภัยพิบัติธรรมชาติ ก็สามารถผ่านพ้นไปได้ในเวลาไม่เกิน 5 ปี

เมื่อมีคำถามว่าทำไม 10 ปีแล้ว มูลนิธิชุมชนไท ยังคงต้องทำงานอยู่กับพื้นที่ประสบภัยสึนามิอันดามัน คำตอบก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่า “*ซูกออยู่ได้พรม*” คือ ปัญหาที่ดินและคนชายขอบ ซึ่งคลื่นยักษ์สึนามิได้คลี่ให้เราเห็นอย่างชัดเจนว่าอันดามันเป็นที่ท่องเที่ยวระดับโลก มีรายได้เข้าประเทศนับแสนล้าน แต่เราได้ทอดทิ้งชนพื้นเมืองที่อาศัยมากกว่า 300 ปี ให้ถูกเบียดขับแย่งชิงพื้นที่ ทั้งที่อยู่ ที่ทำกินในทะเล และพื้นที่ทางจิตวิญญาณของพวกเขา

ซึ่งยังมีกลุ่มประมงพื้นบ้าน กลุ่มคนจนเมือง และกลุ่มคนไทยพลัดถิ่น : คนไทยที่ไร้สัญชาติ ที่ถูกทิ้งให้เผชิญกับปัญหาท่ามกลางกระแสการพัฒนาเช่นเดียวกัน

กระบวนการทำงานที่สำคัญของมูลนิธิชุมชนไทในพื้นที่ประสบภัยสึนามิ คือ งานส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน CO (Community Organization) คือ กระบวนการพัฒนาที่ให้เป็นแกนหลัก โดยใช้ปัญหาร่วมของผู้ประสบภัย เป็นเงื่อนไข ในการทำงาน สร้างทีม แกนนำที่ผ่านการเรียนรู้ท่ามกลางการทำ เน้นกระตุ้นให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียลงมือทำเอง ไม่ทำแทน ไม่คิดแทน เน้น “*สร้างคน สร้างทีม ระดมการนำเดี่ยว*” จนทำให้ทีมแกนนำเกิดความมั่นใจ เกิดความภาคภูมิใจ เรียนรู้ในการบริหารจัดการร่วมกัน เกิดวัฒนธรรมในการทำงานร่วมกันเป็นทีม ซึ่งจะนำไปสู่กระบวนการพัฒนาในเรื่องต่างๆ จากทีมแกนนำเล็กๆ ขยายสู่ทีมที่ใหญ่ขึ้น จากประเด็นปัญหาเล็กขยายสู่เรื่องที่ใหญ่ขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า กระบวนการ “*สร้างเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิและสิทธิชุมชน*” การทำงานเริ่มจากสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มกันสร้างศูนย์พักพิงชั่วคราว ยกระดับสู่การทำกองทุนหมุนเวียน การทำกลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารชุมชน กองทุนสวัสดิการ การสร้างบ้านโดยผู้ประสบภัยมีส่วนร่วม การร่วมกันแก้ปัญหาที่ดิน การผลักดันให้รัฐบาลมีกลไกในการแก้ปัญหาที่ดิน แก้ปัญหาคนชายขอบทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลและกลุ่มคนไทยพลัดถิ่น : คนไร้สัญชาติ จนปัญหาของคนตัวเล็กๆ ในอันดามัน มีที่ยืนในระดับนโยบาย

การสร้างคนเป็นทีม และการสนับสนุนให้เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายๆ เป็นฐานสำคัญของการพัฒนาชุมชนซึ่งกล่าวได้ว่าสามารถพัฒนาส่งพลังไปสู่เรื่องอื่นๆ ได้อย่างยั่งยืนแท้จริง ซึ่งบทพิสูจน์นี้ได้จากกระบวนการพัฒนาหลังการประสบภัยสึนามิผ่านไป 10 ปี ที่สำคัญดังนี้

(1) ทำให้ชุมชนประสพภัยกลายเป็นชุมชนป้องกันภัย จนบ้านชุมชนบ้านน้ำเค็มได้รับรางวัลมากมาย เป็นที่ศึกษาดูงานขององค์กรทั้งในและต่างประเทศกว่า 30 ประเทศทั่วโลก มีทีมป้องกันภัยที่สามารถออกไปช่วยพื้นที่อื่นได้และเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมืองจังหวัดพังงา นำสู่การแก้ปัญหาที่ดินทรัพยากรและคนชายขอบในพังงา ยกระดับร่วมมือกันทั้งจังหวัดและท้องถิ่น เป็นโครงการรัฐร่วมราษฎร์จัดการภัยพิบัติ และโครงการพังงาแห่งความสุข

(2) การเกิดเครือข่ายกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล และเกิดมติ ครม. เพื่อแก้ปัญหาชาวเล อันเป็นชนเผ่าแรกในประเทศไทยนำสู่การตั้งกลไกแก้ปัญหาต่อเนื่อง

(3) การเกิดเครือข่ายแก้ปัญหาการคินสัญชาติคนไทย หรือคนไทยพลัดถิ่นจนสามารถผลักดัน พรบ.สัญชาติฉบับที่ 5 จนบรรลุผลและยังคงติดตามต่อเนื่อง

(4) การเกิดเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต มีสมาชิก 30 ชุมชน ร่วมกับท้องถิ่นและจังหวัดในการเสนอแก้ปัญหาที่ดินในรูปแบบ “สิทธิร่วมของชุมชนในการจัดการที่ดินและทรัพยากร” รวมทั้งการร่วมปลูกป่าชายเลนล้านต้นและการทำธนาคารเครือข่าย เพื่อพึ่งตนเองและแก้ปัญหาหนี้ในระบบ เป็นต้น ซึ่งเครือข่ายฯ ได้เข้าร่วมกับการพัฒนาอื่นๆ ในระดับจังหวัดและระดับประเทศ ทั้งการร่วมให้ความคิดเห็น หรือ ผลักดันกฎหมายและนโยบายสาธารณะที่สำคัญ

นอกจากนี้ ได้รวบรวมประสบการณ์และบทเรียนการจัดการภัยพิบัติในพื้นที่พื้นที่ต่างๆ จากเพื่อนภาคีความร่วมมือของหลายองค์กร เช่น จากพื้นที่ประสพภัยแผ่นดินไหว จังหวัดเชียงราย พื้นที่น้ำท่วมกรุงเทพฯ และภาคกลาง พื้นที่ดินโคลนถล่ม ทั้งภาคใต้และภาคเหนือ ฯลฯ ซึ่งบทเรียน

จากการจัดการภัยพิบัติ มีหลากหลายมิติ ทั้งการจัดการศูนย์พักพิง การให้ผู้ประสพภัยมีส่วนร่วมในการจัดการ การมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้หญิง กลุ่มเปราะบาง กลุ่มคนชายขอบ และพบว่าเมื่อเกิดเหตุภัยพิบัติจะเชื่อมโยงกับการจัดการวิถีชีวิตชุมชน การจัดการทรัพยากรและที่ดินอย่างแยกไม่ออก บทเรียนเหล่านี้ ตอกย้ำว่า **“การเตรียมความพร้อมในการรับมือภัยพิบัติของชุมชนและท้องถิ่นมีความสำคัญมาก”** เพราะชุมชนและท้องถิ่นเป็นด่านแรกของการเผชิญเหตุ รู้จักคนและพื้นที่ดี รวมทั้งเดิมพันด้วยชีวิตและทรัพย์สิน ซึ่งการเข้าไปช่วยเหลือของภาครัฐมีข้อจำกัดเพราะภัยที่เกิดขึ้นอาจจะเกิดกว่าที่คาดไว้ หรือเหตุอื่นๆ ที่มีอยู่มากมาย

บทเรียนจาก 10 ปี สีนามิ ทำให้พบว่า ถึงเวลาแล้วที่ประเทศไทยจะมีวาระปฏิรูประบบการจัดการภัยพิบัติ ที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ท้องถิ่น และภัยพิบัติจากธรรมชาติ อาจไม่ร้ายแรงเท่ากับภัยจากปัญหาเชิงโครงสร้าง ที่สะสมมานาน อันก่อให้เกิด **“การพัฒนาที่ไร้สมดุล”** และจะนำสู่สังคมที่ไร้ความสงบสุขจนเกินการเยียวยา ซึ่งกระบวนการพลิกวิกฤติเป็นโอกาส ทำให้กลุ่มคนเล็กๆ ที่ **“ไร้สิทธิที่จะมีเสียง”** กลายเป็น **“พลเมืองที่มีพลัง”** ร่วมกันฟื้นฟูวิถีชีวิตและร่วมพัฒนาสังคมก็เป็นแนวทาง **“การสร้างสังคมร่มเย็นเป็นสุข”** ที่ทุกคนแสวงหา

มูลนิธิชุมชนไท จึงขอขอบคุณ เพื่อนภาคีที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน ที่สนับสนุนกระบวนการจัดสรุปบทเรียน 10 ปี สีนามิ ในครั้งนี้ และหวังว่าหนังสือสีนามิ : คลื่นแห่งการปฏิรูป จะเกิดประโยชน์ต่อสังคมต่อไป

มูลนิธิชุมชนไท

คำนำจากผู้เขียน

ปิยนารถ ประยูร
หนูเพียร แสนอินทร์

เรื่องราวในหนังสือเล่มนี้เป็นบทเรียนที่เกี่ยวข้องเนื่องจากเหตุการณ์ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2547 ซึ่งได้มีการถอดบทเรียนไว้ในวาระต่างๆ ตลอดระยะเวลา 10 ปี ที่ผ่านมา และได้มีการถอดบทเรียนซ้ำอีก 2 ครั้ง ช่วงปลายเดือนตุลาคมและต้นเดือนธันวาคม พ.ศ. 2557 ในวาระครบรอบ 10 ปี สึนามิ

ในบทนำของหนังสือเล่มนี้ คณะผู้เขียนได้นำเอกสารที่ **อ.มณีนีรัตน์ มิตรปราสาท** ได้ทบทวนบทเรียนจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สึนามิ ร้อยเรียงใหม่ให้เห็นบทเรียนแต่ละช่วงเหตุการณ์อย่างชัดเจน ทั้งในช่วงที่เกิดเหตุการณ์เพียงไม่กี่วัน ระยะฟื้นฟูเยียวยา การพลิกฟื้นชุมชน และบทเรียนที่เกิดจากการแก้ปัญหาในเรื่องต่างๆ ที่เป็นผลกระทบมาจากเหตุการณ์สึนามิ

ส่วนภาคแรกของหนังสือเล่มนี้เกิดจากการถอดบทเรียนในช่วงปลายเดือนตุลาคม พ.ศ. 2547 โดยกลุ่มแกนนำที่เป็นผู้ประสบภัยพิบัติสึนามิ และกลุ่มที่ปรึกษาหรือพี่เลี้ยงที่เป็นนักจัดระบบชุมชน ได้สรุป

บทเรียนจากประสบการณ์ในการร่วมกันจัดการศูนย์พักพิงบางมั่ว่ง ทั้งในแง่ของการบริหารจัดการศูนย์พักพิง การฟื้นฟูเยียวยา และกระบวนการในการหล่อหลอมผู้นำชุมชนให้ลุกขึ้นมาบทบาทในการดูแลและจัดการศูนย์พักพิง การจัดการชุมชน รวมไปถึงการฟื้นฟูชุมชน จัดทำแผนแม่บทชุมชนและการเตรียมความพร้อมของชุมชนในการรับมือกับภัยพิบัติ นำไปสู่ความองคกำของขบวนการประชาชนหลังภัยสึนามิ ที่พลิกวิกฤติเป็นโอกาสและข้ามพ้นไปจากเรื่องของตนเองไปสู่การปฏิรูปสังคมไทยทั้งสังคม ผลักดันเชิงนโยบายให้เกิดกฎหมายที่บังคับใช้เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

บทเรียนจากประสบการณ์ดังกล่าวได้มีการนำมาอภิปรายซ้ำเพื่อให้เห็นแต่ละประเด็นที่ชัดเจนขึ้นในบทที่ 4 บทเรียนภัยพิบัติสู่การปฏิรูป คณะผู้เขียนได้สรุปมาจากสาระสำคัญของการประชุมถอดบทเรียนที่จัดขึ้นเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2557 โดย **ดร.นฤมล อรุโณทัย** นักวิจัยจากสถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้บันทึกการถอดบทเรียนไว้

ในภาคที่สอง ว่าด้วยเรื่องเล่าจากผู้ประสบภัยและอาสาสมัครสึนามิ ซึ่งถือเป็นการเรียนรู้จากเรื่องเล่าประสบการณ์-ประสบภัย และในบทสุดท้ายเป็นเรื่องเล่าจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของผู้ประสบภัยพิบัติของไทยกับผู้ประสบภัยในต่างประเทศ เพื่อเรียนรู้การจัดการภัยพิบัติและการแก้ปัญหของผู้ประสบภัยในที่ต่างๆ ที่แตกต่างกันตามบริบทของแต่ละประเทศ

ทุกส่วนในหนังสือเล่มนี้จึงเกิดจากการถอดบทเรียนหลายๆ ครั้ง และได้มีการปรับปรุงให้บทเรียนในบางเรื่องนั้นแจ่มชัดขึ้นเรื่อยๆ ให้สามารถนำไปปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม และในบางเรื่องราวอาจจะประเด็นที่ต้องฝากไว้ให้ขบคิดและหาหนทางร่วมกันต่อไปในอนาคต

แม้ว่าคณะผู้เขียนจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สีนามิโดยตรง แต่ก็ได้รู้จักกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หลายท่าน โดยเฉพาะผู้ที่สูญเสียคนในครอบครัวและคนที่รัก ทำให้คิดเสมอว่า หากเราจะลดความสูญเสียจากภัยพิบัติ ส่งข่าวสารการพยากรณ์ล่วงหน้าได้รวดเร็ว ฉับไว ผู้คนมีความรู้และเข้าใจต่อภัยพิบัติในแต่ละรูปแบบ และพื้นที่เสี่ยงภัยมีการเตรียมพร้อมรับมือที่ดี ความสูญเสียเหมือนที่ผ่านมาก็จะลดลงและอาจหลีกเลี่ยงความสูญเสียได้

สิ่งหนึ่งที่ได้เข้าใจในหนังสือก็คือ ภัยพิบัตินั้นเป็นความเสี่ยงร่วมกันของมวลมนุษยชาติ ซึ่งบอกเราในฐานะมนุษย์ให้รู้ว่า เราไม่ควรประมาทต่อภัยพิบัติไม่ว่ารูปแบบใด และต้องเตรียมความพร้อมในการรับมือกับปัญหาต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้น ทั้งปัญหาเฉพาะหน้าเมื่อเกิดปัญหา และปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาหลังเกิดเหตุการณ์

สำหรับคณะผู้เขียน การทำหนังสือถอดบทเรียน 10 ปี สีนามิ ถือเป็นโอกาสในการเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ นับจากเกิดเหตุการณ์ เห็นเรื่องราวของการดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตรอด จากความสิ้นหวังสู่ความกล้าหาญที่จะฝันและวาดหวังถึงชีวิตที่ดีขึ้น การลุกขึ้นหัดยืน ความพยายามในการแก้ปัญหาต่างๆ ของผู้ที่เข้าไปช่วยเหลือ – ระหว่างการเขียน

ทำให้ได้สัมผัสถึงความเป็นมนุษย์ในทุกผู้คนที่เกี่ยวข้อง รู้สึกได้ถึงพลังและความเข้มแข็งของแต่ละคนที่ได้เอย่อย่างถึงในเรื่องนี้ และได้นำพลังของคนเหล่านั้น ช่วยกันเติมพลังให้กับหนังสือเล่มนี้

คลื่นยักษ์สีนามิไม่ได้เป็นคลื่นแห่งความสูญเสียเท่านั้น แต่เป็นคลื่นที่ทำให้คนจำนวนหนึ่งได้ลุกขึ้นมาพลิกเปลี่ยนให้ภัยพิบัติร้ายแรงนี้เป็นคลื่นแห่งการเรียนรู้และคลื่นแห่งโอกาส ในการพลิกฟื้นชีวิตและชุมชน

คณะผู้เขียนขอขอบคุณ **พีด้วง - ปริดา คงแป้น** ที่ให้โอกาสและให้ความไว้วางใจในการเขียนหนังสือเล่มนี้

ขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการถอดบทเรียน บอกเล่าเรื่องราวที่มีชีวิตชีวา อาทิ **พินงค์ - จ่านงค์ จิตรนิรัตน์, พีตูก-พิชยา แก้วขาว, ไมตรี จงไกรจักร, ภควินท์ แสงคง, โชคดี สมพรหม, ประยูร จงไกรจักร, ปัญญา อนันตะกุล, ศักดิ์ดา พรธรรังสี, กุศล ฤทธิชัย, ไพรัช เพ็งจันทร์ และ อู๋ย - วาริรัตน์ คงแป้น** ที่ช่วยประสานงาน ดูแลและคอยไถ่ถามเป็นระยะ รวมทั้งเจ้าหน้าที่มูลนิธิชุมชนไททุกท่านที่อำนวยความสะดวกในเรื่องต่างๆ และขอขอบคุณนักวิชาการทุกท่านที่ได้ทำงานวิจัย เก็บข้อมูลและสรุปบทเรียนที่เกี่ยวข้องกับการถอดบทเรียนจากเหตุการณ์ 10 ปี สีนามิ

ขอบคุณ **พีอู๋ - กรรณจริยา สุขรุ่ง** ที่ช่วยอ่านและปรับปรุงให้หนังสือน่าอ่านขึ้น ขอขอบคุณในความอดทน ให้คำแนะนำ ข้อคิดที่มีประโยชน์และเป็นแรงบันดาลใจของน้องๆ เสมอมา

สุดท้าย ขอขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องในเหตุการณ์ สีนามิ ทั้งที่มีส่วนร่วมในช่วงเหตุการณ์ และมีส่วนร่วมในประเด็นที่เกิดจากผลกระทบของเหตุการณ์สินามิ ขอขอบคุณมูลนิธิชุมชนไท สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ที่ให้ความสำคัญและทำให้เกิดหนังสือเล่มนี้

คณะผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผู้อ่านจะได้รับประโยชน์จากบทเรียนด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ภัยพิบัติสินามิ และนำไปวางแผน ปรับใช้กับเหตุการณ์ภัยพิบัติอื่นๆ ได้ รวมถึงบทเรียนที่เป็นข้อพึงระวัง และตระหนักร่วมกันว่าภัยพิบัติไม่ได้เป็นเรื่องที่ห่างไกลกับมนุษย์เลย หากแต่เป็นภัยใกล้ตัวที่ทำให้เราต้องเตรียมตัวและไม่อยู่ในความประมาท

จากใจบรรณาธิการ

กรรณจรียา สุขรุ่ง

เมื่อดิฉันได้รับการติดต่อให้บรรณาธิการหนังสือเล่มนี้ คำว่า “สินามิ” ทำให้ดิฉันนั่งงั้นไปครู่หนึ่ง ก่อนจะตอบรับด้วยความรู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่ง

ในสัปดาห์แรกที่แห่งความเงียบนั้น ภาพความทรงจำในอดีตเมื่อ 10 ปีก่อนซัดกระหน่ำเข้ามาในใจ เกาะพิพี บ้านน้ำเค็ม เขาหลัก เกาะพระทอง วัดย่านยาว ค่ายพักพิงชั่วคราว หาดป่าตอง และอีกหลายพื้นที่ประสบภัยที่ดิฉันย่างเดินไปร่วม 10 วัน เพื่อรายงานและเขียนสารคดีข่าวให้กับหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ที่ดิฉันสังกัดอยู่ในเวลานั้น

ดิฉันจำได้ว่า ตนเองต้องรวบรวมพลังใจอยู่สักพัก ยืนสงบนิ่งสักครู่ในพื้นที่ที่เหลือเพียงซาก ก่อนที่จะเดินเข้าไปพูดคุยกับผู้คนมากมายที่กำลังสับสน อลหม่าน และเศร้าโศกอยู่เวลานั้น แม้จะได้เตรียมใจไว้ก่อนแล้ว แต่ก็อดไม่ได้ที่จะรู้สึกจุกในลำคอเวลาที่ต้องพูดคุยกับผู้ประสบภัยที่ตาแดงก่ำ รับรู้ปัญหาความทุกข์ยากที่พวกเขาผ่านพบ และความท้าทายใหม่ๆ ที่พวกเขาต้องเผชิญในทุกๆ วันใหม่

แม้ดิฉันจะเข้าไปในพื้นที่ด้วยบทบาทหน้าที่ของความเป็นผู้สื่อข่าว แต่สิ่งที่เหนือกว่านั้น คือ ความเป็นมนุษย์และความเป็นเพื่อนที่ถูกปลูกขึ้นมาโดยธรรมชาติ สำนึกดังกล่าวมีคุณค่าความหมายสำหรับตัวเองและสำหรับผู้ประสพภัย อาสาสมัคร และผู้คนมากหน้าหลายตาที่ระดมหัวใจเข้าไปในพื้นที่ เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขในสังคม ตามกำลังศักยภาพและหน้าที่ของตน

หนึ่งปีให้หลัง ดิฉันมีโอกาสดูกลับไปยังพื้นที่ประสพภัยอีกครั้ง ในฐานะผู้ประสานงานผู้สื่อข่าวต่างประเทศที่มารายงานความคืบหน้าของเรื่องราวและชีวิตในวาระครบรอบ 1 ปีเหตุภัยพิบัติ ดิฉันได้เห็นความก้าวหน้าของหลายโครงการที่ช่วยให้ผู้คนได้มีโอกาสสร้างชีวิตใหม่ โดยเฉพาะการประกอบอาชีพประมง แนวทางการสร้างรายได้เสริมให้กับผู้หญิงและเยาวชนที่สูญเสียเสาหลักในครอบครัวไปกับเกลียวคลื่น ฯลฯ

ความทรงจำของดิฉันกับสีนามิหยุดอยู่เพียงนั้น แต่เรื่องราวชีวิตของผู้ประสพภัยยังดำเนินต่อ จนในวันนี้ เรื่องราวของสีนามิกลับมาอีกครั้ง ในรูปแบบต้นฉบับหนังสือ *สีนามิ : คลื่นแห่งการปฏิรูป*

ดิฉันอ่านหนังสือเล่มนี้ด้วยรอยยิ้ม เพียงหนึ่งทศวรรษเท่านั้น หลายชีวิต หลายชุมชนพลิกฟื้นพลังในตนขึ้นมาอย่างอัศจรรย์ และยังขยายศักยภาพของตนไปสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้กับเพื่อนร่วมสังคมในภาคส่วนอื่นๆ ด้วย --- ความสูญเสียจากภัยพิบัติขนาดใหญ่เป็นบริบทที่ขบขันให้เราเห็นความงามในหัวใจมนุษย์และค้นพบพลังศักยภาพความเป็นมนุษย์ที่มีอยู่ในตัวของเราทุกคน ที่จะช่วยเราให้

ก้าวข้ามวิกฤติ (และแน่นอนว่า เราก็ได้เห็นด้านกลับของความดีในตัวมนุษย์เช่นกัน)

การอ่านหนังสือเล่มนี้ทำให้ดิฉันนึกถึงการพูดคุยกับชาวมอแกนกลุ่มหนึ่ง ที่เกาะกลุ่มกันอยู่ที่วัดแห่งหนึ่งระหว่างรอวันคืนถิ่นในมหาสมุทร ดิฉันถามพวกเขาถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จำได้ว่าหญิงคนหนึ่งเล่าผ่านลำโพงว่า เธอไม่แน่ใจว่าบรรพบุรุษเคยประสบเหตุเช่นที่พวกเขาพบเจอหรือไม่ แต่ปู่ย่าตาทวดเคยบอกต่อๆ กันมาเกี่ยวกับสะตือทะเล ระดับน้ำที่จะลดหายไปอย่างฉับพลัน แล้วบอกว่า ต้องวิ่งหนีไปที่สูง เธอกล่าวอีกว่า ในชุมชนของเธอ ผู้คนรอดชีวิตทั้งหมด

เกร็ดความทรงจำนี้ทำให้ดิฉันคิดว่า แม้เราจะไม่มีการประสพการณ์ตรงจากเหตุการณ์จริง แต่การได้รับรู้ ได้ยินได้ฟังเรื่องเล่าบางอย่างที่บรรพชนถ่ายทอดไว้ก็เป็นแนวทางที่ช่วยให้รอดและฝ่าวิกฤติได้

ดิฉันย้อนคิดถึง *สีนามิ : คลื่นแห่งการปฏิรูป* หนังสือเล่มนี้ ก็คงทำหน้าที่บอกเล่าและถ่ายทอดความรู้ให้สังคมรอดได้เช่นกัน ทั้งในยามที่เผชิญวิกฤติภัยธรรมชาติและภัยสังคม

ทุกถ้อยคำและเนื้อความในหนังสือเล่มนี้เป็นบทเรียนที่มีชีวิตและแลกรมาด้วยชีวิต ความรู้ต่างๆ สกัดกลั่นมาจากชีวิตในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งชีวิตของผู้ประสพภัย อาสาสมัคร นักวิชาการ นักจัดระบบชุมชนและอีกหลายชีวิตที่เกี่ยวข้อง

ดิฉันจึงแอบเชื่อและหวังในใจว่า การได้อ่านและรับรู้วิธีที่ผู้ประสบภัยสึนามิข้ามพ้นวิกฤติและรังสรรค์โอกาสใหม่ในชีวิตจะเป็นความรู้ที่ช่วยให้พวกเรา ที่ไม่ได้มีประสบการณ์โดยตรง ได้เรียนรู้ตาม แม้ในความคิดความทรงจำ วันใดวันหนึ่ง หากเกิดภัยพิบัติไม่ว่าจะในรูปแบบใด ความรู้ที่เคยผ่านตา จำได้ก็อาจจะเข้ามาช่วยชี้นำให้เราเผชิญกับวิกฤติได้ โดยไม่ต้องตั้งต้นเรียนรู้ใหม่อย่างกับผู้ประสบภัยทั้งหลายเริ่มต้นจากศูนย์ (สูญ) ลองผิดลองถูก จนค้นพบแนวทางในการเผชิญและรับมือกับภัยพิบัติ

อย่างน้อยสำหรับดิฉันเอง ก็ได้หลักคิดสำคัญในการฟื้นฟู คือให้ผู้ประสบภัยมีส่วนร่วมในการเยียวยาและฟื้นฟูชีวิตและชุมชน จากหลักคิดนี้ก็แตกออกเป็นหลายแนวทางที่จะเริ่มต้นทำงาน เป็นต้นว่า สร้างส้วมเพื่อรวมคน ให้ชุมชนร่วมจัดการเรื่องอาหาร น้ำ ความปลอดภัย หรือการทำสภากาแฟที่จะเป็นพื้นที่เยียวยาจิตใจที่ระทมทุกข์ให้รู้สึกว่ามีเพื่อน และจากวงสนทนากาแฟนั้นก็นำไปสู่การร่วมใจลงมือสร้างสรรค์โอกาสในชีวิตร่วมกัน

ยิ่งไปกว่านั้น สารในหนังสือเล่มนี้จะช่วยกระตุ้นให้เราเห็นความจำเป็นที่จะต้องเตรียมการรับมือภัยพิบัติ ที่นับวันก็ยิ่งทวีความถี่และความรุนแรง การเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติดังที่ได้นำเสนอไว้ในหนังสือเล่มนี้เป็นกระบวนการและเครื่องมือที่ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของพลเมือง ของชุมชน และของประเทศด้วย ไม่ว่าจะเป็นภัยพิบัติหรือไม่ก็ตาม

ดิฉันซาบซึ้งในความ پاکเพียรและทุ่มเทของทุกคนที่อยู่เบื้องหลังการทำหนังสือเล่มนี้ ทั้งผู้ประสบภัย นักจัดระบบชุมชน อาสาสมัคร นักวิจัยนักวิชาการ วิทยากรกระบวนการถอดบทเรียน ผู้บันทึกความรู้ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับบทเรียนทั้งหลาย ทั้งที่มีหรือไม่มีในหนังสือเล่มนี้ ที่ร่วมกันถ่ายทอดและบันทึกบทเรียนสำคัญแห่งประวัติศาสตร์เล่มนี้

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า สารในหนังสือเล่มนี้จะเป็นแผนที่นำทางให้เรารับมือกับภัยพิบัติได้อย่างราบรื่น และยังเป็นเรื่องเล่ากล่าวขานให้ชนรุ่นหลังได้ต่อยอดการเรียนรู้ยิ่งๆ ขึ้นไป

ด้วยจิตคารวะ

สารบัญ

บทนำ	ซินามิ : คลื่นแห่งการเรียนรู้	32
-	คลื่นแห่งการเรียนรู้ ณ โมงยามแห่งวิกฤติ	40
-	คลื่นแห่งการฟื้นฟู	55
-	คลื่นแห่งการเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ	71
-	ภัยพิบัติ : ความเสี่ยงและความรับผิดชอบร่วมกันของมวลมนุษยชาติ	84
ภาคแรก :	ตามคลื่น – ทวนคลื่น สู่เส้นทางปฏิบัติ	92
บทที่ 1	บทเรียนและประสบการณ์ในการจัดการศูนย์พักพิงชั่วคราว	95
-	หลากหลายบทเรียนสำคัญจากประสบการณ์การจัดการศูนย์พักพิงชั่วคราว	100
-	การจัดระบบกับองค์กรภายนอกและอาสาสมัคร	124
-	การเชื่อมโยงเครือข่ายแห่งการช่วยเหลือ	126
-	บ้านพักชั่วคราว บททดสอบการจัดระบบโดยชุมชน	128
-	การเรียนรู้ประชาธิปไตยผ่านการปฏิบัติ	131

บทที่ 2	บทเรียนจากการฟื้นฟูชีวิตและชุมชนผู้ประสบภัยซินามิ	137
-	รากฐานการฟื้นฟูสู่การพัฒนา : กระบวนการมีส่วนร่วมโดยชุมชน	139
-	สร้างบ้าน วางผังชุมชน แบบมีส่วนร่วม	142
-	ฟื้นฟูอาชีพ สนับสนุนกองทุนหมุนเวียน	146
-	กองทุนสำหรับการฟื้นฟูสภาพชีวิตและชุมชนของผู้ประสบภัยพิบัติ	149
-	การจัดตั้งกลุ่ม ปกป้องทรัพยากร พัฒนาสังคม ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม	151
-	จัดทำแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาชุมชนระยะยาวและการพัฒนาแกนนำ	154
บทที่ 3	ความองงามของขบวนการประชาชนหลังภัยซินามิ	159
-	คลื่นกระแทกสู่ครอบครัวและสังคมหลังคลื่นยักษ์	160
-	พลิกวิกฤติ สร้างโอกาส ให้กับเด็กและผู้หญิง / บทบาทและความซับซ้อนของความเป็นหญิงในภาวะวิกฤต	164
-	แผนรับมือภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐาน	169
-	เปิดปมปัญหาหลังคลื่นซินามิ	182

- สู้เพื่อสิทธิ สู้การปฏิรูปที่ดิน	195
- จากผู้ประสบภัยสู่ความเป็นเครือข่าย	204
- เครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิ สู้ เครือข่าย ชุมชนเพื่อการปฏิรูปการเมือง (คปสม.)	215
- ลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรม : ขับเคลื่อนกฎหมายเพื่อคนจน 4 ฉบับ	222

บทที่ 4 บทเรียนภัยพิบัติสู่การปฏิรูป 233

- บทเรียน # 1 การจัดการศูนย์พักพิง	235
- บทเรียน # 2 อาสาสมัครภัยพิบัติ	238
- บทเรียน # 3 งานจัดระบบชุมชน	243
- บทเรียน # 4 แหล่งทุน	252
- บทเรียน # 5 งานกู้ชีพ กู้ภัย การแพทย์	260

ภาคสอง : เรียนรู้จากเรื่องเล่า ประสบการณ์ – ประสบภัย 266

บทที่ 5 เรื่องเล่าจากผู้ประสบภัยและ อาสาสมัครสึนามิ 269

- จากบ้านน้ำเค็ม... สู้พังงาแห่งความสุข ไมตรี จงไกรจักร์	270
- ผู้ประสบภัยสึนามิกับงานจัดระบบชุมชน จำนงค์ จิตรนิรัตน์	297
- วาระประเทศไทย...ว่าด้วยภัยพิบัติ นพ.ปัญญา พงษ์พานิช	315
- สึนามิกับการทำงานทางสังคม : เส้นทาง ความเจริญของงานของผู้คนหัวใจอาสา นิศานาถ รัตนนาคินทร์ (โยธาสุมุทฺธ)	325
- จิตอาสาจากคลื่นสึนามิสู่คลื่นสังคม ดร. มิชิตา จำปาเทศ รอดสุทธิ	340
- ประสบการณ์งานอาสาสมัคร ความหวัง ความฝัน การเติบโต ธนพล ทรงพุฒิ	346

- เรื่องเล่าจากอาสาสมัคร 358
 - กรองแก้ว ปัญจมหาพร
 - ธีรพงษ์ สุทธิวรารักษ์
 - Elaine Chong
 - Stephen Mackay
 - Lynda Warrington
 - Sheila Sulley
 - Andy Chaggar

บทที่ 6 การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับ 373
ผู้ประสบภัยในต่างประเทศ

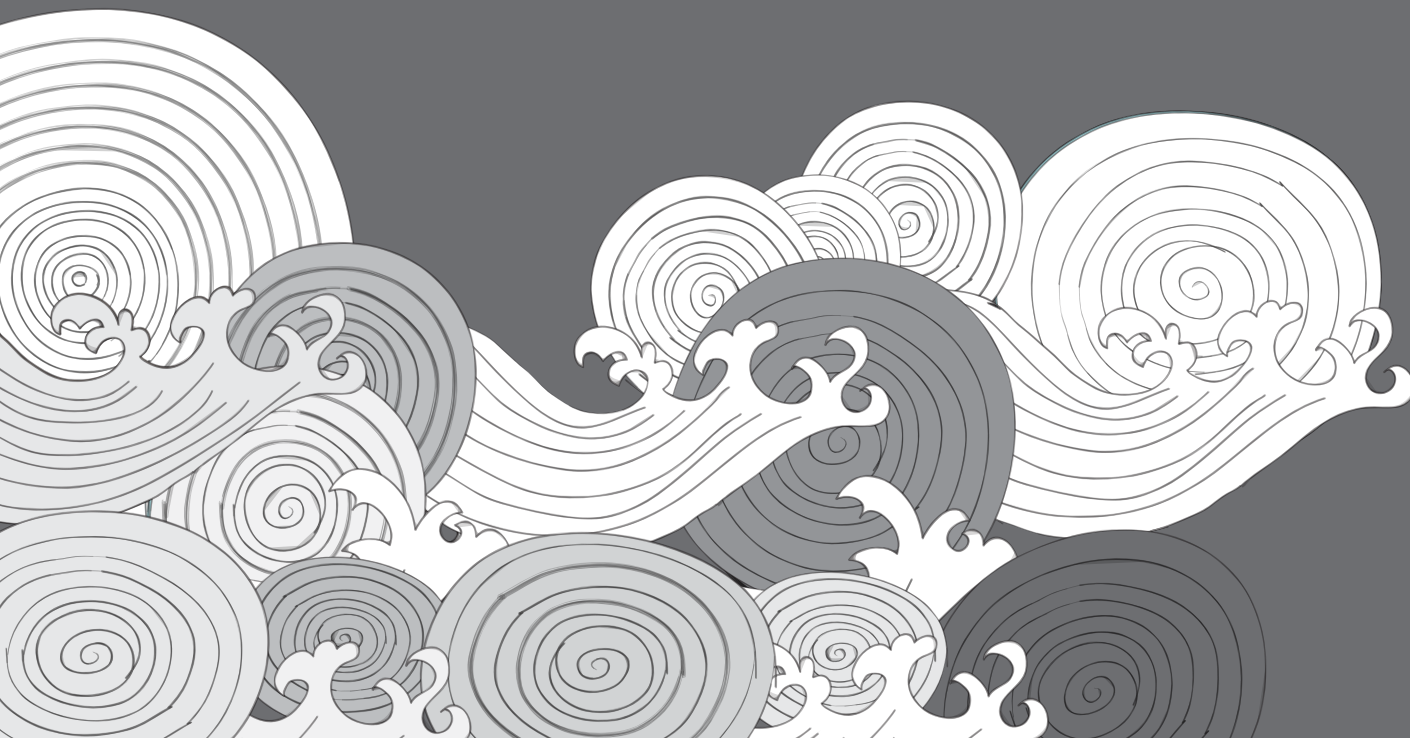
- นิวออร์ลีนส์ : 375
 - ความหลากหลายที่ถูกเลือกปฏิบัติ
- ศรีลังกา : สีนามิกับสิทธิชุมชน 379
- อินโดนีเซีย : จากสินามิ สู่อันติภาพ 382
- เมียนมาร์ : พายุไต้ฝุ่นกับการพึ่งตนเอง 385
- แคนาดา : แลกเปลี่ยนประสบการณ์ 387
 - ในวันที่อยู่อาศัยสากล

บรรณานุกรม 390

บทนำ

สื่อนามิ :
คลื่นแห่งการเรียนรู้

มนุษย์ไม่สามารถโยนความผิดให้กับธรรมชาติได้ ภัยพิบัติเป็นความเกี่ยวเนื่องกันของมนุษย์กับธรรมชาติ และการจัดการภัยพิบัติเป็นเรื่องของมนุษย์ที่ควรมีความรับผิดชอบร่วมกัน ทั้งในระดับชุมชนและระดับนโยบาย ที่ต้องดำเนินสอดคล้องกันไปอย่างเป็นองค์รวม

ยามเช้าของวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547 ทางภาคใต้ของ
ประเทศไทย ผู้คนรู้สึกถึงความสั่นไหวอย่างรุนแรงของแผ่นดินได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะผู้ที่อยู่บนตึกสูงแถบชายฝั่งอันดามัน ศูนย์อุตุนิยมวิทยาภาคใต้ฝั่งตะวันตกรายงานการเกิดแผ่นดินไหวครั้งนี้ว่า มีจุดศูนย์กลางของการเกิดแผ่นดินไหวบริเวณหัวเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย (ละติจูด 3.4 ลิปตา ลองติจูด 9.5 องศาตะวันออก) ลึกลงไปในแผ่นดินประมาณ 30 กิโลเมตร ซึ่งห่างจากชายฝั่งอันดามันในจังหวัดภาคใต้ของไทยประมาณ 500-600 กิโลเมตร แผ่นดินไหวครั้งนี้มีระดับความรุนแรง 8.1 ริคเตอร์ นับเป็นแผ่นดินไหวครั้งรุนแรงที่สุดที่เกิดขึ้นในทะเลอันดามัน และรุนแรงมากเป็นอันดับ 5 ของโลกนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา และคาดการณ์กันว่าจะเกิดอาฟเตอร์ช็อคตามมาอีกหลายครั้ง

แต่ไม่มีใครคิดว่าแผ่นดินไหวครั้งนี้จะนำพาสิ่งที่อยู่เหนือการคาดการณ์มาด้วย

เมื่อเวลาประมาณ 9.00 น. เกิดคลื่นยักษ์ซัดเข้าพื้นที่หลายจังหวัดชายฝั่งอันดามัน ที่จังหวัดภูเก็ต บริเวณหาดป่าตอง กมลา กะตะ กระรน หาดในยาง คลื่นยักษ์ได้ซัดเข้าฝั่งจำนวนหลายลูก น้ำทะเลทะลักท่วมบ้านเรือนประชาชน อาคารสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ทั้งชีวิตและข้าวของถูกกระแสน้ำพัดพา คลื่นยังซัดเรือเล็กและเรือนำเที่ยว รวมทั้งรถยนต์ รถกระบะ รวมหลาย 10 คัน ขึ้นไปติดอยู่ที่บริเวณชายป่า ประชาชนจำนวนมากวิ่งหนีกันจ้าละหวั่น บ้างอพยพขึ้นไปที่ยอดเขาที่อยู่ใกล้เคียง รวมทั้งที่ทำการศาลากลางจังหวัดภูเก็ต

เจ้าหน้าที่ตำรวจและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องประกาศห้ามประชาชนลงเล่นน้ำ พร้อมกับนำเรือออกจากฝั่ง และห้ามรถใช้เส้นทางในบางเส้นทางที่ใกล้กับชายฝั่งทะเลเป็นการชั่วคราว โดยให้หน่วยกู้ภัยกันประชาชนและนักท่องเที่ยวออกจากชายฝั่ง เพราะระดับคลื่นสูงขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะที่บริเวณท่าฉัตรไชย คลื่นยักษ์ถล่มพัดบ้านเรือนราษฎรและข้าราชการเสียหายจำนวนมาก และต่อมามีรายงานการพบผู้เสียชีวิตที่หาดป่าตอง

ช่วงเวลาเดียวกัน ก็มีรายงานข่าวว่า คลื่นยักษ์ได้ขยายแรงกระเพื่อมไปถึงพื้นที่อื่นๆ ตามชายฝั่งทะเลอันดามัน เช่น จังหวัดพังงา ระนอง กระบี่ สตูล และตรัง

คลื่นสืบามิกับความสูญเสีย

สรุปรายงานผลกระทบจากคลื่นยักษ์สืบามิของกระทรวงมหาดไทยที่เสนอต่อคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2548

6 จังหวัดประสบภัย ได้แก่ ภูเก็ต พังงา กระบี่ ระนอง สตูล และตรัง

ครอบคลุมพื้นที่ 29 อำเภอ 161 ตำบล 502 หมู่บ้าน

20,178 ครอบครัว ได้รับความเดือดร้อน

5,395 คน เสียชีวิต (บางข้อมูลได้ให้ตัวเลขผู้เสียชีวิตโดยประมาณว่า มีถึง 8,212 คน)

8,457 คน ได้รับบาดเจ็บ

2,906 คน สูญหาย

7,000 คน ไร้ที่อยู่อาศัย (ประมาณ)

จังหวัดพังงาประสบภัยรุนแรงที่สุด

ครอบคลุม 66 หมู่บ้าน 18 ตำบล ใน 6 อำเภอ ประชาชน 19,509 คน /4,394 ครอบครัว ได้รับความเดือดร้อน

อำเภอตะกั่วป่าเป็นพื้นที่ที่ประสบเหตุมากที่สุด มีผู้เสียชีวิตทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติเฉพาะพื้นที่นี้ จำนวน 4,225 คน บาดเจ็บ 5,597 คน ผู้เสียชีวิตที่เป็นผู้มีถิ่นฐานในอำเภอตะกั่วป่ามีจำนวน 562 คน และสูญหาย 492 คน

(ข้อมูล : สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดพังงา 2548)

แม้คลื่นยักษ์ในวันนั้นได้สงบลงแล้ว แต่ผลกระทบในระยะยาวที่เกิดขึ้นกับชีวิตผู้ที่รอดนั้นยังคงดำเนินอยู่ ทั้งผลกระทบต่อจิตใจและด้านอื่นๆ เช่น วิถีชีวิต ที่อยู่อาศัย ฯลฯ ที่แม้เวลาจะล่วงผ่านกว่า 10 ปีแล้ว ก็ยังคงต้องดิ้นรนแก้ไขปัญหากันอยู่ อีกทั้งยังเป็นปัญหาที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาอีกด้วย

คลื่นสึนามิไม่เหมือนกับคลื่นทะเล (tidal wave) ตามปกติ เพราะมีความยาวของคลื่นยาวกว่ามาก

แทนที่จะเป็นคลื่นหัวแตก (breaking wave) ตามปกติ คลื่นสึนามิเริ่มแรกอาจดูเหมือนกับว่าคลื่นน้ำเพิ่มระดับสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และด้วยเหตุนี้ คลื่นสึนามิจึงมักเรียกว่าเป็นคลื่นยักษ์ โดยทั่วไป คลื่นสึนามิ ประกอบด้วยกลุ่มคลื่นซึ่งมีคาบเป็นนาทีหรืออาจมากถึงชั่วโมง มักกันเรียกว่าเป็น “คลื่นขบวน” (wave train)¹

ทว่า ท่ามกลางความสูญเสีย ความทุกข์ทรมาน ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ก็ได้ก่อให้เกิดคลื่นแห่งจิตสำนึกใหม่ คลื่นแห่งการเรียนรู้ ความตระหนักเห็นความหมายและความสำคัญของการดำรงอยู่ร่วมกันในชุมชนและสังคม

ตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา หลายหน่วยงาน องค์กร กลุ่มคน ชุมชน ได้ศึกษาวิจัยและบันทึกบทเรียนที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สึนามิ ซึ่งในบทนี้จะได้ประมวลภาพบทเรียนโดยย่อในแต่ละด้าน แต่ละขั้นตอน รวมทั้งข้อเสนอแนะ แนวทางต่างๆ ที่จะนำไปสู่การทำงานนโยบายที่เกี่ยวข้องกับภัยพิบัติ และปิดท้ายด้วยข้อตระหนักถึงภัยพิบัติที่เป็นความเสี่ยงของมวลมนุษยชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

คลื่นการเรียนรู้ ณ โมบายบแห่งวิกฤติ

คลื่นสีนํ้าไม่เพียงซัดพาเอาปัญหาเข้ามาในสังคม แต่เมื่อคลื่นสงบแล้ว สิ่งทีโผล่ปรากฏคือปัญหาที่ทับถม กลบฝัง และถูกละเลยมายาวนานในสังคมไทย นี่จึงเป็นบททดสอบสำคัญที่ภัยพิบัติหยิบยื่นให้เราได้เรียนรู้ เพื่อพัฒนาชีวิต ยกกระดับศักยภาพของเราทั้งสังคม และในทุกมิติ

สังคมไทย ใส่ใจเรื่อง “เฉพาะหน้า” ?

สุริชัย หวันแก้ว นักวิชาการด้านสังคมวิทยา ได้ตั้งข้อสังเกตเรื่องภัยพิบัติว่า “เรามักจะสนใจเรื่องภัยพิบัติ แต่เฉพาะในช่วงที่มันอุบัติขึ้น” กล่าวคือ ในช่วงก่อนที่จะเกิดเหตุภัยพิบัติ มีผู้รู้ ผู้ที่ศึกษาเรื่องการขยับตัวของเปลือกโลกออกมาคาดการณ์แนวโน้มและเตือนว่า **ประเทศไทยมีแนวโน้มที่จะได้รับผลกระทบจากแผ่นดินไหว** แม้จะมีการเตือนและคำอธิบายเชิงวิชาการ สังคมไทยก็ดูจะไม่ตระหนัก ไม่เตรียมตัวเตรียมใจสำหรับโอกาสที่อาจจะเกิดขึ้น จึงทำให้เราตระหนก ตกอกตกใจ เมื่อเหตุภัยพิบัติเกิดขึ้นจริง และหาทางแก้เท่าที่จะทำได้เฉพาะหน้าเป็นเรื่องๆ อย่งๆ ไป ซึ่งการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าโดยขาดความรู้ ขาดการเตรียมตัวมาก่อนนั้น ก็สร้างความโกลาหลและปัญหาซ้อนทับปัญหาเดิมขึ้นไป เช่นกัน

ชาวคลื่นยักษ์สีนํ้าถล่มชายฝั่งอันดามันของไทย ได้สร้าง “ความรู้สึกร่วม” ให้กับผู้คนทั่วโลก ธารน้ำใจและความช่วยเหลือจากอาสาสมัครจำนวนมาก เจ้าหน้าที่ของรัฐทั้งในพื้นที่จังหวัดใกล้เคียง และจากส่วนกลาง รวมทั้งผู้ที่ตามหาญาติพี่น้อง เพื่อนมิตร หลั่งไหลอย่างท่วมท้นไปยังพื้นที่ประสบภัยในเวลาอันรวดเร็ว จนทำให้ระบบขนส่งคมนาคมและระบบการสื่อสารขัดข้อง (ล่มไปช่วงหนึ่ง)

นอกจากนั้น ความช่วยเหลือที่ลงไปก็ขาดการจัดการที่เป็นระบบ ทำให้เกิดภาวะต่างคนต่างทำ ส่งผลต่อประสิทธิภาพในการให้ความช่วยเหลือ

งานที่เร่งด่วนที่สุดในเวลานั้นคือ การนำผู้บาดเจ็บส่งโรงพยาบาล แต่การค้นหาผู้คนที่ถูกคลื่นซัด ไปติดอยู่ตามซากอาคารบ้านเรือน หรือซอกสิ่งปลูกสร้าง บ้างอยู่ใต้ดินโคลนและต้นไม้ที่หักโค่น สภาพทางกายภาพในภาวะหลังคลื่นยักษ์เช่นนี้ทำให้การค้นหาและนำตัวผู้บาดเจ็บส่งสถานพยาบาลเต็มไปด้วยความยากลำบากและอุปสรรค ยิ่งไปกว่านั้น การค้นหาให้ความช่วยเหลือก็ยังไม่เป็นระบบ ขาดการเชื่อมประสานกัน จึงทำให้การค้นหาเป็นในลักษณะ ต่างคนต่างทำ ใครช่วยตรงไหนได้ก่อนก็เข้าไปช่วย

โรงพยาบาลขนาดเล็กและขนาดกลางในพื้นที่จังหวัดที่ประสบภัยและจังหวัดใกล้เคียง รวมทั้ง สถานพยาบาลต่างๆ ไม่สามารถรองรับผู้บาดเจ็บจำนวนมากได้ แต่ด้วยสถานการณ์วิกฤติฉับพลันเช่นนั้น สถานพยาบาลจำต้องเปิดพื้นที่และรับรองผู้คนจำนวนมาก ทั้งผู้บาดเจ็บ ญาติ

และผู้ติดตามหาญาติ ทำให้ทั้งสถานพยาบาลและผู้คนต้องอยู่ร่วมกันในความแออัดและโกลาหล แม้ทุกฝ่ายจะทำงานกันอย่างเต็มกำลัง แต่การติดต่อประสานงานเพื่อเคลื่อนย้ายผู้บาดเจ็บไปยังโรงพยาบาลอื่นๆ และการเคลื่อนย้ายทั้งทางรถและทางเครื่องบินก็ดำเนินไปอย่างทุลักทุเล เนื่องจากไม่ได้มีการเตรียมการในการย้ายผู้บาดเจ็บฉุกเฉินและมีจำนวนมากเท่านี้มาก่อน

งานที่เร่งด่วนและสำคัญไม่แพ้กันกับการค้นหาผู้รอดชีวิตและบาดเจ็บคือ การระดมคนเพื่อเก็บและค้นหาศพผู้เสียชีวิต ค้นหาหลักฐานต่างๆ เพื่อระบุตัวบุคคล รวมไปถึงการตรวจพิสูจน์ศพจากเอกลักษณ์บุคคลเพื่อให้ญาติมารับศพ

การระดมแพทย์ พยาบาล อาสาสมัคร เพื่อช่วยทำงานในด้านนี้ จึงมีทั้งจากผู้เชี่ยวชาญชาวไทยและต่างประเทศ หน่วยกู้ชีพ เก็บศพหลายหน่วยงาน ต่างฝ่ายต่างเก็บและทำรายชื่อบุคคลผู้เสียชีวิต และเคลื่อนย้ายศพไปไว้ในสถานที่ต่างๆ การตรวจพิสูจน์ศพหลายพันศพนับเป็นงานที่หนักและใช้เวลา รวมถึงยังมีศพอีกนับพันที่ตรวจพิสูจน์ไม่ได้ สถานที่เก็บศพแทบจะไม่เพียงพอที่ว่างศพ อีกทั้งญาติที่กำลังโศกเศร้าเสียใจก็พยายามตระเวนตามหาบุคคลที่สูญหาย -- บรรยากาศที่สับสนอลหม่าน ยากต่อการประสานงาน และยิ่งซ้ำเติมความรู้สึกสูญเสียในหัวใจของผู้ประสบภัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง นับเป็นภาพแห่งโศกนาฏกรรมครั้งใหญ่ของเมืองไทยเลยทีเดียว

ไร้ระบบ พร่องประสาน?

นพ.บัญชา พงษ์พานิช นักวิชาการอิสระ หนึ่งในผู้ที่มีบทบาทเข้าไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยซ้ำซ้อนสรุปว่า “เมืองไทยไม่พร้อมรับมือภัยพิบัติ”² และนำเสนอบทเรียนสำคัญที่บ่งบอกความไม่พร้อมของเรา นับตั้งแต่

การเก็บกู้ร่างไร้ชีวิต ของหน่วยอาสาสมัคร สมาคม มูลนิธิจำนวนมากจากทั่วประเทศ ที่มาช่วยกันเก็บกู้ ไม่สามารถแบ่งเขตการเก็บกู้ เนื่องจากพื้นที่กว้างและเข้าถึงยาก มีการแข่งขันผลงาน ยิงอยู่ในภาวะเร่งรีบแข่งกับเวลาทำให้การเก็บกู้ร่างไร้ชีวิตไม่เป็นระบบ

การบันทึกหลักฐานประกอบร่าง ยังขาดการบันทึกพิกัดจุดที่พบ ระบุเพศ ชายหรือหญิง ชาวไทยหรือชาวต่างชาติ (ตะวันออกหรือตะวันตก) รวมไปถึงการเก็บรวบรวมวัตถุพยานที่พบพร้อมร่าง เช่น เครื่องประดับ ของติดตัวต่างๆ บางกรณี วัตถุพยานเหล่านี้ถูกเก็บแยกออกจากศพ ใส่ไว้ในห่อผ้ารวมกันไว้ ส่งผลให้หลักฐานสับสน ยุ่งยากในการสืบค้นเพื่อยืนยันตัวตนภายหลัง

การรวบรวมร่างไร้ชีวิต มีการนำส่งร่างไปยังที่ต่างๆ ตามแต่สะดวกของแต่ละหน่วยแต่ละศูนย์ ร่างที่อยู่ก้นบริเวณหนึ่งถูกรวบรวมไปไว้ยังศูนย์ที่ห่างไกลจากบริเวณที่พบ ยิ่งยุ่งยากในการสืบค้นหาของญาติที่ทำให้ต้องไปในทุกๆ ที่เก็บร่างผู้เสียชีวิต

การชันสูตร ที่ทุกสถาบันได้ส่งบุคลากรไปทำการชันสูตร เช่น คณะแพทย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ชันสูตรที่วัดลำแก่น, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ชันสูตรที่ศูนย์บางเนียง, ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยขอนแก่น สงขลาครินทร์ ราชธานี และสถาบันนิติวิทยาศาสตร์ ชันสูตรที่ศูนย์บางม่วง, สถาบันนิติวิทยาศาสตร์ ที่วัดย่านยาว ต่างหน่วยต่างชันสูตรร่างที่มีอยู่จำนวนมาก มีการประสานงานระหว่างกันน้อย การบริการสนับสนุนแต่ละหน่วยก็ต่างกัน บางศูนย์ขาดเครื่องมือ อุปกรณ์ต่างๆ จนอยู่ในสภาพขลุกขลัก นอกจากนั้น แต่ละหน่วยงานยังมีรายละเอียดการบันทึกผลการชันสูตรที่ต่างกัน เช่น บางหน่วยไม่มีการวัดส่วนสูง การเก็บตัวอย่าง ดีเอ็นเอ ทั้งจากเนื้อเยื่อกระดูก แก้ม กล้ามเนื้อ โคนขา และกระดูกอ่อนซี่โครง ของแต่ละหน่วยก็ต่างกัน ส่วนเรื่องข้อมูลพื้นฐานเพื่งมีการทำกันในตอนหลัง

การจัดส่งรายงานการชันสูตรไม่เป็นไปตามแนวปฏิบัติ (protocol) คือ ส่งรายงานแก่เจ้าพนักงานตำรวจเพื่อดำเนินการต่อ นอกจากนั้น ยังมีอุปสรรคในการประสานกับหน่วยชันสูตรต่างประเทศ ต่างฝ่ายต่างทำงานตามความเข้าใจของตน ส่งผลให้ต้องทำงานซ้ำหลายรอบ ขยายวงสู่ความขัดแย้ง ทั้งหมดนี้ทำให้ฐานข้อมูลของการชันสูตรไม่ลงตัว และไม่อาจนำไปใช้งานได้ทันทีทั้งที่

การเก็บรักษาร่างไร้ชีวิต ขาดระบบที่มีประสิทธิภาพและเป็นมาตรฐาน (เพราะทำตามสภาพของปัญหาที่เกิดขึ้น) เริ่มจากวิธีฉีดยาแล้วบรรจุหีบศพ ต่อมาเมื่อน้ำยาฉีดศพไม่พอ หีบไม่พอ ก็ใช้วิธีห่อผ้าแล้ว

ฝังลงใต้ดินเพื่อชะลอการเสื่อมสภาพ จนสุดท้าย เก็บรักษาร่างด้วยการบรรจุใส่ห่อแล้ววางในคอนเทนเนอร์ติดเครื่องทำความเย็น

การบันทึกรหัสประจำร่างของผู้เสียชีวิตก็เช่นกัน วัสดุที่ใช้ ตอนแรกเป็นป้ายกระดาษที่ใช้พันแขนหรือใส่ในถุงพลาสติก เมื่อเวลาผ่านไปหรือสัมผัสกับสิ่งอื่นๆ โดยเฉพาะน้ำ ก็เลอะเทอะ สีหมักซิดจาง จึงต้องเปลี่ยนใช้แผ่นกระดาษเคลือบพลาสติก และต่อมาเปลี่ยนเป็นป้ายโลหะฝังไมโครชิพ กระบวนการเปลี่ยนป้ายรหัสประจำตัวนี้ทำให้เกิดความสับสน บ้างปิดป้ายผิดร่าง และมีร่าง ที่ไม่มีป้าย ก็ต้องจัดทำใหม่กันหลายรอบเป็นต้น

นอกจากนี้ ก็มีทั้งการจัดทำฐานข้อมูลของร่างไร้ชีวิต ซึ่งแต่ละหน่วยงาน แต่ละศูนย์จัดทำระบบ ไม่เหมือนกัน กลายเป็นอุปสรรคในการสืบค้นหาข้อมูลของญาติ มีทั้งระบบฐานข้อมูลสืบค้นที่ไม่สามารถ สืบค้นได้ ทำข้อมูลเก็บไว้แล้วไม่ได้ใช้ สรุปได้ว่าเรื่องระบบฐานข้อมูลก็ไม่สามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การจัดทำฐานข้อมูลผู้สูญหาย หลายหน่วยงานเปิดให้บริการรับแจ้งผู้สูญหาย ส่วนใหญ่จะให้แจ้งชื่อ-สกุล และที่อยู่ผู้แจ้ง แต่มีบางหน่วยงานที่ขอข้อมูลรูปพรรณสัณฐานและข้อมูลประกอบการพิสูจน์เช่น ตำหนิ การแต่งตัว พิกัดที่สูญหาย ข้อมูลต่างๆ เหล่านี้ไม่ได้จัดเป็นระบบหลายครั้งซ้ำซ้อน การสืบค้นทำได้ยาก จนถึงทำไม่ได้ เนื่องจากการแจ้งนั้นเป็นเพียงการลงทะเบียนบัญชีผู้สูญหายไว้เท่านั้น เราจึงเห็นใบประกาศคนหายที่ญาตินำไปติดตามที่ต่างๆ ในหลายพื้นที่เช่นเขาหลัก ย่านยาว พังงา ภูเก็ต

การสืบค้นผู้สูญหาย ญาติมิตรต้องค้นหาเองโดยเดินทางไปตามศูนย์ต่างๆ เดินดูทีละร่าง หรือดูใบปิดประกาศรูปถ่ายแต่ละศูนย์ ส่วนการจัดทำระบบอินเทอร์เน็ต เมื่อผู้ค้นหาเดินดูภาพถ่ายพร้อมรหัสพบว่า น่าจะคล้ายก็ต้องขอให้อาสาสมัครเปิดคอมพิวเตอร์เน็ตบู๊คค้นหาข้อมูล การขึ้นสูตรประกอบวันละหลายรายทำให้ต้องนำเข้าสู่ระบบอินเทอร์เน็ตเพื่อสะดวกในการค้นหา แต่เปิดให้บริการได้เพียง 2 วัน ก็ต้องยุติเมื่อมีเหตุผลเรื่องความปลอดภัย เรื่องสิทธิส่วนบุคคล ต้องใช้การสืบค้นที่ต้องแสดงหลักฐานประกอบ ดูในแฟ้มและเครื่องคอมพิวเตอร์ ซึ่งขั้นตอนต่างๆ ใช้เวลานาน

การจัดการพื้นที่ ในพื้นที่ประสบภัย ไม่มีการกันเขตห้ามเข้า ทำให้ใครๆ ก็สามารถสัญจรเข้าออกได้โดยสะดวก จนเกิดเหตุทรัพย์สินสูญหาย อาคารที่เหลือนอยู่ถูกรื้อถอน เพื่อเอาวัสดุอาคารและสิ่งของไปขาย ยังมีเรื่องการคมนาคมขนส่งในพื้นที่ ที่ขาดการจัดการ ทำให้รถติดเนืองแน่น การเดินทางขนส่งลำเลียงข้าวของความช่วยเหลือยากแก่การทำงาน

ข้อมูลที่นักวิชาการทั้งหลายได้ศึกษาและสะท้อนไว้ในเรื่องความไม่พร้อมในการรับมือกับภัยพิบัติสินามินั้น ยังเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นซ้ำซากในพื้นที่และเหตุการณ์ภัยพิบัติอื่นๆ ที่เกิดขึ้นภายหลัง เช่น สถานการณ์มหาอุทกภัยปี พ.ศ. 2554 ความไม่พร้อม ในการรับมือกับภัยพิบัติมีทั้งเรื่องการจัดการศูนย์พักพิงผู้ประสบภัย และการจัดการน้ำ ไม่ให้ท่วมขัง ทำอย่างไรให้ไหลลงสู่ทะเลได้อย่างรวดเร็ว การผันน้ำจากพื้นที่หนึ่งไปยังที่หนึ่ง ทำให้พื้นที่ประสบภัยขยาย วงกว้าง และการจัดการดูแล

ผู้ประสบภัยที่ถูกน้ำท่วมขังนานนับเดือนที่ไม่ทั่วถึง และปัญหาอื่นๆ อีกมากมาย

เรายังคงเป็นสังคมไทย ใสใจ “เฉพาะหน้า” ยังให้ความสำคัญน้อยไปในการเตรียมคิด เตรียมการเรื่องการจัดการภัยพิบัติประเภทต่างๆ อย่างเป็นระบบ วางแผนขั้นตอนในการช่วยเหลือ จัดสรรหน่วยงานรับผิดชอบด้านต่างๆ ที่ทำงานประสานกันและมีนโยบายรองรับที่ทำให้การรับมือกับปัญหาภัยพิบัติมีประสิทธิภาพขึ้น

น้ำลด ตอผุด

ความไม่พร้อมและไม่เคยเตรียมการมาก่อน ทั้งในแง่ความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถ ทำให้การรับมือปัญหาเป็นการเฉพาะหน้า ซึ่งหลายครั้งกลับสร้างและซ้ำเติมปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่แล้ว

“78 สัปดาห์หลังสินามิ” **คาร์ล เชกซโนเดอร์ และ วไลท์ศน์ วรกุล**³ ได้กล่าวถึงบทเรียนที่ได้เรียนรู้เกี่ยวกับ “ปัญหาความช่วยเหลือที่ไม่ีระบบระเบียบ” ทั้งความช่วยเหลือ จากของไทยและต่างประเทศที่มีมากมาย ระบบการจัดการของบริจาคที่ไม่เท่าเทียม ไม่ทั่วถึง ของบริจาคที่ไม่เหมาะสมและไม่ช่วยให้เกิดประโยชน์อะไรมากนัก ไม่มีการสื่อสารระหว่างผู้ให้ความช่วยเหลือกับผู้ขอรับ การช่วยเหลือ สิ่งของไม่จำเป็นหรือไม่จำเป็นก็รับเอาไว้ก่อน

ปัญหาที่เกิดขึ้นภายหลังเหตุการณ์ จึงเหมือน “น้ำลด ดอกผุด” ทั้งปัญหาเดิมและปัญหาต่อเนื่อง ที่ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากสาธารณชน ปัญหาที่ไม่มีการแก้ไขในระดับนโยบายเท่าที่ควร เช่น ปัญหาแรงงานต่างด้าว แรงงานเด็ก ปัญหาสิทธิมนุษยชนของชนกลุ่มน้อย คนไร้สัญชาติ ไร้สถานะ รวมไปถึงปัญหาเกี่ยวกับการจัดการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากหนังสือ “เมื่อร่วมมือฟื้นฟูไทย...จากภัยพิบัติ “สีนามิ” เสนอ 60 กรณีศึกษาที่ร่วมมือกันจัดการภัยพิบัติในประเทศไทย” โดย ไพโรจน์ สิงห์ และคณะ^๕ ได้ยกตัวอย่างปัญหาที่เกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านเกาะมุก ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง หลังจากเผชิญกับคลื่นยักษ์สึนามิแล้ว ชาวบ้านยังเผชิญกับปัญหาการกระจายความช่วยเหลือที่ไม่เป็นระบบและไม่ทั่วถึงจากหน่วยงานภายนอก เกิดการทะเลาะเบาะแว้งถึงขั้นกลายเป็นความขัดแย้งขึ้นในหมู่บ้าน จนกระทั่งแกนนำที่เป็นผู้อาวุโสในชุมชนเริ่มคิดและดำเนินการจัดตั้งกรรมการขึ้นมาจัดการปัญหา โดยมีบทบาทเฉพาะกิจ คือ การสำรวจข้อมูลความเสียหายของคนทั้งเกาะ ทำแผนการให้ความช่วยเหลือ จัดตั้งศูนย์กลางการรับของบริจาค และสร้างระบบการแจกจ่ายสิ่งของเหล่านี้ ตลอดจนบรรเทาความเดือดร้อน ฟื้นฟู และสร้างสรรค์ชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยได้รับการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอกอย่างเป็นระบบ

สร้างบ้านไม่ตามใจผู้อยู่

การช่วยเหลือผู้ประสบภัยและการฟื้นฟูความเสียหาย การจัดหาที่อยู่อาศัยเป็นไปอย่างไม่มีระบบ การออกแบบและกระบวนการในการสร้างบ้านให้กับชุมชนก่อให้เกิดปัญหา โดยเฉพาะการสร้างบ้านในชุมชนบ้านน้ำเค็มจำนวนประมาณ 700 หลัง ซึ่งการออกแบบบ้านไม่ได้คำนึงถึงลักษณะเฉพาะของพื้นที่และไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชาวบ้านที่อยู่อาศัยได้

อย่างไรก็ตาม มีแบบอย่างการทำงานที่ตอบสนองความต้องการด้านที่อยู่อาศัยของผู้ประสบภัย คือ นักวิชาการคณะสถาปัตยกรรมจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ทั่วประเทศ และ กลุ่มสถาปนิกชุมชนเพื่อที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม หรือ CASE (Community Architects for Shelter and Environment) ซึ่งทำงานร่วมกับชุมชนในระยะยาว เพื่อปรับปรุงพื้นที่และที่อยู่อาศัย มีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการหลายครั้งเพื่อร่วมกันวางแผนโครงสร้างผังชุมชนและการออกแบบบ้าน ทำให้การออกแบบครอบคลุมการวางแผนที่ดี ได้รับการยอมรับจากชุมชนและสามารถใช้ประโยชน์ได้จริง ซึ่งนอกจากจะช่วยตอบสนองความจำเป็นหลายประการของชุมชนแล้ว ยังทำให้สภาพแวดล้อมของท้องถิ่นดีขึ้นด้วย^๕

ช่วยฉาบฉวย : ความช่วยเหลือที่ไม่ต่อเนื่องและไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต

ภาสกร จำลองราช (2557)⁶ ได้เล่าเรื่องราวของผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์สึนามิผ่านเรื่องสั้น 3 เรื่อง ใน *วิถีที่ถูกรุกราน* : *คนชายช้า คนชายขอบ*¹ หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าวได้ผ่านพ้นไปพบว่า ชาวมอแกนที่เกาะเหลานั้น ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกหลังเหตุการณ์สึนามิสิ้นสุดลงใหม่ๆ เช่น คณะนายตำรวจบริจาคเสาบ้านละ 1 ต้น โดยสัญญาว่าจะนำมาช่วยเหลืออีกบ้านละ 8 ต้น มีผู้มาบริจาคเรือ เครื่องมือประมงหรือมีองค์กรพัฒนาเอกชนบางหน่วยงานเข้ามาและสัญญากับชาวบ้านว่าจะให้ความช่วยเหลือต่างๆ แต่เมื่อเวลาผ่านไป ชาวบ้านยังคงไม่ได้เสากอีก 8 ต้นที่คณะนายตำรวจสัญญาว่าจะให้ เรือที่ได้รับบริจาคเป็นเรือใหญ่ซึ่งชาวบ้านใช้ไม่ถนัดมือ เครื่องมือประมงก็มีเฉพาะอวนปู ส่วนองค์กรพัฒนานั้นก็ไม่เข้ามาในหมู่บ้านอีกเลย ทำให้วิถีชีวิตของชาวมอแกนดำเนินไปอย่างยากลำบาก

¹ หนังสือเล่มนี้เขียนถึงคนชายขอบในพื้นที่ต่างๆ ทั่วทุกภูมิภาคของไทย แต่มีการกล่าวถึงเรื่องราวของผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์สึนามิใน 3 เรื่องคือ “38 ชีวิตที่หายไปกับสึนามิ และ 3 ปีแห่งมิตรภาพบนหาดป่าตอง” (น.74- 79 2550) เขียนเมื่อเดือนธันวาคม “ในวัย 4 ขวบของเด็กหญิงสึนามิ” (น.80-84) เขียนเมื่อ ธันวาคม 2551 และ “ปล่อยเกาะ ของแท้ มอแกน เกาะเหลา” (น.90-95) เขียนเมื่อ มกราคม 2550

พนักงานบริการ : กลุ่มคนที่ถูกละเลย

ในเรื่องสั้นของ **ภาสกร จำลองราช** ยังได้กล่าวถึงกลุ่มคนชายขอบที่ถูกเรียกว่า “พนักงานบริการ” ที่หาดป่าตอง จ.ภูเก็ต และ “มอแกน” ที่เกาะเหลา จ.ระนอง เป็นกลุ่มคนที่ถูกละเลย ไม่ได้รับการฟื้นฟูทั้งในด้านจิตใจและวิถีชีวิต โดยในส่วนของคนกลุ่มแรกเป็นพนักงานบริการที่มาทำงานที่หาดป่าตอง หลังเหตุการณ์สึนามิ เครือข่ายพนักงานบริการหรือ “เอ็มพาวเวอร์” ได้ทำการสำรวจพนักงานบริการที่สูญหายพบว่า มีประมาณ 38 ชีวิต แต่คนเหล่านีกลับไม่ได้รับความสนใจใดๆ จากทุกหน่วยงาน เพราะยากต่อการสืบหาเนื่องจากบุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคนจากที่อื่น เมื่อมาทำงานมักตั้งชื่อใหม่เพื่อให้แตกต่างชาติออกเสียงได้ง่ายขึ้น ส่วนชื่อจริงนั้น แม้จะมีระเบียบบังคับให้เจ้าของร้านจัดทำไว้ แต่ในความเป็นจริงนายจ้างก็ไม่เห็นความจำเป็นที่ต้องเก็บชื่อและประวัติพนักงานเอาไว้เพราะไม่อยากผูกมัดทางกฎหมาย

วิกฤตวิถีชีวิตชาวเล

จากกรณีศึกษาในหนังสือของ **ไพโรจน์ สิงห์บัน และคณะ** กล่าวถึงวิกฤตวิถีชีวิตชาวเลว่า หลังเหตุการณ์สึนามิแม้กลุ่มชาวเลจะได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกเป็นจำนวนมาก ในฐานะที่เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมในพื้นที่ แต่บางครั้งการให้ความช่วยเหลือเหล่านั้นก็ทำไปอย่างไม่เข้าใจวัฒนธรรมของชาวเลและสนับสนุนให้เขาเดินออกจากพื้นที่

ทางวัฒนธรรมของตนเอง มาสู่การพัฒนากระแสหลักที่เน้นแต่วัตถุนิยม และบริโภคนิยม ซึ่งถือเป็นการทำลายคุณค่าและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

เช่นเดียวกับงานของ **ธีรศักดิ์ สุขสันติกรมล (2553)⁷** ที่กล่าวถึง “ผลกระทบของการพัฒนาภายหลังเหตุการณ์สีนามี พ.ศ. 2547 ต่อการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์มอแกนบ้านเกาะเหลาหน้านอก จังหวัดระนอง” ทำให้เห็นว่าการปฏิบัติงานเพื่อช่วยเหลือและพัฒนาชาวมอแกนของหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนมีทั้งที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับภาระงานรับผิดชอบของแต่ละองค์กร

อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์หลังสีนามี ทำให้ชาวมอแกนรู้สึก มีสิทธิมีเสียง และกล้าแสดงออกมากขึ้น

สูญเสียบ้าน ถูกยึดที่ดิน

หลังสีนามีได้ เกิดกรณีพิพาทเรื่องที่ดินระหว่างนักอสังหาริมทรัพย์ ชุมชน และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ชาวบ้านที่มีปัญหาเรื่องสิทธิในการครอบครองที่ดิน ส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่ยังชีพด้วยการทำประมงชายฝั่งอันดามัน ดำรงชีวิตโดยอาศัยทรัพยากรจากทะเลมาหลายทศวรรษแล้ว ชาวชุมชนอาศัยอยู่บนที่ดินของตนเองมานานก่อนจะ

มีการทำเอกสารสิทธิไม่ว่าจะเป็นการออกเอกสารสิทธิให้กับเอกชนหรือเพื่อสาธารณประโยชน์ใดๆ ก็ตาม แต่หลังจากเหตุการณ์สีนามี ชุมชนหลายชุมชนถูกกีดกันไม่ให้กลับเข้าไปอาศัยที่เดิม จำต้องย้ายไปอยู่แหล่งที่พักอาศัยที่ไกลจากทะเลที่เป็นแหล่งเลี้ยงปากท้องของพวกเขา

ส่วนหนึ่งเป็นปัญหาของชุมชนที่ตั้งอยู่ในแนวเขตของการป้องกันภัยพิบัติ⁸ นโยบายการกำหนดแนวเขตป้องกันภัยพิบัติ ประมาณ 2 กิโลเมตร จากชายฝั่ง ซึ่งถูกนำเสนอในประเทศอินเดีย ศรีลังกา อินโดนีเซีย และไทย ส่งผลกระทบต่อยุทธศาสตร์และการเลี้ยงชีพของชาวประมงพื้นบ้าน แม้ว่ารัฐบาลจะมีกระบวนการแก้ไขคือ การแต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ธรณีพิบัติสีนามี 6 จังหวัด เพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยชุมชนได้รับอนุญาตและมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินของรัฐได้ในนามของชุมชน สิทธินี้ระบุว่า ชาวบ้านคนใดคนหนึ่งไม่สามารถที่จะขายที่ดินหรือดัดแปลงขายได้ เพราะที่ดินนี้ถือเป็นทรัพย์สินของชุมชนทั้งหมดร่วมกัน เรียกว่า **“สิทธิร่วมของชุมชน”** มีพิธีลงนามในบันทึกข้อตกลง ซึ่งได้ระบุให้ชุมชนเป็นผู้ดูแลและฟื้นฟูพื้นที่ชายเลนในบริเวณพื้นที่ฟื้นฟูดังกล่าว แต่ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่ดินให้กับชาวบ้านได้ทั้งหมด

สู่เพื่อสิทธิคนไทยพลัดถิ่น

จากกรณีศึกษาในหนังสือของ ไพโรจน์ สิงบัน และคณะ ได้กล่าวถึงกลุ่มคนที่ต้องประสบกับความยากลำบากหลายประการอีกกลุ่มหนึ่ง นั่นก็คือ กลุ่มคนไทยพลัดถิ่น เนื่องจากความช่วยเหลือที่มาจากภาครัฐเกือบทุกหน่วยงานไม่ได้เน้นเรื่องสิทธิมนุษยชน ที่มุ่งไปช่วยเหลือผู้เดือดร้อนโดยไม่เลือกปฏิบัติ สิ่งที่ภาครัฐมองหาก่อนที่จะให้ความช่วยเหลือก็คือสถานะบุคคลตามกฎหมาย ดังนั้นการจะได้รับความช่วยเหลือใดๆ จากเหตุการณ์สีนํ้า จึงขึ้นอยู่กับ การแสดงหลักฐานบัตรประชาชนเท่านั้น

ภัยสีนํ้าทำให้เกิดการตระหนักในสภาพปัญหาของคนเหล่านี้ และมีความพยายามรวมกลุ่มของคนชายขอบเพื่อสร้างการยอมรับสู่สังคมสาธารณะมากขึ้น หลายกลุ่มมีความกล้าที่จะแสดงศักดิ์ศรี ตัวตน จึงรวมตัวกันเป็น “เครือข่ายชาวเลและเครือข่ายแก้ปัญหาการคืนสัญชาติคนไทย : คนไทยพลัดถิ่น” และเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายผู้ประสบภัยสีนํ้า 6 จังหวัด นำเสนอปัญหาออกสู่สังคมเพื่อปรับทัศนคติ และ/หรือ การมองว่าพวกเขาเหล่านั้นเป็นกลุ่มคนชั้นสองของสังคมไทย ให้ได้รับการยอมรับในสาธารณะซึ่งถือเป็นก้าวแรกและนำไปสู่การแก้ปัญหาในอนาคตต่อไป เป็นต้น

คลื่นแห่งการฟื้นฟู

บทเรียนจากการฟื้นฟูชุมชนหลังสีนํ้า นับเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ได้มีการกล่าวถึงกันมากในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ในเบื้องต้นดูเหมือนว่าแนวทางการฟื้นฟูชุมชนจะเป็นไปตามแผนงานที่หน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ได้ตั้งไว้ หลายหน่วยงานมีแผนอย่างชัดเจนว่าจะลงไปทำอะไรในชุมชน ดังที่ได้กล่าวมาบ้างแล้วว่า สิ่งที่หน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ วางแผนที่จะทำไม่ตรงตามความต้องการของคนในชุมชน ดังนั้นหลายองค์กรจึงได้ปรับแผนงานของตนและฟังเสียงของคนในชุมชนมากขึ้น การฟื้นฟูชุมชนทำให้องค์กรต่างๆ ที่เข้าไปทำงานฟื้นฟูได้เรียนรู้ร่วมกันกับคนในชุมชนในหลายๆ เรื่อง

ฟื้นฟูชุมชนประมงและท่องเที่ยว

ในช่วงปีแรกของเหตุการณ์ คาร์ล เชกชินเดอร์ และเฟรดดี สโตร์เฮล์ (2549) ได้เสนอบทความเรื่อง สโคปชาร์เตอร์ การฟื้นฟูสีนํ้าอย่างยั่งยืน : รูปแบบการเป็นเจ้าของธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอันเป็นทางเลือก โดยชุมชนหมู่บ้านน้ำเค็มและหมู่บ้านเกาะมุกประเทศไทย

บทความชิ้นนี้กล่าวถึง สโคปชาร์เตอร์ส (SCOPE-Chartes) ว่าเป็นโครงการที่เปิดโอกาสให้ชาวประมงในท้องถิ่นและชุมชนสร้างรายได้จากตลาดการท่องเที่ยวในประเทศไทย ด้วยการสนับสนุนให้เกิดความเป็นเจ้าของธุรกิจในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างยั่งยืนที่ไม่บีบบังคับให้ละทิ้งวัฒนธรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิม โดยอาศัยความต้องการของตลาดเป็นแรงผลักดัน ซึ่งจะส่งผลต่อการฟื้นฟูชุมชนหลังเหตุการณ์สึนามิ การดำเนินโครงการในระยะแรกร่วมมือกับชุมชนที่มีความพร้อม 2 แห่ง คือ ชุมชนหมู่บ้านน้ำเค็มและหมู่บ้านเกาะมุก

สโคปชาร์เตอร์สช่วยให้ชาวประมงในท้องถิ่นและชุมชนมีสถานะภาพเป็นผู้ลงทุนในธุรกิจเรือนำเที่ยว และเป็นผู้รับประโยชน์จากรายได้ที่เกิดขึ้น ผ่านธนาคารชุมชนซึ่งเป็นองค์กรที่ไม่มุ่งแสวงหากำไร มีการจัดจ้างผู้มีความรู้ความสามารถด้านการบริหารเรือนำเที่ยวเข้ามาดูแลและให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการต่อเรือ การซ่อมบำรุง และการให้บริการในเรือ ตลอดจนการสนับสนุนให้โครงการเรือนำเที่ยวสามารถรวมกิจการเรือนำเที่ยวและที่พัก และทำการตลาดโดยองค์กรความร่วมมือ Touristic Union International และบริษัทเครือข่ายในยุโรป

นอกจากนี้ชุมชนยังจะได้รับประโยชน์จากธุรกิจเกี่ยวเนื่องอื่นๆ เมื่อมีจำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น เช่น การขายอาหารทะเลสดและอาหารแห้ง สินค้าที่ระลึก เช่น ผ้าบาติก การทำร้านเสริมสวยและสปา ร้านนวดแผนไทย บริการอินเทอร์เน็ต บริการจองตั๋วเครื่องบินและยานพาหนะต่างๆ เป็นต้น

การมีส่วนร่วมของชุมชน

ณัฐฉิ อัครโกวิทวงศ์ และปริญ ขวัญสุวรรณ (2550)⁹
ได้เสนอบทความเรื่อง *ประชาสังคม เครือข่ายและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดแผนยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาพื้นที่ชุมชนบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา* กล่าวถึง กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน (civic participation) ในการกำหนดแผนยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาพื้นที่ตามแนวคิดเรื่องการวางแผนจากล่างสู่บน (bottom-up planning) โดยใช้การศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน (action planning and research : community participation approach) ในฐานะที่เป็นกระบวนการที่เน้นการทำงานจากฐานล่างสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย

วิธีการรวบรวมความต้องการและแผนของชุมชนหลัก ๆ ได้แก่ การสำรวจพื้นที่โดยคนในท้องถิ่น (surveys) การจัดเวทีประชาคม (public forum) และการสัมภาษณ์เชิงลึกพร้อมกับการสนทนากลุ่มย่อยเฉพาะระดับแกนนำ (key person interview and focus group)

ผลลัพธ์ที่ได้ นอกจากกรอบแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนใน 3 ด้านคือ ด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม, ด้านสังคมและวัฒนธรรม, และด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว ตลอดจนชุดโครงการย่อยเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนาในพื้นที่

นอกจากนั้น บทความนี้ยังได้สะท้อนบทเรียนและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการก่อรูปของกระบวนการจัดทำแผนแบบมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการคือ

- 1) ชุมชนต้องมีประเด็นปัญหาสาธารณะร่วมกัน เพื่อให้มีเป้าหมายและทิศทางในการรวมกลุ่มมีความชัดเจน
- 2) มีผู้นำที่เข้มแข็ง โดยผู้นำชุมชนและกลุ่มองค์กรต้องมีความมุ่งมั่นและเจตจำนงที่ดี ที่ปรารถนาจะเป็นประโยชน์แก่คนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ
- 3) มีภาคีความร่วมมือจากภาคประชาสังคม ได้แก่ หน่วยงานปกครองท้องถิ่น ในฐานะองค์กรปกครองพื้นที่, องค์กรพัฒนาเอกชน ในฐานะพี่เลี้ยงในการจัดการองค์กร, สถาบันการศึกษา ในฐานะที่ปรึกษาด้านวิชาการและเทคนิค, เครือข่ายชุมชนและประชาสังคม ในฐานะแนวร่วมเสริมประเด็นปัญหา/ความต้องการให้มีน้ำหนัก และสื่อมวลชน ในฐานะกระบอกเสียงและผลักดันประเด็นเรียกร้องให้เป็นประเด็นสาธารณะ
- 4) การบริหารจัดการองค์กรที่มีประสิทธิภาพ

การเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้พูดคุยและถกกันถึงปัญหาต่างๆ ที่เผชิญอยู่ ทำให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็น เพื่อช่วยกันคิดหาวิธีฟื้นฟูเยียวยาที่เหมาะสม ซึ่งกระบวนการพูดคุยระหว่างชาวบ้านนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะทำให้ชาวบ้านเชื่อในสิ่งที่คิดจะทำ ชาวบ้านจะค่อยๆ เพิ่มความเชื่อมั่นว่าจะสามารถรับผิดชอบจัดการฟื้นฟูเยียวยาได้ด้วยตนเอง และตระหนักว่าชาวบ้านเองคือผู้ที่จะนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชน

นอกจากนี้ยังเสนอถึงข้อจำกัดของกระบวนการจัดทำแผนแบบมีส่วนร่วมในชุมชนบ้านน้ำเค็มว่า ประชาสังคมที่มีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาที่ผ่านมายังไม่สามารถเชื่อมโยงภาคประชาชนไปสู่ภาคธุรกิจเอกชนและภาครัฐ (ระดับชาติ) ที่เกี่ยวข้องได้ ทำให้แผนขาดข้อคิดที่หลากหลายรวมไปถึงความสามารถของชุมชนในการบริหารจัดการโครงการ ทั้งด้านประสิทธิภาพ ความโปร่งใส และความสามารถในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลง ยังเป็นประเด็นที่ท้าทายชุมชนในการดำเนินการให้เกิดขึ้นจริงในอนาคต มิเช่นนั้นแผนที่เสนอโดยชุมชนอาจไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบาย และไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐ และในท้ายที่สุดแผนพัฒนาดังกล่าวอาจมีสถานะเพียงแค่ข้อเสนอแนะจากภาคประชาชนเท่านั้น

การฟื้นฟูโดยชุมชนเป็นฐาน

ในการช่วยเหลือฟื้นฟูชุมชน แม้จะมีหน่วยงานภายนอกที่มีทรัพยากร แต่หากชุมชนไม่พร้อมและไม่ลุกขึ้นมาด้วยตนเองก็ยากที่จะฟื้นฟูชุมชนได้สำเร็จ

เพ็ญประภา ภัทรานุกรม ได้เสนอบทความ เกี่ยวกับการพัฒนาทุนทางสังคมโดยชุมชนเป็นฐาน¹⁰ โดยยกตัวอย่างชุมชนบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา ที่ประสบความสำเร็จในการฟื้นฟูและสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง หลังจากประสบกับภาวะวิกฤติ

การรวมตัวกันของชาวบ้านในชุมชน โดยมีผู้นำที่เอาจริงเอาจัง ส่งผลให้เกิดกลุ่มคนทำงานที่เข้มแข็ง รวมทั้งความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็เป็นทุนทางสังคมที่ดี ทำให้มีการวางแผนแม่บทการพัฒนาชุมชน โดยใช้วิธีการให้ชุมชนมีส่วนร่วม มีการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างเป็นระบบ การจัดตั้งธนาคารชุมชน การจัดสวัสดิการชุมชน ตั้งแต่เกิดจนตาย โดยชุมชนเอง การจัดตั้งสหกรณ์เพื่อที่อยู่อาศัยของชุมชนบ้านน้ำเค็ม เพื่อการออมและให้สินเชื่อเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาเพื่อเพิ่มอาชีพรายได้ของชุมชน

ชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นตัวอย่างของชุมชนที่พลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส นำไปสู่การเสนอแนวทางหลายประการ ในการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

ชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นตัวอย่างของชุมชนที่พลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส นำไปสู่การเสนอแนวทางหลายประการในการพัฒนาทุนทางสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ได้แก่ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนโดยเฉพาะเด็กและเยาวชน การพัฒนาความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ การสร้างเครือข่ายชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างผู้นำที่มีปัญญา มีแผนพัฒนาชุมชนที่มาจากความร่วมมือของชุมชน การสร้างให้ชุมชนเห็นคุณค่าของการกินและอยู่อย่างพอเพียงตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งการสร้างเสริมความเสมอภาคหญิงชายในชุมชนด้วย

สอดคล้องกับงานเขียนของ **ศิรินันต์ สุวรรณโมลี**¹¹ ซึ่งได้ยกกรณีศึกษาที่ชุมชนบ้านน้ำเค็ม ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา ถึงแนวทางการพัฒนาโดยชุมชนเป็นฐานจากภาคประชาสังคม กล่าวคือการดำเนินงานต่างๆ ในชุมชน ควรเกิดจากความร่วมมือประสานการดำเนินงานร่วมกันทั้งภาคชุมชน ภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน

ภาคชุมชนควรมีการรวมกลุ่มและการจัดการองค์กรชุมชน (organization building) ซึ่งเป็นหัวใจของกระบวนการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติโดยมีชุมชนเป็นฐาน โดยชุมชนควรเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ช่วงต้นของการฟื้นฟูชุมชน และในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น องค์กรพัฒนาเอกชนสามารถช่วยทำงานเชิงลึกเพื่อวางรากฐานการจัดการตนเองให้กับชุมชนได้ รวมทั้งด้านงบประมาณและอุปกรณ์ต่างๆ ในช่วงต้นนั้นองค์กรพัฒนาเอกชนก็สามารถจัดหาให้กับชุมชนได้ คล่องตัวกว่าภาครัฐ ส่วนภาครัฐควรมีบทบาทสนับสนุนการสานต่อการดำเนินงานให้กับชุมชนในระยะยาวควบคู่ไปกับให้ความรู้และสร้างความเข้าใจในสิทธิหน้าที่ในการดำเนินงานที่ถูกต้องแก่ชุมชน

กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิต

หลังเกิดเหตุการณ์สึนามิ ความพยายามในการฟื้นฟูชุมชนและวิถีชีวิตของผู้คนทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการลงมือทำของคนในชุมชนและสังคมรวมไปถึงหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งต่อมา **ไมตรี จงไกรจักร์, จ่านงค์ จิตรนิรัตน์ และปรีดา คงแป้น (2553)¹²** ได้ร่วมกันสรุปบทเรียนจากการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ประสบภัยไว้ดังนี้

ช่วง 7 วันแรกของการเกิดภัยพิบัติ

- ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เข้าไปให้ความช่วยเหลือ ผู้บาดเจ็บและค้นหาศพ ทำการสำรวจแบบเร่งด่วนเพื่อทราบจำนวนผู้เดือดร้อนและรอดตาย พร้อมทั้งระดมสิ่งของต่างๆ เพื่อช่วยเหลือ
- เตรียมสถานที่ศูนย์พักพิง จัดหาเต็นท์ที่พักชั่วคราวเพื่อรวมคนและบรรเทาทุกข์ล้นหน้า โดยมีการวางแผน ทำผังการกางเต็นท์หาที่มในการจัดการ ทีมทำข้อมูล และมีสำนักงานเพื่อเป็นศูนย์กลางในการประสานงาน
- เมื่อผู้เข้าประสบภัยเข้ามาอยู่ในศูนย์พักพิงที่เตรียมไว้แล้ว เริ่มจัดระบบในที่พักชั่วคราวทันที

ช่วงของการจัดระบบในที่พักชั่วคราว

- จัดประชุมตัวแทนกลุ่มหรือคณะประสานงานเพื่อสร้างแกนนำใหม่ท่ามกลางวิกฤติ โดยจัดให้มีการประชุมทุกคืน เพื่อสรุปบทเรียนของการทำงานในแต่ละวัน เพื่อชี้แจงข้อมูลข่าวสาร หรือประเด็นที่เป็นปัญหา และกระตุ้นให้เกิดการแก้ปัญหาาร่วมกันโดยไม่รอให้คนอื่นมาช่วยเพราะผู้เดือดร้อนมีจำนวนมาก
- วางกติกาในการอยู่ร่วมกัน และช่วยกันแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

- นำผลการประชุมปรึกษาหารืออย่างเข้มข้นไปปฏิบัติ และติดตามผลร่วมกัน เพื่อสร้างการเรียนรู้ท่ามกลางการปฏิบัติอย่างค่อยเป็นค่อยไป
- รวบรวมข้อมูลของสมาชิก โดยให้ตัวแทนกลุ่มเป็นผู้ดำเนินการ ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกในกลุ่มรู้จักกันมากยิ่งขึ้น
- ประสานงานกับหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ที่เข้ามาช่วยเหลือ และจัดทำแผนเสนอต่อฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
- การจัดระบบรับบริจาคเข้ากองกลาง เพื่อแก้วิกฤติความวุ่นวาย สลายความขัดแย้ง และเป็นแบบฝึกหัดของการสร้างความเอื้ออาทรต่อกัน
- ทีมหลักในการจัดการบริหารศูนย์พักชั่วคราว ควรเป็นนักพัฒนาที่มีประสบการณ์ เพื่อประเมินสถานการณ์เป็นระยะๆ
- นักพัฒนาสังเกตและศึกษาแกนนำแต่ละคนอย่างละเอียด ทำงานทางความคิด ประเมินสถานการณ์ วางแผนและบริหารจัดการ และควบคุมสถานการณ์ต่างๆ ให้ได้
- สร้างกิจกรรมหลากหลายตามความจำเป็น เพื่อเตรียมความพร้อมให้กับชาวบ้าน สนับสนุนให้มีการเรียนรู้ท่ามกลางการทำ และฟื้นฟูจิตใจแก่ผู้ประสบภัย เช่น ศูนย์เด็กและเยาวชน กลุ่มอาชีพต่างๆ เป็นต้น

- สร้างศูนย์กลางขยายความช่วยเหลือไปสู่พื้นที่อื่นๆ โดยทีมตัวแทนชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการ เพื่อสนับสนุนให้เกิดการผูกใจสร้างความสัมพันธ์ที่ดี และเป็นเพื่อนกันระยะยาว

ช่วงฟื้นฟูวิถีชีวิตและชุมชน

- กรณีเกิดปัญหาที่ดิน เนื่องจากที่อยู่อาศัยเดิมของผู้ประสบภัยอยู่ในที่ดินของรัฐหรือเอกชนควรสนับสนุนให้สร้างบ้านในที่ดินเดิม เพื่อไม่ให้เป็นภาระซ้ำเติมผู้ประสบภัย ส่วนปัญหาเรื่องเอกสารสิทธิ์ที่ดินควรพิจารณาทีหลัง
- เร่งสร้างชุมชนใหม่ที่เข้มแข็งในที่ดินเดิม
- การสร้างบ้านและวางแผนชุมชนต้องยึดหลักชุมชนมีส่วนร่วม
- สนับสนุนให้ชุมชนทำแผนแม่บทในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนระยะยาว เช่นการย้ายกลับเข้าสู่ชุมชนเดิม การประกอบอาชีพ รายได้ การเรียนหนังสือของเด็ก เป็นต้น
- ข้อควรระวังคือ การบริจาคเป็นดาบ 2 คม เพราะทำให้ผู้ประสบภัยหวังพึ่งคนอื่นมากขึ้นจนแก้ไขยาก
- ควรให้ความช่วยเหลือเป็นพิเศษกับคนชายขอบ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล คนไร้สัญชาติ เป็นต้น

- บำบัดความโศกเศร้าสร้างขวัญกำลังใจ และเพิ่มพลังชีวิต ด้วยการฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ศาสนา การละเล่นพื้นบ้าน และภูมิปัญญาของท้องถิ่น
- สนับสนุนการรวมตัวกันเพื่อให้เกิดเครือข่ายผู้ประสบภัยเพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกัน
- สนับสนุนให้สรุปปัญหาและผลการทำงานฟื้นฟูชุมชนของเครือข่ายชุมชนผู้ประสบภัย เพื่อเสนอต่อสาธารณะ เป็นการสร้างความภูมิใจ ความมั่นใจในการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และร่วมกันผลักดันแก้ปัญหาอื่นๆ ในระยะยาว

แนวทางการฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติ

การฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติ เป็นประเด็นสำคัญที่หลายหน่วยงานให้ความสนใจ โดยเฉพาะแนวทางที่จะเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่จะส่งผลต่อการจัดการกับปัญหาภัยพิบัติที่สามารถเปลี่ยนความสูญเสียและสิ้นหวังมาเป็นพลังในการดูแลปกป้องชุมชนจากภัยพิบัติในระยะยาว และส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนในอนาคต

สมสุข บุญญะบัญชา และไดแอน อาร์เซอร์ (2554)¹³ ได้เสนอแนวทางการฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติโดยการจัดการของชุมชนว่า

1. ต้องตระหนักว่าผู้ประสบภัยพิบัติไม่ใช่ผู้เคราะห์ร้ายที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้และต้องพึ่งพาผู้อื่น แต่ผู้ประสบภัย คือ กำลังสำคัญในกระบวนการฟื้นฟูเยียวยา

2. หากหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องมีความรู้ความเข้าใจและวิธีการที่ถูกต้องก็จะสามารถช่วยให้ผู้ประสบภัยได้ใช้พลังอย่างสร้างสรรค์ กล่าวคือ การให้ความช่วยเหลือทันทีที่เกิดภัยพิบัตินอกจากจะให้เงินอาหาร และสิ่งใช้สอยที่จำเป็นแล้ว ต้องให้โอกาสชุมชนได้ใช้กำลังและศักยภาพในการสร้างชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยกระบวนการฟื้นฟูเยียวยาสามารถทำได้ตั้งแต่จุดเริ่มต้นที่ชาวบ้านผู้ประสบภัยมาอาศัยร่วมกันในศูนย์พักพิง คือ

1) การเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้พูดคุยและถกกันถึงปัญหาต่างๆ ที่เผชิญอยู่ ทำให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็น เพื่อช่วยกันคิดหาวิธีฟื้นฟูเยียวยาที่เหมาะสม ซึ่งกระบวนการพูดคุยระหว่างชาวบ้านนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะทำให้ชาวบ้านเชื่อในสิ่งที่คิดจะทำ ชาวบ้านจะค่อยๆ เพิ่มความเชื่อมั่นว่าจะสามารถรับผิดชอบจัดการฟื้นฟูเยียวยาได้ด้วยตนเอง และตระหนักว่าชาวบ้านเองคือผู้ที่จะนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชน

2) เสริมให้เกิดการตั้งกลุ่มกิจกรรมต่างๆ เพื่อเชื่อมร้อยผู้ประสบภัยให้เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างบ้านและชุมชนของตนเองขึ้นมาใหม่ เช่น กลุ่มซ่อมแซมและก่อสร้างบ้าน

- กลุ่มฟื้นฟูชีวิตความเป็นอยู่ กลุ่มสวัสดิการ กลุ่มรับเงินบริจาค เป็นต้น และเชื่อมโยงกลุ่มกิจกรรมเหล่านี้เข้าด้วยกัน เพื่อสร้างกระบวนการที่กว้างขวางขึ้น ศักยภาพของชาวบ้านจะเพิ่มขึ้นผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม
- 3) เสริมให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และ/หรือกองทุนหมุนเวียนขึ้นในชุมชน เพราะกองทุนเป็นเครื่องมือที่นำชาวบ้านมาพูดคุยกันและระดมความคิดเห็นถึงการใช้กองทุนหมุนเวียนให้เกิดประโยชน์ การพูดคุยช่วยให้กระบวนการชาวบ้านมีความเข้มแข็ง เกิดเป็นระบบ เป็นวัฒนธรรมใหม่ และหนทางใหม่ที่จะหลอมรวมผู้ประสพภัยเข้าเป็นกลุ่มก้อน เป็นชุมชนที่เข้มแข็งยิ่งกว่าเดิม
 - 4) เสริมให้เกิดเครือข่ายองค์กรชุมชนเพื่อให้ข้อเรียกร้องของผู้ประสพภัยมีน้ำหนักและมีพลังมากขึ้น เพราะเครือข่ายองค์กรชุมชนมีความสำคัญในการแลกเปลี่ยนบทเรียนประสบการณ์ และให้กำลังใจชาวชุมชน ในการกลับไปสร้างชุมชนใหม่ในที่ดินเดิม หรือในการต่อรองเพื่อการยอมรับจากภาครัฐ รวมถึงขับเคลื่อนกระบวนการฟื้นฟูชุมชนในระยะยาวได้
 - 5) ภาคส่วนต่างๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูชุมชน ต้องสร้างการสื่อสารที่สมดุลทั้งสองฝ่าย หมายถึงการให้พื้นที่แก่ชุมชนได้แสดงออกว่าพวกเขาต้องการอะไร และให้ชุมชน

ได้เป็นผู้จัดการฟื้นฟูพัฒนาชุมชนหลังภัยพิบัติโดยชุมชนเอง หน่วยงานและองค์กรต่างๆ ต้องไม่ตัดสินใจแทนชาวบ้าน และไม่เลือกวิธีช่วยเหลือชาวบ้านด้วยการแจกจ่ายเครื่องอุปโภคบริโภค โดยไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีบทบาทจัดการเพื่อเปลี่ยนแปลงชีวิตของตนให้ดีขึ้น

- 6) การให้เงินทุนสนับสนุนต้องมีความยืดหยุ่นมากพอแก่ผู้ประสพภัย ควบคู่ไปกับการให้อำนาจแก่ผู้ประสพภัยในการบริหารจัดการกองทุน ถ้าเงินกองทุนมีข้อจำกัดในการใช้หรือระเบียบที่เข้มงวดและชาวบ้านไม่มีอำนาจในการบริหารจัดการกองทุน ความเปลี่ยนแปลงที่หวังว่าจะเกิดขึ้นผ่านกระบวนการฟื้นฟูชุมชนอาจไม่สามารถเกิดขึ้น

ผู้ประสพภัยพิบัติไม่ใช่ผู้เคราะห์ร้ายที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้และต้องพึ่งพาผู้อื่น แต่ผู้ประสพภัยคือกำลังสำคัญในกระบวนการฟื้นฟูเยียวยา

บทความนี้ยกตัวอย่างการฟื้นฟูชุมชนที่ศูนย์พักพิงบางม่วง จังหวัดพังงา เมื่อปี พ.ศ. 2547 ว่าเกิดขึ้นเพื่อรองรับผู้ประสบภัยสึนามิ ประมาณ 850 ครอบครัว ศูนย์ฯ แห่งนี้ดูแลจัดการโดยผู้ประสบภัยในศูนย์ฯ มีการจัดตั้งคณะทำงานหลายชุดเพื่อดูแลเรื่องต่างๆ เช่น ทำอาหาร สุขอนามัย ระบบน้ำกินน้ำใช้ การรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วยและกิจกรรมสำหรับเด็กๆ เป็นต้น มีการแบ่งชาวบ้านออกเป็นกลุ่มย่อยๆ กลุ่มละ 10 ครอบครัว ชาวบ้าน 3 กลุ่มย่อยรวมเป็นหนึ่งกลุ่มใหญ่ มีหัวหน้ากลุ่มรับผิดชอบ

ทุกคืนจะมีการประชุม สมาชิกในศูนย์ฯ ทั้งหมด เพื่อพูดคุยประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการศูนย์ฯ อย่างเปิดเผย โปร่งใส นอกจากนี้เป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าแล้วระบบการจัดการโดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในศูนย์ฯ ยังเป็นการเตรียมชาวบ้านให้มีความพร้อม ในการต่อกรเรื่องอื่นๆ ตามมา เช่น ที่ดิน การก่อสร้างที่อยู่อาศัย การพัฒนาอาชีพ เป็นต้น

แนวทางการฟื้นฟูชุมชนดังกล่าวสามารถเป็นตัวอย่างให้กับพื้นที่อื่นๆ ที่ประสบภัยพิบัติและมีการฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติโดยการจัดการของชุมชน ทั้งในประเทศอินเดีย พม่า ศรีลังกา และอินโดนีเซีย เป็นต้น

คลื่นแห่งการเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ

ก่อนเกิดเหตุการณ์สึนามิ ชุมชนไม่เคยมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภัยพิบัติ ดังนั้นจึงไม่มีการเตือนภัย และแผนในการรับมือกับภัยพิบัติมาก่อน เหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิทำให้หลายฝ่ายต้องย้อนกลับมาทบทวนเรื่องของการเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับภัยพิบัติที่อาจจะเกิดขึ้นอีกในอนาคต

ในเอกสาร “เพื่อสังคมไทยที่พร้อมพื่อภัยพิบัติ” ซึ่งเป็นการสรุปบทเรียนรู้ 3 ปี สึนามิ (2550)¹⁴ ได้กล่าวถึงบทเรียนสำคัญหลักๆ 4 ประการที่น่าสนใจ ได้แก่

1) **ด้านข้อมูลความรู้** พบว่า ประชาชน หน่วยงาน ภาครัฐ เอกชนส่วนใหญ่ ตลอดจนหน่วยงานที่รับผิดชอบกับการจัดการภัยพิบัติ ยังขาดความตระหนักรู้ที่จะศึกษาค้นหาความรู้ในเรื่องภัยพิบัติ ความรู้ที่มีอยู่ยังเป็นส่วนๆ เศษเสี้ยว ขาดความเข้าใจโดยองค์รวม ส่งผลให้การรับมือและการจัดการภัยพิบัติในอนาคตไม่มีประสิทธิภาพ

2) **ด้านระบบการจัดการ** พบว่า ระบบการจัดการกลางในช่วงเหตุการณ์สึนามิยังไม่ชัดเจน หน่วยงานที่รับผิดชอบหลักมีงานล้นมือ ทำให้กลุ่มองค์กรในพื้นที่ต้องลุกขึ้นมาจัดการตนเองในทุกระดับเกิดปัญหา

ต่างคนต่างทำ ไม่สามารถเชื่อมประสานกันได้ การจัดการจึงมีทั้งแนวราบและแนวดิ่ง

3) องค์กรประสานงานเพื่อรับมือภัยพิบัติ เป็นหน่วยที่เชื่อมประสานให้ระบบงานขับเคลื่อนไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถให้การช่วยเหลือฟื้นฟูได้รวดเร็ว และตรงตามความต้องการ

4) ความเข้มแข็งของชุมชน เป็นรากฐานของการจัดการภัยพิบัติทุกด้าน โดยมีระบบพี่เลี้ยงคอยแนะนำ กระตุ้นความคิด แรงใจ เสริมสร้างศักยภาพ หนุนให้ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการตนเองให้ได้ พร้อมตั้งระบบรองรับที่มีการจัดการ ด้านการรวมตัว การบริหาร การเงิน และประชุมเพื่อดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

นโยบายกับแนวทางการรับมือภัยพิบัติ

ชุมชนปรับตัวเรียนรู้เพื่อที่จะรับมือกับภัยพิบัติ โดยการพึ่งตนเองเป็นหลัก และให้หน่วยงาน องค์กรภาครัฐและเอกชนเป็นส่วนสนับสนุน ดังนั้น การกำหนดนโยบายและแนวทางของภาครัฐเองก็ควรจะสอดคล้องไปกับแนวทางของชุมชนด้วย ในงานวิจัยเรื่อง “นโยบายและแนวทางการพัฒนาระบบการรับมือภัยพิบัติ ด้านสังคมและการจัดการปกครอง : กรณีศึกษาจากประสบการณ์ธรณีพิบัติสึนามิ” โดย **สุรัชย์ หวันแก้วและคณะ** (2550)¹⁵ ได้ศึกษาบททวนประสบการณ์ด้านการ

จัดระบบและแนวทางการบริหารจัดการกับภัยพิบัติในช่วงฉุกเฉิน การส่งเสริมการดำเนินงานในช่วงฟื้นฟู ครอบคลุมประเด็นความร่วมมือระหว่างประเทศ ความสัมพันธ์ของระบบสนับสนุนและมาตรการของหน่วยงานระดับต่างๆ การจัดการในมิติด้านสังคมต่างๆ ทั้งในระดับองค์กรส่วนกลาง องค์กรส่วนท้องถิ่น และระดับชุมชน ซึ่งทำการศึกษาทั้งกรณีของประเทศไทยและประเทศที่เคยประสบภัยพิบัติอย่างเช่นประเทศญี่ปุ่น

งานวิจัยดังกล่าวพบว่า การรับมือภัยพิบัติของสังคมไทย จากเหตุการณ์สึนามิมีจุดเด่นที่น่าสนใจ 2 ประการคือ 1) ระบบรับมือกับวิกฤติของรัฐบาลมีประสิทธิภาพเพราะสามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ได้อย่างรวดเร็วเมื่อเทียบกับประเทศอื่นๆ 2) บทบาทการรับมือภัยพิบัติของภาคประชาสังคมและชุมชนปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 6 – 10 เดือนให้หลังที่ดูจะทำงานตรงเป้ากลุ่มผู้ประสบภัยได้มากกว่าการทำงานของภาครัฐ สามารถรุกถึงตัวชุมชนและผู้ประสบภัยตลอดจนสามารถกระตุ้นให้เกิดการจัดระบบตนเอง (self-organization) เพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าและสามารถวางแผนพัฒนาเพื่อฟื้นฟูชุมชนในระยะยาว

นอกจากนี้ยังพบข้ออ่อนของระบบการรับมือภัยพิบัติของสังคมไทย ที่ส่งผลต่อการจัดการที่ขาดความยั่งยืนและเป็นองค์รวม ได้แก่

1) ระบบรับมือกับภัยพิบัติที่เอาผู้ประสบภัยเป็นตัวตั้ง ยังขาดประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างแท้จริงเพราะยังมีคนขายขอบที่

ตรวจสอบและไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือจากระบบอีกเป็นจำนวนมากแม้เวลาจะผ่านไป 1 ปีแล้วก็ตาม

2) กระบวนการนโยบายการรับมือภัยพิบัติยังขาดการให้น้ำหนักกับมิติที่เอื้อให้เกิดการฟื้นฟูอย่างยั่งยืนในช่วงกอบกู้และช่วงฟื้นฟู เกิดช่องว่างให้นายทุนมาแสวงหาประโยชน์เชิงพาณิชย์ บางกรณีนำมาสู่ความขัดแย้งเช่น เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นต้น

3) นโยบายการรับมือกับภัยพิบัติ ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาฉุกเฉินและเน้นการตอบสนองต่อเป้าหมายจากเบื้องบน มากกว่าการให้ความสำคัญกับกระบวนการฟื้นฟูชีวิตอย่างเป็นองค์รวม

4) การสื่อสารว่าด้วยเรื่องภัยพิบัติ ส่วนใหญ่เน้นการสื่อสารให้คนทั่วไปรับรู้เหตุการณ์มากกว่าการให้น้ำหนักกับชุมชนผู้ประสบภัยเป็นตัวตั้ง ไม่มีการสื่อสารระดับชุมชน ระบบการเตือนภัยเน้นการใช้เครื่องจักรกลในภาพระดับใหญ่ โดยมองข้ามมิติทางวัฒนธรรมและการส่งเสริมขีดความสามารถและประสิทธิภาพในระดับชุมชนท้องถิ่น

การค้นพบข้อดีและข้ออ่อนดังกล่าว นำไปสู่การจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายและมาตรการการบริหารจัดการกรณีภัยพิบัติ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัดและส่วนกลาง เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความจำเป็นที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วง ได้แก่ ระยะฉุกเฉิน ระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว ตลอดจนการค้นหาแนวทางและมาตรการในการจัดระบบสนับสนุนที่เอื้อต่อการฟื้นฟูชีวิตและชุมชนในลักษณะที่ยั่งยืน

เตรียมชุมชนให้พร้อมรับมือภัยพิบัติ

ในหนังสือ “สู่ความพร้อมพื่อนานาภัย...ในอนาคตหลักคิดและแนวทางการจัดการภัยพิบัติ ถอดรหัสจากกรณีศึกษาสึนามิของประเทศไทย” โดย ไพโรจน์ สิงบัน และคณะ (2551)¹⁶ ได้กล่าวถึงหลักทั่วไปว่าด้วยวัฏจักรของภัยพิบัติ 3 จังหวะ 7 ระบบย่อย คือ

1) จังหวะก่อนเกิดภัยพิบัติ ประกอบด้วย 3 ระบบย่อย คือ

- ระบบการศึกษาเรียนรู้ ความรู้ การจดจำระลึกได้ และตระหนักในเรื่องภัยพิบัติ
- ระบบป้องกัน ลด และปกป้องความเสี่ยงจากภัยพิบัติทั้งหลาย
- ระบบเตือนและความพร้อมเผชิญ แผนการเฝ้าระวัง ฝึกซ้อม ตลอดจนการอพยพ

2) จังหวะเมื่อเกิดภัย ประกอบด้วย 2 ระบบย่อย คือ

- ระบบปฏิบัติการพิเศษในภาวะฉุกเฉินเพื่อตอบโต้รับ สกัดภัย การจัดการพื้นที่ ช่วยชีวิตและเก็บกู้ร่างคืนครอบครัว
- ระบบปฏิบัติการทางการแพทย์เพื่อช่วยชีวิต รักษาพยาบาล และฟื้นฟูสภาพ

3) จังหวะหลังเกิดภัย ประกอบด้วย 2 ระบบย่อย คือ

- ระบบการช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ น้ำ อาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย การจัดการถิ่นฐานและชุมชนที่เหมาะสม
- ระบบการฟื้นฟูหลังภัยพิบัติ ฟื้นฟูวิถีชีวิต ชุมชน อาชีพ สังคมวัฒนธรรม

นอกจากนี้ยังเสนอถึงการเตรียมความพร้อมในมิติของการจัดการว่า จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการประเมินระดับความรุนแรงของภัยพิบัติโดยจำแนกไว้เป็น 3 ระดับคือ

ระดับ 1 สาธารณภัยทั่วไปขนาดเล็ก เขตท้องที่สามารถควบคุมสถานการณ์และการจัดการได้โดยลำพัง

ระดับที่ 2 สาธารณภัยขนาดกลาง ต้องอาศัยการสนับสนุนความช่วยเหลือจากหลายหน่วยงานในเขตจังหวัดหรือจังหวัดใกล้เคียง

ระดับ 3 สาธารณภัยขนาดใหญ่ มีผลกระทบรุนแรงกว้างขวางหรือสาธารณภัยที่จำเป็นต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญหรืออุปกรณ์พิเศษ ต้องระดมความช่วยเหลือจากหลายฝ่าย และอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอกจังหวัด

ทั้งนี้ ได้มีการนำหลักการของการจัดการภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐาน (Community-Based Disaster Risk Management – CBDRM) ซึ่งแปลและปรับปรุงมาจากเอกสารของ Asian Disaster Preparedness Center – ADPC ที่เสนอหลักการ 7 ขั้นตอน คือ

(1) กำหนดชุมชนเป้าหมาย (Select the Community)

(2) เข้าใจ เข้าถึง เชื่อมมั่นในศักยภาพการเรียนรู้และการตื่นตัวของชุมชน (Rapport Building and Understanding the Community)

(3) ประเมินอันตรายที่คุกคาม ความเสี่ยงและศักยภาพชุมชน (Participatory Disaster Risk Assessment – PDRA)

(4) มีแผนปฏิบัติการที่กำหนดกลวิธีลดความเสี่ยงและเพิ่มศักยภาพชุมชน (Participatory DRM Planning)

(5) สร้างทีมและองค์กรชุมชน (Building and Training CDRM Organization – CDRMO)

(6) มีการจัดการเองของชุมชน (Community-Managed Implementation)

(7) มีการกำกับ ติดตามประเมินตนเอง (Participatory Monitoring and Evaluation)

ในการนำเสนอหลักการดังกล่าว ให้ความสำคัญกับเงื่อนไขความเข้มแข็งของชุมชนเป็นพื้นฐาน โดยไม่จำเป็นต้องให้ภัยพิบัติเกิดขึ้นมาก่อน การเตรียมความพร้อมของชุมชนในการรับมือกับภัยพิบัติต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นถือเป็นเรื่องสำคัญของชุมชนทั้งประเทศและทั่วโลก หลักการเหล่านี้เกิดจากการสรุปบทเรียนของชุมชนที่เคยผ่านประสบการณ์ประสบภัยพิบัติ ถือเป็นตัวอย่างของแผนรับมือภัยพิบัติให้กับชุมชนอื่นๆ ไม่ให้ประสบกับชะตากรรมซ้ำรอยเหตุการณ์ในอดีต

นอกจากนี้ ยังได้มีการวิเคราะห์ถึงปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้เกิด “แผนเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติที่ดี” จากกรณีบ้านน้ำเค็มมี 10 ประการ คือ ความมุ่งมั่นจริงจังของผู้คน (กลุ่มแกนนำ), ภาควิชาพันธมิตรคอยช่วยเหลือชี้แนะและส่งเสริมสนับสนุนต่อเนื่อง, การรวมตัวตั้งกลุ่มขยายวงไม่หยุดหย่อน, ความตื่นตัวเรียนรู้ไม่สิ้นสุด, ลงมือปฏิบัติจริงทันทีในแทบทุกเรื่องที่เกี่ยวข้อง, จัดการกองทุน การเงิน การออม จนเป็นธนาคารและระบบสวัสดิการกลางของชุมชน, ประสานเชิงรุกกับทุกฝ่ายอย่างเอาใจจริงเอาใจไม่รั้งรอ, มองไกลไปถึงแผนพัฒนาชุมชนในอนาคตอย่างยั่งยืน, มีแผนเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติและการซ้อมเสมือนจริง และมีใจเผื่อแผ่แก่เพื่อนผู้ประสบภัยทั่วไป ไม่คับแคบเฉพาะหมู่คณะและชุมชนของตนเอง

กรณีชุมชนบ้านน้ำเค็มและเครือข่ายชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากสึนามิ เป็นหนึ่งในแนวการปฏิบัติที่ดี ที่เป็นโมเดลความร่วมมือจากหลายภาคส่วนในการจัดการภัยพิบัติ โดย มูลนิธิศูนย์เตรียมความพร้อมป้องกันภัยพิบัติแห่งเอเชีย (2556)¹⁷ ได้กล่าวถึงในรายงานเกี่ยวกับ “การประเมินแผน นโยบาย และการดำเนินงานจัดการภัยพิบัติในประเทศไทย” ซึ่งเป็นรายงานการวิจัยเพื่อช่วยรัฐบาลไทยทบทวนนโยบายด้านการจัดการภัยพิบัติและการตอบโต้สถานการณ์ฉุกเฉิน และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรภาคประชาสังคม (Civil Society Organization :CSOs) และกลุ่มเปราะบางต่างๆ เพื่อให้เป็นไปตามข้อตกลงอาเซียนว่าด้วยการจัดการภัยพิบัติและการตอบโต้สถานการณ์ฉุกเฉิน (ASEAN Agreement on Disaster Management and Emergency Response: AADMER)

ในรายงานยังแสดงให้เห็นถึงการดำเนินกิจกรรมเพื่อสร้างชุมชนที่ปลอดภัยมากกว่าเดิม โดยในระยะฟื้นฟูบูรณะได้รับความร่วมมือที่เกิดจากองค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐที่ให้การสนับสนุนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นขึ้น ทำให้ชุมชนสามารถรับมือกับภัยพิบัติได้ด้วยขีดความสามารถของตนเองแทนที่จะพึ่งพาองค์กรภายนอก ประสบการณ์ของบ้านน้ำเค็มถูกนำไปใช้เป็นตัวอย่งให้กับชุมชนอื่นๆ ในจังหวัดพังงาและจังหวัดข้างเคียงที่ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติ และนำไปสู่การก่อตั้ง “เครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิและสิทธิชุมชน”

จิตอาสาชุมชน ฝ่าวิกฤติ

ตลอดระยะเวลา 10 ปี หลังเกิดเหตุการณ์สึนามิ นอกจากความพยายามในการฟื้นฟูชุมชนและวิถีชีวิตรวมทั้งค้นหาแนวทางในการป้องกันและรับมือกับภัยพิบัติของคนในชุมชนบ้านน้ำเค็มแล้ว ยังมีกระแส/กระบวนกรจิตอาสาที่เข้ามาช่วยเหลือพี่น้องผู้ประสบภัยและผู้เดือดร้อนในประเด็นอื่นๆ อีกทั้งเข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่นๆ ทั่วประเทศ ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนแนวคิด และการดำเนินชีวิตเพื่อสร้างชุมชนแห่งความสุข ทั้งนี้ รสรินทร์ เกรย์ และคณะ (2556) ได้นำเสนอปรากฏการณ์นี้ไว้ในบทความเรื่อง “บ้านน้ำเค็มแห่งความสุข...การมีจิตอาสาภายหลังเหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิ”¹⁸ จากการสัมภาษณ์อาสาสมัครจำนวน 5 คน ได้แก่ วันชัย เจริญจิตต์ หัวหน้าอาสาสมัคร

อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อปพร.), บ้านลือ ชูศรี ทีมเตรียมความพร้อมและเป็นผู้เฝ้าระวังที่สวนอนุสรณ์สืบามิบ้านน้ำเค็ม 24 ชั่วโมง, ประยูร จงไกรจักร์ ประธานศูนย์ อปพร. และตัวแทนจังหวัดพังงาเรื่องภัยพิบัติ, ไมตรี จงไกรจักร์ ผู้ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็มและประธาน ลายลักษณ์ อาสาสมัคร อปพร.

บทความดังกล่าว เสนอมุมมองความคิดเกี่ยวกับเหตุการณ์ภัยพิบัติว่า เป็นเรื่องที่สามารถเกิดได้ตลอดเวลา และเมื่อเกิดขึ้นแล้วทุกคนมีสิทธิตายเหมือนกันหมดและไม่สามารถทำอะไรไปได้เลย จึงเกิดแนวคิดว่าต้องช่วยเหลือกันและกันโดยคำนึงถึงชีวิตคนก่อนเป็นสำคัญ พวกเขา รู้สึกอยากช่วยเพื่อนบ้านที่ประสบชะตากรรมร่วมกัน อยากช่วยเหลือคนอื่นๆ เหมือนที่คนอื่นๆ เคยเข้ามาช่วยเหลือตน และคิดว่าต้องทำอะไรเพื่อตอบแทนสังคมกลับคืนบ้าง

สำหรับการเตรียมความพร้อมของชุมชนบ้านน้ำเค็มในปัจจุบันมีการจัดซ้อมอพยพปีละ 2 ครั้ง และมีหลักสูตรสอนในโรงเรียนเรื่องภัยธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีทีมอาสาสมัครกู้ชีพอีก 70 คน มีการแบ่งบทบาทหน้าที่โดยเป็นฝ่ายเฝ้าระวัง 2 คน ประชาสัมพันธ์ 4 คน มีฝ่ายจราจรอพยพ กู้ภัย พยาบาล เป็นต้น เมื่อเกิดเหตุการณ์จะมีเสื้อกั๊กสีดำเป็นสัญลักษณ์ และชาวบ้านมีการเตรียมพร้อมอพยพโดยทุกบ้านมีถุงยังชีพ เสื้อผ้า เอกสารสำคัญ เป็นต้น

ชุมชนเตรียมความพร้อมทั้งรับมือและฟื้นฟู

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อก่อนๆ ทั้งในเรื่องของการฟื้นฟูหลังจากเกิดภัยพิบัติ ที่ต้องมีการฟื้นฟูมาจากภายในชุมชน คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองและพึ่งกันเองได้ สำรวจข้อมูล ความต้องการ และช่วยเหลือกันโดยให้หน่วยงาน องค์กรภายนอกให้การสนับสนุน การช่วยเหลือและฟื้นฟูก็จะทำได้ตรงตามความต้องการของคนในชุมชน ไม่ทำให้เกิดการแก้ปัญหาไม่ตรงจุด

สำหรับการรับมือภัยพิบัติก็เช่นกัน บทเรียนที่ผ่านมาเน้นมีตัวอย่างที่ชัดเจนว่า การจัดการรับมือภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐานนั้น จะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งและมีความพร้อมที่จะเผชิญกับภัยพิบัติต่างๆ ได้

ในบทความของ **ชาญวิทย์ ชัยกัญย์ (2556)¹⁹** ได้กล่าวถึง “ประสบการณ์การศึกษาดูงานการจัดการภัยพิบัติที่บ้านน้ำเค็ม จ.พังงา” ซึ่งได้ให้ข้อมูลในด้านการเตรียมชุมชนเพื่อรับมือกับภัยพิบัติ การเตรียมแผนความพร้อมก่อนเพื่อป้องกันภัยพิบัติ และการฟื้นฟูหลังภัยพิบัติเพื่อเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งคนบ้านน้ำเค็มให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเอง รวมกลุ่มแก้ปัญหาด้วยตนเองตั้งแต่ต้น และสนับสนุนให้เครือข่ายชุมชนหรือให้ผู้มีจิตอาสาอื่นๆ เข้าไปช่วยอย่างเป็นระบบ

โดยมีหลักการหรือเงื่อนไขที่ต้องตระหนักร่วมกัน 10 ประการคือ

1) พิจารณาความเดือดร้อนที่จะเกิดขึ้น เป็นเงื่อนไขในการจัดกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน เครือข่าย องค์กรท้องถิ่น และภาคีความร่วมมือทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน

2) ในการช่วยเหลือบรรเทาความเดือดร้อนนั้นๆ จะต้องคำนึงถึง “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ จิตใจ และจิตวิญญาณ” ที่ไม่กดทับศักยภาพของผู้ประสบภัย

3) จะต้องเป็นการช่วยเหลือที่สนับสนุนให้ “คนใน” ดูแลกันเอง ซึ่งเป็นแบบฝึกหัดของการเรียนรู้ท่ามกลางการทำ ได้ฝึกการจัดการ การแบ่งปัน และได้เรียนรู้ว่าใครคือสัตย์ปองใส ไว้วางใจได้

4) ต้องก่อให้เกิดการช่วยเหลือที่ตรงตามเป้าหมายสอดคล้องกับวัฒนธรรม และความต้องการที่แท้จริง รวมทั้งเกิดการกระจายสู่ผู้เดือดร้อนได้รวดเร็ว และตัดวงจรทุจริตคอร์รัปชันของระบบ

5) ชุมชนผู้ประสบภัยจะต้องสร้างความผูกพันและระบบการดูแลกันเอง ซึ่งจะส่งผลต่อการอยู่ร่วมกัน และการช่วยเหลือกันเองในระยะยาว รวมทั้งอาจข้ามพ้นความขัดแย้งที่เคยมี

6) เน้นกระบวนการเยียวยาจิตใจจากที่หวาดกลัว หดหู่ หดก่ำใจ สิ้นหวัง ให้พลิกกลับมาเป็นพลังแห่งการต่อสู้ตั้งหลัก และเดินหน้าได้อย่างมั่นใจเพราะมีเพื่อน มีกลุ่ม มีเครือข่าย

7) ต้องคิดว่าจะเป็นโอกาสในการพัฒนาศักยภาพแกนนำ

เครือข่ายชุมชน และนักจัดระบบชุมชนรุ่นใหม่ให้เข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้าง สามารถวิเคราะห์เชื่อมโยงปัญหาชุมชนท้องถิ่นกับปัญหาเชิงโครงสร้างได้ อันจะนำไปสู่ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน

8) สามารถเชื่อมโยงกับเพื่อนผู้ประสบภัยอื่นๆ ให้เป็นเครือข่าย แลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน ช่วยเหลือกันเองเมื่อมีภัย และนำไปสู่การพัฒนาเรื่องของสังคมโดยรวมเป็นกระบวนการ “สร้างสำนึกสาธารณะ” ผ่านเหตุภัยพิบัติ

9) ควรเริ่มกระบวนการตั้งต้นที่จะกระตุ้นให้ชุมชนผู้ประสบภัยเปลี่ยนเป็น “ชุมชนป้องกันภัย” โดยการร่วมกันทำแผนคิดค้นกระบวนการป้องกันภัยที่สอดคล้องกันระหว่างความรู้ภายนอกกับภูมิปัญญาในแต่ละภูมิโนวัตรวัฒนธรรมของท้องถิ่น

10) กำหนดให้เป็นกระบวนการพัฒนา “แนวราบ” ทั้งเน้นการคิดจากฐานรากสู่ข้างบนแทนการพัฒนาแนวตั้งรวมศูนย์อำนาจที่เป็นต้นเหตุของปัญหาหลายประการในสังคมไทยปัจจุบัน

นอกจากนี้ชุมชนบ้านน้ำเค็มยังมีแผนเตรียมความพร้อมเพื่อป้องกันภัยพิบัติ เพราะเป็นแนวทางสำคัญที่จะสามารถลดความสูญเสียชีวิตหรือให้เกิดการสูญเสียน้อยที่สุด โดยมีการการค้นหาและพัฒนาอาสาสมัคร จัดทำข้อมูลชุมชนทุกอย่างที่มีประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ความเสี่ยงของการเกิดภัย วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อจัดทำแผน สร้างภาคีความร่วมมือรณรงค์สร้างความรู้ความตระหนักให้กับสมาชิกในชุมชน ติดตามผลการดำเนินการตามแผน เป็นต้น

ภัยพิบัติ : ความเสี่ยงและ ความรับผิดชอบร่วมกัน ของมวลมนุษยชาติ

ภัยพิบัติ (Disaster) คือ ภัยที่ก่อให้เกิดอันตราย และความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สิน โดยส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ภัยพิบัติมีทั้งจากภัยธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด สึนามิ พายุโซนร้อน ดินถล่ม อุทกภัย ภัยแล้ง พายุหิมะ และโรคระบาดต่างๆ เป็นต้น ส่วนภัยพิบัติที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ ได้แก่ การก่อการร้าย การทดลองนิวเคลียร์ อุบัติเหตุร้ายแรง เช่น การรั่วไหลของสารเคมี นอกจากนี้ยังรวมถึงการบรรจบกันระหว่างภัยธรรมชาติและภัยจากน้ำมือมนุษย์ เช่น กรณีเกิดแผ่นดินไหวและสึนามิที่ญี่ปุ่นนำไปสู่การรั่วไหลของเตาปฏิกรณ์ปรมาณู เป็นต้น

ภัยพิบัติเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก และเป็นความเสี่ยงของมวลมนุษยชาติ ยิ่งสภาวะสิ่งแวดล้อมของโลกเสื่อมโทรมลงอย่างมาก ยิ่งส่งผลให้สภาพภูมิอากาศแปรปรวน อุณหภูมิสูงขึ้น ฤดูกาลเปลี่ยนไป มีเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดภัยพิบัติได้มากขึ้น ทั้งการสูบน้ำใต้ดินปริมาณมากจนส่งผลให้เกิดการทรุดตัวของพื้นดิน การปล่อยก๊าซเรือนกระจกปริมาณ

มากจากโรงงานอุตสาหกรรมจนส่งผลให้ระดับน้ำทะเลเพิ่มสูงขึ้นและท่วมพื้นที่ในระดับต่ำ การเปลี่ยนทางน้ำจนทำให้เกิดภัยแล้งในบางพื้นที่ รวมถึงการทดลองทางวิทยาศาสตร์ เช่น การทดลองระเบิดนิวเคลียร์ใต้ดิน ซึ่งส่งผลต่อชั้นหินใต้เปลือกโลก ที่อาจมีผลกระทบต่อโลกในระยะยาว

เมื่อพิจารณาถึงผลกระทบของภัยพิบัติ จากสรุปความการบรรยายพิเศษ เรื่อง “ภัยธรรมชาติในมุมมองทางมานุษยวิทยา” โดย ศาสตราจารย์เกียรติคุณ เลสลีย์ อี.สปอนเซล (Professor Emeritus Leslie E. Sponsel) (2555)²⁰ กล่าวถึง ภัยพิบัติที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อเนื่องทั้งในเชิงเวลาและเชิงพื้นที่ควบคู่กันไป กลุ่มคนที่แตกต่างกันจะรับมือกับภัยพิบัติและได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติแตกต่างกันไปด้วย เนื่องจากแต่ละกลุ่มมีความเปราะบางแตกต่างกัน

ความเปราะบางต่อภัยพิบัติของแต่ละกลุ่มขึ้นอยู่กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ เช่น พื้นที่บริเวณชายฝั่งหรือภูเขาจะมีความเปราะบางต่อภัยพิบัติมากกว่า แต่นอกเหนือจากสภาพภูมิศาสตร์แล้ว ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความเปราะบางของแต่ละกลุ่มมีไม่เท่ากันก็คือ สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น คนยากจน คนชายขอบ ก็จะมี ความเปราะบางต่อภัยพิบัติมากกว่ากลุ่มอื่นๆ

ดังนั้น แม้ความเสี่ยงจากภัยพิบัติของคนแต่ละกลุ่มจะไม่เท่ากัน และมนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงภัยพิบัติที่เกิดจากธรรมชาติและภัยพิบัติที่มีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องได้ แต่มนุษย์สามารถที่จะลดขนาด ความเสี่ยง และความรุนแรงจากภัยพิบัติได้ รวมทั้งการลดความเสี่ยงของกลุ่มที่มีความเปราะบาง ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องจากการสรุปทเรียนที่ผ่านมา ด้วยการวางแผนการจัดการภัยพิบัติที่มีประสิทธิภาพ เน้นการดำเนินการในเชิงป้องกันและบรรเทาผลกระทบที่เกิดจากภัยพิบัติไว้ล่วงหน้า เตรียมพร้อมที่จะให้การช่วยเหลือ ฟื้นฟู ป้องกันและรับมืออย่างมีประสิทธิภาพ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนโดยเฉพาะกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อภัยพิบัติ เช่น ประชาชนในพื้นที่เสี่ยง เป็นต้น

ภัยพิบัติกับความรับผิดชอบของมนุษย์

บทเรียนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับภัยพิบัติครั้งใหญ่อย่างคลื่นยักษ์สึนามิ ได้เผยให้เห็นถึงความไม่พร้อมในการจัดการภัยพิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการจัดการเชิงรับหรือเชิงรุก นับเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้ปัญหาต่างๆ ปรากฏขึ้น ทั้งปัญหาเดิมที่มีอยู่แล้ว และปัญหาใหม่ที่เกิดจากการแก้ปัญหาที่กระทบถึงกัน

มุมมองหนึ่งที่น่าสนใจสำหรับการจัดการภัยพิบัติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภัยธรรมชาติหรือภัยที่เกิดจากน้ำมือมนุษย์ ก็คือ ประเด็นที่เกี่ยวข้อง

มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงภัยพิบัติที่เกิดจากธรรมชาติและภัยพิบัติที่มีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องได้ แต่มนุษย์สามารถที่จะลดขนาด ความเสี่ยง และความรุนแรงจากภัยพิบัติได้ รวมทั้งการลดความเสี่ยงของกลุ่มที่มีความเปราะบาง ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องจากการสรุปทเรียนที่ผ่านมา

กับ “หน้าที่ความรับผิดชอบของมนุษย์” ซึ่งมีการกล่าวถึงกันมากในแง่มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา โดย ศาสตราจารย์เกียรติคุณ เลสลีย์ อี. สเปนเซอร์ ได้นิยาม ความรับผิดชอบ (responsibility) ที่เกี่ยวข้อง กับภัยพิบัติว่า เนื่องจากภัยพิบัติไม่ใช่เรื่องธรรมชาติล้วนๆ แต่หลายกรณีเกี่ยวข้องกับการน้ำมือมนุษย์ เพราะเหตุนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องมีการรับผิดชอบหรือว่ามีส่วนใดที่ต้องรับผิดชอบมากกว่าส่วนอื่น เช่น บริษัทอุตสาหกรรมยักษ์ใหญ่ที่ปล่อยควันพิษสูงมาก จำเป็นต้องลดควันลงหรือไม่ ต้องเสียภาษีในอัตราเท่าใด ประเด็นความรับผิดชอบกับความเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลก ใครจะเป็นคนรับผิดชอบเท่าไร

สอดคล้องกับบทความของ อาจารย์สุริชัย หวันแก้ว (2555)²¹ เรื่อง “สังคมวิทยาภัยพิบัติและวิกฤติการณ์ บทบาทของการเรียนรู้ภายใต้ภาวะไม่แน่นอน” ที่ได้กล่าวถึง ความเกี่ยวข้องของภัยพิบัติกับหน้าที่ความรับผิดชอบของมนุษย์ ทั้งในด้านเหตุปัจจัยของปัญหาและในทางการแก้ไข ความสนใจต่อเรื่องภัยพิบัติที่หันเหมาสู่มิติด้านสังคมและบทบาทความรับผิดชอบของมนุษย์เป็นหลักมากขึ้น แม้ว่าก่อนหน้านี้จะเคย

นับว่าภัยอันมีที่มาจากธรรมชาติล้วนๆ (natural disaster) โดยปราศจากความเกี่ยวข้องกับหน้าที่ความรับผิดชอบของมนุษย์เราเลยนั้น ก็ไม่เป็นเช่นนั้นอีกต่อไป ด้วยเหตุผลเพราะว่า มนุษย์ได้เข้าไปมีบทบาทต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัวมากขึ้นทุกที นับตั้งแต่ที่มีการปฏิบัติอุตสาหกรรมและการพัฒนาของวิทยาศาสตร์กับเทคโนโลยี เป็นต้นมา

ดังนั้น เหตุการณ์ที่เกิดจากภัยธรรมชาติ ที่อาจจะเคยเอื้อให้เกิดการแก้ต่างว่าเป็นเหตุสุดวิสัย ทำให้ไม่เกิดการอภิปรายกันโดยปริยาย และแม้ว่าภัยพิบัตินั้นจะมีต้นตอจากธรรมชาติที่พ้นวิสัยของคนเราแล้ว เรายังต้องพิจารณาในขอบเขตของความรับผิดชอบของมนุษย์ด้วย เพราะมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องในแง่ของการรับมือ ช่วยเหลือและแก้ไข ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมา

การรับมือและแก้ปัญหากลภัยพิบัติ เป็นเรื่องของมนุษย์

เหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิ ทำให้ผู้คนหันมาสนใจที่มาและสาเหตุของภัยพิบัติทางธรรมชาติ สภาพภูมิศาสตร์ ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่ทำให้เกิดความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ จากที่เคยมองเป็นเรื่องไกลตัวและไม่ใช่ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้บ่อยๆ ก็เริ่มให้ความสนใจ ใส่ใจกับการเตรียมความพร้อมในการรับมือมากยิ่งขึ้น แต่เมื่อช่วงวิกฤติจากเหตุการณ์

ผ่านไปสักระยะหนึ่ง การเตรียมความพร้อมในด้านต่างๆ ก็จะค่อยๆ ลดลง เช่น การเตรียมความพร้อมด้านการเตือนภัย การสื่อสารในสังคมและการเตรียมความพร้อมการสื่อสารในสถานการณ์วิกฤติ โครงสร้างองค์กรและบทบาทองค์กร ผลกระทบต่อชุมชนและสังคม การรับมือภัยพิบัติ การฟื้นฟูและพัฒนา เป็นต้น

เมื่ออยู่ในช่วงสถานการณ์ที่กำลังเผชิญภัยพิบัติ หน่วยงานต่างๆ ที่มีบทบาทเกี่ยวข้อง ทั้งที่ทำหน้าที่เตือนภัย การให้ข้อมูลข่าวสาร การเข้าไปช่วยเหลือเร่งด่วน ฉุกเฉิน ต่างก็ต้องทำหน้าที่ตามความรับผิดชอบ แต่จะทำหน้าที่ได้ดีพอหรือไม่ ระบบต่างๆ มีความบกพร่องอ่อนแอตรงไหน ในบทความบอกว่า เมื่อใดมีปัญหา ก็จะเน้นแต่ความรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการ แต่ผู้ตัดสินใจทางนโยบายไม่ต้องปรับปรุงแก้ไขใด ๆ เสมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น ทั้งๆ ที่สังคมต้องการการสืบสวนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ การแก้ปัญหาที่โปร่งใส ตรวจสอบได้ มีระบบความรับผิดชอบทางการเมืองของผู้ตัดสินใจทางนโยบายที่ดำเนินการในช่วงภาวะวิกฤติ ไม่ใช่เมื่อเห็นว่าเป็นภัยพิบัติที่เกิดจากธรรมชาติแล้วจะไม่ต้องแก้ไขปรับปรุงใดๆ ทั้งสิ้น หรือทำนโยบายแก้ปัญหาโดยขาดความรับผิดชอบและขาดจริยธรรมโดยไม่มีใครตั้งข้อสังเกตหรือถูกตรวจสอบ

ความรับผิดชอบต่อการจัดการภัยพิบัติ

ภัยพิบัติ เป็นส่วนหนึ่งที่เผยให้เราเห็นถึงการกระทำของมนุษย์ วิธีการในการรับมือกับปัญหา จริยธรรมในการช่วยเหลือ และความรับผิดชอบ ต่อสิ่งที่ได้กระทำลงไปในทุกๆ ขั้นตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำตาม นโยบายและการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้

การรับมือของสังคมต่อการจัดการภัยพิบัติ จึงควรมองใน ประเด็นที่เกี่ยวข้อง 2 เรื่อง²² ได้แก่

1. การรับผิดชอบที่ตรวจสอบได้ ผู้มีตำแหน่งหน้าที่ในระดับ ต่างๆ ชี้แจงการทำงานของตนเองก่อนเกิดเหตุและหลังเกิดเหตุการณ์ อย่างไร การตัดสินใจและการปฏิบัติหน้าที่ในแต่ละระดับแต่ละขั้นตอนมี ส่วนเพิ่มและลดความเสียหายในเวลาต่อมาอย่างไร คำชี้แจงและคำ อธิบายเหล่านี้ย่อมถูกอภิปรายหรือถูกตัดสิน หรือถูกวินิจฉัยโทษใน ทางใดทางหนึ่ง

2. การเรียนรู้ เพื่อถอดบทเรียน หมายถึงว่า ภายหลังเกิด เหตุการณ์ สังคมแลเห็นความสำคัญของการประเมินประสิทธิภาพการ ทำงาน กลไก และสถาบัน รวมถึงนโยบายและมาตรการ ในการรับมือ หากเกิดภัยพิบัติในอนาคตอย่างไร การกระทำดังกล่าวย่อมกินความไปถึง ปฏิรูปสถาบัน อันได้แก่การปรับปรุงกลไก และสถาบันนั้นๆ ในด้าน ระเบียบหรือกติกา ตลอดจนการออกแบบกลไกหรือโครงสร้างสถาบันขึ้น

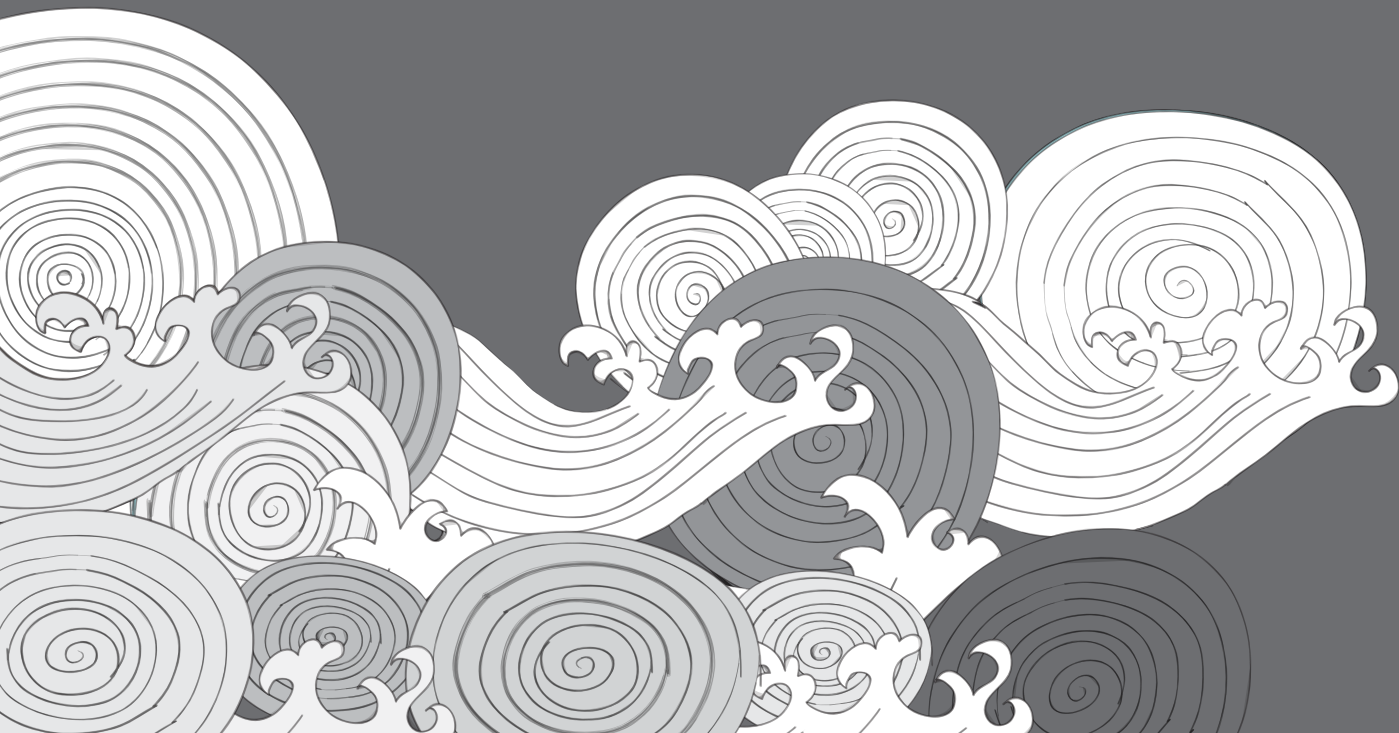
มาใหม่ เพื่อให้สามารถรองรับภาวะวิกฤติ ป้องกันวิกฤติการณ์ หรือจำกัด ความเสียหายจากภัยพิบัติในอนาคตได้ดีกว่าเดิม ยิ่งไปกว่านั้น สังคมอาจ ต้องการการเรียนรู้เพื่อจะรับมือกับภัยพิบัติและวิกฤติได้ดีกว่าเดิม

ความรับผิดชอบต่อการจัดการภัยพิบัติ จะทำให้สังคมก้าวพ้นไป จากการทำงานแบบเดิมๆ แต่จะนำไปสู่การปฏิรูประบบการเมืองและ ระบบราชการได้ โดยมีภาคประชาสังคม องค์กรพัฒนาเอกชน ชุมชนและ ประชาชนคอยหนุนเสริม นอกจากนี้ยังเป็นการส่งเสริมบทบาทของผู้นำ ที่มีความสามารถในการแก้ปัญหาในภาวะวิกฤติ ซึ่งจะเป็นการสร้าง แนวทางของการแก้ปัญหาที่ยั่งยืนร่วมกันในอนาคต

ข้อเสนอที่น่าสนใจสำหรับการสร้างความรับผิดชอบต่อการ จัดการภัยพิบัติ ก็คือ เมื่อเหตุการณ์ภัยพิบัติผ่านพ้นไป ข้อมูลจะต้องนำ มาจัดการเชิงระบบหรือจัดระบบให้สามารถตรวจสอบข้อเท็จจริงได้ สาธารณะสามารถเข้าถึงรายงานการทำงานของแต่ละคณะ แต่ละหน่วย แต่ละฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างความกระจ่าง โปร่งใส และให้เห็นว่าไม่มี เรื่องของผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งระบบนี้สามารถจัดทำขึ้นมาได้ใน ทุกระดับ ทั้งการจัดการของท้องถิ่น หน่วยงานและองค์กรจากระดับย่อย จนถึงหน่วยงานระดับประเทศ และเพื่อเป็นการยืนยันให้ตรงกันจะต้องมี หน่วยงานตรวจสอบข้อเท็จจริงที่ยึดประโยชน์สาธารณะช่วยในการกลั่น กรองข้อมูลเพื่อให้สังคมสาธารณะเชื่อถือในข้อมูลดังกล่าวได้

ภาคแรก :

ตามคลื่น - ทวนคลื่น
เส้นทางการปฏิรูป

ภัยพิบัติสึนามิ ได้สร้างความสูญเสียหลายอย่างให้กับผู้ประสบภัย แต่ในระหว่างที่ฟื้นตัว ปรับตัวเพื่อก้าวต่อไป ชาวบ้านกลับได้มีโอกาสเรียนรู้หลายสิ่งหลายอย่างเช่นกัน

...การเริ่มต้นใหม่เพื่อสร้างบ้านเรือนสร้างชุมชน ฟื้นฟูจิตใจ นับเป็นช่วงเวลาที่ชาวชุมชนต่างได้เรียนรู้ถึงการรวมตัวกัน การปรึกษาหารือ รับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และการเชื่อมโยงกับเครือข่ายอื่นๆ ทำให้พวกเขาไม่ต้องเผชิญกับปัญหาอย่างโดดเดี่ยวลำพัง

บทที่ 1

บทเรียนและประสบการณ์ ในการจัดการศูนย์พักพิงชั่วคราว

“ศูนย์พักพิงบางม่วง” ก่อกำเนิดขึ้นหลังเหตุภัยพิบัติเพียง 6 วันเท่านั้น โดยเน้นให้ความช่วยเหลือและที่พักชั่วคราวกับผู้ประสบภัยในอำเภอบางม่วง ที่ในช่วงแรกกระจัดกระจายกันไปตามที่พักฉุกเฉินต่างๆ เพื่อให้คนในชุมชนกลับมารวมตัวกันเป็นปึกแผ่น

แม้จะก่อตั้งเพื่อรับมือกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากเหตุภัยพิบัติ ซึ่งก็ได้คลี่คลายลงไปพอสมควร แต่ศูนย์นี้ได้ต่อยอดพัฒนาตัวเองให้เป็นพื้นที่แห่งพลังชุมชน โดยเปลี่ยนชื่อเป็น “ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม” ที่ดูแลชีวิตชุมชนในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นการตั้งธนาคารชุมชนเพื่อสนับสนุนการประกอบอาชีพ สวัสดิการชุมชน จัดทำแผนแม่บทการพัฒนาและฟื้นฟูพื้นที่แบบมีส่วนร่วม เป็นต้น

นี่เป็นหนึ่งในบทเรียนที่น่าสนใจของการพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาสในการสร้างความมั่นคงเข้มแข็งให้กับชุมชน ไม่เพียงเพื่อรับมือกับภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้น แต่เพื่อรับมือกับทุกปัญหาที่ชุมชนต้องเผชิญร่วมกัน อันเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตยภาคพลเมืองโดยแท้

“ศูนย์พักพิงบางม่วง” หรือศูนย์ช่วยเหลือและที่พักชั่วคราว ผู้ประสบภัยบางม่วง เปิดให้การช่วยเหลือผู้ประสบภัยจากเหตุการณ์สีนามิ ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2548 เพื่อเชื่อมโยงผู้ประสบภัยที่กระจัดกระจายหาที่พักฉุกเฉินในที่ต่างๆ ให้กลับมารวมกัน มีผู้ประสบภัยลงทะเบียนจำนวน 855 ครอบครัว เกือบทั้งหมดมาจากบ้านน้ำเค็ม โดยในช่วงสัปดาห์แรกผู้ประสบภัยได้พักอาศัยอยู่ในเต็นท์กว่า 500 หลัง เมื่อบ้านพักชั่วคราวในที่ต่างๆ ก่อสร้างเสร็จ จึงทยอยแยกกันไปอยู่ตามศูนย์ต่างๆ ซึ่งพื้นที่ศูนย์ฯ บางม่วงแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ พื้นที่บริเวณสำนักงาน อบต.บางม่วง มีบ้านพักผู้ประสบภัยจำนวน 190 หลัง และพื้นที่กรมทรัพยากรธรณีฯ จำนวน 289 หลัง รวมทั้งสิ้น 479 หลัง ซึ่งเป็นศูนย์พักพิงชั่วคราวที่ใหญ่ที่สุดใน 6 จังหวัดพื้นที่ประสบภัย

ในช่วงเดือนแรกของการทำงาน มีหน่วยงานต่างๆ ลงทะเบียนช่วยเหลือศูนย์กว่า 85 หน่วยงาน มีอาสาสมัครที่ทำงานในศูนย์ช่วงเดือนมกราคม พ.ศ. 2548 ประมาณวันละ 100 คน ทำหน้าที่บริหารจัดการโดยแบ่งออกเป็นกลุ่มๆ เช่น กลุ่มจัดการเรื่องรับบริจาค กลุ่มแม่ครัว/จัดการเรื่องอาหาร กลุ่มดูแลรักษาความปลอดภัย กลุ่มดูแลโอดังและของบริจาค กลุ่มประสานข้อมูลผู้เข้าพักอาศัย กลุ่มประสานก่อสร้างที่พักชั่วคราว กลุ่มดูแลน้ำดื่ม น้ำใช้ กลุ่มอาชีพ กลุ่มเยาวชน ฯลฯ

หลังจากสถานการณ์ต่างๆ เริ่มคลี่คลายลง ในการจัดงานรำลึก 1 ปี สีนามิ เดือนธันวาคม พ.ศ. 2548 ศูนย์พักพิงที่บางม่วงก็ปิดตัวลง ผู้ประสบภัยทยอยย้ายกลับบ้านน้ำเค็มและชุมชนใหม่อื่นๆ และได้เปิด **“ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม”** ที่หน้าวัดน้ำเค็ม โดยมีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาทำหน้าที่บริหารจัดการ โดยคัดเลือกจากผู้ที่อาสาสมัครเข้ามาทำงานเพื่อชุมชน มาเป็นตัวแทนในการบริหารงานฝ่ายต่างๆ อีกทั้งยังเป็นตัวกลางในการประสานด้านแหล่งเงินทุนในการสนับสนุนกลุ่มอาชีพ มีการตั้งธนาคารชุมชนเพื่อช่วยเหลือในด้านเงินทุน สวัสดิการชุมชน และสร้างวินัยในการออมของชุมชน จัดทำแผนแม่บทการพัฒนาและฟื้นฟูพื้นที่แบบมีส่วนร่วม ตลอดจนเป็นแกนในการประสานงานของเครือข่ายผู้ประสบภัยสีนามิ 6 จังหวัดด้วย

เรื่องราวและพัฒนาการของศูนย์พักพิงบางม่วงเป็นบทเรียนสำคัญ ที่จะช่วยให้สังคมเห็นหลักการ วิธีการและการดำเนินการในการจัดการศูนย์พักพิงชั่วคราว ที่ช่วยเหลือชุมชนได้จริงในภาวะวิกฤติ และยังเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนให้จัดการตนเอง ทั้งรับมือกับปัญหา และสร้างสรรค์ความเป็นอยู่ร่วมกันในชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชนเอง

ทั้งนี้ การถอดบทเรียนของศูนย์พักพิงบางม่วง ตำบลบางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา นำมาจากการประสบการณ์การทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนผู้ประสบภัยสีนามิ กับ นักจัดระบบชุมชนในการจัดการศูนย์พักพิงชั่วคราวแห่งนี้

ในส่วนผู้ประสบภัยพิบัติสีนามิที่เป็นแกนนำชุมชน ได้แก่ ไมตรี จงไกรจักร, ประยูร จงไกรจักร, ปัญญา อนันตะกุล, ศักดิ์ดา พรธรรงสี, กุศล ฤทธิชัย, ไพรัช เพ็งจันทร์ ซึ่งปัจจุบันแกนนำชุมชนเหล่านี้เป็นผู้มีบทบาทในสังคมในเรื่องของการจัดการภัยพิบัติ และงานช่วยเหลือสังคมในประเด็นต่างๆ

แกนนำชุมชนและนักพัฒนาเหล่านี้ได้ผ่านการพูดคุย สรุปรบทเรียนที่ผ่านมาในการทำงานแต่ละอย่างก้าวของพวกเขา จนสามารถเขียนแผนแม่บทชุมชน แผนพัฒนาจังหวัด และมีข้อเสนอต่อนโยบายในหลายประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเดือดร้อนของพวกเขาและพี่น้องชาวบ้านอีกหลายชุมชนที่ทุกข์ยาก นอกเหนือจากเรื่องของการจัดการภัยพิบัติโดยชุมชนแล้ว ก็ยังมีการเข้าร่วมร่างกฎหมายที่สำคัญอีก 4 ฉบับได้แก่ ร่าง พรบ.ธนาคารที่ดิน ร่าง พรบ.สิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินและทรัพยากรในรูปแบบโฉนดชุมชน ร่าง พรบ.ภาษีที่ดินอัตราก้าวหน้า และร่าง พรบ.กองทุนยุติธรรม

สำหรับนักจัดระบบชุมชน (Community Organizers (CO) ที่เข้าไปในชุมชนประสบภัยพิบัติสีนามิในบทบาทของการเป็นพี่เลี้ยง เป็นที่ปรึกษาให้กับชาวบ้าน แกนนำชุมชน ได้แก่ จ่านงค์ จิตรนิรัตน์, ปรีดา คงแป้น, พิชยา แก้วขาว, ภควินท์ แสงคง, โชคดี สมพรม (มูลนิธิชุมชนไท) และคนอื่นๆ ที่มาจากองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน มูลนิธิ และองค์กรต่างๆ ที่มารวมตัวกันเป็นอาสาสมัครหลักๆ ในการช่วยเหลือผู้ประสบภัย

กลุ่มคนเหล่านี้มีประสบการณ์ในการจัดระบบในชุมชนที่ถูกไถ่รื้อชุมชนแออัด ซึ่งเป็นชุมชนที่ได้รับความเดือดร้อนและค่อนข้างจัดการยาก รวมไปถึงการจัดระบบในชุมชนของผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากกรณีอื่นๆ เช่น ชาวบ้านที่ถูกไล่ที่จากโครงการพัฒนาของรัฐ การไล่ที่ชาวบ้านเพื่อสร้างเขื่อนหรือสิ่งปลูกสร้างบางอย่างในนามของการพัฒนา การจัดระบบชุมชนกับชาวบ้านที่กำลังประสบความเดือดร้อน ที่มีความโกรธ ความน้อยเนื้อต่ำใจ

กระบวนการหลักที่นักจัดระบบชุมชนเหล่านี้ยึดถือเป็นแกนในการดำเนินการ คือ การปลุกพลัง สร้างความมั่นใจ ให้ความรู้ ให้เข้าใจถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิต่างๆ ที่เขาพึงมี โดยเน้นการหล่อหลอมแกนนำชาวบ้าน แกนนำชุมชนให้มีจิตใจเสียสละช่วยเหลือผู้อื่น ให้รู้จักวิเคราะห์วางแผนและทำกระบวนการมีส่วนร่วมในชุมชน ฯลฯ

ฉะนั้น เมื่อเกิดภัยพิบัติ นักจัดระบบชุมชนเหล่านี้จึงนำประสบการณ์และทักษะที่สั่งสมมา ไปช่วยเหลือชุมชนผู้ประสบภัย ให้ชาวบ้านได้ร่วมคิด ร่วมทำ และเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาชุมชนของพวกเขาเองต่อไปได้

หลากหลายเรียนสำคัญ จากประสบการณ์ การจัดการศูนย์พักพิงชั่วคราว

เริ่มนับหนึ่ง ณ ชั่วโมกที่สูญ
สำรวจพื้นที่ รู้จักคนเพื่อวางแผน

เมื่อเกิดภัยพิบัติ ผู้ที่เข้าไปช่วยเหลือ ไม่ว่าหน่วยงานหรือองค์กรใดก็ตาม ควรสำรวจข้อมูลอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะข้อมูลพื้นที่ประสบภัย ประเมินความเสียหายเบื้องต้น และพื้นที่ที่ความช่วยเหลือยังเข้าไม่ถึง ซึ่งในส่วนของการสำรวจข้อมูลอย่างรวดเร็ว อาจจะต้องติดต่อกับเครือข่ายที่มีความคุ้นเคยกับพื้นที่นั้นๆ

ในกรณีภัยพิบัติสีนามิ กลุ่มคนทำงานทางสังคมกลุ่มนี้ ได้สอบถามข้อมูลไปยังเครือข่ายที่มีความใกล้ชิดกับคนในพื้นที่ประสบภัย และมีการแนะนำบอกต่อกันมา จากนั้นพวกเขาก็ลงพื้นที่ที่คาดการณ์กัน ในตอนนั้นว่าจะเกิดความเสียหายมากที่สุด และยังไม่ได้รับความช่วยเหลือมากนัก ส่วนหนึ่งเพราะในช่วงเริ่มต้นที่มีเหตุการณ์สีนามิ รายงานข่าว

ต่างๆ จะเน้นไปในพื้นที่การท่องเที่ยวทั้งในจังหวัดภูเก็ตและพังงา แต่พื้นที่ตำบลบางม่วง เป็นพื้นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก

การลงสำรวจชุมชนในตำบลบางม่วง ในช่วงที่เกิดภัยพิบัตินั้น **พิชยา แก้วขาว** เล่าว่า ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพื้นที่แห่งนี้เคยมีผู้อยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่น เมื่อได้รับรู้จากรายงานข่าวว่าที่นี่เป็นพื้นที่ประสบภัยที่เสียหายมากที่สุดและความช่วยเหลือยังเข้าไม่ถึง จึงตั้งใจจะลงพื้นที่เพื่อสำรวจข้อมูลก่อน แต่ยังไม่ได้วางแผนว่าจะทำอะไร เมื่อ **ปรีดา คงแป้น** ชวนทุกคนร่วมเดินทางเพื่อเข้าไปสำรวจพื้นที่ดังกล่าว เชื่อว่าจะช่วยเหลืออะไรได้บ้าง นอกจากการช่วยเหลือด้วยการบริจาคเงินเพียงอย่างเดียว

เมื่อมาถึง ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา ทุกคนก็เริ่มต้นสำรวจข้อมูลชุมชน โดยแยกย้ายกันไปพูดคุยกับชาวบ้านผู้ประสบภัย ผู้นำชุมชน เพื่อสำรวจความต้องการเบื้องต้นของผู้ที่กำลังเดือดร้อนว่าพอจะช่วยเหลืออะไรได้บ้าง ก่อนจะกลับมาพูดคุยวางแผนกัน

รวมกัน เราอยู่

ท่ามกลางความสับสนอลหม่านของเหตุการณ์ นักพัฒนากลุ่มนี้มีความคิดว่า ความช่วยเหลือที่พวกเขาจะทำนั้น จะต้องไม่เหมือนกับที่คนอื่นทำอยู่แล้ว เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อน และที่สำคัญต้องคิดถึงความยั่งยืนด้วย คิดถึงชีวิตของผู้ประสบภัยที่ต้องอยู่ต่อไป

ภาพผู้ประสบภัยที่สูญเสียญาติ พี่น้อง ลูก หลาน บ้านเรือน กลายเป็นซากปรักหักพัง อาชีพก็หายไปพร้อมกับเรือที่ถูกคลื่นพายุพัดต้องวิ่งหนีเอาชีวิตรอด ทั้งเสียขวัญ หวาดผวา กระหอบกระเทือนทางใจอย่างรุนแรง จนไม่รู้ว่าจะชีวิตข้างหน้าจะเป็นอย่างไร --- ภาพแห่งความรู้สึกเหล่านี้ทำให้นักพัฒนากลุ่มนี้ คิดว่า สิ่งที่ต้องทำเป็นอันดับแรก คือ การรวมตัว รวมขวัญและกำลังใจ **การรวมคนให้ได้และให้มาอยู่ด้วยกันในที่ปลอดภัย มีที่นอน มีอาหาร** ไม่ให้ต่างคนต่างอยู่ กระจัดกระจาย การช่วยเหลืออย่างเป็นระบบก็จะสามารถทำได้

ในการแบ่งทีมไปสำรวจพื้นที่ ประเด็นที่ช่วยกันสำรวจ อาทิ ส่วนไหนที่ได้รับความเสียหายมาก มีใครเข้าไปช่วยเหลือแล้วบ้าง ชาวบ้านที่ยังรอดชีวิตไปอยู่กันที่ไหน อย่างไร และสอบถามความต้องการว่า ต้องการให้ช่วยเหลืออะไรบ้าง ซึ่งในตอนนั้นเริ่มมีของบริจาคส่งมายังองค์การบริหารส่วนตำบลบางม่วงแล้ว แต่ยังไม่มีการแจกจ่ายของบริจาคให้กับชาวบ้าน และยังพบปัญหาว่าส่วนใหญ่นอกจากเอกสารหายแล้ว ยังมีชาวบ้านที่ไม่มีเอกสารเป็นชาวพื้นถิ่นเช่น ชาวเลมอแกน อีกทั้ง

ระเบียบของราชการทำให้การช่วยเหลือเป็นไปอย่างล่าช้า ผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ ที่ไม่มีอำนาจตัดสินใจ ก็ทำอะไรได้ไม่มากนัก

“ตอนนั้นพวกเราแบ่งกันเป็น 3 ทีม คือ ส่วนที่ไปประสานงานติดต่อกับนายก อบต. และอีก 2 ทีมลงไปสำรวจข้อมูลกับชาวบ้าน สอบถามว่าอยากให้อยู่ตรงไหนอย่างไรบ้าง” **จำนงค์ จิตรนิรัตน์** กล่าวถึงการเริ่มต้นสำรวจชุมชน

เมื่อเข้าไปสอบถามที่องค์การบริหารส่วนตำบลบางม่วง และได้รับคำแนะนำให้ไปพูดคุยกับ **ไมตรี จงไกรจักร** สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางม่วงในขณะนั้นว่าจะรวมคนได้อย่างไร ไมตรีเล่าถึงเรื่องที่มีคนแปลกหน้าสองสามคนที่เดินเข้ามาถามคำถามต่างๆ นานา ว่า

“ผมก็แปลกใจที่มีคนแปลกๆ มาถามว่า ทำอย่างไรจึงจะรวมคนได้ ผมก็บอกเขาไปว่าถ้ามีส้วม มีห้องน้ำ รับรองคนต้องมาแน่ๆ เพราะมันเป็นธรรมชาติของมนุษย์อยู่แล้ว สองสามคนนี้ก็ถามย่ำว่าถ้าส้วมมาแล้วคนมาแน่ไหม ผมก็ยืนยัน แต่ก็ไม่ใช่เท่าไรว่าเขาจะสร้างส้วมให้ได้”²³

จากเรื่องห้องน้ำ ห้องส้วม ที่ถูกเสนอขึ้นมา ทำให้นักพัฒนากลุ่มนี้ ซึ่งเคยได้ยินได้ฟังการจัดระบบชุมชนในปากีสถานและอินเดียมาบ้าง ก็นำเรื่องนี้มาปรึกษาหารือกัน และเห็นว่าสิ่งที่เสนอมานั้นเป็นเรื่องของส่วนรวมที่ชาวบ้านทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้

“คิดว่าเจอตรงไหนทำเลเพราะเรามีเงินจากมูลนิธิฯ อยู่พอสมควร และได้ถามไมตรีว่า คนที่ยังอยู่ (รอดตาย) อยู่ที่ไหน ไม่รีบบอก ว่าอยู่ที่อำเภอบ้าง อยู่ตามโคนต้นไม้บ้าง วัดอยู่ไม่ได้ มีแต่ศพ จึงถามต่อว่า แล้วจุดไหนที่ทำให้คนรู้สึกปลอดภัย เป็นการถามไปเรื่อยๆ พอไม่รีบบอก เรื่องส้วม ก็ถามถึงพื้นที่ที่จะสามารถสร้างได้ จากนั้นก็ไปเคาะประตูร้าน วัสดุก่อสร้างในตลาดเพื่อขอซื้อคอกห่านกับท่อน้ำสำหรับทำส้วม 10 ห้อง”²⁴ ปรีดา คงแป้น เล่าถึงเหตุการณ์ในช่วงนั้น

กล่าวโดยสรุป ในขั้นตอนสำรวจข้อมูลชุมชนและอ่านสถานการณ์ต่างๆ นั้น นักพัฒนาชุมชนนี้ถอดรหัสได้ว่า

การทำงานกับชุมชนที่ประสบภัยและอยู่ในภาวะวิกฤติ ต้องเริ่มต้นให้เร็ว และไม่ต้องรอให้ข้อมูลสมบูรณ์ก่อนแล้วค่อยทำ เพราะจะไม่ทันกับสถานการณ์ความเดือดร้อนของชาวบ้าน ที่สรุปเช่นนี้เพราะว่าหลายหน่วยงาน ทั้งหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ส่วนใหญ่มักใช้เวลาในการเก็บข้อมูลนานเกินไป บางหน่วยงานใช้เวลากว่าหนึ่งเดือนถึงจะเริ่มต้นแผนการทำงาน ทำให้ไม่สามารถริเริ่มทำงานได้เมื่อเวลาผ่านไป สิ่งที่ทำได้อีกคือการเข้าร่วมกับหน่วยงานอื่นที่ทำงานอยู่ก่อนแล้ว และหากหลักการในการทำงานไม่สอดคล้องกันก็อาจจะทำให้เกิดความขัดแย้งกันได้

รู้จักคน สำรวจความต้องการ การสำรวจข้อมูลอย่างรวดเร็ว ทำให้พอจะทราบถึงจำนวนคนที่เดือดร้อน รอดตาย ซึ่งอยู่ในภาวะสับสน สอบถามความต้องการต่างๆ พอคร่าวๆ ทั้งความต้องการส่วนตัวและความต้องการที่จะช่วยเหลือดูแลกันและกันของผู้ที่เดือดร้อน เช่น การตามหาญาติที่หายไป ความต้องการของบริจาคอาหาร เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ที่พักอาศัย การรักษาพยาบาล และความต้องการอื่นๆ

สำรวจพื้นที่ สถานที่ที่ปลอดภัย ไม่ไกลจากจุดเกิดเหตุ ในกรณีของการเกิดสึนามิ การสำรวจพื้นที่เพื่อรวมคน จะต้องเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลจากทะเล มีความปลอดภัยแน่นอน โดยทั่วไปเมื่อเกิดภัยพิบัติควรสำรวจพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน เช่น โรงเรียน วัด หรือสถานที่ขององค์กรส่วนท้องถิ่น สถานที่ของทางราชการ ที่สำคัญต้องเป็นสถานที่ซึ่งผู้ประสบภัยเชื่อมั่นว่าเป็นที่ที่ปลอดภัย

นอกจากสำรวจพื้นที่ปลอดภัยที่จะรวมคนได้แล้ว ก็ควรทำความเข้าใจกับคนในพื้นที่ ที่สามารถช่วยเหลือในการติดต่อประสาน เพื่อขอใช้สถานที่ และร้านค้าต่างๆ รวมทั้งสถานที่ที่พอจะหยิบยืมข้าวของที่จำเป็นในการตั้งศูนย์พักชั่วคราวได้

เมื่อสรุปและวิเคราะห์ข้อมูลกันอย่างรวดเร็วแล้ว ก็ตัดสินใจเริ่มต้นทำในสิ่งที่ชาวบ้านต้องการจริงๆ ก่อนในเบื้องต้น เช่น ในกรณีของผู้ประสบภัยสึนามิที่ ต.บางม่วง ได้มีการเสนอให้ “สร้างส้วม รวมคน” นักพัฒนาจึงเริ่มต้นการสร้างศูนย์พักพิงชั่วคราวจากตรงนี้

ตั้งศูนย์พักชั่วคราว รวมนคน แบ่งปันปัจจัยสี่

เมื่อสำรวจพื้นที่ สำรวจชุมชน รู้จักคนและรู้ความต้องการของผู้ประสบภัยแล้ว ก็ถึงขั้นตอนของการตั้งศูนย์พักพิงชั่วคราวเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัย ในกรณีของการตั้งศูนย์พักพิงบางม่วง ได้ขอใช้สถานที่ของกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ที่ทิ้งร้างไว้ เมื่อคิดว่าสถานที่แห่งนี้เหมาะที่จะตั้งศูนย์พักพิง จึงมีการแบ่งงานกันระหว่างทีมของนักพัฒนา และทีมของโมตริ ซึ่งเป็นผู้ประสบภัยที่อยู่ในชุมชน

ชาวบ้านต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น การขอความร่วมมือและปรึกษาหารือกับชาวบ้านในพื้นที่ควรทำตั้งแต่เริ่มต้น เมื่อทราบความต้องการของผู้ประสบภัยและสอบถามความเห็นจากผู้ประสบภัยพิจารณาและร่วมกันคิดร่วมกันวางแผน พร้อมทั้งแบ่งงานกันทำ เพื่อให้ชาวบ้านได้ช่วยเหลือกันเอง และช่วยเหลือตัวเองได้ ไม่หวังพึ่งพาคนจากภายนอก

ในกรณีนี้ **โมตริ จงไกรจักร์** ซึ่งเป็นผู้ประสบภัยในชุมชน ได้ดำเนินการประสานงานขอใช้สถานที่ ใช้รถในการปรับพื้นที่เพื่อตั้งเต็นท์ที่พักชั่วคราว และขอแรงคนในชุมชนให้ช่วยกันคนละไม้คนละมือ

“วันนั้นผมรับปากที่จะไปสำรวจและได้รับหน้าที่ไปขอสถานที่เดินไปที่อำเภอ ที่ อบต. ไปบอกว่า “นายครับ ชาวบ้านไม่มีที่อยู่ จะขอ

ใช้พื้นที่ของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ต้องขออนุญาตใคร” แกบบอกว่าสถานที่ราชการเป็นของชาวบ้าน ตอนนี้ชาวบ้านเดือดร้อนให้ใช้ได้เลย พอเข้าไปแล้วเห็นรถแบ็คโฮไม่มีน้ำมัน ก็ไปหาน้ำมันมาเติม เอามาใช้ปรับพื้นที่ พี่ๆ ก็มีคนส่งเต็นท์มาให้ พร้อมวัสดุทำส้วม เราก็เริ่มลงมือทำ และชาวบ้านก็ทยอยกันมาอยู่บ้างแล้ว แต่ต่อมาหัวหน้าสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพังงา ก็มาถามว่า “ใครอนุญาตให้ใช้พื้นที่ หยุด!!” ขณะนั้นมี รมต. สรรรรถ กลิ่นประทุม มาลงพื้นที่พอดี ก็มีคนบอกผมว่าให้ไปบอกรัฐมนตรีว่า เราจะสร้างศูนย์พักชั่วคราวกัน ทั้งสถานที่ น้ำ ไฟ ก็ใช้ได้หมดแล้วแต่หน่วยงานที่ดูแลไม่อนุญาต จังหวะที่รัฐมนตรีมาลงพื้นที่ ผมก็เข้าไปคุย ทำให้เดินหน้าสร้างศูนย์พักชั่วคราวได้”²⁵ โดยในขณะนั้น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เป็นผู้ทำหนังสือขออนุญาตแทนผู้เดือดร้อน

ผู้ที่เข้าไปช่วยเหลือประสานงานภายนอก จัดหาสิ่งของที่จำเป็น อีกทั้งการแบ่งบทบาทกันตั้งแต่ต้นเป็นเรื่องสำคัญมาก เมื่อผู้ที่เข้าไปช่วยเหลือปรึกษาหารือกับชาวบ้านผู้ประสบภัย และมีการแบ่งงานกันทำแล้ว การประสานงานกับหน่วยงานภายนอก และการจัดหาสิ่งของต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้วยวิธีรับบริจาค หรือจัดซื้อ จะต้องจัดหาอย่างรวดเร็ว เช่น การจัดหาเต็นท์ที่พักชั่วคราว และข้าวของเพื่อยังชีพอื่นๆ ทั้ง อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคต่างๆ อย่างเช่น ในกรณีผู้ประสบภัยสีนามิ ได้มีการประสานงานกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เพื่อจัดหาเต็นท์ที่พักชั่วคราวได้ภายใน 2-3 วัน โดยระดมจัดซื้อจากห้างร้านต่างๆ ทั่วประเทศเพื่อนำมาจัดส่งให้กับศูนย์พักพิงชั่วคราวบางม่วง

การตั้งเต็นท์ที่พักชั่วคราวก่อน จะเป็นการช่วยบรรเทาทุกข์เฉพาะหน้า เนื่องจากการสร้างบ้านพักชั่วคราวต้องใช้เวลาอันนับเดือน แต่การจัดหาเต็นท์ที่พักสามารถทำได้เลย

จ่านงค์ เล่าถึงการวางแผนตั้งศูนย์พักไว้

“ด้วยวิธีคิดที่จะต้องรวมคนให้ได้ และเริ่มเชื่อมั่นขึ้นมาเพราะไม่ตรึทาคคนได้ ให้ชาวบ้านช่วยกันทำเองได้ พอได้พื้นที่ว่าจะสร้างส้วมที่ไหน เราก็เริ่มมองรอบๆ และเห็นว่ายังมีพื้นที่อีกมาก จึงมีไอเดียว่าน่าจะใช้พื้นที่ให้คุ้ม ก็วาดมั่งว่าจะใช้อาคารจอดรถในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ทำศูนย์พักชั่วคราวที่บ้านบางม่วง”²⁶

พิชยา เล่าต่อถึงการประสานงานหาเต็นท์ “ชาวบ้านบอกว่าสัปดาห์แล้วชาวบ้านยังไม่มีที่นอน พี่ดวง (ปรีดา คงแป้น) ให้เราหาซื้อเต็นท์ให้ได้ 300 หลัง เมื่อเราพูดคุยกันคิดว่า การที่คนอยู่เป็นครอบครัวจะดีกว่า จึงต้องหาเต็นท์เป็นหลังๆ ให้อยู่กันเป็นครอบครัว จึงพยายามประสานงานไปที่ พอช. หาซื้อเต็นท์ที่หาดใหญ่ รุ่งเช้ากลับมาที่บ้านบางม่วง วัสดุก่อสร้างและเต็นท์มารออยู่แล้วพร้อมก่อสร้าง”²⁷ สำหรับอุปกรณ์ทำห้องน้ำห้องส้วม ก็ไปเคาะประตูร้านวัสดุก่อสร้างให้ขายอุปกรณ์ โดยมีผู้ใหญ่กมล ลิมสกุล ซึ่งเป็นคนในพื้นที่ช่วยประสานงานให้อีกทางหนึ่งด้วย

ประกาศข่าวหรือประชาสัมพันธ์ให้คนมาอยู่รวมกัน มีที่พักอาหาร และของใช้จำเป็น เมื่อศูนย์พักพิงเริ่มเป็นรูปเป็นร่าง และมีข่าวของที่พักจำเป็นในการช่วยเหลือผู้ประสบภัย ก็ให้คนในชุมชนชักชวนมาอยู่รวมกัน เพื่อจะได้ช่วยเหลือกันและกัน

“พอวันที่ 31 ธันวาคม 2547 เริ่มมีคนมาก่อสร้าง และมีการวาดมั่งก่อนลงมือทำ ตอนนั้นเริ่มคิดว่าจะหาคนมาอยู่อย่างไร ตอนนั้นคนอยู่กันที่หน้าอำเภอบางม่วง เราก็ขออนุญาตใช้รถทหารเพื่อขนคนมา เขาบอกว่าต้องขออนุญาตนายที่ กทม. ก่อนว่าจะขนคนมาได้ไหม ก็นึกโมโห จึงเรียไรเงิน จ้างรถที่มาส่งของบริจาคให้ช่วยขนส่งคนจากที่อำเภอมายังที่ศูนย์พักชั่วคราว”²⁸

ขณะที่ห้องน้ำและเต็นท์กำลังเริ่มก่อตัวเป็นรูปเป็นร่าง อีกทีมหนึ่งนำโดย **พิชยา แก้วขาว** ก็ได้ชักชวนกลุ่มผู้หญิงให้มาช่วยกันนั่งลงทะเบียน ให้คนชรา เด็กอ่อน ให้เข้าอยู่เป็นอันดับต้นๆ

“คนที่มากลุ่มแรก คือ ชาวเล และเราให้อยู่ที่โรงรถก่อน เริ่มประสานเพื่อหาเต็นท์เพิ่ม ออกแบบการวางเต็นท์เป็นแถว แถวละสิบหลังเป็นกลุ่มๆ เพื่อที่จะได้ดูแลง่าย และรุ่งเช้าเมื่อเต็นท์มา ชาวเลก็ยังอยู่ที่โรงรถ เพราะเขามากลุ่มใหญ่และอยากอยู่ด้วยกัน”²⁹

เริ่มการจัดระบบศูนย์พักพิงชั่วคราว

การอยู่รวมกันจำนวนมากในศูนย์พักพิงชั่วคราวต้องมีการจัดระบบ มีระเบียบและกติกาในการอยู่ร่วมกัน ทั้งการจัดระบบการอยู่ร่วมกันทางกายภาพ อาทิ การวางผังเดินที่ที่พัก สถานที่ส่วนกลางของชุมชน อย่างโรงครัว ห้องน้ำห้องส้วม การจัดระบบดูแลความเป็นอยู่ความปลอดภัย ซึ่งศูนย์พักพิงบางม่วงเน้นระบบที่ให้ชุมชนร่วมกันจัดการ คนในชุมชนเป็นอาสาสมัครช่วยเหลือกันเอง การปรึกษาหารือประชุมร่วมกัน ทำงานร่วมกัน และมีความโปร่งใส

การวางแผนผังเดินที่ จุดที่จะเป็นศูนย์ประสานงาน ที่ตั้ง โรงครัว ห้องน้ำห้องส้วม ควรมีการวางแผนผังตั้งแต่ต้น และประเมินว่าจะมีผู้คนที่กระจัดกระจายที่ต้องการที่พักจำนวนเท่าไร เพื่อให้สามารถจัดการดูแลได้ง่าย

การลงทะเบียนคนและการทำข้อมูล การลงทะเบียนคนสำหรับเข้าพักในเต็นท์ ให้มองในมิติของครอบครัว ในภาวะวิกฤติแล้วส่วนใหญ่ผู้ประสบภัยต้องการอยู่เป็นครอบครัว หรืออยู่ใกล้ชิดกับญาติเพื่อจะได้สอบถามปรึกษาทุกข์กัน

มีศูนย์ประสานงานกลางหรือสำนักงานของศูนย์ จุดที่จำเป็นที่สุดสำหรับศูนย์พักพิงก็คือ ศูนย์ประสานงาน เพื่อให้เกิดความสะดวกสำหรับทีมทำงานทุกทีม ทุกฝ่าย ประสานงานทั้งภายในและภายนอก

แบ่งหน้าที่กัน ทั้งผู้ที่มาช่วยเหลือหรือนักพัฒนา ซึ่งทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาหรือพี่เลี้ยง และชาวบ้านที่อาสาสมัครมาช่วย เพื่อรับเรื่องร้องทุกข์ รับฟังปัญหา เป็นศูนย์กลางการช่วยเหลือ ประชาสัมพันธ์ แจ้งข่าว เป็นต้น

ประสานงานกับหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนในการเข้ามาช่วยเหลือ เช่น จัดสร้างโรงเรียนอาคารที่จำเป็นเพื่อพยาบาล อาหารเสบียง ศูนย์เด็ก หรือส้วม น้ำดื่มน้ำใช้ การดูแลความปลอดภัย จัดทำแผนระยะต่างๆ เสนอต่อฝ่ายเกี่ยวข้อง

กรณีที่พักชั่วคราวบางม่วง (อุตสาหกรรมเหมืองแร่) มีเต็นท์ที่พักจำนวนกว่า 800 หลัง จึงเป็นที่ดึงดูดให้ผู้สนับสนุนทั้งหลายหลั่งเข้ามาอย่างไม่ขาดสาย มีกลุ่มองค์กรต่างๆ มากกว่า 50 แห่งที่มาร่วมสนับสนุน ดังนั้น เพื่อให้การจัดระบบการช่วยเหลือผู้ประสบภัยบรรลุเป้าหมาย จึงต้องมีการประชุมปรึกษาหารือร่วมกันอย่างต่อเนื่องเป็นหลัก

ระบบชุมชนจัดการตัวเอง

การจัดระบบให้ความช่วยเหลือโดยเน้นให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสนับสนุนให้คนดูแลกันเอง มีทีมหลักในการบริหารจัดการศูนย์ เช่น จัดระบบเดินที่เป็น 50 แถว แถวละ 10 เต็นท์ 5 แถวเท่ากับ 1 โซน แต่ละแถวมีหัวหน้าแถว แต่ละโซนมีหัวหน้าโซน รวมทั้งสิ้น 10 โซน หัวหน้าแถว หัวหน้าโซนมีหน้าที่ดูแลความเป็นอยู่ ความเรียบร้อย และความปลอดภัยของสมาชิก รวมทั้งบอก-เตือนสมาชิกให้ทำตามกติกา มีการติดป้ายหน้าเต็นท์เหมือนบ้านเลขที่ว่า ชื่ออะไร

มาจากไหน โชนอะไร แกวไหน หลังที่เท่าไร, ทำป้ายแขวนให้เจ้าของ เต็นท์ ว่าเป็นคนโชนไหน แกวอะไร หลังเท่าไร เหมือนบัตรประชาชน สำหรับแสดงตัว เป็นต้น มีการกำหนดกติการ่วมกัน เช่น กติกาการจัด คนเข้าเต็นท์เพราะมีผู้ประสพภัยจำนวนมาก ห้ามสูบบุหรี่ ห้ามทำกับข้าว ในเต็นท์ เพราะเกรงไฟไหม้ และต้องช่วยกันเก็บขยะรอบโชน เป็นต้น

ระบบอาสาสมัครจากผู้ประสพภัย เมื่อแบ่งแกว แบ่งโชนแล้ว จึงจัดระบบอาสาสมัครของแต่ละแกว แต่ละโชนในการช่วยกันดูแลศูนย์พัก โดยขอให้มื่ออาสาสมัครในการช่วยเหลืองานส่วนกลาง เช่น งานใน โรงครัว งานทำความสะอาดศูนย์พัก งานรักษาความปลอดภัย เป็นต้น การทำงานอาสาสมัครในศูนย์พัก ทำให้หลายคนรู้สึกได้ว่าตัวเองได้ทำอะไร เพื่อคนอื่นที่เดือดร้อน ไม่จมอยู่กับความทุกข์เศร้าเสียใจที่สูญเสียคนใน ครอบครัว เป็นจุดเริ่มต้นของการเป็นอาสาสมัครเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น

รวบรวมข้อมูลของสมาชิก ส่วนนี้จะแบ่งงานให้เป็นหน้าที่ของคนในชุมชนช่วยกันสำรวจข้อมูล เช่น ชื่อ-สกุล สมาชิกครอบครัว ผู้พิการ ผู้ป่วย คนท้อง เด็ก คนแก่ คนตาย ที่อยู่อาศัยดั้งเดิม ความต้องการเร่งด่วน ความต้องการระยะยาว เป็นต้น โดยแบ่งงานให้ตัวแทนกลุ่มทำหน้าที่ในการสำรวจและมาสรุปร่วมกัน ซึ่งนอกจากจะทำให้ได้ข้อมูลของสมาชิกแล้ว ยังเป็นกระบวนการที่ทำให้ตัวแทนกลุ่มรู้จักสมาชิกของตนเองมากขึ้น ส่งผลให้เกิดความเอื้ออาทรต่อกันมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ควรมีอาสาสมัครที่สามารถช่วยเก็บภาพถ่ายหรือวิดีโอ เพื่อบันทึกเรื่องราวและบรรยากาศต่างๆ ไว้ สำหรับเป็นข้อมูลสนับสนุนในการทำงานร่วมกับสื่อมวลชนต่อไป

ค้นหาผู้นำ - แคนนำ ผู้ที่เอาธุระเรื่องส่วนรวม และการสร้างทีม

การมองหาแคนนำและผู้นำ ดูจากคนที่เป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน ไม่ใช่ผู้นำโดยตำแหน่ง แต่เป็นคนร่วมทุกข์ร่วมสุข คอยช่วยเหลือและเสียสละเพื่อคนอื่นได้ แม้ว่าตนเองจะเป็นผู้ประสพภัยเช่นกัน แต่ก็มีใจอยากช่วยผู้ที่เดือดร้อนคนอื่นๆ ด้วย

นอกจากนี้ ต้องรู้ว่าเขามีความสามารถอะไร หรือทำอะไรได้บ้าง เช่น ดูแลสถานที่ ดูแลความปลอดภัย ช่วยในการสื่อสาร ประสานงาน เป็นต้น เพื่อเป็นการสร้างทีมแคนนำในชุมชนให้สามารถทำงานช่วยเหลือผู้ประสพภัยด้วยกันได้ และคนเหล่านี้นอกจากได้รับการยอมรับแล้ว ยังมีข้อมูลของคนในชุมชน เข้าใจสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นอย่างดี -- การแบ่งบทบาทหน้าที่ของแคนนำแต่ละคน แต่ละฝ่ายเพื่อให้เกิดความชัดเจน และชาวบ้านจะได้ขอความช่วยเหลือได้สะดวก การทำป้ายแขวนคอบอกหน้าที่ของแต่ละคน ทำให้ระบบการจัดการยิ่งสะดวกขึ้น

ในประเด็นนี้ จากเอกสาร **“รำลึก 10 ปี สินามิ”** ได้เสนอว่า นักพัฒนาต้องสังเกตและศึกษาคนที่จะมาเป็นแคนนำ เพื่อทำงานทางความคิด ฝึกให้แคนนำรู้จักวิเคราะห์และแสดงความคิดเห็น โดยใช้การประชุมทีมระหว่างแคนนำกับนักพัฒนาเป็นหลัก เพื่อเรียนรู้การทำงานร่วมกันทั้งกับแคนนำอื่นๆ ในชุมชนด้วยกันเอง และกับนักพัฒนาที่ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา

บุคลิกของแกนนำ เช่น

- ความคิด ทำที่การให้ มีส่วนร่วม
- มีคุณธรรม เป็นธรรม
- การประสานงานกับคนอื่น ระดมความร่วมมือได้
- ขยัน ทั้งการคิด และการทำ
- มีแนวคิดทำงานเป็นทีม

การประชุมปรึกษาหารือ - กติกาการอยู่ร่วมกัน

การที่คนมาอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก การจัดระบบชุมชนยังต้องการการมีส่วนร่วมสูง การจะสร้างการยอมรับจึงมาจากการประชุมกันในทุกระดับ และการที่คนอยู่ในความทุกข์ โศกเศร้า เสียใจ แต่ละคนมีความคิดที่แตกต่างหลากหลาย มีความต้องการและปัญหาที่ต่างกันไป การปรึกษาหารือกัน ช่วยกันคิด ช่วยกันกำหนดกติกาการอยู่ร่วมกันจึงจำเป็นมาก -- การประชุมร่วมกันทุกคืน เพื่อสรุปบทเรียนของการทำงานในแต่ละวัน มีการตั้งกติการ่วมกัน เช่น ห้ามส่งเสียงดัง ห้ามเสฟสิ่งมีนเมา เป็นต้น ทุกเรื่องมีการเสนอเข้าที่ประชุมเพื่อพิจารณา หากทางออก และเสนอทางเลือก ตัดสินใจร่วมกันจนได้ข้อสรุปและให้ที่ประชุมรับรอง ทำให้เห็นถึงการจัดการโดยชาวบ้าน ที่ปรึกษาเป็นเหมือนพี่เลี้ยงที่ให้คำปรึกษา การจัดการโดยคนใน ชาวบ้านทำข้อตกลงกันเอง ประชุมปรึกษาหารือ หาข้อสรุป และช่วยกันทำงานเอง

จัดประชุมตัวแทนกลุ่ม หรือ คณะประสานงาน เพื่อสร้างแกนนำใหม่ ท่ามกลางวิกฤติ ในช่วงแรกควรมีการประชุมหารือร่วมกันทุกคืน รวมทั้งจัดประชุมชี้แจงแก่ผู้เดือดร้อน กระตุ้นให้มาแก้ปัญหา ร่วมกัน ไม่รอให้คนอื่นช่วยเพราะผู้เดือดร้อนมีจำนวนมาก แต่คนช่วยมีน้อย ผู้ประสบภัยต้องเริ่มเองก่อน แล้วบอกความต้องการที่ชัดเจนต่อผู้ที่จะมาช่วยเหลือ และใช้ที่ประชุมใหญ่ตั้งกติกาการอยู่ร่วมกันในที่พักชั่วคราว

การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าร่วมกัน แต่ละคนจะนำเอาเรื่องที่เดือดร้อนมาหารือกัน มีการวางกติกาการอยู่ร่วมกัน เช่น ไม่ดื่มเหล้า การดูแลความปลอดภัย การรับของบริจาค การจัดการขยะ การดูแลเด็ก ฯลฯ

ประชุมปรึกษาหารืออย่างเข้มข้น นำผลไปปฏิบัติ และประเมินผลร่วมกัน เป็นการเรียนรู้ท่ามกลางการทำ ทำให้แกนนำเริ่มเข้าใจการร่วมคิดร่วมทำในการจัดการศูนย์พักชั่วคราวอย่างค่อยเป็นค่อยไป เป็นกระบวนการที่เปิดให้ชาวบ้านได้พูดคุยและถกกันถึงปัญหาต่างๆ ที่เผชิญอยู่ ให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็น ช่วยกันคิดหาวิธีการแก้ปัญหาและฟื้นฟูเยียวยาด้วยตนเองอย่างเหมาะสม ในกรณีของศูนย์พักพิงบางม่วง ระยะแรกมีการประชุมร่วมกันช่วง 18.00น.-19.00 น. ของทุกวันเพื่อสรุปงานและวางแผนการทำงานต่อไป โดยให้ชาวบ้านทั้งหมดช่วยกันแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจกันในที่ประชุมแก้ปัญหาเฉพาะหน้าไป

ต่อมาการประชุมของชุมชนที่จัดขึ้นในทุกๆ เย็นของทุกวัน เริ่มมีปัญหามากขึ้น มีการถกเถียงจนไม่สามารถหาข้อยุติได้ จึงใช้ **“สภาקהแฟ”** เป็นที่หารือนอกกรอบในทุกเช้าเพื่อวางกรอบ แนวทาง กติกาในการทำงาน เพื่อนำสู่การประชุมวงแรกคือ การประชุมแกนนำ ชุมชน 15 คน (หัวหน้าโซน และหัวหน้ากลุ่มปัญหา หรือหัวหน้า กลุ่มอาชีพ) และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในช่วง 16.00 น. กระทั่ง 18.00 น. จึงนำเข้าสู่กรรมการกลาง 60 คน ที่มาจากตัวแทนโซน ประมาณ 19.30 น. จึงเป็นการประชุมสมาชิกในชุมชนทั้งหมดซึ่งมีกว่า 1,000 คน มาอธิบาย อภิปราย ฟัง แล้วลงมติรับรอง หรือเสนอ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ให้ได้ข้อยุติร่วมกัน กระบวนการทำงานดังกล่าว ทำกันทุกวันจนชาวบ้านเข้าบ้านพักชั่วคราวหมด รวมเวลาทั้งสิ้น ประมาณ 6 เดือน จึงปรับแนวทางการประชุมใหม่เป็นประชุมกรรมการ และตัวแทนจากองค์กรต่างๆ ในตอนเช้าประมาณ 9.00 น. และประชุม ใหญ่ชาวบ้านทั้งหมดสัปดาห์ละ 1 ครั้งจนครบ 1 ปี ส่งผลให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นว่าจะสามารถรับผิดชอบจัดการฟื้นฟูเยียวยาได้ด้วยตนเอง และตระหนักว่าชาวบ้านเอง คือ ผู้ที่จะนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนได้

ความโปร่งใสในการบริหารจัดการศูนย์พักพิง

เนื่องจากการบริจาคสิ่งของต่างๆ บริจาคเงินให้กับผู้ประสบภัย มากมาย จนทำให้เกิดปัญหาข้าวของล้นเต็นท์จนไม่มีที่นอน และมีการ บ่นกันเรื่องเงินบริจาค ที่มักจะได้แต่เต็นท์ที่อยู่รอบนอก คนที่อยู่ข้างใน ไม่ได้รับของบริจาคจึงมีระบบการจัดการของบริจาค โดยมีโกดังเก็บของให้ ฝากของได้ และมีระบบการจัดการสำหรับผู้ที่มาบริจาค ให้บริจาคเข้า ส่วนกลาง และผู้ประสบภัยในศูนย์พักที่ต้องการใช้ของ ก็ให้มาเบิกของ บริจาคจากโกดังกลาง - รวมทั้งการจัดการเรื่องเงินบริจาค ที่มีการรับ บริจาค ขึ้นกระดานกลางแจ้งยอดทุกวัน

การจัดระบบรับบริจาคเข้ากองกลาง เพื่อแก้วิกฤติความวุ่นวาย สลายความขัดแย้ง และเป็นแบบฝึกหัดของการสร้างความเชื่ออาทร ต่อกัน ซึ่งกรณีประเทศไทยส่งผลให้เกิดกองทุนหมุนเวียนยั่งยืนจนถึง ปัจจุบัน

หลังจากที่มีการตั้งเต็นท์ชั่วคราวนับพันหลัง การหลังไหลของผู้ บริจาคมีเข้ามาอย่างมากมาย ผู้บริจาคส่วนใหญ่ ต้องการแจกของให้ถึง มือผู้ประสบภัย มีการเข้าแถวรับของกันวันละนับสิบล้านครั้ง บางรายนำของ มาน้อยทำให้ผู้ประสบภัยบางคนได้รับของ ในขณะที่บางคนไม่ได้รับ เกิดความขัดแย้งกันขึ้น ประกอบกับที่พักที่เป็นเต็นท์เล็กมากจนไม่มีที่ เก็บของ

จากสภาพการณ์เช่นนี้ทำให้ชุมชนนี้ตั้งคณะทำงานขึ้นเพื่อดูแลเรื่องนี้ มีการประชุมหารือเรื่องการรับบริจาคของและเงินเข้ากองกลาง อธิบายให้ผู้บริจาคเข้าใจ ตัดป่ายประชาสัมพันธ์ แจกเอกสารทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เปิดบัญชีธนาคารร่วมกัน จัดเก็บของบริจาคเข้าโกดัง และทำระบบการเบิกจ่ายของใช้ที่จำเป็นอย่างเป็นธรรม

ศักดิ์ดา พรณรังสี ผู้ดูแลระบบโกดังเก็บของบริจาค เล่าให้ฟังว่า

“ในกรณีของศูนย์พักพิงบางม่วง ซึ่งเป็นจุดที่มีผู้หลงใหลมาบริจาคเป็นจำนวนมาก จากเดิมที่ทาง อบต. ตั้งศูนย์บริจาคขึ้นมาเพื่อรับของบริจาคเอง มีการจัดบัตรคิวต่างๆ ทำให้ผู้บริจาคและชาวบ้าน ต้องเข้าแถว การเข้าแถวทั้งวันเพื่อบริจาค และชาวบ้านก็ต้องยืนรอรับของ เกิดความไม่สะดวกกันทั้งสองฝ่าย จึงช่วยกันคิดระบบว่า ควรจะรับบริจาครวมกันไว้ที่เดียว แล้วเก็บของเข้าโกดัง โดยระบบการรับของก็ไม่ต้องใช้บัตร แต่ใช้ให้ชาวบ้านคุมโกดัง เพราะได้บทเรียนจาก อบต. จึงปรับมาเป็นการใช้ใบเบิก ให้หัวหน้าแถวเซ็น และหยิบของให้ เรื่องนี้เป็นเรื่องใหม่ เราก็ทำได้ไม่สิ้นึก แต่ยังดีกว่าไม่มีการจัดระบบอะไรเลย”³⁰

ประเด็นสำคัญในเรื่องการรับและจัดของบริจาค คือ ของที่ได้รับบริจาคจะต้องเข้ากองกลาง และต้องแจกจ่ายให้ถึงมือของคนชายขอบ คนไม่มีบัตรประชาชน และไม่มีทะเบียนบ้านด้วย เช่น ชาวเล คนไทยพลัดถิ่น

ผู้ที่ทำหน้าที่จัดการเรื่องของบริจาคจะต้องวางระบบการจัดการข้าวของต่างๆ ในขณะนั้นได้มีการจัดเป็นโกดังเก็บของ ผู้ที่ดูแลโกดังจะทำหน้าที่จัดของ เก็บของ บันทึกรายของที่นำเข้ามา และของที่ให้ผู้ประสบภัยมาเบิกไปใช้ โดยมีการเซ็นชื่อรับรองในการเบิกของ-รับของ และมีการกำหนดกติกาต่างๆ เช่น การเบิกของใช้ไม่สามารถเบิกซ้ำได้อีก อย่างเช่น กระตะ ที่นอน เนื่องจากในขณะนั้นมีบางคนมาเบิกซ้ำ ส่วนอาหาร เช่น ไข่ บะหมี่สำเร็จรูป สามารถเบิกได้ทุกวัน เป็นต้น

ที่สำคัญ การจัดการของบริจาคควรให้ผู้ประสบภัยได้จัดการวางระบบกันเอง และแบ่งงานกันทำในเรื่องของการจัดของ การเบิกจ่ายของ นอกจากจะทำให้ผู้ประสบภัยได้มีงานทำ ช่วยเหลือกันเองแล้ว ผู้ประสบภัยยังรู้จักคนในชุมชนของตนเองเป็นอย่างดี สามารถจัดการข้าวของบริจาคให้กับผู้ประสบภัยกลุ่มต่างๆ ได้อย่างทั่วถึงมากกว่าการให้หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเข้าไปจัดการและวางระบบ โดยเฉพาะการใช้ระบบตรวจสอบชื่อตามทะเบียนบ้านและการขอคูบัตรประชาชนก่อนจะให้ผู้ประสบภัยเบิกของ

การจัดการของบริจาดนั้นควรจัดระบบให้เกิดความเป็นธรรมต่อผู้บริจาค เพื่อให้ของถึงมือผู้รับตามวัตถุประสงค์ของผู้บริจาค และควรแบ่งปันให้กับผู้รับบริจาคอย่างทั่วถึงกัน ไม่ใช่เฉพาะผู้รับบริจาคที่อยู่ในเต็นท์รอบนอก ซึ่งเข้าถึงผู้บริจาคได้ง่าย

ระบบการจัดการของบริจาคจึงควรมีการวางระบบการแจกจ่ายของให้ผู้ประสบภัยทุกคนรู้สึกได้ของทั่วถึงกัน

การจัดการเงินบริจาคกับกองทุนผู้ประสบภัย

ในขณะนั้น มีการรวมเงินบริจาคได้ประมาณ 1,400,000 บาท ซึ่งมีการนำไปแบ่งกันครอบครัวละ 900 บาท ทำให้เกิดความขัดแย้ง เพราะมีบางครอบครัวไม่ได้ ทำให้เห็นว่า ในภาวะวิกฤติเช่นนี้ เมื่อมีเงินบริจาคทุกคนย่อมอยากได้ ดังนั้น หากเราสามารถคิดระบบไว้ก่อนก็จะช่วยได้มาก เพราะการแบ่งเงินก็ต้องแบ่งให้ครบทุกครอบครัว ถ้าไม่ครบก็ต้องเข้ากองกลางที่มีกรรมการร่วมกันดูแล ตัดสินใจ

กลุ่มแกนนำจึงสรุปในส่วนนี้ว่า ถ้ายังไม่มีระบบอย่าเพิ่งรับเงินบริจาคเข้ามา ให้มีเป้าหมายชัดเจนว่าจะให้เพื่ออะไร เช่น เงินยังชีพให้เหมาะกับครอบครัว ตามจำนวนสมาชิก เงินกองทุนฟื้นฟูอาชีพ ซ่อมแซมบ้าน ตั้งครอบครัวๆ ไว้ว่าจะทำอะไรกับเงินนั้น กำหนดกรรมการกำหนดว่าต้องเป็นสมาชิกชุมชน มีการทำข้อมูล เป็นต้น

การร่วมคิดร่วมทำในการจัดการศูนย์พักชั่วคราวอย่างค่อยเป็นค่อยไป เป็นกระบวนการที่เปิดให้ชาวบ้านได้พูดคุยและถกกันถึงปัญหาต่างๆ ที่เผชิญอยู่ ให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็น ช่วยกันคิดหาวิธีการแก้ปัญหาและฟื้นฟูเยียวยาด้วยตนเองอย่างเหมาะสม

การจัดการการสื่อสารภายในศูนย์

การสื่อสารภายในศูนย์เป็นเรื่องสำคัญมาก เนื่องจากคนอยู่รวมกันจำนวนมาก ต้องการความเข้าใจร่วมกันในหลายๆ เรื่อง รวมทั้งหลายคนสภาพจิตใจบอบช้ำ ระบบการสื่อสารภายใน เช่น หอกระจายข่าว หรือวิทยุชุมชน จึงช่วยในเรื่องของข้อมูลข่าวสารต่างๆ ทั้งการแจ้งข่าวสารภายใน การแจ้งยอดบัญชี การประกาศขอความร่วมมือ การรับฟังข่าวสารจากภายนอก การอัปเดตสถานการณ์ต่างๆ รวมไปถึงการเยียวยาจิตใจด้วยการฟังธรรม ฟังการบรรยายที่ช่วยในการให้กำลังใจกันและกัน

ปัญญา อนันตะกุล แกนนำอีกคนหนึ่งที่อยู่ดูแลเรื่องการสื่อสารภายใน เล่าว่า

“พวกเรามีแนวคิดว่าจะต้องมีการจัดตั้งวิทยุชุมชนขึ้นมา เพราะว่าจำนวนคนในศูนย์บางมอ่งมีจำนวนมาก ตอนนั้นน่าจะพันกว่าคน คนอยู่กันเยอะๆ ก็ต้องมีถกเถียงกัน ไม่แน่ใจอันไหนเรื่องจริง อันไหนข่าวลือ เราก็มาคิดกันว่า เราอยากให้คนรู้เรื่องอะไร มีอะไรที่เขาจำเป็นต้องรู้ เช่น เรื่องของบริจาค เรื่องเงิน ไม่อยากให้ต้องมารว่ก่ล่าวกัน แจ้งข่าวให้รู้ทันทีกันไปเลย เราก็จัดหาวิทยุมาแจกทุกเต็นท์การกระจายข่าวสารผ่านวิทยุชุมชน ชาวบ้านก็เข้าใจว่ามีอะไรเกิดขึ้นบ้าง คุยกันทุกเรื่อง ทั้งข่าวสารบ้านเมือง เชิญคนมาเล่าเรื่องให้ชาวบ้านฟังทุกวัน ทำให้ทุกคนได้รับข้อมูลเท่ากัน นอกนั้นเราก็มีทั้งการแปะป้าย กระดานข่าว และมีหัวหน้ากลุ่มหัวหน้าโซน ที่ไปบอกเล่าให้ฟังอีกที”³¹

การเยียวยาจิตใจ จัดกิจกรรม

หลายคนสูญเสียทั้งครอบครัว สภาพจิตใจแย่ หลายคนอยากทำงาน ทำกิจกรรม ไม่ให้ตัวเองว่าง คิดมาก มีการตั้งสมาธิเพื่อเป็นพื้นที่กลางให้คนได้พูดคุยกัน ตรงกับความต้องการของมนุษย์ที่ต้องอยู่กันเป็นสังคม มีปฏิสัมพันธ์กัน จนเกิดการคิดที่จะทำอะไรร่วมกัน เกิดกลุ่มกิจกรรมต่างๆ เช่น การสานแหวน ทำผ้าผัดย้อมจากผ้าขาวที่มีผู้บริจาคเพื่อห่อศพซึ่งมีอยู่จำนวนมาก และทำกลุ่มอาชีพต่างๆ พัฒนาไปเป็นกลุ่มทำเรือ ต่อเรือ เป็นต้น

สร้างกิจกรรมหลากหลายตามความจำเป็นและเสริมให้เกิดกลุ่มและ/หรือองค์กร เป็นการฟื้นฟูด้วยการกระตุ้นให้ผู้ประสบภัยช่วยเหลือตนเองและผู้อื่น ในกรณีของบ้านน้ำเค็ม มีการตั้ง “สมาธิภาวนา” เพื่อให้ชาวบ้านออกจากที่พักชั่วคราวมาพูดคุย ปรับทุกข์ ให้คลายสภาพจิตใจที่ตึงเครียดอยู่ในขณะนั้น โดยเริ่มระดมทุนจากทีมงานหุ้นละ 100 บาท จำนวน 32 หุ้น ได้ทุนมา 3,200 บาท นำไปซื้ออุปกรณ์ หาไม้ที่เหลือจากการสร้างบ้านชั่วคราวมาสร้างเพิงและที่นั่ง รุ่งขึ้นจึงเปิดร้านขายกาแฟ แก้วละ 7 บาท วันแรกได้เงิน 700 บาท หมายความว่ามีคนมานั่งคุยกัน 100 คน ต่อมามีการคุยเรื่องอาชีพ เลยไปถึงเรื่องกลุ่มออมทรัพย์เพื่อใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพต่างๆ ตามมาเช่น กลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง กลุ่มซ่อมสร้างเรือ กลุ่มมาดอวน เป็นต้น รวมประมาณ 23 กลุ่ม โดยกำหนดให้กลุ่มอาชีพต่างๆ ที่เกิดขึ้นต้องมีการออมทรัพย์ในกลุ่มทุกกลุ่ม

เพื่อใช้เป็นทุนในการดำเนินการ และมีข้อตกลงร่วมกันว่า ใครที่ได้รับความช่วยเหลือ ในอนาคตต้องส่งเข้ากองทุนเพื่อช่วยเหลือคนอื่นๆ ร้อยละ 50 ของทุนที่ได้รับไป กลุ่มกิจกรรมที่หลากหลายในศูนย์พักพิงจึงเกิดจากการร่วมกันพูดคุยของแกนนำเพื่อขยายการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และพัฒนาไปสู่การเกิดจัดตั้งกลุ่มอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์ การสนับสนุนให้มีการเรียนรู้ท่ามกลางการทำ ทำให้เกิดคณะทำงานศูนย์ประสานงานบ้านน้ำเค็มและเกิดกองทุนของชุมชนจนถึงวันนี้

นอกจากกลุ่มอาชีพแล้ว ก็ยังมีกิจกรรมอื่นๆ ตามกลุ่มคนและตามวัฒนธรรม รวมทั้งเป็นไปตามศักยภาพ เช่น ศูนย์เด็กและเยาวชน ฟื้นฟูวัฒนธรรม อาสาสมัครชุมชน การจัดการกองทุน การออมทรัพย์ หรือธนาคารชุมชน หมอยา ก่อสร้าง ต่อเรือ งานฝีมือต่างๆ การออกแบบวางผังพื้นที่ที่อยู่อาศัย

การรวมคน การสร้างที่พักชั่วคราว การประชุมพูดคุย การแบ่งงานกันไปทำเป็นส่วนหนึ่งของการฟื้นฟูและหล่อหลอมจิตใจผู้ประสบภัย นอกจากนี้ยังมีจิตแพทย์ นักจิตวิทยาจากหลายองค์กร รวมทั้งผู้นำศาสนาเกือบทุกศาสนาที่เข้าร่วม

การจัดระบบกับองค์กรภายนอก และอาสาสมัคร

นอกจากการจัดระบบภายในศูนย์พักแล้ว สิ่งที่ต้องทำควบคู่กันไปคือการจัดการกับหน่วยงานและองค์กรภายนอกที่เข้ามา เนื่องจากศูนย์บางแห่งเป็นศูนย์ขนาดใหญ่ที่รวมผู้ประสบภัยจำนวนมาก หน่วยงานต่างๆ จึงเข้ามาให้การช่วยเหลือตามภารกิจงานของตน ดังนั้นจึงต้องมีการจัดระบบการเข้ามาของหน่วยงานต่างๆ ต้องมีหน่วยแพทย์ - พยาบาลไว้ดูแลรักษาผู้ป่วย จิตแพทย์ที่จะช่วยรักษาพูดคุย รวมทั้ง หน่วยงานราชการอื่นๆ เช่น การสำรวจข้อมูลทางทะเบียนราษฎร์ สํารวจคนหาย ควบคู่ไปกับหน่วยงานที่ค้นหาคนหาย - นักเรียน วปอ. ที่ต้องการเข้ามาเรียนรู้กับชาวบ้าน - องค์กรช่วยเหลือจากต่างประเทศที่ต้องการเข้ามาช่วยเหลือด้านต่างๆ - อีกทั้ง ฝ่ายการเมือง ที่ต้องการเข้ามาเยี่ยมเยียน - นักข่าวที่ต้องลงมาทำข่าวในพื้นที่ - องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีเป้าหมายในการทำงานของตน เช่น ด้านเด็ก ด้านการศึกษา กลุ่มสตรี เป็นต้น จึงมีการประสานงานและมีศูนย์ของหลายหน่วยงานตั้งอยู่เพื่อจัดกิจกรรม - นอกจากนี้ ก็ยังมี กลุ่มอาสาสมัคร ที่ต้องการช่วยเหลือคนที่ประสบภัยทั้งที่มาเป็นกลุ่ม และเดินทางเข้ามาเดี่ยวๆ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการจัดระบบอาสาสมัคร

บทบาทของหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือเมื่อเกิดภัยพิบัติ ต้องจัดระบบให้มีการสื่อสารที่ชัดเจนว่า ผู้รอดชีวิตจาก

ภัยพิบัติและ/หรือชุมชนผู้ประสบภัยต้องการอะไร และมีพื้นที่สื่อสารความต้องการเหล่านั้นออกไปอย่างชัดเจน ในขณะที่ผู้ให้การสนับสนุนและ/หรือหน่วยงานภายนอก ต้องรับฟังว่าชุมชนต้องการอะไร ต้องไม่ตัดสินใจแทนชาวบ้าน และไม่เลือกใช้วิธีช่วยเหลือชาวบ้านด้วยการแจกจ่ายเครื่องอุปโภคบริโภค หรือหากช่วยเหลือในรูปแบบของโครงการ ก็ไม่ควรกำหนดโครงการในลักษณะที่ตายตัว ขาดความยืดหยุ่น หรือโครงการในลักษณะที่ไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการคิดและการจัดการ เพื่อเปลี่ยนแปลงชีวิตของตนให้ดีขึ้น

การจัดระบบอาสาสมัคร ในพื้นที่ประสบภัยพิบัติ อาสาสมัครจะมีอยู่ 3 รูปแบบคือ อาสาสมัครที่เป็นคนในชุมชนเองหรือเป็นผู้ประสบภัย อาสาสมัครทั่วไปที่มาจากภายนอกต้องการเข้าไปช่วยเหลือ เช่น นักศึกษา พนักงานบริษัททั่วไป และอาสาสมัครที่มีทักษะชำนาญการ เช่น แพทย์ วิศวกร

การจัดระบบอาสาสมัคร ทางศูนย์ประสานงานควรมีการลงทะเบียนอาสาสมัคร มีการสัมภาษณ์สอบถามทักษะของอาสาสมัคร และมีการปฐมนิเทศอาสาสมัครในแต่ละรุ่นเพื่อให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่หรือข้อมูลศูนย์พักทำความเข้าใจถึงบทบาทหน้าที่ของการเป็นอาสาสมัคร และมีฝ่ายประสานงานคอยดูแลแจกจ่ายงานให้กับอาสาสมัคร เพื่อให้งานมีประสิทธิภาพ ต้องมีข้อมูลว่าอาสาสมัครคนไหนอยู่กับพื้นที่ได้ระยะเวลากี่วัน ระยะสั้นหรือระยะยาว แต่ละคนเหมาะที่จะทำงานอะไร เป็นต้น

การจัดระบบอาสาสมัครจากภายนอก ยังเป็นประเด็นที่หลายฝ่ายต้องเรียนรู้และสรุปบทเรียนต่อไป

การเชื่อมโยงเครือข่าย แห่งการช่วยเหลือ

ชุมชนผู้ประสบภัยที่ดังหลักได้แล้วอย่างศูนย์พักพิงบางม่วง ได้ขยายความช่วยเหลือไปให้กับชุมชนอื่นๆ ที่อาจจะเข้าไม่ถึงการช่วยเหลือ หรือได้รับการช่วยเหลืออย่างไม่เป็นระบบ เพราะชาวบ้านที่ประสบภัยจะเข้าใจปัญหาและแนวทางการทำงานกับเพื่อน เกิดการช่วยเหลือและให้กำลังใจซึ่งกันและกัน เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และบทเรียนระหว่างกัน

กรณีศูนย์พักพิงบางม่วง แกนนำชาวบ้านเริ่มไปช่วยเหลือชุมชนอื่นๆ เช่น ทับตะวัน แหลมป้อม บ้านปากเตรียม เกะทรายดำ และ เกะลันตา เป็นต้น โดยแกนนำและทีมงานลงพื้นที่สำรวจข้อมูลในชุมชนอื่นๆ สำรวจความเดือดร้อนและความต้องการ

จำนงค์ จิตนิรัตน์ เล่าถึงการขยายความช่วยเหลือไปสู่ที่อื่นๆ ว่า

“วิธีคิดของเราก็คือ การทำให้ชาวบ้านดูแลศูนย์ได้ด้วยตนเอง แบ่งหน้าที่ เมื่อมีข่าวของมากขึ้น จึงคิดว่าต้องร่วมกันช่วยเหลือชาวบ้านที่อื่นที่เดือดร้อนด้วย ก็มีการส่งทีมชาวบ้านไปสำรวจว่าที่อื่นเขาขาดเหลืออะไร พื้นที่ที่ไปสำรวจ เช่น ทับตะวัน หุ่นหว้า บ้านไร่

เราก็เดินสำรวจปัญหา จึงพบว่าชาวบ้านมีปัญหาเรื่องกลับไปอยู่ในที่ดินเดิมของตัวเองไม่ได้ ซึ่งเป็นเรื่องที่เราต้องช่วยกันต่อไป ในเบื้องต้นชาวบ้านไม่มีข้าวสาร อาหาร เราก็มาประกาศข่าวขอรับบริจาคจากชาวบ้านที่ศูนย์พักพิงบางม่วง ประกาศผ่านหอกระจายข่าวและวิทยุชุมชน ภายในศูนย์ ว่าขอรับบริจาคของที่ไม่มีที่เก็บไปให้กับศูนย์พักอื่นๆ ด้วย ชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือ”³²

การเข้าไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยในพื้นที่อื่นๆ และการพบเห็นปัญหาที่ดินเป็นปัญหาร่วมของทุกพื้นที่ ทำให้เกิดการเชื่อมโยงชุมชนของผู้ประสบภัย จนนำไปสู่การจัดตั้ง **เครือข่ายผู้ประสบภัยสีนามิ** ซึ่งเกิดขึ้นเพียง 1 เดือนหลังภัยพิบัติ เป็นการเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่อันดามัน 3 กลุ่มหลักเข้าด้วยกัน คือ กลุ่มที่มีปัญหาที่ดิน กลุ่มชาวเล และกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นที่ไร้สัญชาติ ซึ่งการทำงานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายยังดำเนินต่อเนื่องเรื่อยมาและขยายวงไปประเด็นอื่นๆ อาทิ ในคราวที่มีเหตุผู้ที่ประสบภัยโคลนถล่ม น้ำท่วม แผ่นดินไหว ก็มีการระดมทุนและส่งทีมไปช่วยเหลือ

ปัญหาหนึ่งที่ชาวบ้านหลายแห่งต้องเผชิญร่วมกันในขณะนั้น คือ เรื่องที่ดินและที่อยู่อาศัย โดยทั้งจากภาครัฐและเอกชน ใช้ภัยพิบัติเป็นโอกาสในการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน โดยห้ามชุมชนเข้าไปอยู่อาศัยหรือทำมาหากินในเขตที่ดินชายทะเล ส่งผลให้ชุมชนที่ประสบภัยเดือดร้อนหลายแห่ง การรวมเป็นเครือข่าย จึงเป็นกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ทั้งในด้านการให้ความช่วยเหลือระหว่างกันในการฟื้นฟูและ/หรือสร้างชุมชนใหม่ เป็นกลไกหลักในการแก้ปัญหาระดับนโยบาย และเป็นกลไกในการป้องกันภัยพิบัติที่อาจจะมีขึ้นในอนาคตด้วย

บ้านพักชั่วคราว บอกทดสอบการจัดระบบโดยชุมชน

หลังเหตุการณ์สีนํ้าผ่านไปประมาณ 1 เดือน หลายหน่วยงานก็พอจะตั้งหลักได้ และเริ่มมีโครงการช่วยเหลือผู้ประสบภัยเข้ามาในพื้นที่ ซึ่งมีทั้งของภาครัฐ เอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน จึงมีการแบ่งผู้ประสบภัยไปยังบ้านพักชั่วคราวในจุดต่างๆ หลายที่ อาทิ บ้านพักชั่วคราวที่ศูนย์พักพิงบางม่วง 310 หลัง บ้านพักชั่วคราวของธนาคารออมสิน 120 หลัง บ้านพักชั่วคราวของมูลนิธิเพื่อนพึ่งภัยยามยาก 80 หลัง บ้านพักชั่วคราวที่วัดน้ำเค็ม 80 หลัง บ้านพักชั่วคราวที่อณามัย ตำบล 50 หลัง บ้านพักชั่วคราวในบริเวณบ้านน้ำเค็มอีก 100 หลัง บ้านพักชั่วคราวโรงเรียนบ้านน้ำเค็ม 80 หลัง และที่บ้านพรุเดียวอีก 185 หลัง รวม 1,005 หลัง³³

“เมื่อการจัดระบบภายในศูนย์พักพิงบางม่วงเริ่มเข้าที่เข้าทาง ก็มีการวางแผนสร้างบ้านพักชั่วคราว ซึ่งทุกคนก็อยากจะเข้าไปอยู่ในบ้านก่อน เพราะการอยู่ในเต็นท์อากาศค่อนข้างร้อน จึงมีการปรึกษาหารือกัน และช่วยกันสร้างบ้านพักชั่วคราว ซึ่งทำด้วยไม้อัด และบางหน่วยงานจะสร้างให้เป็นบ้านน็อคดาวน์”³⁴ ตักดา เล่าถึงแผนการสร้างบ้านพักชั่วคราว

การสร้างบ้านพักชั่วคราว โดยส่วนใหญ่แล้วผู้ประสบภัยจะมีส่วนร่วมในการลงมือก่อสร้างเอง จะมีบางส่วนบางหน่วยงานที่จ้างผู้รับเหมาเข้าไปก่อสร้างให้ ซึ่งในส่วนนี้สำหรับนักพัฒนาชุมชนอย่าง **จํานงค์ จิตนิรัตน์** ได้ให้ความเห็นต่อการเตรียมตัวสร้างบ้านพักชั่วคราวไว้ว่า

“เมื่อชาวบ้านสามารถยืนอยู่ได้ด้วยตัวเองระดับหนึ่งแล้ว ควรให้เขาบริหารจัดการตนเอง ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ ไม่ใช่หวังพึ่งพาคนที่เข้ามาช่วยเหลือ มาบริจาค เพราะคนเหล่านั้นมาแล้วก็ไป เราต้องทำให้ชาวบ้านยืนด้วยขาตนเองให้ได้ ในตอนนั้นที่เตรียมจะสร้างบ้านพักชั่วคราว ชาวบ้านก็มาถามเรื่องค่าแรง ก็มีการถกเถียงกันมาก จนทำให้เราคิดว่า การที่เขาจะสร้างบ้านของตัวเองก็ยังคงคิดค่าแรง ซึ่งไม่ควรเป็นแบบนั้น”³⁵

ในตอนนั้น นอกจากชาวบ้านผู้ประสบภัยซึ่งมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันแล้ว ยังมีแนวคิดของหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ที่เข้ามาช่วยเหลือ แม้ชาวบ้านจะมีการปรึกษาหารือกันเข้าใจแล้ว และมีทางเลือกของแต่ละกลุ่มที่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านบางส่วนที่เห็นด้วยกับการช่วยกันสร้างบ้านพักชั่วคราว ก็ลงมือช่วยกันสร้างบ้านพัก และมีบางส่วนที่เห็นว่าหน่วยงานที่เข้ามาช่วยเหลือเขาสร้างให้อยู่แล้ว แค่นกระเป๋าก้าวของต่างๆ ก็ย้ายเข้าไปอยู่ได้เลยก็สะดวกดี เมื่อปรึกษาหารือและให้ชาวบ้านตัดสินใจ ก็มีบางส่วนที่ย้ายไปยังศูนย์พักพิงต่างๆ ด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน แต่เมื่อชาวบ้านย้ายเข้าไปอยู่ในบางศูนย์พักพิงนั้น ก็พบว่าไม่มีระบบการจัดการศูนย์พักที่ดี ต่างคนต่างอยู่ ขาดการรับผิดชอบต่อเรื่องส่วนรวม

ร่วมกัน ไม่มีการแบ่งหน้าที่ในการช่วยเหลือดูแล และไม่มีพี่เลี้ยงให้คำปรึกษา จึงกลายเป็นบทสรุปสำหรับแกนนำชาวบ้านอย่าง **ประยูร จรุงกิจกุล** ว่า

“นี่เป็นบทพิสูจน์ว่า ชาวบ้านเติบโตด้วยตัวเองไม่ได้ ต้องมีระบบพี่เลี้ยงให้คำปรึกษา เพราะว่าหลายเรื่องชาวบ้านไม่สามารถแก้ปัญหาได้เอง การที่มีพี่เลี้ยง มีที่ปรึกษา ทำให้ช่วยในการจัดการปัญหาบางอย่างได้ ที่เกินขอบเขตของชาวบ้านจะทำได้ ช่วยประสานงานในบางเรื่อง ช่วยชี้แนะแนวทาง ไม่ให้หลงทางได้ พี่เลี้ยงหรือที่ปรึกษาจึงมีความจำเป็นในการฝึกฝน หล่อหลอมชาวบ้านให้เติบโต”³⁶

การเรียนรู้ประชาธิปไตย ผ่านการปฏิบัติ

บทเรียนสำคัญสำหรับผู้ประสพภัยสีนามิที่ได้เรียนรู้จากการจัดการระบบของศูนย์พักพิงชั่วคราว ที่ออกแบบให้มีการประชุม ปรึกษาหารือ การเลือกตั้งตัวแทนเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมออกความคิด ความเห็น และตัดสินใจร่วมกัน สร้างการยอมรับร่วมกัน เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (deliberative democracy) ในภาวะวิกฤติเช่นนี้ ทำให้ได้เห็นลักษณะของผู้นำในหลายรูปแบบ ซึ่งสถานการณ์ต่างๆ ในศูนย์พักพิงที่จำลองการอยู่ร่วมกันในสังคม ทำให้คนในชุมชน รับรู้และเผชิญกับปัญหา ร่วมกันแก้ปัญหา คัดเลือกตั้งตัวแทนจากคุณลักษณะเช่น การเป็นคนทุ่มเท เสียสละ มีภาวะผู้นำ ซึ่งโดยส่วนใหญ่ไม่ใช่ผู้นำโดยตำแหน่ง และไม่ใช่วิธีของระบบตัวแทนแบบนักการเมือง แต่เป็นการเมืองในรูปแบบที่ทุกคนมีส่วนร่วม มีส่วนได้ส่วนเสีย ร่วมกันรับผิดชอบ

ไมตรี หนึ่งในตัวแทนของชุมชน ได้สะท้อนถึงการเรียนรู้ประชาธิปไตยในรูปแบบนี้ว่า

“การคิด ตัดสินใจ ลงมือทำ เราถูกฝึกมาโดยไม่รู้ตัว แต่ละช่วงเวลา เราเรียนรู้การจัดการบางอย่างให้เหมาะสมลงตัวร่วมกัน อย่างตอนที่เราสร้างบ้านพักชั่วคราว มีแหล่งทุนภายนอกเข้ามา อยากเข้ามามี

ส่วนร่วมในการจัดการศูนย์พักชั่วคราวด้วย เราก็มีการปรึกษาหารือ มีการแบ่งโซน ให้แต่ละกลุ่มที่เข้ามาได้อยู่ และจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับกลุ่มนั้นๆ เช่น เด็กอ่อน ผู้สูงอายุ เราก็ให้ความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของแต่ละคน แต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่มพี่น้องชาวเล ที่อยากจะอยู่ในโซนเดียวกัน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของเขา เราก็มีระบบจัดการให้เขาได้อยู่ตามวิถีชีวิตของเขา แต่ในศูนย์พักอื่นๆ ถูกจัดระบบมาแล้ว ผู้ประสบภัยที่อยู่ในศูนย์ที่จัดการแบบนั้นก็ค่อนข้างจะอึดอัด เขาอยากตัดสินใจเอง เลือกเอง ถ้าไม่เป็นไปตามความต้องการของพวกเขา ก็ต้องมีเหตุผล มีการพิจารณาร่วมกัน ไม่ใช่การสั่งการว่าต้องเป็นแบบนี้แบบนี้ สิ่งสำคัญก็คือ พี่เลี้ยงหรือที่ปรึกษา เกาะติด ไม่ปล่อย อยู่กับชาวบ้านตลอดเวลา”³⁷

ปรีดา คงแป้น หนึ่งในที่ปรึกษาคนสำคัญ กล่าวถึงการหล่อหลอมชาวบ้านให้เข้าใจวิถีประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือว่า

“ในฐานะนักจัดระบบชุมชน เราต้องทำให้เขาเห็นก่อนว่า เราเข้ามาในบทบาทอะไร ไม่ใช่มาทำให้ หรือบอกให้ชาวบ้านทำ แต่เรามาทำร่วมกัน ทำอย่างไรให้เขาเข้าใจ มีความมั่นใจ บุคลิกของที่ปรึกษา จะต้องเกาะติด ไม่ปล่อยให้ชาวบ้านอยู่ตามยถากรรม มีปัญหาปรึกษากันได้ บุคลิกจริงใจ เอาจริง ฟังได้ ทำให้อยากคบเหมือนเพื่อน ถ้ามาแค่คุยแล้วหายไป นอกจากช่วยชาวบ้านไม่ได้แล้ว จะเข้ามาในชุมชนก็ยากด้วย

เราเรียนรู้ด้วยกัน เรียนกันท่ามกลางสถานการณ์จริง แก้ปัญหาจริง เข้าประชุมวางแผน แบ่งกันไปทำ เย็นสรุปงาน สรุปบทเรียนกันทุกวัน ชาวบ้านก็จะได้ว่าที่คิดทำ ทำได้หรือทำไม่ได้ มีปัญหาอะไร ติดขัดตรงไหน ต้องแก้อย่างไร ก็ช่วยกันออกความคิด ทุกวันนี้เขาจัดประชุมกันเอง ช่วยกันคิดช่วยกันแก้ปัญหาเอง และไปช่วยคนอื่นได้ด้วย”³⁸

ภัยพิบัติสืบามิได้สร้างความสูญเสียหลายอย่างให้กับผู้ประสบภัย แต่ในระหว่างการฟื้นฟู ปรับตัวเพื่อก้าวต่อไป ชาวบ้านกลับได้มีโอกาสเรียนรู้หลายสิ่งหลายอย่างเช่นกัน อีกทั้งการเผชิญปัญหาอีกมากมายในระหว่างฟื้นฟู ทั้งปัญหาเรื่องที่ดิน การเริ่มต้นใหม่เพื่อสร้างบ้านเรือนสร้างชุมชน การฟื้นฟูสังคม วัฒนธรรมชุมชน และการฟื้นฟูจิตใจ ระหว่างการเผชิญกับปัญหาและต้องแก้ปัญหา ต่อสู้ดิ้นรน นับเป็นช่วงเวลาที่ชาวชุมชนต่างได้เรียนรู้ถึงการรวมตัวกัน การปรึกษาหารือ รับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน รู้จักการวางแผนร่วมกัน แบ่งงาน แบ่งหน้าที่กันทำได้เชื่อมโยงกับเครือข่ายอื่นๆ รู้จักผู้คนมากมาย ไม่ต้องเผชิญกับปัญหาอย่างโดดเดี่ยวลำพัง หรือหันมองไปทางไหนก็มีแต่พวกเดียวกัน แต่ยังมีกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมที่จะเป็นแนวร่วมในการช่วยเหลือ แบ่งปัน และร่วมผลักดันให้ประเด็นปัญหาที่พวกเขากำลังเผชิญได้รับการแก้ไขตามแนวทางที่เหมาะสม

ปัญญา อนันตะกุล หนึ่งในแกนนำชุมชน ได้แบ่งปันประสบการณ์ที่ได้ร่วมเรียนรู้หลังสืบามิว่า

“จากสืบามิจนมาถึงปัจจุบัน สิ่งดีที่เกิดขึ้นคือ การรวมกลุ่มกันของพวกเรา และทำอะไรหลายอย่างได้เอง การจัดตั้งกลุ่มง่ายขึ้น การต่อรองกับหน่วยงานต่างๆ ทำได้รวดเร็ว ถ้าเป็นเมื่อก่อนแค่ไม่กี่คนยื่นเรื่องกันเองไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง กว่าจะรู้ว่าเรื่องไปถึงไหนก็ช้า แต่พอเรารู้จักรวมตัวกัน เรามีเครือข่าย เราจะทำอะไรก็ปรึกษากัน ทำได้เร็วขึ้น ยกตัวอย่าง เมื่อก่อนการทำประมงที่บ้านน้ำเค็ม ใครอยากทำก็ทำได้เลยใช้วนลาก เรือไฟ ยังไงก็ได้ แต่พอเราเห็นว่ามันมีผลกระทบเราก็กว่รวมตัวกันคิดกันว่าจะระงับเครื่องมือที่ไม่ควรใช้ เช่น ไฟกระสุนที่มาล่อไฟแถวชายหาด เราก็ห้ามไม่ให้ทำประมงชนิดนี้ จนทุกวันนี้ก็มีข้อห้ามเพื่อเราจะได้รักษาระบบนิเวศชายฝั่งเอาไว้ได้ ประมงพื้นบ้านก็อยู่ได้”

“ช่วงหลังสืบามิ ถ้าเราไม่มีกระบวนการที่ทำให้เรามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาชุมชนของเราร่วมกัน เราก็ไม่รู้จะอยู่กันอย่างไร เพราะบ้านน้ำเค็มต้องเจอกับหลายโครงการหลายรูปแบบมาก ทั้งโครงการที่จะมาขุดทรายไปป่ป่สึงคโปร์ ทั้งโครงการอื่นๆ แต่พอเรารวมตัวเป็นกลุ่ม รวมกันเป็นเครือข่าย ทุกวันนี้จะทำอะไรเราก็กว่ช่วยกัน ชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือไม่ว่าจะซ่อมอพยพ รักษาสิ่งแวดล้อม ทำให้เรามั่นใจว่าในอนาคตไม่ว่าจะเป็นอย่างไร เราก็กว่รวมตัว เชื่อมกลุ่ม องค์กรต่างๆ เข้ามาช่วยกันได้”³⁹

การเรียนรู้ประชาธิปไตยผ่านการปฏิบัติของแกนนำหรือผู้นำที่เริ่มจากการแก้ปัญหาในชุมชนของตนเอง ขยายไปสู่จิตใจอาสาสมัครที่จะช่วยเหลือคนอื่น ร่วมคิด ร่วมทำ ฟังตนเองและฟังพากันเอง ไม่ตั้งความหวัง แล้วนั่งรองมือรอทำให้คนอื่นเข้ามาช่วยเหลือ ลูกขึ้นมากำหนดตนเอง เป็นชุมชนที่จัดการตนเองโดยการสร้างการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชน ไม่มีใครใช้อำนาจสั่งการ มีแต่การร่วมมือ แบ่งปัน และช่วยเหลือกัน เพื่อชุมชนและสังคมที่เป็นสุขของพวกเขาเอง

การให้ความช่วยเหลือที่ยาวนานและยั่งยืน ไม่ใช้การสงเคราะห์ซึ่งอาจตกย่ำแย่แห่งความสูญเสียหรือสิ้นหวังที่ผู้ประสบภัยกำลังเผชิญ ตรงกันข้าม บทเรียนการฟื้นฟูชุมชนผู้ประสบภัย สีนามิสะท้อนว่า การเยียวยาฟื้นฟูที่สร้างพลัง คือ การช่วยให้ผู้ประสบภัยลุกขึ้นมามีส่วนร่วมในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นและช่วยกันสร้างสรรค์ชีวิตใหม่ กระบวนการเหล่านี้ทำให้พวกเขาตระหนักเห็นพลังและศักยภาพในตน เกิดความภาคภูมิใจ ความมั่นใจและความหวังในการเดินหน้าชีวิต

บทที่ 2

บทเรียนจากการฟื้นฟูชีวิตและชุมชนผู้ประสบภัยสีนามิ

ความเปราะบางต่อภัยพิบัติของแต่ละกลุ่มคนนั้นมีไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ และสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ของแต่ละกลุ่ม กลุ่มคนยากจนและกลุ่มคนชายขอบ เป็นกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อภัยพิบัติมากกว่ากลุ่มอื่นๆ เมื่อต้องเผชิญกับภัยพิบัติยิ่งทำให้บอบช้ำรุนแรงและฟื้นคืนสภาพยากยิ่งกว่ากลุ่มคนทั่วไปหรือกลุ่มคนที่มีต้นทุนชีวิตสูง ขาดพลังในการพึ่งตนเองเพื่อฟื้นคืนสภาพให้กลับมาปกติได้ดังเดิมหากไม่ได้รับการช่วยเหลือดูแลจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาต่างๆ การฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติ จึงต้องศึกษาความเป็นอยู่ของแต่ละกลุ่ม และออกแบบการฟื้นฟูชีวิตและชุมชนให้สอดคล้องและครอบคลุมทั้งการฟื้นฟูในระยะสั้นและระยะยาว

การฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติสึนามิ ทำให้เห็นกระบวนการจัดระบบชุมชนที่ส่งผลให้ชุมชนสามารถพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาสได้ พื้นพลังจากความสูญเสียสิ้นหวัง เป็นพลังในการดูแลปกป้องชุมชน รักษาทรัพยากร และบริหารจัดการชุมชนให้เข้มแข็งขึ้นมาได้ อันเกิดมาจากแนวคิดในการมองผู้ประสบภัยว่า ผู้ประสบภัยพิบัติไม่ใช่ผู้เคราะห์ร้ายที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้และต้องพึ่งพาผู้อื่น แต่ผู้ประสบภัยคือกำลังสำคัญในกระบวนการฟื้นฟูเยียวยา⁴⁰ ดังนั้น หน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ที่เข้าไปช่วยเหลือชุมชน จะต้องเข้าใจกระบวนการฟื้นฟูชุมชนในรูปแบบดังกล่าว เพื่อให้สามารถเข้าไปช่วยเหลือ และสนับสนุนชุมชนให้มีโอกาสได้ลุกขึ้นมาพัฒนาตนเอง พัฒนาแกนนำ และร่วมกันวางแผนพัฒนาชุมชนด้วยตนเองได้

รากฐานการฟื้นฟูสู่การพัฒนา : กระบวนการมีส่วนร่วมโดยชุมชน

การฟื้นฟูเยียวยาผู้ประสบภัยเพื่อให้เขาได้ฟื้นศักยภาพในการดูแลตนเองและชุมชน ควรเริ่มต้นตั้งแต่การจัดระบบชุมชนในศูนย์พักพิงชั่วคราว ใช้การพูดคุย ถกถึงปัญหาที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ ร่วมแสดงความคิดเห็นปรึกษาหารือเพื่อสร้างและฟื้นฟูชุมชน เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ร่วมคิดร่วมวางแผนตั้งแต่ต้น มอบหมายหน้าที่ แบ่งงานกันทำ ให้ชาวบ้านได้ร่วมรับผิดชอบในแต่ละส่วนงาน และเลือกตัวแทนชาวบ้านตั้งเป็นคณะกรรมการเพื่อบริหารศูนย์

หน่วยงานและองค์กรพัฒนาต่างๆ ควรมีบทบาทหน้าที่ในการสนับสนุน เป็นพี่เลี้ยงหรือที่ปรึกษาให้กับผู้ประสบภัย เพื่อช่วยประคับประคองให้พวกเขาลุกขึ้นมาจัดการกับปัญหาที่เขาเผชิญอยู่ และสร้างอนาคตของชุมชนด้วยตนเอง

จํานงค์ จิตนิรัตน์ หนึ่งในนักพัฒนาที่มีประสบการณ์การจัดระบบชุมชน เล่าถึงแนวคิดในการเข้าไปช่วยเหลือผู้ประสบภัย และการเผชิญกับปัญหาต่างๆ ร่วมกับชาวบ้าน

“เรามุ่งให้คนที่รอดชีวิตได้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ทำอย่างไรให้เขาฟื้นคืนสู่ชีวิตปกติของเขาให้เร็วที่สุด ในช่วงวิกฤติเราก็พยายามเยียวยา

เราเองก็ทำงานไป วิเคราะห์ไป จัดระบบชุมชนไปพร้อมกับการแก้ปัญหา ขยายพื้นที่เพื่อเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย มีการช่วยเหลือเพื่อให้ชาวบ้าน ได้กลับไปอยู่ในที่ดินเดิม ทำอย่างไรให้เขาได้ออกแบบบ้านเอง ได้ลงมือ ทำเอง แต่เราก็พบกับปัญหาเรื่องที่ดินของชาวบ้านที่มีการอ้างสิทธิ์จาก นายทุนบ้าง บางทีก็ถูกอ้างสิทธิ์โดยหน่วยงานรัฐ เราก็คิดว่าต้องมี เครือข่ายเพื่อร่วมมือกันแก้ปัญหาต่อไป”⁴¹

การเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการ ศูนย์พักพิง กระบวนการพูดคุย ปรัชญาหรือในเรื่องปัญหาที่ชาวบ้าน กำลังเผชิญอยู่และหาทางออกร่วมกัน ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงคุณค่าใน ตนเอง และเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถรับผิดชอบจัดการฟื้นฟูเยียวยาได้ ด้วยตัวเอง ยิ่งมีองค์กรหน่วยงานต่างๆ ที่รับฟัง ร่วมปรึกษาหารือ ยิ่งช่วยหนุนเสริมให้ชาวบ้านกล้าที่จะลุกขึ้นมาสร้างการเปลี่ยนแปลงด้วยตัวเอง

ศักดิ์ดา พรณรังสี หนึ่งในผู้ประสบภัยสึนามิที่ก้าวขึ้นมาเป็น แก่นนำชุมชน เขาทนงันๆ นอนๆ อยู่ในเต็นท์ของผู้ประสบภัยไม่ไหว และคิดว่าต้องทำอะไรทำ ไม่อยากงอมืองอเท้า รอรับการช่วยเหลือไป วันๆ จึงลุกขึ้นมาเป็นอาสาสมัครในศูนย์พักพิง ต่อมาได้รับเลือกเป็นรอง หัวหน้าโซน และได้เข้าร่วมประชุมปรึกษารื้อหรือกับแกนนำคนอื่นๆ ที่ร่วมกันบริหารจัดการศูนย์พักพิง ได้ทำหน้าที่เป็นคนดูแลโถงของบริจาค จัดระเบียบข้าวของ ทำระบบแจกจ่ายของ และเห็นการทำงานขององค์กร ที่เข้ามาทำงานร่วมกันในศูนย์พักพิงบางม่วง

ศักดิ์ดาเล่าให้ฟังว่า เขาและเพื่อนๆ ได้ยินเสียงบันถึงความทุกข์ ความเศร้าเสียใจของพี่น้องในศูนย์พักพิง และคิดกันว่าต้องทำอะไรสักอย่าง จึงเปิดร้านกาแฟเพื่อดึงให้คนได้เข้ามานั่งปรับทุกข์ พูดคุยกัน เป็นการหาพื้นที่กลางให้กับคนในศูนย์พักพิง

“เราคิดกันว่าจะเปิดร้านกาแฟ ให้คนได้มาเล่าสารทุกข์สุกดิบกัน เดินถามว่าใครจะหุ้นด้วยบ้าง ได้เงินมา 2,100 บาท เข้ามาขายกาแฟได้ 80 บาท คนมานั่งเยอะมาก มาพูดกันถึงปัญหาต่างๆ บางคนอยากออก เล บางคนอยากทำอาชีพ เราก็เลยเสนอความคิดเห็นในที่ประชุมว่า ใครอยากทำอาชีพอะไรให้รวมตัวกัน คิดกันมา หลังจากนั้นก็เกิดกลุ่มอาชีพต่างๆ ตามมา”

“เรื่องการรับบริจาค เราก็มีกองรับบริจาค มีเงินบริจาคเข้ามา ตอนนั้นพี่ตู๋ (นิศานาถ รัตนาคินทร์ (โยธาสุมุท)) ก็แนะนำว่าให้ตั้ง ธนาคารชุมชน ตอนเริ่มต้นก็ยากนะ ชาวบ้านยังไม่ค่อยเข้าใจ ไม่ตรึก็เลย เสนอว่าให้แกนนำทำก่อน เริ่มจากเปิดบัญชีคนละ 100 บาท”⁴²

ในชุมชนมีการแบ่งหน้าที่กันทำงาน โดยการตั้งคณะทำงานขึ้นมา หลายกลุ่มเพื่อดูแลเรื่องต่างๆ ภายในศูนย์ เช่น กลุ่มแม่ครัวจัดการเรื่อง อาหาร กลุ่มดูแลน้ำดื่ม น้ำใช้ กลุ่มสุขอนามัยจัดการขยะ กลุ่มจัดการเรื่อง รับบริจาค กลุ่มดูแลเด็ก กลุ่มเยาวชน กลุ่มประสานก่อสร้างที่พักชั่วคราว กลุ่มประสานข้อมูลผู้เข้าพักอาศัย รวมถึงประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง กับผู้ประสบภัย เช่น ประสานการตั้งโต๊ะเพื่อรับเรื่องร้องเรียนของทาง ราชการ ประสานหน่วยงานองค์กรให้เตรียมการช่วยเหลือ การตั้งโต๊ะ

บริจาค การจัดการของบริจาค การเบิกของบริจาค ซึ่งชาวบ้านบริหารจัดการเองทุกเรื่อง ทำให้แกนนำเริ่มเข้าใจการร่วมคิดร่วมทำ จนสั่งสมเป็นประสบการณ์ที่บ่มเพาะชาวบ้านให้กลายเป็นแกนนำสำคัญในการฟื้นฟูชุมชนและร่วมแก้ปัญหาที่ต้องเผชิญในเวลาต่อมา

สร้างบ้าน วางผังชุมชน แบบมีส่วนร่วม

การฟื้นฟูชีวิตและชุมชนผู้ประสบภัยในระยะยาว คือ การสร้างบ้านและที่อยู่อาศัย ในขั้นตอนนี้ควรเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการสร้างชุมชนของตนเองขึ้นมาใหม่ หน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนควรร่วมกันสนับสนุนงบประมาณในการสร้างบ้านใหม่ของชาวบ้านอย่างรวดเร็ว โดยหารือกับชาวบ้านในการสร้างบ้านว่าต้องการจะอยู่บนพื้นที่เดิมหรือใกล้กับพื้นที่เดิม หรือจัดหาพื้นที่ใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านในพื้นที่ประสบภัยบางส่วนอาจจะไม่ต้องการอยู่ในพื้นที่เดิมที่มีความเสี่ยงต่อภัยพิบัติ แต่ต้องการอยู่อาศัยในพื้นที่ใกล้เคียงหรือย้ายไปอยู่ที่ใหม่เพื่อหลีกเลี่ยงความเสี่ยง การหารือกับชุมชนจะทำให้รู้ถึงความต้องการที่แท้จริง และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น

ขั้นตอนการสร้างบ้าน ควรมีสถาปนิกมาช่วยออกแบบผังชุมชนและแบบบ้าน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ให้ได้แบบบ้านที่มาจากความต้องการของชาวบ้าน สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนและท้องถิ่น

ทั้งนี้ จากบทเรียนของผู้ประสบภัยสึนามิ ได้มีการเสนอว่า ควรเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชนเป็นหลักในทุกขั้นตอน ทั้งการมีส่วนร่วมในการออกแบบบ้าน ออกแบบชุมชน และการลงมือก่อสร้างบ้าน โดยมีข้อสรุปที่น่าสนใจว่า การสร้างบ้านจะเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนต่อไปในระยะยาว กล่าวคือ ในช่วงสร้างบ้านให้ใช้ การสร้างบ้านเป็นเงื่อนไขในการสร้างคน สร้างความภูมิใจของชุมชน โดยทุกคนทั้งผู้ชาย ผู้หญิง เด็ก มาร่วมกันสร้างบ้าน ให้มีการแบ่งงานกันทำ เช่น มีฝ่ายก่อสร้าง ฝ่ายการเงิน ฝ่ายอาหารและน้ำ ฝ่ายประสานงานกับอาสาสมัคร เป็นต้น เพื่อส่งเสริมกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้คนในชุมชนรักและหวงแหนชุมชน เกิดการเรียนรู้นิสัยใจคอความเอื้ออาทร ได้เห็นความสามารถที่แท้จริงระหว่างกันชัดเจน เป็นประโยชน์กับการจัดตั้งคณะกรรมการในการบริหารจัดการเรื่องต่างๆ ของชุมชนในระยะต่อไป

สำหรับผู้ประสบภัยสึนามิในประเทศไทย พบว่ามีการให้ความช่วยเหลือและฟื้นฟูผู้ประสบภัยใน 2 รูปแบบหลักๆ คือ

1. รูปแบบการช่วยเหลือที่ผู้สนับสนุนเรื่องที่อยู่อาศัยใช้หลัก การมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชน และมีเงื่อนไขให้ผู้อยู่อาศัย สร้างบ้านกันเอง โดยมีการระดมอาสาสมัครทั้งในและต่างประเทศมา ร่วมกันสร้างบ้าน เช่น ชุมชนบ้านน้ำเค็ม (ซอยตกลู ซอยร่มเย็น) ชุมชน ทับตะวัน ชุมชนบ้านทุ่งหว้า ชุมชนบ้านปากเตริยม มีการออกแบบบ้าน โดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการคิด คำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยในครัวเรือน ระบบสาธารณูปโภค ทั้งประปา ไฟฟ้า ถนน และพื้นที่สาธารณะ เป็นต้น ในชุมชนเหล่านี้ พบว่า ชาวบ้านสามารถเข้าอยู่อาศัยและจัดระบบชุมชน ของตนเองได้

อนึ่ง กลุ่มคนไร้บ้านหรือคนที่อาศัยอยู่บ้านเช่าในชุมชนบ้านน้ำ เค็มเดิม หลังเหตุการณ์สึนามิ รัฐไม่ให้ความช่วยเหลือเพราะไม่มีที่ดินใน การสร้างบ้านของตนเอง จึงรวมกลุ่มจัดทำโครงการบ้านมั่นคง โดยซื้อ ที่ดินจากเอกชนในพื้นที่ใกล้เคียง และมีการลงแขกกันถางที่ดินที่รกร้าง ช่วยกันสร้างบ้าน และจัดทำระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ตามที่ออกแบบ ร่วมกับสถาปนิกของโครงการ ปัจจุบันโครงการแล้วเสร็จ สมาชิกเข้าอยู่ อาศัย และมีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

2. รูปแบบความช่วยเหลือด้วยการสร้างบ้านให้ผู้ประสบภัย โดยหน่วยงานภาครัฐและเอกชน โดยขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน หน่วยงานดังกล่าวสร้างบ้านที่อยู่อาศัยให้ใหม่ พร้อมสาธารณูปโภคใน

ชุมชนและพื้นที่สาธารณะ เมื่อดำเนินการแล้วเสร็จ ชาวบ้านก็เข้าไปอยู่ อาศัยได้ ซึ่งเมื่อชาวบ้านเข้าไปอยู่แล้ว ก็พบกับปัญหามากมาย เป็นต้นว่า แบบบ้านไม่เอื้อต่อประโยชน์ใช้สอย ไม่เหมาะกับจำนวนสมาชิกใน ครอบครัว ไม่มีพื้นที่วางเครื่องมือประมง หรืออยู่ไกลจากทะเลทำให้ ชาวบ้านไม่สามารถประกอบอาชีพได้

นอกจากนั้น บ้านน็อคดาวน์สำเร็จรูปจากต่างประเทศไม่ สอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศของเมืองไทย จึงทำให้ผู้อาศัยจำนวนมาก ไม่อาจอยู่ในบ้านได้ เนื่องจากอากาศภายในบ้านร้อนและอบอ้าว อีกทั้ง ไม่สามารถซ่อมแซมเองได้ เมื่อเจอปัญหาที่อยู่อาศัย ชาวบ้านไม่สามารถ แก้ไขปัญหาได้ด้วยตัวเอง แต่ต้องรอให้ทางหน่วยงานมาจัดการแก้ไข ปัญหาให้

ปัจจุบัน บ้านบางส่วนถูกรื้อ ขยาย ต่อเติม ปรับปรุงใหม่ บางส่วนมีการเปลี่ยนมือซื้อขาย หรือถูกเรียกคืนเพราะไม่มีสิทธิที่ต้อง อย่ง เช่น บ้านในชุมชนน้ำเค็มบางส่วน ชุมชนหมู่บ้านไอทีวิร่วมใจ ชุมชนพรเดียว เป็นต้น

การให้ความช่วยเหลือและฟื้นฟูชุมชนผู้ประสบภัย ทั้ง 2 รูปแบบ สะท้อนให้เห็นว่า เมื่อเกิดภัยพิบัติ หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และองค์กรพัฒนา ควรประสานความร่วมมือในการสร้างรูปแบบการช่วย เหลือที่เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านผู้ประสบภัยซึ่งเป็นเจ้าของปัญหา เปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการร่วมคิดและลงมือปฏิบัติเพื่อให้การออกแบบ บ้าน การสร้างบ้าน และการวางผังชุมชน สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ และการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชน ตลอดจนการฟื้นฟูชุมชนในอนาคต

ฟื้นฟูอาชีพ สนับสนุนกองทุนหมุนเวียน

การฟื้นฟูอาชีพเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เราควรเริ่มต้นตั้งแต่ผู้ประสบภัยอยู่ในศูนย์พักพิงชั่วคราว ส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมกลุ่มตามความสนใจ อาจจะรวมกลุ่มเพื่อทำอาชีพเดิม หรือรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมหารายได้เสริมระหว่างที่ยังกลับคืนสู่อาชีพเดิมไม่ได้ เนื่องจากเครื่องมือในการประกอบอาชีพเสียหายหรือถูกทำลายจากภัยพิบัติ ที่สำคัญ การช่วยเหลือของหน่วยงานต่างๆ ในการฟื้นฟูอาชีพ ควรคำนึงถึงความถนัดและภูมิปัญญาของชาวบ้านด้วย

ในกรณีผู้ประสบภัยสีนามี ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน การให้ความช่วยเหลือสนับสนุนจึงมักจะอยู่ในรูปของการให้เรือและเครื่องมือประมง ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้น คือ ชาวบ้านจำเป็นต้องรับเครื่องมือการประมงที่หน่วยงานต่างๆ ช่วยเหลือมอบให้ โดยที่ไม่สามารถใช้เครื่องมือชิ้นนั้นในการประกอบอาชีพได้จริง เพราะไม่สอดคล้องกับความถนัดของตน เช่น ชาวประมงบางรายได้รับเรือขนาดใหญ่และอวนปู ซึ่งเดิมใช้เรือขนาดกลางหรือเล็กเท่านั้น ดังนั้น การช่วยเหลือให้ชาวบ้านฟื้นฟูอาชีพ จึงควรสำรวจตรวจสอบอาชีพและความถนัดของชาวบ้านแต่ละกลุ่ม ประเมินความเสียหาย ขนาดของเครื่องมือการประมงที่ชาวบ้านต้องใช้มีอะไรบ้าง เป็นต้น

สำหรับผู้ประสบภัยที่ศูนย์พักพิงบางม่วง ส่วนใหญ่มีอาชีพทำประมง ชาวบ้านเคยมีทั้งเรือใหญ่ เรืออวน เรือปั่นไฟ เรือไต่หมึก เรือตักเก เรือลอบปลา ลอบหมึกหอม ลอบปลาเก๋า ลอบปูดำ เป็นต้น การออกทะเลของชาวบ้านก็ไปไม่กี่ลันก์ เป็นลักษณะของประมงขนาดกลาง และขนาดเล็ก มีแปปลา แม้คำมารอซื้อปลาอยู่ที่ท่าเรืออยู่แล้ว การเลี้ยงปลาในกระชังก็เป็นอาชีพที่ชาวบ้านทำกันมานาน แต่เมื่อกระชังเครื่องมือหาปลา และเรือเสียหายเกือบหมด ก็ทำให้ชาวบ้านต้องเริ่มต้นอาชีพใหม่ด้วยความช่วยเหลือของหน่วยงานรัฐ และเอกชน ตลอดจนองค์กร มูลนิธิต่างๆ

จากปัญหาที่ชาวบ้านไม่สามารถใช้เครื่องมือประมง ทั้ง อวน ลอบ และเรือ ที่ผู้ให้การช่วยเหลือจัดหามาได้ จึงได้มีการปรึกษาหารือและหาทางออกโดยชาวบ้านและหน่วยงาน องค์กร ที่จะเข้ามาช่วยเหลือให้ช่วยสนับสนุนชาวประมงในการทำอู่ซ่อมและสร้างเรือขึ้นมาเอง ช่วยเหลือในการหาไม้ หาช่างทำเรือ โดยนำเงินชดเชยจากรัฐบาลและหน่วยงานต่างๆ ที่ร่วมกันสนับสนุนมาตั้งเป็นกองทุนหมุนเวียนให้ชาวบ้านกู้ยืม ต่อเรือและจัดหาอุปกรณ์ที่ชาวบ้านจะใช้ในการทำประมงแต่ละแบบ และเมื่อสามารถออกทะเลจับปลาหาหมึกหาปูได้แล้ว ค่อยทยอยส่งคืนกลุ่มที่เป็นกองทุนหมุนเวียนต่อไป

การตั้งกองทุนหมุนเวียน จึงเป็นทางออกสำหรับการฟื้นฟูอาชีพในระยะยาวที่ตรงตามความต้องการของชาวบ้าน ถึงแม้ว่าบางส่วนจะยังรอรับเรือแจกฟรีจากหน่วยงานต่างๆ ที่เข้าไปบริจาค แต่เมื่อเรือมี

ปัญหา ใช้ไม่ได้ตามความต้องการ หรือถึงเวลาต้องซ่อมแซมก็ยังต้องใช้เงินทุนในการดูแลบำรุงรักษา ก่อนหน้านี้เมื่อชาวบ้านขาดเงินทุนในการซ่อมแซมเรือหรือจัดซื้อเครื่องมือทั้งหลาย ก็ต้องไปกู้ยืมจากเจ้าหนี้ยี่ให้กู้ยืมและต้องจ่ายดอกเบี้ยราคาแพง ทำให้มีหนี้สินเพิ่มขึ้นจนถูกยึดที่ดินหรือขายทรัพย์สินเพื่อจ่ายหนี้

ดังนั้น การมีกองทุนหมุนเวียนจะช่วยให้ชาวบ้านสามารถวางแผนการประกอบอาชีพของตนเอง และมีหลักประกันว่ายังมีกองทุนที่จะให้การสนับสนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอีกทางหนึ่ง

กองทุนสำหรับการฟื้นฟูสภาพชีวิต และชุมชนของผู้ประสบภัยพิบัติ

นอกจากกองทุนหมุนเวียนในเรื่องของการฟื้นฟูอาชีพ การจัดตั้งกองทุนยังมีความสำคัญมากสำหรับการดูแลช่วยเหลือผู้ประสบภัยในด้านอื่นๆ ทั้งการสร้างบ้าน ซ่อมแซมบ้าน การช่วยเหลือด้านการศึกษาของเด็กและเยาวชนที่เป็นลูกหลานของคนในชุมชน การจัดสวัสดิการ การรักษาพยาบาล การดูแลผู้สูงอายุ รวมไปถึงการจัดซื้อที่ดินเพื่อให้ชาวบ้านได้สร้างบ้านเพื่ออยู่อาศัยสำหรับชาวบ้านที่ไร้ที่อยู่อาศัย หรือชาวบ้านที่อยู่บ้านเช่าก็สามารถมีบ้านเป็นของตัวเองได้

การจัดตั้งกองทุนยังก่อให้เกิดความร่วมมือกันของหน่วยงานองค์กรต่างๆ ที่ต้องการช่วยเหลือผู้ประสบภัย ทำให้เห็นถึงประโยชน์ที่ผู้ประสบภัยจะได้รับจากการรวบรวมเงินบริจาค และในการจัดตั้งกองทุนสามารถแยกประเภทของกองทุนได้ว่าแต่ละกองทุนต้องการให้ชาวบ้านนำเงินทุนไปใช้ประโยชน์อะไร ซึ่งจะทำให้การมอบเงินบริจาคกับการนำเงินไปใช้ของผู้ประสบภัยมีความสอดคล้องตามความต้องการของทั้งสองฝ่าย และเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาในรูปแบบของเงินให้เปล่า ที่ทำให้ชาวบ้านเกิดปัญหาว่าได้รับเงินไม่เท่ากัน หรือมีชาวบ้านบางส่วนที่ไม่ได้รับการช่วยเหลือเท่าที่ควร

ศักดิ์ดา พรรณรังสี หนึ่งในผู้ประสบภัย เล่าว่า

“เรามีบทเรียนจากการจัดการเงินบริจาค ตอนที่อยู่ในศูนย์พักพิง บางมั่วว่ง เริ่มแรกเราไม่รู้ว่าควรจะจัดการอย่างไร ได้เงินมาประมาณ 1,400,000 บาท ก็มีการถกเถียงกันว่าทำอย่างไรกับเงินก้อนนี้ จนได้ข้อยุติว่าให้แบ่งเงินกัน ได้รับเงินกันครอบครัวละ 900 บาท เงินก็หมด ตัวใครตัวมัน เราก็มีบทเรียนจากที่เราทำสมาคมฯ แผลงหุ้นกัน เอาเงินมาร่วมลงทุนกัน เงินก็ยังอยู่ ได้กำไรเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อีก เราก็น่าจะทำแบบนี้กับเงินบริจาคได้ ให้เป็นทุนในการตั้งต้น ทำเป็นกองทุนฟื้นฟู ตอนนี้มีกลุ่มต่างๆ ทั้งเลี้ยงปลาในกระชัง กลุ่มมาดอวน เพาะเห็ด แต่ละกลุ่มก็มีรายได้ มีการออมทรัพย์ ได้เงินมาเราก็ไปฝากธนาคารพาณิชย์ เราก็มีความคิดใหม่ขึ้นมาอีก มีข้อเสนอว่าทำไมเราไม่ตั้งธนาคารชุมชนของเราเอง จะได้มีเงินหมุนเวียนไว้พัฒนาอาชีพ ดูแลความเป็นอยู่ของพวกเราตัวเอง พี่ๆ ที่เป็นอาสาสมัครจากธนาคารกรุงไทยก็มาเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำ วางระบบ จนมีธนาคารชุมชนของคนบ้านน้ำเค็มได้”⁴³

การตั้งกองทุนหรือธนาคารชุมชนขึ้นมาเอง ทำให้ชาวบ้านมีอิสระทางการเงิน สามารถร่วมกันบริหารจัดการกองทุนได้เอง โดยหน่วยงานหรือองค์กรที่เข้าไปช่วยเหลือทำหน้าที่พี่เลี้ยง ที่ปรึกษา สนับสนุนด้านความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการบริหารกองทุน หรือการทำกลุ่มออมทรัพย์ออมเงินในรูปแบบต่างๆ และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ไปศึกษาดูงานเรียนรู้จากกลุ่มอื่นๆ เพื่อจะได้พูดคุยซักถามถึงข้อกังวลหรือสิ่งที่ไม่เข้าใจจากผู้ที่มีประสบการณ์จริง จะทำให้ชาวบ้านเชื่อมั่นและกล้าที่จะบริหารจัดการการเงินของชุมชนด้วยตัวเอง

การจัดตั้งกลุ่ม ปกป้องทรัพยากร พัฒนาสังคม ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม

การจัดตั้งกลุ่มต่างๆ เป็นส่วนหนึ่งในการช่วยเหลือฟื้นฟูผู้ประสบภัย ในกรณีของผู้ประสบภัยสีนํ้า ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันมากถึงเกือบ 30 กลุ่ม ซึ่งเป็นทั้งกลุ่มอาชีพ กลุ่มหารายได้เสริม และกิจกรรมที่ทำเพื่อคลายเครียด ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และกลุ่มที่ทำกิจกรรมเพื่อสิ่งแวดล้อมและสังคม กลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของผู้ประสบภัยสีนํ้า ได้แก่ กลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง กลุ่มมาดอวนชุมชนเข้มแข็ง ฟังตนเองได้ กลุ่มเรือหัวโทงสีนํ้า กลุ่มเบ็ดราว กลุ่มโรงทำกว้านชุมชน กลุ่มซ่อมเครื่องยนต์ กลุ่มผลิตน้ำแข็งยูนิต กลุ่มเพาะเห็ดฟาง กลุ่มแกะลายกระจก กลุ่มทอผ้าซาโอริ กลุ่มทำผ้าบาติก กลุ่มผ้ามัดย้อม กลุ่มจักสาน กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มซักรีด กลุ่มนวดแผนไทย กลุ่มทำเฟอร์นิเจอร์ กลุ่มแปรรูปสิ่งประดิษฐ์จากไม้ กลุ่มสร้างบ้าน บ้านน้ำเค็ม (ซอยร่มเย็น) กลุ่มบ้านเช่า กลุ่มคนไร่บ้าน กลุ่มศิลปะเด็ก กลุ่มอนุรักษ์อันดามัน กลุ่มสมาคมฯ ฯลฯ เป็นต้น

แม้ว่าบางกลุ่มจะมีการทำกิจกรรมกันเฉพาะในช่วงเวลาที่อยู่ในศูนย์พักพิง แต่ทักษะบางอย่างที่ได้ฝึกฝนก็สามารถนำมาใช้ประกอบอาชีพ

ได้ในอนาคต นอกจากทักษะอาชีพเกี่ยวกับการประมงแล้ว พื้นที่ประมง ภัยสึนามิยังเป็นพื้นที่ดัดทะเลที่สามารถส่งเสริมการท่องเที่ยวได้ ชาวบ้าน บางกลุ่มจึงหันมาประกอบอาชีพเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ทั้งการทำ โฮมสเตย์ รีสอร์ทขนาดเล็ก และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ปัจจุบัน ชุมชนผู้ประสบภัย โดยเฉพาะบ้านน้ำเค็ม ได้ใช้กิจกรรม การจัดตั้งกลุ่มเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ของคนในชุมชน เด็กและ เยาวชน ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน รักษาทรัพยากร มีการ จัดตั้ง กลุ่มเยาวชน กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลน 12 กลุ่ม และเป็นตัวอย่าง ให้กับกลุ่มอื่นๆ ในจังหวัด ดำเนินกิจกรรมเพื่อการพัฒนาจังหวัด ร่วมกับเครือข่ายต่างๆ ในจังหวัดอื่นๆ ขยายความร่วมมือไปได้ใน ระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาสังคมและประเทศ เช่น การร่วมกับสมัชชาเด็กและเยาวชน สมัชชาสุขภาพระดับจังหวัด และ สมัชชาสุขภาพแห่งชาติ เป็นต้น

ปัญญา อนันตะกุล หนึ่งในแกนนำชุมชนบ้านน้ำเค็มกล่าวว่า

“สิ่งที่ดีที่เกิดขึ้นหลังจากสึนามิ คือ เรารวมกลุ่มกันง่ายขึ้น และ ชาวบ้านก็มาจับบทบาทในการเป็นแกนนำแบบไม่เป็นทางการ สามารถ ปกป้องทรัพยากร รู้เรื่องป่า สิ่งแวดล้อม ทะเล ภัยพิบัติต่างๆ ชาวบ้าน สามารถดูแลได้ทุกอย่าง จากที่เมื่อก่อนตัวใครตัวมัน ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะ รับมือกับวิกฤติ และมีใจอยากจะช่วยเหลือคนอื่น ร่วมกิจกรรมกับ

กลุ่มอื่น พื้นที่ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เราอยู่ร่วมกันกับเพื่อนอีก หลากหลายพื้นที่ได้ เช่น เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เราพยายามสร้างสิ่ง ใหม่ขึ้นเรื่อยๆ และเรายังมีแกนนำรุ่นใหม่ขึ้นมาทำงานต่อเรื่อยๆ ที่เติบโต ผ่านการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น รับมือภัยพิบัติ ดูแลสิ่งแวดล้อม ปกป้อง ทรัพยากร และยกระดับเพื่อทำสิ่งอื่นๆ ช่วยเหลือคนอื่น หากมีวิกฤติ ระดับประเทศ คนรุ่นใหม่เหล่านี้ก็จะเข้าไปช่วยได้”⁴⁴

นอกจากการมีกลุ่มต่างๆ เพื่อร่วมกันพัฒนาชุมชน และมีส่วน ร่วมกับประเด็นอื่นๆ ในสังคมส่วนรวมแล้ว ยังมีการสนับสนุนการจัดตั้ง กลุ่มเพื่อการฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยยึดโยง ผู้คนในชุมชน สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันผ่านกิจกรรมทางสังคม หลัง จากภัยพิบัติสึนามิ ชุมชนบ้านน้ำเค็มได้มีการสนับสนุนให้เกิดลาน วัฒนธรรม พิธีกรรมส่งเสริมศาสนา การละเล่นพื้นบ้าน ภูมิปัญญา ภาษาของชาวบ้าน พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เป็นกระบวนการ ในการรวมคน สร้างขวัญกำลังใจ บำบัดความโศกเศร้าเสียใจ สร้างความ มั่นใจและเพิ่มพลังชีวิต โดยเฉพาะกลุ่มคนชายขอบ หรือคนกลุ่มน้อย ให้มีโอกาสได้แสดงออกในลักษณะต่างๆ

สำหรับเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิ 6 จังหวัดอันดามัน ได้มีการ พื้นที่กลุ่มศิลปินอันดามันและจัดให้มีการแสดงในงานต่างๆ ได้แก่ ร้องแฉ่ง ลิเกป่า มโนราห์ รำมะนา ฯลฯ ซึ่งเป็นการสืบสานศิลปะพื้นบ้าน ให้ความบันเทิง สานสัมพันธ์ของผู้คนที่มีประเพณีวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน เกิดความภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าในศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกัน

รวมทั้งมีการสร้างสรรค์บทเพลงอัลบั้มเสียงใจอันดามัน ที่สะท้อนเรื่องราววิถีชีวิตของคนในอันดามันทุกกลุ่มทั้งชาวประมง ชาวเลและคนไทยพลัดถิ่นที่ไร้สัญชาติ

จัดทำแผนแม่บท เพื่อการพัฒนาชุมชนระยะยาว และการพัฒนาแกนนำ

เนื่องจากชุมชนที่ประสบภัยพิบัติ แม้จะเป็นชุมชนดั้งเดิม แต่ภัยพิบัติทำให้ชุมชนต้องเริ่มต้นใหม่ การวางแผนเพื่อกลับคืนสู่พื้นที่ชุมชนเดิม การเริ่มต้นอาชีพ และการสร้างชุมชนใหม่ จึงควรมีการสนับสนุนและเปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดแผนเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเองในระยะยาว โดยเน้นให้ผู้ประสบภัยสามารถพึ่งตนเองได้ และคำนึงถึงความยั่งยืนในทุกด้าน ทั้งเรื่องอาชีพ รายได้ การอยู่การกิน การศึกษาของเด็กและเยาวชน การดูแลผู้สูงอายุ ผู้ป่วย การดูแลสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการรับมือกับภัยพิบัติที่อาจจะเกิดขึ้นมาได้

ในกรณีของผู้ประสบภัยสีนาคี ชุมชนบ้านน้ำเค็มได้มีการเก็บข้อมูลสมาชิกและวิวัฒนาการของชุมชนทุกมิติ ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเอง ปรัชญาหรือ วางแผน และนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง น่ายุ่ โดยการวางแผนครอบคลุมทุกด้าน ทั้งเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว สังคมและวัฒนธรรม ด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม และการจัดระบบชุมชนในรูปของการพัฒนากลุ่มอาชีพต่างๆ รวมถึงระบบธนาคารชุมชน และการจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชนด้วย รวมทั้งการเตรียมความพร้อมรับมือกรณีเกิดภัยพิบัติ โดยมีทีมอาสาสมัครชาวบ้าน มีการซ้อมหนีภัย วิทยุสื่อสาร การเฝ้าระวังคลื่น และร่วมมือกับองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้การรับมือภัยพิบัติได้ผลระยะยาว ไม่ใช้การเตรียมตัวในระยะสั้น เมื่อเห็นว่าไม่มีเหตุเกิดติดต่อกันหลายปีก็เกิดความหละหลวม ชุมชนจะมีส่วนกระตุ้นให้ทุกหน่วยงาน ทุกฝ่าย ทำตามแผนอย่างสม่ำเสมอ

ในขณะที่ชุมชนอื่นๆ ยังไม่มีแผนรับมือภัยพิบัติอย่างเด่นชัด แต่ภาครัฐก็มีการจัดทำแผนพัฒนาภูมิภาคอันดามันเพื่อการพัฒนาพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากธรณีพิบัติสีนาคีครอบคลุมพื้นที่จังหวัดกระบี่ พังงา และภูเก็ต มียุทธศาสตร์และแผนพัฒนาหลักๆ คือ มุ่งเน้นการสร้างเครื่องมือเพื่อเป็นแนวทางในการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ครอบคลุมแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แผนการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการจัดเตรียมแผนด้านโครงสร้างพื้นฐาน โดยมีแนวทางการดำเนินงานที่ทันสมัย มีการปรับปรุงการประสานงานด้านการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในภูมิภาคให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยอาศัยแผน

พัฒนาระดับต่างๆ ได้แก่ แผนโครงสร้างในภาพรวม แผนพัฒนาพื้นที่เฉพาะในรายละเอียด และแผนปฏิบัติการของโครงการนำร่องสำหรับห้องที่เฉพาะแห่ง⁴⁵ ส่งผลให้เกิดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องผลกระทบต่อชุมชนทั้งด้านการเวนคืนที่ดิน การเข้ามาของนายทุนอันเป็นภัยต่อการคุกคามของเศรษฐกิจท้องถิ่นขนาดเล็กต่างๆ

นอกจากแผนแม่บทในการพัฒนาชุมชนแล้ว ยังมีการพัฒนาแกนนำของชุมชน รวมไปถึงการสนับสนุนและสร้างแกนนำรุ่นใหม่ เพื่อสานต่อแนวความคิดและการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งยั่งยืนต่อไป ดังนั้นการสนับสนุนให้แกนนำได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ด้วงาน กับกลุ่ม เครือข่าย จึงสำคัญอย่างยิ่ง ในการทำงานร่วมกันของกลุ่มแกนนำ ต้องมีการปรึกษาหารือ ประชุมร่วมกัน ลงมือปฏิบัติงาน และมีการสรุปทบทวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง รู้จักวิเคราะห์จุดแข็งจุดอ่อนของตนเอง วิเคราะห์ชุมชน และมองภาพรวมของการพัฒนาชุมชน ยกกระตักในการเชื่อมโยงเครือข่าย และวิเคราะห์ประเด็นงานต่างๆ ในระดับที่กว้างขึ้น ไปจนถึงการวิเคราะห์ไปถึงทิศทางของการพัฒนาประเทศ เพื่อให้แกนนำเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ที่จะทำงานร่วมกับทุกคนในชุมชนและภายนอกชุมชนได้ การพัฒนาแกนนำจึงเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชุมชนที่ต้องทำควบคู่กันไป

ขบวนการประชาชนงอกงามจากภัยพิบัติ ความสูญเสีย สิ้นหวัง พลิกเปลี่ยนจาก “เหยื่อ” มาเป็น “ผู้กอบกู้วิกฤติ” เติบโตเข้มแข็งพร้อมที่จะเผชิญกับวิกฤตินานา

ทีละก้าว ทีละขั้น คนเล็กๆ คนแล้วคนเล่า ลุกขึ้นหยัดยืน รวมใจสานพลังกันเป็นเครือข่ายภาคประชาชน แก้ปัญหาของตนเอง ชุมชน ขยายสู่การช่วยเหลือผู้อื่นและผู้ที่ยากลำบากกว่า เป็นขบวนการที่เติบโตขึ้นเรื่อยๆ จนก้าวขึ้นสู่การปฏิรูปสังคมให้เกิดความเป็นธรรม ลดความเหลื่อมล้ำที่สะสมมาอย่างยาวนานในสังคมไทย เพื่อสร้างสังคมที่น่าอยู่และเป็นสุขร่วมกัน

บทที่ 3

ความงอกงามของขบวนการประชาชน หลังภัยสึนามิ

เพียงชั่วพริบตา คลื่นยักษ์สึนามิได้พลิกชีวิตผู้คนมากมายและอย่างไม่มีวันหวนกลับ ผู้คนจำนวนมากบาดเจ็บ ล้มตาย และสูญหาย สมาชิกในครอบครัวกระจัดกระจาย บ้านเรือน สิ่งปลูกสร้าง ทรัพย์สินมีค่าต่างๆ พังทลาย ... แม้คลื่นลมจะสงบแล้ว แต่ก็เหมือนคลื่นซ้ำกรรมชด ผู้ประสบภัยยังต้องเผชิญกับผลกระทบที่เกิดขึ้นตามมา ระลอกแล้วระลอกเล่า พวกเขาต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้มีที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย มีที่ทางทำมาหากินเพื่อประทังชีวิตที่เหลือให้อยู่ได้ และกอบกู้เอาศักดิ์ศรีและสิทธิแห่งความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกับคนอื่นๆ กลับคืนมา

ภัยพิบัติครั้งนี้เป็นบททดสอบสำคัญของหัวใจมนุษย์ ที่สามารถแปรเปลี่ยนความยากลำบากให้เป็นโอกาสในการตั้งหลักใหม่ในชีวิต ร่วมกันค้นหาคุณค่าความหมายในการดำรงอยู่ ยืนหยัดต่อสู้เพื่อความถูกต้องและเป็นธรรม ฟันฝ่าจิตสำนึกสาธารณะในการช่วยเหลือกันในสังคม พลิกฟื้นและพัฒนาชุมชนให้มีพลังเข้มแข็ง และร่วมเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาประเทศ

คลื่นกระทบ สู่ครอบครัวและสังคมหลังคลื่นยักษ์

คลื่นสึนามิทำลายขวัญกำลังใจและทิ้งร่องรอยของบาดแผลทั้ง ทางกายและจิตใจ ที่ถึงแม้ว่ากาลเวลาจะผ่านไปแล้ว สภาพร่างกายอาจจะฟื้นเป็นปกติ บางรายอาจมีภาวะพิการ แต่หลายคนได้รับผลกระทบทางจิตใจที่ยากจะฟื้นคืนดังเดิม หลายครอบครัวพลัดพรากจากคนที่รัก สูญเสียบ้าน ทรัพย์สิน อาชีพ รายได้ ฯลฯ ในบางพื้นที่ พบว่ามีอุบัติการณ์ ความรุนแรงในครอบครัวเพิ่มขึ้น ปัญหาการหย่าร้าง ความก้าวร้าว หงุดหงิด ทะเลาะวิวาท ภาวะซึมเศร้า เด็กถูกทำร้าย เด็กไม่อยากไปโรงเรียน ความรู้สึกไม่ปลอดภัย ไม่เป็นสุข ขาดความมั่นคงทางจิตใจ ซึ่งเป็นผลกระทบต่อครอบครัว ชุมชน และสังคมอย่างยิ่ง

จากการศึกษาของ **พิมลพรรณ อิศรภักดี** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล⁴⁶ พบว่า ผลกระทบทางสุขภาพที่อาจจะเป็นปัญหา คือ สภาพจิตใจของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบโดยตรง ได้แก่ ผู้ที่สูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก สูญเสียทรัพย์สิน ที่อยู่อาศัย ไม่ได้รับความยุติธรรมจากการได้รับความช่วยเหลือที่ไม่เท่าเทียม และกลุ่มที่ไม่ได้ประสบภัยโดยตรง ได้แก่ ญาติ ผู้ใกล้ชิดของผู้เสียชีวิตหรือสูญหาย รวมทั้งกลุ่มผู้ให้ความช่วยเหลือที่อ่อนล้าและเผชิญกับความขัดแย้งในกลุ่มคนทำงาน

จากการประเมินปัญหาสุขภาพจิตผู้ประสบภัยในช่วง 8 สัปดาห์ หลังเหตุการณ์สึนามิร่วมกันระหว่างศูนย์ความร่วมมือด้านเอดส์ ประเทศไทยและกรมสุขภาพจิต พบว่า ผู้ประสบภัยจังหวัดพังงามีปัญหาความเครียดรุนแรงภายหลังเกิดเหตุวิกฤติ (Post Traumatic Stress Disorder: PTSD) ในสัดส่วนที่สูงที่สุด โดยผู้ที่อาศัยอยู่ในศูนย์พักพิงประมาณร้อยละ 12 และผู้ที่อาศัยในชุมชน ร้อยละ 7 มีอาการ PTSD ส่วนผู้ที่อยู่ในชุมชนจังหวัดกระบี่และภูเก็ต พบเพียงร้อยละ 3

สำหรับปัญหาซึมเศร้าพบว่าเกิดขึ้นกับผู้ประสบภัยที่อาศัยในศูนย์พักพิง และผู้ที่อาศัยในชุมชนจังหวัดพังงา ร้อยละ 30 และร้อยละ 20 ตามลำดับ ในขณะที่ผู้ที่อยู่ในชุมชนจังหวัดกระบี่และภูเก็ต มีอาการซึมเศร้า ร้อยละ 10 (van Griensven et al., 2006) ส่วนกลุ่มผู้ประสบภัยที่เป็นเด็ก พบปัญหาความเครียดรุนแรงภายหลังเกิดเหตุวิกฤติ หรือ PTSD ของเด็กในจังหวัดพังงา ร้อยละ 13 เด็กในจังหวัดภูเก็ตและกระบี่ ร้อยละ 8 ส่วนภาวะซึมเศร้า พบร้อยละ 10 และ ร้อยละ 7 ตามลำดับ (Thienkrua et al. 2006)

การเปลี่ยนจาก “เหยื่อ” มาเป็น “ผู้ก่อกุศล” จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยลดปัญหาสุขภาพจิตที่อาจเกิดขึ้นตามมาได้ อีกทั้ง ยังช่วยเสริมสร้างให้เกิดความเอื้ออาทร ความเห็นอกเห็นใจ ความสามัคคี รู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน ชุมชนมีความเข้มแข็งและเกิดความภาคภูมิใจในตัวเองมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

เมื่อมีการสำรวจปัญหาสุขภาพจิตในพื้นที่ 6 จังหวัด ที่ประสบภัย 9 เดือนหลังเกิดเหตุการณ์ พบว่า ผู้ประสบภัยมีอาการทางจิตสูงถึง 9,131 ราย ป่วยทางจิตขั้นรุนแรง 362 ราย ปัญหาสุขภาพจิตที่พบมากที่สุดคือ ผู้ป่วยที่อยู่ในภาวะซึมเศร้าพบถึงร้อยละ 29 รองลงมา เป็นโรคพีทีเอสดี (PTSD) หรือความผิดปกติทางจิตใจภายหลังเกิดเหตุ วิกฤติ พบร้อยละ 23 ผู้คิดฆ่าตัวตายมีร้อยละ 9 ดิตสารเสพติดเพื่อดับความทุกข์ใจ ร้อยละ 6 และอีกร้อยละ 3 มีความเศร้าโศกอย่างมาก ร้องไห้บ่อยๆ นอนไม่หลับ โหยหาบุคคลที่เสียชีวิต และไม่ต้องการเห็นสิ่งที่ย้ำเตือนให้คิดถึงผู้ตาย ซึ่งผู้ประสบภัยจะคงยังเห็นภาพติดตา ตื่นกลัวเวลาที่ได้ยินหรือเห็นสิ่งที่เตือนให้ระลึกถึงเหตุการณ์ นอนไม่หลับ ผันราย บางครั้งระแวงระวังสะอื้นงวาว ใจสั่น อึดอัดไม่สบายใจ โดยเฉพาะได้ยินข่าวแผ่นดินไหว ส่วนใหญ่พบในผู้หญิงมากกว่าชายประมาณ 2 เท่าตัว ทั้งนี้เนื่องจากสภาพจิตใจของผู้หญิงมีความอ่อนไหวกว่าผู้ชาย

ฉะนั้น กระบวนการเยียวยาและฟื้นฟูจิตใจจึงมีส่วนสำคัญมาก ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการฟื้นฟูด้านอาชีพ รายได้ การชดเชยสิ่งปลูกสร้างทั้งหลาย กระบวนการเยียวยาควรเริ่มทำตั้งแต่ช่วงแรก หลังจากประสบภัยพิบัติ ไม่ควรปล่อยเวลาให้ล่วงเลยเกินไป และไม่ควรทำให้เกิดความรู้สึกว่าผู้ประสบภัยถูกซ้ำเติม เช่น ต้องสูญเสียคนในครอบครัว อาชีพ รายได้แล้วยังถูกยึดที่ดินที่อยู่มายาวนาน ซึ่งเป็นการซ้ำเติมผู้ประสบภัยที่หนักหนาเกินไป จนอาจทำให้ผู้ประสบภัยรู้สึกต่อต้านสังคมและอาจเดินทางผิดได้

หลักการสำคัญในการเผชิญกับปัญหาหรือเยียวยาฟื้นฟูสภาพจิตใจผู้ประสบภัยให้กลับสู่ภาวะปกติโดยเร็วที่สุด คือ การอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ในการช่วยกันฟื้นฟูเยียวยาจิตใจ ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนสถานะเหยื่อจากภัยพิบัติมาเป็นผู้ร่วมกอบกู้วิกฤติ ดึงพลังของคนในชุมชน มาสร้างความร่วมไม้ร่วมมือในการฟื้นฟูชีวิตและชุมชนร่วมกัน ดูแลกันและกัน เพื่อเป็นการสร้างคุณค่าให้แก่ผู้ประสบภัย ให้ความสำคัญของการช่วยเหลือและจัดการกันเองภายในชุมชน ไม่รอความช่วยเหลือจากภายนอกเพียงอย่างเดียว เพราะยังคงจมอยู่กับความสูญเสียมากเท่าไร ก็จะทำให้เกิดภาวะซึมเศร้าและการทำร้ายตนเองมากขึ้นเท่านั้น

การเปลี่ยนจาก “เหยื่อ” มาเป็น “ผู้กอบกู้วิกฤติ” จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยลดปัญหาสุขภาพจิตที่อาจเกิดขึ้นตามมาได้ อีกทั้งยังช่วยเสริมสร้างให้เกิดความเอื้ออาทร ความเห็นอกเห็นใจ ความสามัคคี รู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน ชุมชนมีความเข้มแข็งและเกิดความภาคภูมิใจในตัวเองมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ⁴⁷

พลิกวิกฤติ สร้างโอกาส ให้กับเด็กและ ผู้หญิง / บทบาทและความซับซ้อนของ ความเป็นหญิงในภาวะวิกฤติ

คลื่นยักษ์สีนํ้ามีผลกระทบต่อคนแต่ละเพศ วัย และกลุ่ม
ชาติพันธุ์ในลักษณะที่แตกต่างกันไป จากข้อมูลของ **ณัฐวรรณ สุขแพทย์**
อาสาสมัครมูลนิธิผู้หญิง⁴⁸ พบว่า เหตุการณ์ภัยพิบัติสีนํ้าส่งผลให้เกิด
การใช้ความรุนแรงในครอบครัว และผู้หญิงจำนวนมากต้องแบกรับ
ปัญหาภายในครอบครัวมากขึ้น แต่ทว่าพวกเธอยังไม่ได้รับการยอมรับ
และไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในชุมชนเท่าที่ควร โดยเฉพาะ
ผู้หญิงชาวเลและแรงงานต่างด้าว ดังนั้น การให้ความช่วยเหลือหรือ
พัฒนาชุมชนภายหลังภัยพิบัติหรือภาวะวิกฤติ จำเป็นต้องเข้าใจมิติ
หญิง-ชายด้วย

ปรากฏการณ์ที่พบ คือ เมื่อได้รับเงินช่วยเหลือ ฝ่ายชายมัก
นำเงินไปกินเหล้าและเล่นพนัน (อันเป็นผลกระทบจากภาวะทางจิต ดังที่
ได้กล่าวไปแล้ว) สิ่งนี้จึงนำไปสู่ความขัดแย้งในครอบครัวจนถึงขั้นผู้หญิง
ได้รับบาดเจ็บ และส่งผลให้เกิดปัญหาหย่าร้างแยกทาง เด็กหลายคนถูก
ทอดทิ้งไว้กับญาติในชุมชน

ไม่เพียงถูกกระทำความรุนแรงทางร่างกาย จิตใจและเพศอย่าง
สาหัส จากสามี คนรักและคนใกล้ตัว ผู้หญิงยังถูกซ้ำเติมด้วยความรุนแรง
จากโครงสร้างสังคม วัฒนธรรม ด้วยความเป็นหญิง หญิงหม้าย และการ
ที่ไม่ได้เป็นหัวหน้าครอบครัว ทำให้พวกเธอไม่ได้รับความช่วยเหลือต่างๆ
อย่างเท่าเทียมและโดยตรง ที่สำคัญ พวกเธอถูกทำให้รู้สึกโดดเดี่ยว
ท่ามกลางสังคมที่มองว่าปัญหาการทะเลาะกันระหว่างสามี-ภรรยาเป็น
เรื่องภายในครอบครัว แม้หน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนจะ
มีนโยบายป้องกันและยุติความรุนแรงต่อผู้หญิงแล้วก็ตาม⁴⁹

การดำเนินการช่วยเหลือผู้ประสบภัยจึงควรมีความละเอียดอ่อน
ในเรื่องของผู้หญิงในหลายประเด็น ทั้งสรีระร่างกาย การมีประจำเดือน
การตั้งครรภ์ การคลอดและการเลี้ยงทารก ความเสี่ยงที่จะถูกล่วงละเมิด
ทางเพศ นอกจากนั้น กรอบของวัฒนธรรมและสังคมยังเป็นปัญหาสำคัญ
ที่จำกัดสิทธิผู้หญิงบางกลุ่มในพื้นที่ประสบภัยด้วย

องค์กรที่ทำงานด้านผู้หญิงและองค์กรที่มีความเข้าใจในมิติ
หญิงชายได้เข้าไปช่วยเหลือกลุ่มผู้หญิงที่ประสบภัย โดยใช้กระบวนการ
มีส่วนร่วม จัดตั้งกลุ่มและสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้หญิงเข้าร่วมในการ
ทำงานชุมชน ส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้หญิงได้รับสิทธิเสมอภาค
เท่าเทียม จัดกิจกรรม ส่งเสริมอาชีพ รวมกลุ่มกันแก้ปัญหาตัวเองและ
ช่วยกันเยียวยาจิตใจ รวมถึงการผลักดันให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน
ระหว่างองค์กรในมิติหญิงชายจนสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงได้ อาทิ
การยกเลิกแนวคิดเรื่องหัวหน้าครอบครัว ที่เคยใช้เป็นเกณฑ์ในการ

แจกจ่ายเงินชดเชยความเสียหาย โดยเข้าใจว่าผู้ชายที่มีชื่อในทะเบียนบ้าน เป็นหัวหน้าครอบครัว แต่ผู้หญิงก็แบ่งเบาภาระหารายได้มาสู่ครอบครัว และเลี้ยงลูก และการแจกจ่ายของบริจาคให้กับผู้หญิงควรกำหนดให้ เจ้าหน้าที่ผู้หญิงเป็นผู้แจก เนื่องจากในบางกลุ่มผู้หญิงรู้สึกเขินอายและไม่กล้ารับของจากเจ้าหน้าที่ชาย

นอกจากองค์กรต่างๆ แล้ว ยังมีกลุ่มผู้หญิงในพื้นที่ที่ลุกขึ้นมา มีบทบาททั้งในระดับชุมชนและเครือข่าย ทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับอาชีพ รายได้ การจัดการการเงิน การปกป้องทรัพยากร ที่ดิน บ้าน สิ่งแวดล้อม ชุมชน และเรื่องสาธารณะอื่นๆ จนปัจจุบัน แกนนำผู้หญิงในชุมชนเหล่านี้ยังคงมีบทบาทในหลายประเด็น เช่น กลุ่มผู้หญิงไทยพลัดถิ่น ที่ขับเคลื่อนปัญหาสถานะบุคคล คนไร้สัญชาติ ประเด็นที่ดิน เป็นการทำงานเสริมกันระหว่างหญิงชาย เพื่อร่วมมือกันพัฒนาชุมชนต่อไป

การช่วยเหลือและพัฒนาเด็ก

ผลกระทบจากสึนามิต่อเด็กนั้นมีหลายรูปแบบ ทั้งกลุ่มเด็กที่ พ่อแม่เสียชีวิต กลุ่มเด็กที่อยู่ในเหตุการณ์ภัยพิบัติกับพ่อแม่ และกลุ่มเด็กที่ได้รับผลกระทบจากการที่ผู้ปกครองพ่อแม่ได้รับบาดเจ็บเสียหาย สภาพปัญหาของเด็กนั้นมีทั้งที่ได้รับผลกระทบกระเทือนทางจิตใจ ผลกระทบทางร่างกายที่บาดเจ็บจากภัยพิบัติ ผลกระทบจากอาชีพรายได้ของผู้ปกครองที่ทำให้ยากจน และมีผลกระทบต่ออนาคตของเด็ก

เด็กที่ประสบภัยพิบัติหลายคน แม้เหตุการณ์จะผ่านไปนานแล้ว แต่ก็ยังมีอาการเหม่อซึม แม้โดยรวมเด็กจะเศร้าโศกเสียใจต่อความสูญเสียคนในครอบครัวสักระยะหนึ่ง และสามารถเยียวยารักษาจิตใจได้ (ขึ้นอยู่กับความช่วยเหลือดูแลที่เหมาะสมและต่อเนื่อง) การแก้ปัญหาผลกระทบที่มีต่อเด็ก ไม่ใช่เพียงการช่วยเหลือบริจาคเงินเพื่อการศึกษาให้เด็กได้เรียนต่อเท่านั้น แต่ยังมีเรื่องของกรฟื้นฟูเสริมสร้างกำลังใจ การช่วยเหลือครอบครัวของเด็กให้มีอาชีพ รายได้ ที่สามารถดูแลเด็กได้ต่อเนื่องต่อไป

เนื่องจากเด็กที่ได้รับผลกระทบจากสึนามิ ไม่ใช่มีเพียงเด็กในพื้นที่ประสบภัยเท่านั้น แต่มีเด็กจำนวนมากที่กระจายตัวอยู่ทั่วประเทศ ที่พ่อแม่ ผู้ปกครองเข้ามาทำงานในพื้นที่ภาคใต้และประสบกับภัยพิบัติ จนทำให้เด็กต้องสูญเสีย ซึ่งกระทบต่อรายได้ที่จะมาจุนเจือครอบครัวเพื่อให้เด็กได้สร้างอนาคตต่อไป

สำหรับการช่วยเหลือเด็กที่ประสบภัยสึนามินั้นมีในหลายลักษณะ ทั้งที่องค์กรเข้าไปช่วยเหลือเฉพาะเด็ก และองค์กรที่เข้าไปช่วยเหลือครอบครัวพัฒนาควบคู่ไปกับชุมชน ซึ่งลักษณะการช่วยเหลือหลายรูปแบบเหล่านี้ก็ทำให้เกิดปัญหาว่า บางหน่วยงานไม่สามารถปฏิบัติการช่วยเหลือเด็กและครอบครัวรวมทั้งการทำงานร่วมกับชุมชนไปพร้อมๆ กันได้ ทำให้ต้องมีการปรับตัวและปรับกระบวนการในการช่วยเหลือเด็กให้สอดคล้องกับความต้องการของเด็กและชุมชน

นอกจากความช่วยเหลือด้านทุนการศึกษา มอบอุปกรณ์การเรียน และการสร้างศูนย์เด็กและเยาวชนแล้ว หลายหน่วยงานได้ร่วมกันจัดกิจกรรมเพื่อฟื้นฟูจิตใจให้เด็กได้ผ่อนคลาย จัดกิจกรรมการรวมกลุ่ม และกิจกรรมพัฒนาแกนนำเยาวชน เพื่อให้เด็กได้มีส่วนร่วมกิจกรรมของชุมชน และสามารถคิดค้นกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนต่อไป

ปัจจุบัน เด็กที่ได้รับการช่วยเหลือและร่วมกิจกรรมพัฒนาบางส่วนได้รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมที่ค่อนข้างหลากหลาย ทั้งการดูแลและฟื้นฟูป่าชายเลน การจัดการขยะในชุมชน การรณรงค์ภาวะโลกร้อน การรณรงค์ป้องกันภัยจากโรคเอดส์ ตลอดจนการเข้าร่วมกับการจัดกิจกรรมสมัชชาเด็กและเยาวชน และการเป็นแกนนำเด็กเยาวชนที่ทำกิจกรรมทั้งในระดับจังหวัดและระดับประเทศ

แผนรับมือภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐาน

ความเสียหายและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากภัยพิบัติ ส่งผลกระทบโดยตรงกับคนในที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัย ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบต่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ผลกระทบต่อการประกอบอาชีพ トラบใดที่ไม่อาจโยกย้ายชุมชนออกจากพื้นที่เสี่ยงภัยได้ ไม่ว่าจะเป็นด้วยเพราะความรักถิ่นฐานบ้านเกิด หรือเพราะเป็นพื้นที่ทำกินแห่งเดียว หรือเพราะความขาดแคลนทุนทรัพย์ในการโยกย้ายถิ่นฐาน ที่ทำให้ประชาชนต้องดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน ทั้งๆ ที่รู้ว่าเป็นพื้นที่เสี่ยงภัย

การจัดการภัยพิบัติโดยอาศัยชุมชนเป็นฐานจึงเป็นแนวทางที่ดี ที่คนในชุมชนพื้นที่เสี่ยงภัยจะสามารถพึ่งพาตนเองให้มีความปลอดภัย โดยการเตรียมตนเองและเตรียมชุมชนให้มีความพร้อมที่จะเผชิญภัยพิบัติ โดยได้รับผลกระทบน้อยที่สุด หรือสามารถอยู่ร่วมกับภัยได้อย่างสงบสุข และพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอกให้น้อยที่สุด ซึ่งการทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เตรียมพร้อมป้องกันภัยเป็นการเพิ่มศักยภาพชุมชนให้พึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่ง⁵⁰

การจัดการภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐาน เป็นนวัตกรรมที่พัฒนาขึ้น หลังจากเหตุการณ์สึนามิ ถึงแม้ว่าจะเคยมีแนวคิดเรื่องดังกล่าวมาก่อน แต่ก็ไม่เคยนำมาศึกษาในเชิงปฏิบัติอย่างจริงจัง และยังไม่เคยมีการ

จัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน เพื่อให้ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการร่วมกับองค์กรต่างๆ ในท้องถิ่นอย่างจริงจังชัดเจน แต่หลังเหตุการณ์สืบามิ เกณฑ์ในชุมชนบ้านน้ำเค็ม ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา และผู้ที่เกี่ยวข้องต่างก็พยายามช่วยกันพัฒนากระบวนการต่างๆ อย่างต่อเนื่อง โดยร่วมมือกับชุมชน ที่มีความเสี่ยงต่อภัยพิบัติ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อำเภอ จังหวัด และหน่วยงานต่างๆ ทุกระดับให้เข้ามาสนับสนุน เนื่องจากการจัดการกับภัยพิบัติไม่ใช่หน้าที่ของหน่วยงานหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมในการป้องกันและแก้ไขปัญหาทุกขั้นตอน และในเมื่อชุมชนเป็นกลุ่มแรกที่มี ความเสี่ยงต่อภัยพิบัติ ชุมชนจึงเป็นจุดสำคัญของปฏิบัติการนี้

จุดเด่นของการจัดการภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐาน⁵¹ ก็คือ

1. เตือนภัยให้เร็ว หมายความว่า หน่วยงานด้านการจัดการภัยพิบัติ ทั้งระดับประเทศและระดับท้องถิ่น ต้องมีระบบแจ้งเตือนภัยล่วงหน้า ที่รวดเร็วและมีประสิทธิภาพ และประชาชนที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยงต้องเตรียมความพร้อม มีแผนในการรับมือก่อนเกิดภัยพิบัติ โดยการทำแผนรับมือ คนในชุมชนต้องร่วมคิด วางแผน วิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน จนเข้าใจข้อจำกัดต่างๆ ของชุมชน จัดหาพื้นที่ปลอดภัย มีความพร้อมต่อสถานการณ์ฉุกเฉินโดยไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากภายนอก

2. ช่วยให้ชุมชนเข้มแข็ง การทำงานร่วมกัน การแบ่งหน้าที่และความรับผิดชอบในชุมชนเพื่อ มุ่งบรรลุเป้าหมายเดียวกันจะนำไปสู่การทำงานเป็นกลุ่มและความมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน รวมทั้งรู้จักเตรียมพร้อมรับ

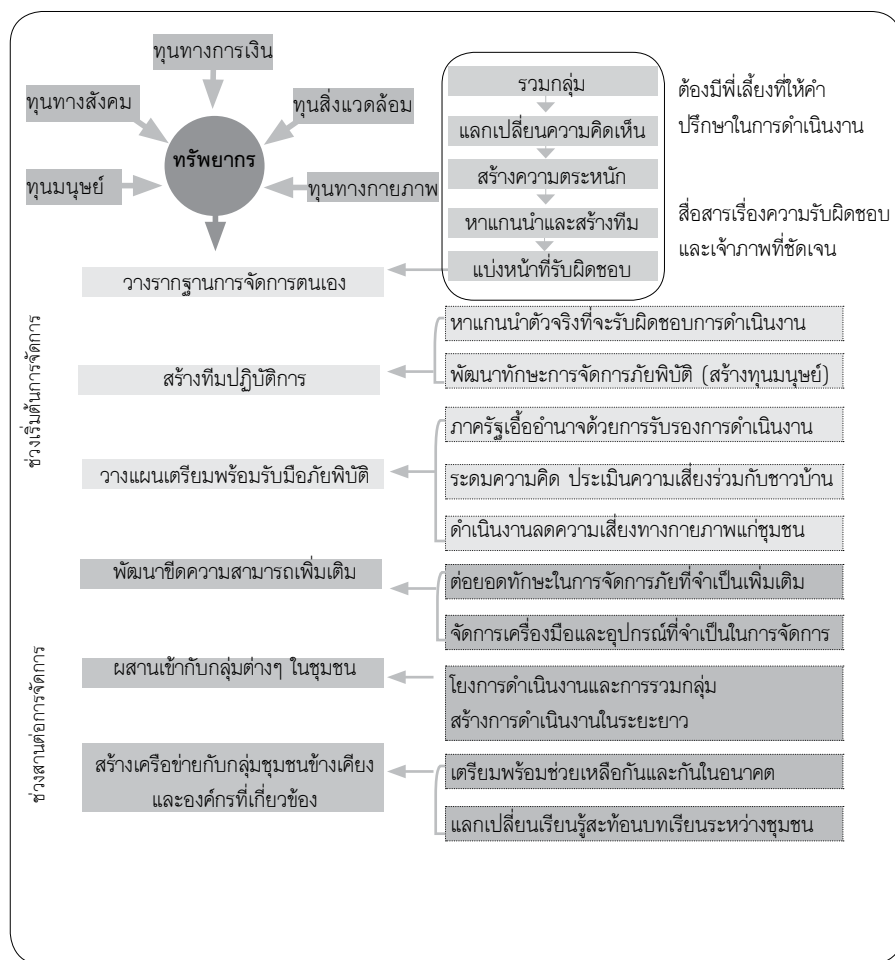
ภัยและการเผชิญภัยในภาวะฉุกเฉินซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถยืนอยู่ได้ด้วยตนเอง ช่วยลดหรือขจัดความล่อแหลมเสี่ยงภัยของชุมชน ลดผลกระทบของภัยพิบัติที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

บ้านน้ำเค็ม : ชุมชนต้นแบบ ด้านการเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติ

ในประเทศไทย มีชุมชนหรือหมู่บ้านกว่า 20,000 ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยพิบัติ และหลายพื้นที่ต้องพบกับภัยพิบัติซ้ำซากทุกปี ทั้งจากภัยแล้ง น้ำท่วม ดินโคลนถล่ม พายุฤดูร้อน และจุดเสี่ยงของการเกิดภัยพิบัติอื่นๆ ครึ่ง อย่างแผ่นดินไหว แต่ละชุมชนต่างก็เรียนรู้ปรับตัวเพื่อรับมือกับภัยพิบัติแตกต่างกันออกไป สำหรับชุมชนบ้านน้ำเค็ม ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา ผู้ประสบภัยสืบามิ ได้พยายามพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส สร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อจัดการภัยพิบัติโดยชุมชน และเป็นต้นแบบด้านการเตรียมความพร้อมรับมือกับภัยพิบัติ ที่ชุมชนในประเทศและต่างประเทศกว่า 30 ประเทศมาศึกษาดูงาน

ศรินันต์ สุวรรณโมลี ได้ถอดประสบการณ์ชุมชนบ้านน้ำเค็ม เรื่องการทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นขั้นตอน ดังนี้

โมเดลการเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติของชุมชนบ้านน้ำเค็ม

ในช่วงเริ่มต้นการดำเนินการ ประกอบด้วย

1. วางรากฐานการจัดการตนเอง โดยเริ่มต้นจากการศึกษาทุนที่นำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน เช่น ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางการเงิน ทุนสิ่งแวดล้อม และทุนทางกายภาพของชุมชน เพื่อหาจุดอ่อนและจุดแข็ง โดยประชุมระดมความคิดเห็นจากชาวบ้านโดยตรง เชื่อมโยงให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่ม แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน สร้างความตระหนักร่วม หาแกนนำและสร้างทีม แบ่งหน้าที่รับผิดชอบ

2. สร้างทีมปฏิบัติงานและกระตุ้นให้ภายในชุมชนได้เชื่อมโยงกัน เริ่มจากการค้นหา แกนนำตัวจริง ผู้ที่อาสาเข้ามาทำงานเพื่อชุมชน เรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน ความรับผิดชอบต่อกัน ความตั้งใจ การแก้ปัญหา เชื่อมโยงคนในชุมชนให้เข้ามาทำงานร่วมกันได้

3. สร้างแผนเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ ในขั้นตอนนี้ แกนนำและชาวบ้านได้เรียนรู้ปัญหาของตนเอง การร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา ระดมความคิดเห็นและประเมินความเสี่ยงร่วมกันได้ โดยมีภาครัฐคอยเอื้ออำนาจ ให้การสนับสนุนทั้งในเชิงนโยบาย ความรู้ในเชิงกายภาพของพื้นที่ การประเมินความเสี่ยงต่อภัยพิบัติที่เป็นข้อมูลทางภูมิศาสตร์ต่างๆ และมีการวิเคราะห์ร่วมกันทั้งนักพัฒนาที่ไปเอื้ออำนาจ กระบวนการ ภาครัฐ และชุมชน

ในช่วงสานต่อการจัดการ ประกอบด้วย

4. พัฒนาขีดความสามารถหรือต่อยอดทักษะที่จำเป็นในการจัดการภัย จัดหาเครื่องมือที่จำเป็น ฝึกฝนวิธีการใช้เครื่องมือ ศึกษาเรียนรู้เพิ่มเติมด้านเทคนิคการกู้ชีพ กู้ภัย วิธีในการสังเกตก่อนเกิดภัย และกระบวนการเรียนรู้เหล่านี้ ต้องให้ทุกกลุ่มได้เรียนรู้ทั้งหมด ทั้งชาวบ้านที่เป็นคนชายขอบ แรงงานต่างด้าว กลุ่มสตรีและเด็ก เป็นต้น

5. ผสานเข้ากับกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เมื่อชุมชนมีคณะทำงาน และมีแผนในการเตรียมพร้อมรับมือกับภัยพิบัติแล้ว ควรประสานความร่วมมือกับกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือกันในระยะยาว

6. สร้างเครือข่ายกับชุมชนข้างเคียงและองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อเตรียมความพร้อมในการช่วยเหลือกันและกันในอนาคต และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สะท้อนบทเรียนระหว่างชุมชน

หลักการสำคัญในการรับมือภัยพิบัติโดยชุมชน

ไมตรี จงไกรจักร์ ผู้ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็มได้กล่าวถึงการเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐานว่า เป็นแนวทางที่จะสามารถลดการสูญเสียชีวิตหรือทำให้เกิดการสูญเสียน้อยที่สุด ทำให้คนในชุมชนมีสติรู้ตัวว่าควรทำอะไร เมื่ออยู่ในพื้นที่เสี่ยง และสามารถหลีกเลี่ยงภัยพิบัติได้อย่างมีเหตุมีผล ถ้าหากชุมชนใดสามารถร่วมมือกันสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการเตรียมชุมชนเพื่อรับมือภัยพิบัติได้ บริหารจัดการคน พื้นที่ และทรัพยากรในชุมชนได้ ก็จะสามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เป็นชุมชนจัดการตนเองในอีกรูปแบบหนึ่ง

สำหรับโมเดลการเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติของชุมชนบ้านน้ำเค็ม อาจจะมีแตกต่าง จากชุมชนอื่นๆ ในช่วงเริ่มต้น เนื่องจากชุมชนบ้านน้ำเค็มประสบภัยพิบัติสึนามิ ซึ่งได้สร้างความเสียหาย อย่างฉับพลันและมหาศาล ความหวาดผวาท่อภัยพิบัติสึนามิ ทำให้ช่วงแรกคนในชุมชนไม่สามารถ ดำเนินชีวิตตามปกติได้ แผ่นดินไหวเพียงเล็กน้อย หรือมีข่าวลือว่ามีแผ่นดินไหว ทุกคนก็จะพยายามวิ่งหนีเอาตัวรอด ไม่ว่าจะเป็นเวลาตื่นตื่นแค่นั้นก็ต้องตื่นมาวิ่งหนีภัย สร้างความโกลาหลให้กับชุมชนเป็นอันมาก คนในชุมชนจึงมีความมุ่งมั่นในการร่วมกันเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือภัยพิบัติ เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่ามีความพร้อมเมื่อภัยมา **ไมตรี จงไกรจักร์** ได้สรุปหลักการสำคัญ⁵² สำหรับการเตรียมความพร้อมในการจัดการภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐานไว้ดังนี้

1. การค้นหาอาสาสมัคร แก่นนำจะต้องสร้างความเข้าใจกับคนในชุมชนระดับหนึ่งเพื่อสร้างกระบวนการเริ่มต้นด้วยกันและหาอาสาสมัคร เมื่อได้อาสาสมัครจึงเกิดกระบวนการพัฒนาอาสาสมัครด้วยการอบรมคือการจัดทำข้อมูลชุมชนซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด

2. การจัดทำข้อมูลชุมชน เพื่อให้ชุมชนรู้ถึงทรัพยากรด้านต่างๆ ที่ชุมชนมีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคม ทุนทางการเงิน ทุนทางสิ่งแวดล้อม ทุนทางกายภาพต่างๆ ข้อมูลทุกอย่างที่มีประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ความเสี่ยงของการเกิดภัย จุดปลอดภัย ปัญหา อุปสรรค เช่น ข้อมูลประชากร ผู้สูงอายุ ผู้พิการ เด็ก คนท้อง ข้อมูลถนน ข้อมูลสิ่งปลูกสร้าง ข้อมูลรถ ข้อมูลถังแก๊ส ข้อมูลที่อาจเสี่ยงต่อการเกิดภัย วิธีการให้ได้มาซึ่งข้อมูลอาจประชุมกลุ่มย่อยหรือลงพื้นที่จัดเก็บแบบสำรวจและต้องทำแผนที่ชุมชน เช่น ถนน สะพาน จุดเสี่ยงภัย จุดปลอดภัย เป็นต้น

3. การรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อทำแผน หลังจากได้ข้อมูลแล้วอาสาสมัครต้องมานำเสนอในรูปแบบแผนที่ทำมือ จากนั้นจึงช่วยกันแลกเปลี่ยน และวิเคราะห์ข้อมูล ร่วมสรุปเพื่อเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน โอกาสเสี่ยงในการเกิดภัยพิบัติ ช่วงเวลาการเกิดภัย จนเกิดปฏิทินภัยพิบัติทางธรรมชาติ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างมีเหตุมีผล เช่น เรื่องประชากรกับเส้นทางอพยพเหมาะหรือไม่อย่างไร จุดปลอดภัยเหมาะสมหรือไม่

เมื่อค้นหาสาเหตุต่างๆ ได้แล้ว ก็ร่วมกันกำหนดร่างแผนเตรียมป้องกันภัยด้วยกัน เช่นว่า จากข้อมูลทั้งหมดเราจะทำอะไรบ้างให้คนใน

ชุมชนเราปลอดภัย อาจมีคำถามมากมายให้ทีมงานหาคำตอบเช่นทีมงานจะมีการประสานกันได้รวดเร็วที่สุดทำอย่างไร การแจ้งเตือนอย่างไรให้ทั่วถึง การอพยพอย่างไร ใครตัดสินใจอพยพ อพยพไปที่ไหน หากมีคนตกค้างจะเอาอะไรไปช่วย หากมีคนเจ็บจะทำอย่างไร แล้วสุดท้ายอาสาสมัครต้องทำอะไรเป็นบ้าง

4. การพัฒนาอาสาสมัคร เมื่อเกิดแผนเตรียมพร้อมป้องกันภัยแล้ว อาสาสมัครอาจมีหน้าที่หรือบทบาทเกิดขึ้นมากมายเช่นการจัดการจราจร การอพยพหลบภัย การวิเคราะห์ภัย การแจ้งเตือนภัย การเฝ้าระวัง การกู้ชีพ ชุมชนจำเป็นต้องพัฒนาอาสาสมัครเหล่านั้นให้มีความรู้ความชำนาญและสามารถปฏิบัติตามแผนเตรียมพร้อมป้องกันภัยได้โดยร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ

5. การสร้างภาคีความร่วมมือ เมื่อเกิดแผนเตรียมความพร้อมภายในชุมชน อาจเป็นฉบับร่าง และควรมีแผนการพัฒนาร่วมกันกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่นกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (ปภ.) จังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน อำเภอ และองค์กรภาคเอกชนที่มีประสบการณ์ เพื่อให้เกิดแผนที่มีคุณภาพ และเกิดความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ ที่มีองค์ความรู้ และมีงบประมาณในการสนับสนุน

6. การรณรงค์สร้างความตระหนักให้กับสมาชิกในชุมชน

โดยนำแผนที่ผ่านกระบวนการกลั่นกรองของคณะทำงาน และภาคีความร่วมมือแล้วกลับไปให้ชุมชนประชาพิจารณ์แผนครั้งสุดท้าย ซึ่งจะทำให้เกิดการเรียนรู้ในกระบวนการขับเคลื่อนแผน และแผนที่มีความภาพ เพราะหากชุมชนไม่เห็นความสำคัญของแผนแล้วก็จะไม่สามารถขับเคลื่อนแผนได้ และเมื่อแผนสมบูรณ์แล้วก็ต้องสร้างความตระหนักให้กับคนในชุมชนทันที โดยทีมอาสาสมัครและผู้ที่เกี่ยวข้องร่วมรณรงค์ในวาระงานต่างๆ ของชุมชนที่มีอยู่แล้ว เช่น งานประเพณี งานบุญ งานกุศลในทุกโอกาส

7. การนำเสนอแผนให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือที่

สนับสนุน กิจกรรมเตรียมความพร้อมเช่นท้องถิ่น เทศบาล สำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัด (ปภ.จังหวัด) องค์กรพัฒนาเอกชน หรือนโยบายรัฐบาล เมื่อแผนสมบูรณ์แล้ว ในแผนจะต้องบอกถึงขั้นตอนในการขับเคลื่อนทั้งหมดและความจำเป็นต้องมีเครื่องมือ อุปกรณ์ สนับสนุนให้แผนขับเคลื่อนได้ เช่น การแจ้งเตือนภัยอาจต้องมีหอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน วิทยุสื่อสารสำหรับอาสาสมัคร ไซเรนมือหมุนสำหรับแจ้งเตือนภัย เป็นต้น รวมถึงการเสนอนโยบายเรื่องแนวทางการเตรียมชุมชนเพื่อรับมือภัยพิบัติ และการดำเนินกิจกรรมตามแผนเช่นป้ายบอกทาง อุปกรณ์จำเป็น การซ่อมแผน

8. การติดตามผลการดำเนินการตามแผน มีการติดตาม

ประเมินผล และบันทึกผล ทั้งปัญหา อุปสรรค ผลดีที่เกิดขึ้นทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อนำผลกลับมาวิเคราะห์หลังการซ่อมแผนหรือการปรับปรุงแผนให้มีคุณภาพขึ้น

9. การค้นหาแกนนำรุ่นใหม่เพื่อการเผยแพร่ จิตสาธารณะ

และขยายผลการพัฒนาเครือข่ายที่ต่อเนื่อง การศึกษาดูงานเพื่อการพัฒนาศักยภาพ ฝึกอบรม และค้นหาอาสาสมัครรุ่นใหม่ๆ สิ่งสำคัญ คือ จะมีวิธีอย่างไรให้อาสาสมัครมีจิตสาธารณะ เช่น การพบปะประชุมกันอย่างสม่ำเสมอ การทำกิจกรรมของส่วนรวมทั้งในชุมชน และภายนอกชุมชนเพื่อสร้างจิตอาสาเช่นการออกไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยนอกพื้นที่ที่มีความต้องการอาสาสมัคร และเข้าร่วมแลกเปลี่ยนกับอาสาสมัครจากพื้นที่อื่นๆ ในเวทีต่างๆ เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อขยายเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ไปสู่พื้นที่อื่นๆ ต่อไป

เตรียมการฟื้นฟูหลังภัยพิบัติ เพื่อเสริมความเข้มแข็งของชุมชน

ภายหลังที่ภัยพิบัติได้ผ่านพ้นไปแล้วก็จะเข้าสู่ช่วงของการฟื้นฟูทางด้านกายภาพในเบื้องต้น จากต้นแบบของชุมชนบ้านน้ำเค็ม ได้สรุปหลักการฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติ ดังนี้

1. วิเคราะห์ข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลจากการสำรวจความเสียหายแล้ว นำข้อมูลที่ได้มาประมวลให้ได้ประเด็นสำคัญๆ เช่นผู้เสียหายจำนวนกี่ครอบครัว มีอะไรเสียหายบ้าง ถนน สะพานหรืออื่นๆ ที่เสียหายทั้งหมด เพื่อนำข้อมูลมาจัดลำดับความสำคัญที่ต้องฟื้นฟู แก้ปัญหาท่อน-หลัง ข้อมูลภาพรวม ต้องตีตประกาศในที่เปิดเผยและนำข้อมูลเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือตรงกับความเสียหายที่เกิดขึ้น ไม่ซ้ำซ้อน และป้องกันการทุจริตได้

2. จัดทำแผนการฟื้นฟูชุมชน เมื่อมีข้อมูลครบถ้วนแล้ว ก็เริ่มทำแผนจากภายในชุมชนให้รอบด้านและมีประสิทธิภาพ ก่อนที่จะเสนอต่อหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน ในลำดับต่อไป

3. จัดองค์กรชุมชน ควรมีการจัดตั้งคณะทำงานที่มีจิตอาสา และมาจากสมาชิกในชุมชน ที่สำคัญคือผู้ประสพภัยต้องเป็นหลักให้ได้ องค์กรปกครองในท้องถิ่นต้องเป็นที่ปรึกษา พร้อมกันนั้น ในชุมชนควรจะมี

มีการวางระบบการแก้ไขปัญหาในระยะยาวเช่นจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ แก้ปัญหาที่ดิน โดยใช้ทุนและทรัพยากรในชุมชนก่อน

4. สร้างบ้านพักถาวรและบ้านชั่วคราว สิ่งแรกที่ต้องทำหลังจากภัยพิบัติขนาดใหญ่ ที่สร้างความเสียหายจนทำให้บ้านพังทั้งหลังคือการสร้างบ้านชั่วคราวและการสร้างบ้านพักถาวร ซึ่งควรเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม อันจะเป็นกลไกในการเสริมความเข้มแข็งองค์กรชุมชนได้

ตลอดระยะเวลา 10 ปี ขั้นตอนและหลักการสำคัญเหล่านี้ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ของชุมชนบ้านน้ำเค็ม กลายเป็นต้นแบบสำคัญของการเตรียมความพร้อมในการรับมือภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐาน เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนต่างๆ รวมไปถึงหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และชาวบ้านผู้ประสพภัยยังได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนกับผู้ประสพภัยในต่างประเทศในเรื่องการวางแผนการรับมือและการฟื้นฟูภัยพิบัติด้วย

เปิดโปมปัญหาหลังคลื่นสืบามิ

คลื่นยักษ์สืบามิทำให้บ้านเรือนเสียหายกว่า 12,815 ครัวเรือน รวม 58,550 คน ประเมินค่าความสูญเสียหลายแสนล้านบาท⁵³ (ซึ่งต่อมาพื้นที่ที่เกิดความเสียหายเหล่านี้ได้รับการฟื้นฟูและเยียวยามาเป็นลำดับ) แต่ภายหลังภัยพิบัติ แบบแผนที่มีกพบเหมือนกันทั่วโลก รวมถึงประเทศไทย คือ เสียบ้านแล้ว ผู้ประสบภัยยังเสี่ยงกับการสูญเสียที่ดินที่เคยพักอาศัยด้วย ไม่ใช่จากคลื่นยักษ์ แต่จากการไล่ที่จากทางภาครัฐ หรือ/และเอกชน หลายกรณีเป็นปัญหาที่สะสมมาแต่เดิม และภัยพิบัติช่วยเข้ามาเร่งให้จังหวะและโอกาสในการขับที่ดินและเอาที่ดินคืนนั้นเร็วและง่ายขึ้น

ดังนั้น กระบวนการทำงานจัดระบบชุมชนจึงเน้นการฟื้นฟู ที่จะไม่เป็นการซ้ำเติมผู้ประสบภัยให้รู้สึกสูญเสียมากขึ้นกว่าเดิม โดยสนับสนุนให้สร้างบ้านในที่ดินเดิม ส่วนปัญหาเรื่องเอกสารสิทธิ์ที่ดินที่เป็นปัญหาสะสมมาแต่เดิมนั้นจะถูกนำมาพิจารณาในคราวหลัง เพื่อให้ความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย โดยอาจมีการใช้คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน การตั้งอนุกรรมการแก้ไขปัญหาที่ดินหลังภัยพิบัติ หรือการฟ้องศาลแล้วแต่กรณี ซึ่งควรมีผู้เชี่ยวชาญหลายฝ่ายเข้ามาสนับสนุน เช่น นักกฎหมาย นักประวัติศาสตร์ชุมชน นักทำแผนที่ ทั้งแผนที่เดินดิน แผนที่ภาพถ่ายอากาศ เป็นต้น

จากการทำงานของเครือข่ายผู้ประสบภัยสืบามิฯ ได้มีการสรุปถึงชุมชนหรือพื้นที่ที่ประสบปัญหาที่ดินจาก พื้นที่ประสบภัย ดังนี้

- **กรณีที่ดินของรัฐพิพาทกับรัฐ** ได้แก่ บ้านหัวแหลม บ้านสังกาฮู้ จังหวัดกระบี่, บ้านทุ่งหว้า จังหวัดพังงา, หมู่บ้านคลองปากบาง บ้านนอกเล จังหวัดภูเก็ต, บ้านตาสะ บ้านเกาะมุก บ้านมดตะนอย บ้านควนตุงกู บ้านพระม่วง บ้านฉางหลวง บ้านแหลมไทร บ้านหาดทรายทอง จังหวัดตรัง
- **ที่ดินพิพาทเอกชน** ได้แก่ บ้านแหลมป้อม บ้านทับตะวัน บ้านในไร่ จังหวัดพังงา⁵⁴

กรณีพื้นที่ที่ประสบปัญหาที่ดินเหล่านี้ บางส่วนสามารถกลับเข้าไปอยู่ในชุมชนเดิมได้ บางส่วนยังอยู่ในขั้นตอนของการพิสูจน์ในชั้นศาล อย่างไรก็ตาม กลุ่มเปราะบางในพื้นที่ประสบภัย ยังคงเป็นกลุ่มที่ได้รับการฟื้นฟูและเยียวยาน้อยจนถึงไม่ได้รับการเยียวยา อีกทั้งยังถูกเบียดขับออกจากพื้นที่เดิมที่เคยอาศัย ดังตัวอย่างจากการเข้าไปศึกษากลุ่มต่างๆ ดังนี้

แหลมป้อม: กรณีที่ดินพิพาทเอกชน

ชุมชนแหลมป้อม บ้านน้ำเค็ม อำเภอดงตาล จังหวัดพังงา มีสมาชิก 52 ครอบครัวยุคแรก แต่หลังจากวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547 มีสมาชิกเพียง 30 ครอบครัวยุคใหม่ที่กลับมาอยู่ที่เดิม ส่วนที่ไม่กลับมาครั้งนี้

หลายเหตุผล บางครอบครัวเสียชีวิตหมดทั้งบ้าน บางครอบครัวกลัวคลื่นสึนามิจะมาอีก และบางครอบครัวก็มีเหตุจำเป็นอื่นๆ⁵⁵

ชุมชนนี้มีการนิพิพาทเรื่องที่ดินมาตลอด เพราะเป็นพื้นที่สัมปทานเหมืองแร่มาตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 2514 ชาวแหลมป้อมยังอยู่อาศัยในพื้นที่เดิมมาโดยตลอด แม้หลังจากที่ประทานบัตรเหมืองแร่จะหมดอายุไปแล้ว และยังไม่มีใครมาอ้างสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดินบริเวณนั้น ชาวชุมชนแหลมป้อมในปัจจุบันจึงเป็นรุ่นที่เกิดที่แหลมป้อม บางคนครอบครัวย้ายมาตั้งแต่รุ่นปู่รุ่นตา บางคนก็ย้ายมารุ่นพ่อ

เมื่อประทานบัตรเหมืองแร่แปลงสุดท้ายหมดอายุลง ในปี พ.ศ. 2533 ทางราชการได้ทำถนนลูกรังเข้ามาในชุมชน ออกเลขที่บ้านให้ และมาปักเสาพาดสายไฟให้มีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน ชาวบ้านน้ำเค็มซึ่งแหลมป้อมเป็นสมาชิกอยู่ได้ชุมนุมเรียกร้องให้ทางราชการออกเอกสารสิทธิในที่ดินให้ ไม่นานหลังจากนั้น จึงมีการออกเอกสารสิทธิให้ชาวบ้านน้ำเค็มในพื้นที่ที่เคยได้รับประทานบัตรเหมืองแร่ โดยเริ่มออกให้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 ไปจนถึงปี พ.ศ. 2534 จำนวนหลายราย แต่กลับไม่ได้ออกเอกสารสิทธิให้พื้นที่แหลมป้อม ระหว่างนี้ชาวแหลมป้อมถูกข้าราชการบางส่วนเรียกร้องเงินเพื่อแลกกับการออกเอกสารสิทธิ แต่เมื่อชาวบ้านไม่ยอมจ่ายให้ ชาวแหลมป้อมจึงไม่มีเอกสารสิทธิทั้งที่อยู่ในเขตพื้นที่ประทานบัตรเหมืองแร่เช่นเดียวกับที่อื่นๆ

เมื่อเกิดคลื่นยักษ์ บ้านเรือนพังเสียหายทั้ง 60 หลัง และมีชาวบ้านที่จะกลับมาอยู่ที่เดิมจำนวน 30 ครอบครัว ซึ่ง 30 ครอบครัวนี้

เดิมมีสมาชิก 146 คน เสียชีวิตในสึนามิ 27 คน สูญหาย 21 คน จึงเหลือผู้รอดชีวิตมา 98 คน ส่วนครอบครัวที่ไม่กลับมานั้น บางส่วนเสียชีวิต บางส่วนไม่กล้ากลับมาเพราะกลัวคลื่นยักษ์จะกลับมาอีก แต่บางส่วนได้ยอมความกับบริษัทฯ

หลังจากเกิดคลื่นยักษ์ บริษัทฯ นำป้ายมาปักและจ้างคนมาเฝ้าพื้นที่โดยห้ามมิให้ชาวบ้านเข้าไปในพื้นที่แม้แต่จะกลับเข้าไปค้นหาศพคนในครอบครัว นอกจากนี้ ยังห้ามชาวบ้านเข้าไปปลูกที่ฟักอาศัย มีการใช้สิทธิพลข่มขู่คุกคาม เมื่อชาวบ้านจำนวน 30 ครอบครัวได้ย้ายกลับเข้าอยู่อาศัยในพื้นที่เดิม ชาวบ้านทั้งหมดถูกแจ้งความขอหาบุกรุก และยังมี การข่มขู่ต่างๆ นานา เป็นต้น

เกาะมุก : กรณีที่ดินรัฐ

เกาะมุก ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง เป็นเกาะที่มีความหลากหลายทางทรัพยากรสูง มีพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ทั้งป่าเขาในที่สูง ป่าชายเลน ทรัพยากรในทะเล มีแหล่งป่าชายเลนถึง 158 ไร่ อยู่ทางฝั่งด้านตะวันตกของเกาะติดพื้นที่อ่าวพังงา อ่าวปากัง และอ่าวหัวนอนบางส่วน ซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ แหล่งอาหารของชุมชน และแนวกันคลื่นลม

ข้อมูลจากกรมทรัพยากรชายฝั่ง กล่าวว่า เกาะมุกเป็นแหล่งหญ้าทะเลขนาดใหญ่ เชื่อมไปจนถึงแหล่งหญ้าทะเลเกาะลิบง ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติสำคัญของฝั่งทะเลอันดามัน เป็นที่อาศัยหากินของ

พะยูน จำนวนมากกว่า 100 ตัว มีแหล่งปะการังธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำจำนวนมาก บริเวณด้านหลังเกาะเป็นแหล่งรังนกนางแอ่น ในเกาะยังมีถ้ำมรกตซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญระดับประเทศ เรียกได้ว่าเกาะมุก ทั้งบนเกาะและบริเวณโดยรอบเป็นแหล่งทำมาหากินที่สำคัญของชาวประมงพื้นบ้าน

การทำประมงแบบพื้นบ้านเป็นอาชีพดั้งเดิม ที่ทำกันมากเกือบทั้งหมด ชาวบ้านสามารถหาจับกุ้ง หอย ปู ปลา ปลาหมึก โดยไม่ต้องนั่งเรือไปไกล โดยใช้เครื่องมือหลากหลาย เช่น ไซหมึก อวนหมึก ตกเบ็ด อวนปลา อวนปู ดำหอย ใครที่ไม่มีเรือ ก็หากุ้ง หาหอยริมชายฝั่ง หรือในป่าชายเลนมาเป็นอาหารประจำวันได้แม้ในฤดูมรสุม

เมื่อมีการประกาศให้พื้นที่เกาะมุกอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติหาดเจ้าไหม ในปี พ.ศ. 2524 ยกเว้นบริเวณที่ราบชายฝั่ง ซึ่งจัดเป็นเขตที่อยู่อาศัยของชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ประมาณร้อยละ 30 ของเกาะ ทำให้เกิดการตื่นตัวในเรื่องการถือครองที่ดินในพื้นที่เกาะมุกเป็นอย่างมาก ทั้งที่แต่เดิมชาวบ้านแทบไม่ได้สนใจการเป็นเจ้าของที่ดิน ก็เริ่มสนใจที่จะถือครองที่ดิน โดยการไปออกเอกสารสิทธิที่ดินที่เคยอยู่มาแต่เดิม ซึ่งก็ออกได้บ้าง ไม่ได้บ้าง ภายหลังเมื่อการท่องเที่ยวเติบโตมากขึ้น ความต้องการที่ดินสำหรับสร้างที่พักรองรับนักท่องเที่ยวก็มีมากขึ้นเป็นเงาตามตัว เมื่อที่ดินราคาสูงขึ้น จึงมีการเปลี่ยนมือ ขายให้นักลงทุนจากทั้งภายในและภายนอกพื้นที่

ปัญหาต่างๆ ข้างต้นเป็นปัญหาที่สะสมมาอย่างยาวนาน เมื่อมีเหตุการณ์สึนามิ ทำให้ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาเดิมอยู่แล้วต้องรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาทั้งระบบ เครือข่ายประมงพื้นบ้านภาคใต้ที่แต่เดิมขับเคลื่อนเรื่องปัญหาทรัพยากรทางทะเลชายฝั่ง อวนลาก อวนรุน ต้องมาต่อสู้ในกรณีปัญหาเรื่องที่ดินไปด้วย

ปัญหาที่ดินและที่ทำกินบนเกาะมุก จึงได้มีการเจรจาร่วมกันกับกรมป่าไม้ และกรมอุทยาน เพื่อร่วมกันทำการกันพื้นที่สำหรับการสร้างที่อยู่อาศัยได้อย่างลงตัวร่วมกัน

ชาวเล : ยิปซีแห่งท้องทะเลผู้ถูกลืม

ชาวเลกลุ่มมอแกน มอแกลน และอุรักราไวย์ เป็นกลุ่มคนพื้นเมืองดั้งเดิมที่อยู่อาศัยอยู่ชายฝั่งทะเล และหมู่เกาะต่างๆ มาเป็นเวลากว่า 300 ปีแล้ว วิถีของคนที่อยู่กับธรรมชาติมักจะอยู่อย่างพึ่งพิง ไม่เบียดเบียน ไม่โลภ จึงไม่น่าแปลกใจที่พวกเขาจะอยู่แบบไม่มีเอกสารสิทธิบนที่ดิน ซึ่งยังเป็นเหตุให้สิทธิต่างๆ เข้าไม่ถึงคนกลุ่มนี้อีกด้วย

งานวิจัยชุมชนร่วมกับมูลนิธิชุมชนไทได้กล่าวถึงผลพวงของการพัฒนาที่ก่อความเหลื่อมล้ำในเรื่องที่อยู่อาศัยของชาวเลไว้อย่างน่าสนใจ คือ

“ชาวเลส่วนใหญ่ไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย เพราะไม่มีเอกสารสิทธิที่ดิน แม้ว่าการศึกษาวิจัยระบุว่า ชาวเลอาศัยมาเป็นเวลานานกว่า 300 ปี แต่หลายชุมชนอยู่ในที่ดินของหน่วยงานรัฐ เช่น ป่าชายเลน ที่สาธารณะ กรมเจ้าท่า ราชพัสดุ ป่าสงวนแห่งชาติ และเขตอุทยาน บางชุมชนมีเอกชนอ้างสิทธิเหนือที่ดินโดยออกเอกสารทับที่ชุมชนและขับไล่ชาวเล ขณะนี้มีชุมชนชาวเลที่ไม่มั่นคงในการอยู่อาศัยถึง 28 แห่ง”

ปัญหาที่ทำกินดั้งเดิมในทะเล แต่เดิมชาวเลหากินตามเกาะแก่ง ท้องทะเล และหน้าหาดโดยใช้อุปกรณ์ประมงแบบพื้นบ้าน แต่นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวทำให้พวกเขาถูกกันออกจากพื้นที่เหล่านี้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีมูลค่าตลาดสูงมาก จากข้อมูลราคาตลาดและราคาประเมินราชการของชายหาดในจังหวัดภูเก็ต (ปี พ.ศ. 2547) โดย มูลนิธิประเมินค่าทรัพย์สินแห่งประเทศไทย พบว่า ที่ดินรอบเมืองและริมทะเล มีมูลค่าถึง 2 ล้าน – 20 ล้านบาทต่อไร่เลยทีเดียว

จึงไม่น่าแปลกใจว่าทำไมที่อยู่อาศัยและที่ทำกินดั้งเดิมของชาวประมงพื้นบ้านและชาวเล จึงถูกรุกรานด้วยกระแสการทำเหมืองแร่ การสัมปทานทำไม้ การพัฒนาท่องเที่ยวและบริการ การแย่งชิงที่ดิน ชายฝั่งทะเลอย่างรุนแรง และราคาที่ดินที่สูงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นตัวเร่งให้มีการออกเอกสารสิทธิที่ดินในที่ดินชายฝั่งทะเล ทั้งที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ในขณะที่ชาวประมงพื้นบ้านและชาวเลดั้งเดิมยังคงทำมาหากินจับปลาตามวิถีชีวิตในท้องทะเลโดยไม่สนใจ และไม่ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการออกเอกสารสิทธิที่ดิน ชาวประมงพื้นบ้านและชาวเลจึง

ต้องตกเป็นเหยื่อของการพัฒนา ที่เสียเปรียบทั้งในทางกฎหมายและไม่ได้รับการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาจากรัฐอย่างจริงจัง ดังเช่น กรณีของบ้านราไวย์ และอีกหลายกรณีที่เป็นลักษณะความขัดแย้งระหว่างกลุ่มทุนกับชุมชนในที่ดิน ซึ่งตามกฎหมายเป็นของเอกชน แต่ในทางปฏิบัติเป็นที่ทำมาหากินของชุมชนมายาวนาน กรณีเช่นนี้ต้องมีการพิสูจน์สิทธิโดยมาตรการทางศาล และเป็นเรื่องท้าทายว่าระหว่างสิทธิครอบครองดั้งเดิมกับสิทธิทางเอกสาร ใครควรได้รับการคุ้มครองมากกว่ากัน⁵⁶

งานศึกษาวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยระบุว่า วิถีดั้งเดิมของชาวเลยากจะเปลี่ยนแปลงได้โดยง่าย เหตุผลเพราะความชำนาญในการอยู่กับท้องทะเลเป็นปัจจัยสำคัญ ฉะนั้น การเปลี่ยนจากการทำประมงหรือหาของทะเลไปทำอาชีพอื่น จึงไม่ใช่ทางเลือกอันดับต้นๆ

จากงานวิจัยยังกล่าวเพิ่มเติมว่า กลุ่มชาวเลไม่คุ้นชินกับคนภายนอกเพราะความรู้สึกลดต่ำกว่ากลุ่มอื่น นอกจากนี้ ชาวเลส่วนหนึ่งประสบปัญหาการไร้สถานะ ไร้สัญชาติ ทำให้ขาดซึ่งสิทธิในการรับบริการขั้นพื้นฐาน ไม่ว่าจะเป็น การศึกษาขั้นพื้นฐาน สิทธิในการรักษาพยาบาล การเดินทางออกนอกพื้นที่ การได้รับความคุ้มครองด้านแรงงาน ถึงแม้จะมีความพยายามเสนอให้เพิ่มชื่อในทะเบียนราษฎร แต่กระบวนการแก้ปัญหาของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังมีข้อจำกัด ทั้งกฎระเบียบที่ไม่สอดคล้องกับชาวเล ความไม่เข้าใจของเจ้าหน้าที่ ความใส่ใจกับปัญหาของคนชายขอบอย่างจริงจัง ฯลฯ⁵⁷

กลุ่มชาวเลเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของปัญหาที่เป็นผลกระทบจากคลื่นยักษ์สึนามิ ด้านหนึ่งก็เป็นความสูญเสีย แต่ด้านหนึ่งก็ทำให้ปัญหาที่ซ่อนอยู่ได้ถูกเขานํ้าแข็งผุดขึ้นมาทำให้สังคมได้ตระหนัก ครุ่นคิด และหาทางคลี่คลายให้สำเร็จต่อไป

คนไทยพลัดถิ่น : สถานะที่มองไม่เห็น

ดร.บรรเจิด สิงคะเนติ นักกฎหมายมหาชน นิยามถึงคนไทยพลัดถิ่น เป็นคนเชื้อสายไทยที่ไร้สัญชาติไว้อย่างน่าสนใจว่า

“คนกลุ่มนี้สัญชาติพม่า มอว์ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตของราชอาณาจักรไทยในอดีต”

เขตมะริด ตะนาวศรี ฯลฯ ในประเทศเมียนมาร์ รวมทั้งบางส่วนของกัมพูชาในปัจจุบัน แต่เดิมเคยเป็นของประเทศไทย เมื่อเกิดการแบ่งรัฐชาติใหม่ พวกเขาถูกทำให้เป็นพลเมืองของเมียนมาร์และกัมพูชาไปโดยปริยาย จนเมื่อเกิดเหตุสงครามในประเทศเพื่อนบ้านเหล่านั้น คนเหล่านี้ได้หนีภัยสงครามเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทย แต่ยังไม่ได้รับสัญชาติไทย ประมาณการว่า คนกลุ่มนี้มีถึง 38,000 คน เป็นผู้ที่ถูกสำรวจ/ผู้พลัดหลงทางทะเล/ผู้เกิดใหม่ กว่า 20,000 คน และกรมการปกครองขึ้นทะเบียนแล้ว กระจายอยู่ใน 5 จังหวัด คือ ระนอง 5,221 คน ประจวบฯ 3,079 คน ชุมพร 1,338 คน ตรัง 6,071 คน ตาก 2,489 คน

คนไทยพลัดถิ่นมีทั้งนับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม อาศัยสร้างบ้านบนที่ดินว่างตามชุมชนต่างๆ สภาพความเป็นอยู่ลำบาก ไม่มีสิทธิขั้นพื้นฐานใด ๆ มีรายได้ไม่แน่นอน อาชีพส่วนใหญ่ คือ ทำประมง ทำสวน รับจ้างรายวัน เช่น ปอกมะพร้าว เก็บสับปะรด กรีดยาง เจียรระโนพลอย ฯลฯ และด้วยเหตุที่คนกลุ่มนี้ไม่มีสถานะ จึงมักถูกเอาเปรียบ ถูกโกงค่าแรงหรือโกงทรัพย์สินอื่นๆ⁵⁸

จากการทำงานเกี่ยวกับชุมชนเมือง ในประเด็นการจัดการขยะที่จังหวัดระนอง ในราว ปี พ.ศ. 2544 ภควิรินทร์ แสงคง ที่ปรึกษาเครือข่ายแก้ปัญหาคืนสัญชาติคนไทย ได้มีโอกาสพูดคุยกับตัวแทนของคนไทยพลัดถิ่น จังหวัดระนอง ถึงชุมชนคนไทยพลัดถิ่นที่กระจายตัวอยู่แถบจังหวัดระนอง และประจวบคีรีขันธ์ ต่อมาจึงได้มีการพูดคุย เรียนรู้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นนี้ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของโครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ภาคใต้ โดยมูลนิธิชุมชนไท สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน หรือ พอช. กรรมการสิทธิมนุษยชน ได้เปิดเวที “เล่าขานตำนานคน กรณีคนไทยพลัดถิ่น” ในวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2545 ซึ่งขณะนั้น กระแสสังคมภายนอกรับรู้และสนใจประเด็นของคนไทยพลัดถิ่น แต่ยังไม่เข้าใจและไม่รู้จะช่วยเหลืออย่างไร⁵⁹

ช่วงเหตุการณ์สึนามิ คนไทยพลัดถิ่นจำนวนหนึ่งเข้าไม่ถึงความช่วยเหลือต่างๆ เนื่องจากไม่มีสถานะทางสัญชาติไทยดังกล่าว แต่จากการทำงานกับพื้นที่มาอย่างต่อเนื่อง กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นจังหวัดระนอง และประจวบคีรีขันธ์ กลับรวมกลุ่มเพื่อเข้าไปช่วยเหลือผู้ประสบภัย

รวมตัวเป็นอาสาสมัครสร้างบ้านพักชั่วคราว และบ้านพักถาวรที่บ้านปากเตรียม จังหวัดพังงา สร้างบ้านพักที่ทำเรือบางกล้วย บ้านหาดทรายดำ หนานอก จังหวัดระนอง ทำอาหารกับกลุ่มบ้านมั่นคงหลังสวน ให้พี่น้องบ้านน้ำเค็ม ในศูนย์พักพิงชั่วคราวบางม่วง จังหวัดพังงา และช่วยเก็บข้อมูลความเสียหายในพื้นที่จังหวัดระนอง

การเข้าร่วมงาน 1 ปี สึนามิที่บ้านทุ่งหว้า เป็นพื้นที่หนึ่งที่ทำให้คนไทยพลัดถิ่น ได้แสดงตัวตนผ่านการละเล่นหนังตะลุง ลิเกป่า และในงานนี้ จากการร่วมทำงานและเชื่อมร้อยเครือข่ายผ่านความทุกข์ยากจากเหตุภัยสึนามิ เครือข่ายการแก้ปัญหาคืนสัญชาติคนไทยจังหวัดระนอง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จึงเข้าเป็นสมาชิก เครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิ 6 จังหวัด (ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น เครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิและสิทธิชุมชน) และยื่นข้อเสนอต่อตัวแทนรัฐบาล

จากปฏิบัติการครั้งสำคัญดังกล่าว ทำให้รัฐบาลมีมติคณะรัฐมนตรีในต้นปี พ.ศ. 2549 ภายใต้ยุทธศาสตร์ 18 มกราคม พ.ศ. 2548 ส่งผลให้กรมการปกครองกระทรวงมหาดไทย มีหนังสือสั่งการอีก 3 ครั้ง เพื่อสำรวจกลุ่มเป้าหมายตามยุทธศาสตร์ดังกล่าว 5 กลุ่มได้แก่

1. เด็กนักเรียนที่อาศัยอยู่ในสถานศึกษาของทางราชการ
2. กลุ่มที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานแต่ตรวจสอบว่าเป็นเครือญาติกับชนกลุ่มน้อย 21 กลุ่ม และกลุ่มที่ไม่เกี่ยวข้องกับชนกลุ่มน้อย
3. กลุ่มทำคุณประโยชน์ให้กับประเทศไทย
4. กลุ่มคนไร้รากเหง้า
5. กลุ่มบุตรของผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียน

การสำรวจกลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่มนี้ครอบคลุมกว่า 260,000 คน ทั่วประเทศ (เป็นผู้ถือบัตรเลข 0 เลขกลุ่ม 89) เพื่อรอการพิสูจน์สถานะต่อไป ถือเป็นความก้าวหน้าในการแก้ปัญหา

หลังงาน 1 ปี สึนามิ เป้าหมายของเครือข่ายฯ ชัดเจนขึ้น นั่นคือ การกลับคืนสัญชาติไทย ทิศทางการแก้ปัญหามีความชัดเจนมากขึ้น เครือข่ายฯ ส่งสมาชิกกว่า 1,500 คน เข้าร่วมเรียนรู้ปัญหาเชิงโครงสร้างในเวทีทางการเมือง ตั้งแต่ท้องสนามหลวงถึงหน้าทำเนียบ ถือเป็นการเรียนรู้และฝึกฝนในเชิงยุทธวิธีเคลื่อนไหว เข้าร่วมโรงเรียนชาวบ้าน เรียนรู้กระบวนการทำงานตั้งแต่การถอดบทเรียน การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย การวางแผนสู่การฝึกปฏิบัติจริง และการสรุปบทเรียน แลกเปลี่ยนเพื่อสร้างเครื่องมือใหม่ๆ พร้อมขยายผลต่อ เข้าร่วมเวทีนำเสนอการแก้ปัญหา กับสถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นำไปสู่การ

ยกระดับการต่อสู้ภาคประชาชนเป็นเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) และเชื่อมโยงกับเครือข่ายชุมชนในภูมิภาคอื่นๆ ทั่วประเทศเป็นขบวนประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (P - Move)⁶⁰

ในที่สุด เมื่อวันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2557 คนไทยพลัดถิ่นประมาณ 500 คน ได้เดินเท้าจากด่านสิงขร จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มายังหน้ารัฐสภาในวันเปิดสมัยประชุมวันแรก เพื่อเร่งรัดให้รัฐสภาเร่งออกกฎหมายสัญชาติ เพื่อให้พวกเขาได้อาศัยอยู่ในประเทศไทยเหมือนคนไทยคนหนึ่ง

นับได้ว่าคลื่นสินามิได้ช่วยชะล้างปัญหาที่หมักหมมมาช้านานในสังคม ดังเช่น ปัญหาของคนไทยพลัดถิ่น ที่เผยปรากฏขึ้นและได้รับการแก้ไขเพื่อสิทธิและความเป็นคนไทยอย่างเท่าเทียมกัน

สู่เพื่อสิทธิ สู่การปฏิรูปที่ดิน

คลื่นยักษ์สินามิได้เผยให้สังคมเห็นช่องว่างความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่ห่างและกว้างมาก กลุ่มคนชายขอบถูกปล่อยปละ เเพิกเฉย ในขณะที่กลุ่มคนที่มีโอกาสทางสังคมและเศรษฐกิจมากกว่าได้รับการเอื้อประโยชน์จากกฎหมาย นโยบายต่างๆ จากภาครัฐ อาทิ พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2532) อนุญาตให้เอกชนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า โดยไม่คำนึงถึงชุมชนที่ตั้งอยู่มาก่อน ยังผลให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ก่อน แต่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ต้องกลายเป็นผู้กระทำผิด และต้องออกจากพื้นที่นั้นๆ

สภาพปัญหาดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงระหว่างชาวบ้านกับรัฐ⁶¹ อีกทั้งนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวที่สุดโต่งเปิดทางให้กระแสนทุนเข้ามาลงทุนด้านการท่องเที่ยว โดยไม่คำนึงถึงวิถีดั้งเดิมของชุมชน ปัญหาในลักษณะนี้เกิดขึ้นซ้ำซาก ทับถม หมักหมมมานาน จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะแก้ไข

เครือข่ายผู้ประสพภัยสินามิและสิทธิชุมชนตระหนักถึงปัญหานี้ที่จะมีผลต่อการฟื้นฟูที่อยู่อาศัยและสิทธิในการกลับเข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่ดินเดิมของตนเองได้ จึงได้นำเสนอประเด็นและสรุปความคืบหน้าในกรณีที่ดินจากเวที “รำลึก 10 ปี สินามิ สู่การปฏิรูปนโยบาย บทเรียน

ภัยพิบัติ” เมื่อวันที่ 24–26 ธันวาคม พ.ศ. 2557 ณ อนุสรณ์สถาน
สีนํ้า บ้านน้ำเค็ม ตำบลบางม่วง อำเภอดำรงวิทยารัษฎา จังหวัดพังงา⁶²
ดังต่อไปนี้

กระบวนการแก้ไขปัญหาที่ดินพื้นที่ธรณีพิบัติ

กระบวนการแก้ไขปัญหาที่ดินพื้นที่ธรณีพิบัติในช่วงที่ผ่านมา
เริ่มจากที่มีชุมชนประสบปัญหาไม่สามารถเข้าไปก่อสร้างที่พักอาศัยในที่
เดิมได้ และเกิดการพิพาททั้งกับภาคเอกชนและหน่วยงานราชการใน
ท้องถิ่น ต่อมา ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่
ประสบภัยธรณีพิบัติ 6 จังหวัด โดยมี พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง
เป็นประธาน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เป็นฝ่ายเลขานุการฯ
ในการประชุมคณะกรรมการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ประสบภัยธรณีพิบัติ
6 จังหวัด เห็นชอบให้ 13 ชุมชน 1,156 ครัวเรือน อยู่อาศัยได้ถาวร

ในช่วงต้น การแก้ไขปัญหาที่ดิน ได้ขอยุติไป 13 หมู่บ้าน
โดยความร่วมมือหลายฝ่าย ทั้งในส่วนของชุมชนผู้ประสบภัย องค์กร
พัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง ประสพการณ์และแนวทางจาก
การแก้ไขปัญหาที่ดินสีนํ้านำไปสู่การขยายผล แก้ปัญหาที่จังหวัดอื่นๆ
ของรัฐบาลในช่วงนั้น ภายใต้ชื่อ คณะกรรมการแก้ปัญหาความยากจน
ด้านที่ดินระดับจังหวัด

ขณะที่การร้องเรียนเรื่องที่ดินมีมากขึ้น มีการร้องเรียนถึง 122
หมู่บ้าน ในช่วงหลังการแก้ปัญหาเป็นไปในลักษณะ ไม่ต่อเนื่อง ไม่ชัดเจน
เพราะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองบ่อยครั้ง จะเห็นได้จากการตั้ง
อนุกรรมการแก้ปัญหาที่ดินหลายครั้ง โดยมีคณะอนุกรรมการที่เกี่ยวข้อง
กับการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ประสบภัยธรณีพิบัติ ดังนี้

• คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ธรณีพิบัติ 6 จังหวัด

ตั้งโดย คณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (กบร.)
มีประชุม 5 ครั้ง ได้มีมติเห็นชอบให้ชุมชนอยู่ในที่ดินรัฐได้ 13
หมู่บ้าน ดังนี้

1. จังหวัดกระบี่ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านหัวแหลม บ้านสังกาฮู้
2. จังหวัดพังงา 1 หมู่บ้าน คือ บ้านทุ่งหว้า
3. จังหวัดภูเก็ต 2 หมู่บ้าน คือ คลองปากบาง บ้านนอกเล
4. จังหวัดตรัง 8 หมู่บ้าน คือ บ้านตาเสา บ้านเกาะมุก
บ้านมดตะนอย บ้านควนดั่งกู บ้านพระม่วง บ้านฉางหลวง
บ้านแหลมไทร บ้านหาดทรายทอง

แต่จากการเห็นชอบของคณะอนุกรรมการดังกล่าว ก็ยังไม่มี
หน่วยงานใดรับผิดชอบในการนำเข้าในมติคณะรัฐมนตรี ดังนั้น มติของ
คณะอนุกรรมการดังกล่าวจึงไม่มีผลในทางกฎหมายและชุมชนยังไม่มั่นคง
ในการเข้าไปอยู่อาศัย

- คณะอนุกรรมการสนับสนุนการแก้ไขปัญหาที่ดินเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่ประสบภัยธรณิพิบัติและพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

เป็นคำสั่ง ศตจ. ปลัดกระทรวงมหาดไทยเป็นประธาน มีการประชุมอนุกรรมการ 1 ครั้ง ในวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548 โดยมีมติให้มีการสอบสวนการออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินพิพาทเอกชนที่บ้านแหลมป้อม บ้านทับตะวัน และบ้านโนไร่ จังหวัดพังงา แต่ยังไม่ได้ข้อยุติและไม่มีความคืบหน้าการพิสูจน์ที่มาของการออกเอกสารสิทธิ์

- คณะกรรมการแก้ไขปัญหาที่ดินและสัญชาติในพื้นที่ประสบภัยธรณิพิบัติ

ตั้งโดยมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2548 ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เป็นประธาน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นรองประธาน ได้ดำเนินการเจรจาระหว่างเอกชนและชุมชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ มีการประชุมและลงพื้นที่ 4 ครั้ง แต่ยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ และไม่ได้หยิบยกประเด็นการพิสูจน์ที่มาของเอกสารสิทธิ์ขึ้นมาพิจารณาร่วม

- คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาความยากจนด้านที่ดิน

แต่งตั้งโดยศูนย์อำนวยการปฏิบัติการต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจนภาคประชาชนระดับชาติ ในวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2549 โดยมีพลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง เป็นประธาน มีการเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ดินโดยอำเภอเป็นตั้ตั้ง และมีชุมชนเป็นแกนกลาง ดังนี้

1. มีการประชุมร่วมเพื่อแก้ไขปัญหาในพื้นที่จังหวัดภูเก็ต
2. กรณีที่ชุมชนทับยาง จังหวัดพังงา ได้ตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาเฉพาะพื้นที่ โดย คณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (กปร.)
3. ลงพื้นที่จังหวัดระนอง

- คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาที่ดินและสนับสนุนแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง (ศจพ.)

แต่งตั้งโดย ประธานคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ (คมช.) โดยมี พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง เป็นประธาน ลงพื้นที่ติดตามความคืบหน้าในจังหวัดภูเก็ต โดยมอบหมายให้ผู้ว่าราชการจังหวัดภูเก็ตแต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ปัญหาที่ดินระดับอำเภอ

กรณีการร้องเรียนเรื่องที่ดิน ส่วนใหญ่เป็นกรณีพิพาทในที่ดินรัฐ จำนวน 122 หมู่บ้าน ใน 142 พื้นที่ จำนวน 12,669 ครอบครั้วรวมทั้งสิ้นเป็นพื้นที่จำนวน 3,4264 ไร่ แบ่งเป็น จังหวัดระนอง 22 หมู่บ้าน, จังหวัดตรัง 11 หมู่บ้าน, จังหวัดภูเก็ต 30 หมู่บ้าน, จังหวัดกระบี่ 24 หมู่บ้าน, จังหวัดพังงา 32 หมู่บ้าน

ปัญหาที่ดิน ใน 122 หมู่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นกรณีพิพาทกับหน่วยงานรัฐ 103 หมู่บ้าน และกรณีพิพาทที่ดินเอกชน 19 หมู่บ้าน

กรณีพิพาทที่ดินรัฐ แบ่งเป็น พืพาทป่าสงวน 44 หมู่บ้าน, พืพาทป่าชายเลน 27 หมู่บ้าน, พืพาทอุทยาน 24 หมู่บ้าน, พืพาทที่สาธารณะ 11 หมู่บ้าน, กรมเจ้าท่า 8 หมู่บ้าน, ราชพัสดุ 8 หมู่บ้าน

กรณีพิพาทในที่ดินดังกล่าว มีชาวบ้านถูกฟ้องขับไล่และเรื้องอยู่ระหว่างชั้นศาล จำนวน 407 กรณี ใน 28 ชุมชน ซึ่งมีผู้ได้รับผลกระทบทั้งสิ้น 2,258 ครอบครัว

ตารางแสดงพื้นที่ที่มีปัญหาด้านคดีความ ในพื้นที่ 5 จังหวัดอันดามัน

พื้นที่ (จังหวัด)	จำนวน ชุมชน	จำนวนครัวเรือน ที่มีผลกระทบ	จำนวนคดี
ระนอง	2	156	11
พังงา	7	411	228
ภูเก็ต	10	1,465	48/124
กระบี่	7	210	29
ตรัง	2	16	4
รวม	28	2,258	320/407

ที่มา: ศูนย์กฎหมายและสิทธิชุมชนพื้นที่อันดามัน พ.ศ. 2549

ผลของการต่อสู้ : ชัยชนะของ 13 หมู่บ้าน

เมื่อวันศุกร์ที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2550 พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ได้นำเรื่องเข้าที่ประชุม คณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (กบร.) โดยนายโฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์ รองนายกรัฐมนตรีในสมัยนั้น เป็นประธานที่ประชุม ซึ่งมีมติที่ประชุมรับทราบและให้หน่วยเลขาฯ จัดทำหนังสือถึงจังหวัด หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อดำเนินการ อีกทั้งทำบันทึกถึงรองนายกรัฐมนตรีเพื่อรายงานนายกรัฐมนตรีต่อไป จากที่ประชุมดังกล่าวทำให้ 13 หมู่บ้านสามารถกลับเข้าไปอยู่อาศัยในที่ดินเดิมของตนเองได้ โดยมีรายละเอียดดังตาราง

ตารางหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ 13 หมู่บ้าน

พื้นที่	หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	แนวทางแก้ไข
1. บ้านเกาะมุก หมู่ที่ 2 ต.เกาะลิบง อ.กันตัง จ.ตรัง	กรมป่าไม้ / กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
2. บ้านควนตุงกู ม.3 ต.บางลึก อ.กันตัง จ.ตรัง	กรมป่าไม้ / กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
3. บ้านตะเสะ หมู่ 4 ต.ตะเสะ กิ่ง อ.หาดสำราญ จ.ตรัง	กรมการขนส่งทางน้ำ	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
4. บ้านมดตะนอย หมู่ 3 ต.เกาะลิบง อ.กันตัง จ.ตรัง	กรมการขนส่งทางน้ำ	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
5. บ้านแหลมไทร หมู่ 3 ต.เขาไม้แก้ว อ.สิเกา จ.ตรัง	กรมการขนส่งทางน้ำ	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
6. บ้านพระม่วง หมู่ 6 ต.นาเกลือ อ.กันตัง จ.ตรัง	กรมการขนส่งทางน้ำ	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
7. บ้านฉางกลาง หมู่ 5 ต.ไม้ฝาด อ.สิเกา จ.ตรัง	กรมการขนส่งทางน้ำ	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
8. บ้านหาดทรายทอง ม.4 ต.เกาะสุกร อ.ปะเหลียน จ.ตรัง	สำนักงานที่ดินจังหวัด / กรมที่ดิน / กระทรวงมหาดไทย	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
9. บ้านหัวแหลม จ.กระบี่	กรมการขนส่งทางน้ำ	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
10. บ้านสังกั่ว จ.กระบี่	กรมการขนส่งทางน้ำ	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
11. บ้านทุ่งหว้า อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา	สำนักงานที่ดินจังหวัด / กรมที่ดิน / กระทรวงมหาดไทย	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
12. บ้านปากบาง อ.กะทู้ จ.ภูเก็ต	สำนักงานที่ดินจังหวัด / กรมที่ดิน / กระทรวงมหาดไทย	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม
13. บ้านนอกเล อ.กะทู้ จ.ภูเก็ต	สำนักงานที่ดินจังหวัด / กรมที่ดิน / กระทรวงมหาดไทย	รับรองสิทธิเป็น แปลงรวม

คลื่นแห่งการเปลี่ยนแปลงในระยะสิบปีที่ผ่านมาได้เผยให้เห็นปัญหาที่ยิ่งใหญ่ของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ชายฝั่งทะเลมายาวนาน ทั้งปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดิน ปัญหาคนขายขอบที่ถูกกลืนจากการพัฒนา ทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล และกลุ่มคนไทยพลัดถิ่น คนไร้สัญชาติที่ไม่ได้รับการช่วยเหลือ เนื่องจากไม่มีบัตรสถานะบุคคล กลุ่มคนเหล่านี้ได้เกาะเกี่ยว ร้อยรัดกันไว้ด้วยสายใยของปัญหาร่วม ก่อเกิดกระบวนการการทำงานที่สามารถพลิกวิกฤติเป็นโอกาส ทำให้ผู้ประสพภัยที่ต่างคนต่างอยู่ได้มารวมกลุ่มกันและเสนอทิศทางในการจัดการภัยพิบัติร่วมกันอย่างเป็นระบบต่อไป

จากผู้ประสบภัย สู่ความเป็นเครือข่าย

นับจากวันที่เกิดภัยพิบัติจนวันนี้ 10 ปีแล้ว ผู้ประสบภัยในพื้นที่ 6 จังหวัดได้รวมตัวช่วยกันแก้ปัญหา มีการเชื่อมโยงกับเครือข่ายอื่นๆ ทั่วประเทศ มากกว่า 10 เครือข่าย ที่ทำงานร่วมกันโดยการสนับสนุนของมูลนิธิชุมชนไท เพื่อแก้ปัญหาที่ดิน และคนชายขอบ อาทิเช่น เครือข่ายแก้ปัญหาคืนสัญชาติไทย (คนไทยพลัดถิ่น) เครือข่ายชาวเล เครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต เครือข่ายชุมชนจังหวัดพังงา เครือข่ายพื้นฟูเกาะลันตา เครือข่ายรักษ์อ่าวไทยตอนบน เครือข่ายสิ่งแวดล้อมปทุมธานี เครือข่ายชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี เครือข่ายชุมชนศรีท้าวชายแดนใต้ และเครือข่ายสามชุกตลาดร้อยปี ฯลฯ ซึ่งรวมตัวกันเป็น เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) ทั้งนี้ เป็นเครือข่ายระดับประเทศ กว้างขวางและมีขอบเขตการทำงานที่สร้างผลสะท้อนทั่วประเทศ ในบางประเด็น --- ทั้งหมดนี้มีจุดเริ่มต้นเล็กๆ จากกลุ่มออมทรัพย์

กลุ่มออมทรัพย์ จุดกำเนิดสายสัมพันธ์สร้าง เครือข่าย/ความเคลื่อนไหวทางสังคม

ประชา หุตานุวัตร⁶³ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการออมทรัพย์ของกลุ่มเครือข่ายคนจนไว้อย่างน่าสนใจว่า การออมทรัพย์เป็นกิจกรรมที่ตอบสนองความจำเป็นเฉพาะหน้าของคนจน ที่มักจะขาดเงินทองเป็นครั้งคราว จะด้วยเหตุผลอะไรก็แล้วแต่ และมักต้องหยิบยืมจากแหล่งเงินกู้ยืมกระบบด้วยดอกเบี้ยที่ไม่เป็นธรรมอย่างยิ่ง การออมทรัพย์ร่วมกัน และกู้กันภายในกลุ่ม ทำให้ชาวบ้านจำนวนมาก ค่อยๆ ปลอดภัย หรือลดหนี้ลงได้

กลุ่มออมทรัพย์เป็นเหตุให้ชาวบ้านได้ประชุมกัน พบหน้ากัน ฝึกทำงานด้วยกันและปรึกษาหารือกันในเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับชุมชน ทำให้ชาวบ้านเข้าใจปัญหาทางโครงสร้างที่ซับซ้อนขึ้นไปได้เรื่อยๆ และเป็นพลังรวมกลุ่มที่ล้มได้ยาก การออมทรัพย์จึงเป็นหนทางหนึ่งในการสะสมเงินร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ เช่น กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นได้ใช้การออมทรัพย์เพื่อรวบรวมเงินช่วยเหลือคนที่ออกไปทำงานเคลื่อนไหวเพื่อชุมชน และต่อสู้จนได้ พระราชบัญญัติสัญชาติฉบับที่ 5 ว่าด้วยการคืนสัญชาติไทย หรือบางกลุ่มออมเงิน แล้วผลัดกันสร้างบ้านด้วยเงินออมของกลุ่ม บางกรณีก็ออมทรัพย์เพื่อสู้คดี พอดีเสร็จกลุ่มก็ยังมีเงินเหลือทำกิจกรรมอื่นๆ ต่อ เป็นต้น

นอกจากนี้ การออมทรัพย์เป็นการสร้างโครงสร้างทางอำนาจใหม่ แทนที่ชาวบ้านจะพึ่งธนาคารพาณิชย์ หรือนายหน้าเงินกู้ นอกกระบบ ชาวบ้านร่วมกันสร้างระบบธนาคารของตนเอง โดยยกระดับจากการออมทรัพย์ในระดับชุมชน มาเป็นหลายๆ ชุมชนมาออมร่วมกัน เป็นออมทรัพย์ของเครือข่าย คล้ายๆ ธนาคารในหมู่บ้านกันด้วยกัน เงินรายได้ ดอกเบี้ยก็หมุนเวียนอยู่ในชุมชนต่างๆ บางแห่งสามารถจัดสวัสดิการชุมชนได้อย่างเป็นขั้นเป็นอันขึ้นเรื่อยๆ

ท้ายที่สุด การออมทรัพย์ทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี โดยเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล กลุ่มที่มีปัญหาที่ดิน และกลุ่มคนไทยพลัดถิ่น การออมทรัพย์เป็นกิจกรรมเบื้องต้นที่นำไปสู่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) ของกลุ่มและเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิอย่างเป็นรูปธรรม

ผู้บุกเบิกมิใช่ผู้บุกรุก กรณีชาติพันธุ์ชาวเล

การกดทับคนชายขอบนั้นไม่ได้เกิดเฉพาะด้านเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้น หากควบคู่กับการกดทับทางวัฒนธรรมด้วย คนชายขอบมักจะถูกมองว่าต่ำต้อยด้อยค่า ดังนั้น การผลักดันวิถีวัฒนธรรมชาวเลให้ปรากฏตัวออกสู่สายตาของสาธารณชนจึงเป็นยุทธวิธีหนึ่งของการ

เคลื่อนไหว จึงเป็นขั้นตอนการต่อสู้ที่สำคัญขั้นหนึ่งเพื่อสร้างความเชื่อมั่นและภาคภูมิใจในหมู่ชาวเลด้วยกันเอง ก่อนสร้างการยอมรับของสังคม

พิธีลอยเรือเป็นพิธีกรรมสำคัญประจำปี ที่จัดขึ้นปีละสองครั้งในเดือน 6 และเดือน 11 ของทุกปี คุณค่าและความหมายของพิธีกรรมคือ เพื่อสะเดาะเคราะห์ ขอขมาต่อทะเล และเชื่อกันว่าจะทำให้ปลาชุกชุมจับได้ตลอดทั้งปี อีกทั้งยังเป็นวันพบญาติครั้งใหญ่ของปีอีกด้วย

แต่หลังจากสึนามิ ปัญหาที่ดิน ที่ทำกินในทะเลของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลมีมากขึ้น ภาคีสันับสนุนเพื่อการแก้ปัญหาชาวเล โดย สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร และมูลนิธิชุมชนไท ได้ร่วมกันผลักดันให้เกิดมติคณะรัฐมนตรีเรื่องการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวเลขึ้น หลังจากนั้น ได้มีการสนับสนุนให้มีงานรวมญาติชาติพันธุ์ชาวเลขึ้นทุกปี เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมและสาธารณะให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล และกระตุ้นให้ระดับนโยบายเร่งแก้ปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลอย่างเป็นรูปธรรม

วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2557 กลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลได้จัดงาน “รวมญาติชาติพันธุ์ชาวเล” ครั้งที่ 5 ที่ หอประชุมศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) งานนี้ได้ยกระดับขึ้นมาสู่การบูรณาการแก้ปัญหาชาวเลสู่การปฏิรูปประเทศได้ในระดับหนึ่ง

ศ. ศรีศักร วัลลิโภดม ผู้เชี่ยวชาญด้านมานุษยวิทยา สรุปลความ
ตอนหนึ่งจากงานเสวนาครั้งนี้ว่า

“ความเป็นชุมชนมีความเป็นองค์รวม ไม่ควรต้องแยกส่วน
การต่อสู้ต้องเอาชุมชนกลับมา เรื่องสิทธิชุมชนเป็นเรื่องสำคัญ และเรื่อง
ที่ดินนั้นเป็นหนึ่งในโครงสร้างที่เมื่อรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้แยกส่วน
การเคลื่อนไหวเรื่องที่ดินต้องมีจุดหมายรวม และเห็นด้วยว่าต้องมี
กฎหมายลูกมารองรับ เพื่อให้เห็นว่า เราไม่ใช่ผู้บุกรุก แต่เป็นผู้ที่อยู่
มานานแล้ว”

พล.อ.สุรินทร์ พิกุลทอง กล่าวย้ำว่า

“ปัญหาอยู่ที่การเอาจริงเอาจังของรัฐบาล ที่ผ่านมา ไม่มีรัฐบาล
ชุดไหนที่ทำอย่างจริงจัง รัฐที่มีคุณธรรมควรนำหลักพุทธศาสนา
ทศพิธราชธรรมมาบริหารประเทศ จะทำให้ประชาชนอยู่ดีมีสุขได้ โดยที่
ไม่จำเป็นต้องมีการแต่งตั้งคณะกรรมการ/คณะทำงานชุดต่างๆ ออกมา
การให้ข้อมูลกับผู้บริหารควรให้ข้อมูลเชิงลึก

การปฏิรูปต้องไม่เป็นการทำเฉพาะหน้า ตอนนี้ไม่มีใครพูดถึงการ
แก้ไขปัญหาร่วมกัน ควรเอาความจริงมาพูดกัน ข้าราชการมองไม่เห็น
ความยากลำบากของชาวบ้าน ทำให้การแก้ไขปัญหาไม่ตรงจุด
การขับเคลื่อนเรื่องชาวเลคาดว่าจะทำให้เสร็จภายในปี พ.ศ. 2558
ชาวเลไม่ควรทิ้งรากเหง้าของตัวเอง วิถีชีวิต วัฒนธรรม จะทำให้ไม่มี
ตัวตนและหลักฐานประวัติศาสตร์ ชาวเลและผู้ประกอบการควรอยู่ร่วม
กันได้”

ในการจัดเวทีครั้งนั้น มีการเดินทางเข้าพบรัฐมนตรีประจำสำนัก
นายกรัฐมนตรี เพื่อยื่นข้อเสนอในการแก้ปัญหา ซึ่งได้รับการตอบรับ
ตามข้อเสนอ ได้แก่

1. จะประสานกองทุนยุติธรรมช่วยเหลือชาวเลที่หาตราไวย่
ในแบบกลุ่มหรือชุมชน
2. จะสั่งการให้สำนักงานตำรวจแห่งชาติ(สตช.) รับแจ้งความ
จากชาวเลที่หลีเป๊ะที่ได้รับความเดือดร้อนโดยทันที
3. จะทำหนังสือถึงผู้ว่าราชการจังหวัดให้ความคุ้มครองพื้นที่
41 ชุมชนชาวเลและสุสาน 15 แห่ง
4. จะช่วยเหลือเร่งด่วนกรณีชาวเลที่เบี่ยงชุมเขียว ของชุมชน
ทับตะวัน จังหวัดพังงา ซึ่งมีมากกว่าร้อยปี ภายหลัง
เหตุการณ์สีนํ้า นายทุนอ้างตัวเป็นเจ้าของพื้นที่และห้าม
ชาวบ้านเข้าไปใช้พื้นที่อีก
5. จะประสานกระทรวงยุติธรรมให้ชะลอการบังคับคดีของ
ชาวเลที่หาตราไวย่
6. จะสั่งการให้ผู้ว่าราชการจังหวัดช่วยดูแลวิถีชีวิตชาวเล
ที่ร่อนเร่
7. เห็นด้วยกับร่างกฎหมายที่ดินเพื่อคนจน 4 ฉบับ
8. จะประสานงานเรื่องบัตรประชาชนชาวเล จำนวน 500 คน
9. ตั้งคณะกรรมการพิจารณาเขตผ่อนปรน เขตที่ทำกิน

หลังจากยื่นหนังสือและมีการตอบรับข้อเสนอดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านไม่ได้หยุดรอให้ทางรัฐทำตามที่ได้รับปากว่าจะช่วยเหลือเพียงทางเดียว แต่ได้มีการขับเคลื่อนประเด็นต่อ โดยการรวบรวมข้อมูลคนที่ไม่มีบัตร และคนที่ถือบัตรขึ้นต้นด้วยเลข 0 เพื่อรวบรวมจัดทำเป็นข้อเสนอให้รัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุขสั่งการให้ทุกโรงพยาบาล จัดบริการทางด้านการรักษาพยาบาลให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลอย่างเท่าเทียมกับผู้ป่วยอื่นๆ อีกทั้งรวบรวมข้อมูลสถานการณ์ปัญหาคนไม่มีบัตรที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ และรวมตัวกันเข้าพบปลัดกระทรวงมหาดไทยต่อไป

อย่างไรก็ตาม กรณีกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลยังเป็นกรณีที่ต้องต่อสู้ อีกยาวนาน การทำความเข้าใจกับสาธารณะ จึงเป็นภารกิจที่ทำความเข้าใจไปกับการเรียกร้องสิทธิบนที่ดินและที่ทำกินของบรรพบุรุษที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานนี้

คึนสัณฐาติ คึนคักดีศรี คึนมาตุภูมิ : คนไทยพลัดถิ่นกับการขับเคลื่อน พระราชบัญญัติสัญชาติ

พิธีกรรมทูลกระปุกอมสินไม้ไผ่ เข้าวันที่ 13 มกราคม ปี พ.ศ. 2554 พี่น้องคนไทยพลัดถิ่นประกอบพิธีกรรม คารวะบรรพชน พร้อมประกาศเจตนารมณ์ และนำกระปุกอมสินไม้ไผ่ที่ร่วมกันหยอดเงินสะสมไว้วันละห้าบาท มาทูลเพื่อนำเงินที่สะสมนั้นมาสมทบทุนทำกิจกรรมเดินธรรมยาตรา ใช้ชื่อว่า ปฏิบัติการเดินเท้า “จากด้านสิงขร ถึง รัฐสภา” เพื่อผลักดันพระราชบัญญัติสัญชาติ ของเครือข่ายคนไทยพลัดถิ่น โดยเริ่มต้นเดินทางจากด้านสิงขร จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เมื่อวันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2554 ใช้เวลา 14 วัน

ในระหว่างเดินยาตรา จะมีกิจกรรมรณรงค์อย่างต่อเนื่องเพื่อการสื่อสารประเด็นของคนไทยพลัดถิ่น และเรียกร้องขอสัญชาติ ขอกการยอมรับจากรัฐว่าพวกเขาก็เป็นคนไทยที่มีสิทธิเท่าเทียมกับคนไทยคนอื่นๆ ทุกประการ ผ่านข้อเรียกร้อง 3 ข้อ คือ

1. ให้รัฐบาลเร่งรัด นำร่างพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่...) พ.ศ. เข้าพิจารณาในสภาฯ เป็นวาระเร่งด่วน (ก่อนเข้าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ.2554)

2. ตั้งคณะกรรมการยกร่างกฎหมายกระทรวง ว่าด้วย “การพิสูจน์และรับรองความเป็นคนไทยพลัดถิ่น” ตามแนวทางพระราชบัญญัติ ดังกล่าว

3. ตั้งคณะกรรมการสำรวจ ตรวจสอบ แก้ไข ข้อมูลคนไทยพลัดถิ่นในพื้นที่ต่างๆ โดยการมีส่วนร่วมของเครือข่ายการแก้ปัญหาคนสัญชาติคนไทยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

พระราชบัญญัติสัญชาติที่กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นเรียกร้อง ที่จริงแล้วคือ พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2508 ที่เดิมกำหนดวิธีการได้สัญชาติไทยไว้สองประการ คือ ได้สัญชาติโดยการเกิดในประเทศไทย หรือเกิดจากพ่อแม่คนไทย และการแปลงสัญชาติเท่านั้น แต่ไม่มีบทบัญญัติรับรองการได้สถานะของคนไทยพลัดถิ่นตามที่เรียกร้องให้ “คืนสัญชาติไทย”

ดังนั้น ร่างพระราชบัญญัติสัญชาติที่กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นเรียกร้องให้รัฐสภาเร่งพิจารณาให้ทันการประชุมสภาผู้แทนราษฎรในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2554 จึงมีเนื้อหาที่สำคัญ คือ การแก้ไขเพิ่มเติม ให้มีสาระสำคัญคือ ให้คนไทยพลัดถิ่นที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย และลูกหลานของคนไทยพลัดถิ่นได้สัญชาติไทย โดยการเกิด หรือ การสืบสายโลหิต

ภควินท์ แสงคง ผู้ประสานงานเครือข่ายคนไทยพลัดถิ่นกล่าวถึงการขับเคลื่อนของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นว่า แม้จะเรียกร้องจนได้พระราชบัญญัติสัญชาติมาแล้วก็ตาม แต่การใช้กฎหมายของเจ้าหน้าที่ยัง

ล่าช้า ดังนั้น การทำงานเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง นอกจากจะเปลี่ยนโครงสร้างแล้ว ยังต้องทำงานเพื่อเปลี่ยนวิธีคิดด้วย

“กว่าจะต่อสู้ให้ได้กฎหมายมา เราคิดว่าจะหนักแล้ว แต่ที่หนักกว่าคือการทำให้นโยบายใช้ได้จริง นับจากการเคลื่อนไหวมาสิบปี” ภควินท์กล่าวสรุป

จากแนวคิดดังกล่าวจึงนำไปสู่การทำงานในระดับความร่วมมือจากหลายฝ่ายไปพร้อมๆ กัน ดังที่ปรากฏขึ้นในเวที “แนวทางเพื่อการประกาศใช้พระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2555” ณ สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เวทีนั้นจัดขึ้นโดยคณะกรรมการด้านสถานะบุคคลของผู้ไร้สัญชาติ ไทยพลัดถิ่น ผู้อพยพและชนพื้นเมือง มีตัวแทนจากภาครัฐที่เกี่ยวข้อง อาทิ ผู้แทนจากกระทรวงมหาดไทย สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา ผู้แทนจากกองบัญชาการตำรวจสันติบาลและผู้แทนจากกรมการปกครอง ผู้แทนจากแกนนำเครือข่ายไทยพลัดถิ่น จังหวัดระนอง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และจังหวัดตราด ร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเวทีดังกล่าว

นพ.นิรันดร์ พิทักษ์วัชระ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติให้ความเห็นที่สอดคล้องกับเครือข่ายคนไทยพลัดถิ่นว่า

“เมื่อมีกฎหมายสำหรับคนไทยพลัดถิ่นแล้ว เราก็ต้องมาดูถึงวิธีการบังคับใช้กฎหมายว่าเป็นอย่างไร ซึ่งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติไม่ได้มีหน้าที่ในการตรวจสอบเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องประสานกับภาครัฐและเอกชนในการดูแลและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชน

โดยในการบังคับใช้กฎหมาย จะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของประชาชนเป็นหลัก เราจะต้องมาร่วมกันสร้างกระบวนการทำงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ และประชาชนเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม แล้วคนไทยพลัดถิ่นก็จะได้สิทธิกลับคืนมา”

เวที 12 ปี คนไทยพลัดถิ่น วันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558 ณ ด้านสิงขร จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นอีกครั้งที่เครือข่ายคนไทยพลัดถิ่นได้ประกาศเจตนารมณ์ที่จะปฏิรูปกระบวนการแก้ปัญหาคนไร้สัญชาติ มีการจัดเวทีสาธารณะที่เผยแพร่เรื่องราวของพวกเขาผ่านทางช่องทางต่างๆ โดยเฉพาะทางสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ทำให้ประเด็นของคนไทยพลัดถิ่นเป็นที่ตระหนักต่อสังคมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

เครือข่ายคนไร้สัญชาติได้สร้างแนวร่วมเพื่อเชื่อมร้อยประเด็นสู่การแก้ปัญหาสัญชาติ ยกระดับมาสู่การเคลื่อนไหวในนาม เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) และขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (P-Move) เพื่อร่วมปฏิรูปกฎหมายเพื่อสังคมที่เป็นธรรม ในหลักการที่ว่า “ลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรม เพิ่มอำนาจให้ประชาชน”

เครือข่ายผู้ประสบภัยสีนํ้า สู่ เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูป การเมือง (คปสม.)

ที่ผ่านมา ภาคประชาชนไม่ได้มีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนาวิถีชีวิตของตนเอง ปัญหาของภาคประชาชนหลายเรื่องเกิดจากแนวนโยบายของรัฐ การจัดสรรทรัพยากรอย่างไม่เป็นธรรม ภาคประชาชนไม่ได้มีโอกาส ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในการแก้ไขปัญหาของตนเอง รวมทั้งการเมืองภาคประชาชนยังไม่เข้มแข็งมากพอ การตรวจสอบถ่วงดุลมีน้อยมาก ทำให้เกิดปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันทางการเมืองจนเป็นเหตุให้เกิดความวุ่นวายทางการเมือง

ทว่า เหตุการณ์ภัยพิบัติสีนํ้าได้สร้างโอกาสใหม่ ทำให้ผู้คนและชุมชนที่มีปัญหาร่วมจาก 13 เครือข่าย จำนวน 531 ชุมชน มารวมตัวกันในนาม เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) เพื่อผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหของชุมชนด้วยการปฏิรูปสังคมและการเมือง และเป็นการแก้ไขปัญหที่องค์กรประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

โดยภาพรวม ปัญหาสำคัญที่ชุมชนในเครือข่าย คปสม. นำเสนอ มี 4 ประเด็นหลัก คือ

1. ปัญหาที่ดิน ทั้งการถูกไล่ที่และที่ดินชุมชนทับซ้อนกับการประกาศของหน่วยงานราชการ
2. ปัญหาความขัดแย้งการใช้ทรัพยากร เช่น การสัมปทานเหมืองแร่ การดูดยา
3. ปัญหาคนขายขบ คนไร้สัญชาติ ที่ถูกเอาเปรียบ เช่น ชาวเล คนไทยพลัดถิ่น
4. ปัญหาความรุนแรงจังหวัดชายแดนใต้

ในปี พ.ศ. 2549-2550 เครือข่าย คปสม. ได้ดำเนินงานโครงการสำรวจและเก็บข้อมูลปัญหาสังคมด้านสิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาสิทธิขั้นพื้นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย โดยร่วมมือกับกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และมูลนิธิชุมชนไท ซึ่งในการดำเนินงานทำให้เครือข่ายต่างๆ ทั่วประเทศ หาแนวทางแก้ไขปัญหาและทำกิจกรรมร่วมกันมาอย่างต่อเนื่อง

ผลสำเร็จบางประการที่เกิดขึ้นจากการผลักดันประเด็นของเครือข่าย คปสม. อาทิ การแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่อันดามัน การมีมติคณะรัฐมนตรีเรื่องออกบัตรประชาชนให้ชาวเล การแก้ไขปัญหาที่ดินจังหวัดอุบลราชธานี การร่วมแสดงความคิดเห็นต่อร่าง พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชน เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการประสานสนับสนุนการแก้ปัญหาสังคม เข้าร่วมคณะกรรมการประสานการแก้ปัญหาสืบเนื่องจากภัยพิบัติ 6 จังหวัดอันดามัน เป็นต้น

เครือข่าย คปสม. เป็นแกนหลักในการจัดเวทีระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับร่าง พ.ร.บ.สภาพัฒนาการเมือง โดยสมาชิกของเครือข่ายเข้าร่วมในเวทีต่างๆ ในภูมิภาค ไม่น้อยกว่า 10 เวที และการเข้าร่วมร่าง พรบ.สภาการเมือง ทำให้แกนนำเครือข่ายเข้าใจความแตกต่างระหว่างการเมืองภาคตัวแทน และการเมืองภาคพลเมืองชัดเจนขึ้น และเห็นความสำคัญของการสร้างการเมืองภาคพลเมืองให้เข้มแข็งเพื่อเกิดความสมดุลในสังคม

กระบวนการพัฒนาเครือข่ายฯ ที่ผ่านมามีอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

- การประชุมคณะกรรมการเครือข่ายและคณะทำงานเครือข่าย ทุกสองเดือน
- การจัดเวทีและสนับสนุนความเข้มแข็งของเครือข่ายแต่ละประเด็น หรือ พื้นที่
- การเสริมศักยภาพและการพัฒนาแกนนำ โดยจัดหลักสูตรโรงเรียนชาวบ้าน
- การร่วมผลักดันแก้ไขปัญหาระดับนโยบาย ทั้งปัญหาที่ดิน ทรัพยากร คนไร้สัญชาติ
- การจัดรณรงค์เผยแพร่ต่อสาธารณะ และร่วมอบรมนักข่าวพลเมืองกับสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

- สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันเป็นระยะ เช่น การรวมพลังเครือข่ายช่วยสร้างบ้านชาวเลเกาะเหลา จังหวัดระนอง
- การสนับสนุนให้มีการเก็บรวบรวมสำรวจข้อมูลสมาชิก และข้อมูลทุกด้านโดยชุมชนเป็นหลัก
- การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อต่างๆ ทั้งโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เว็บไซต์

กิจกรรมที่ร่วมกันของเครือข่าย คปสม.

- เสนอบทสรุปในการแก้ไขปัญหาชุมชนต่อนายกรัฐมนตรี สภานิติบัญญัติแห่งชาติ และหน่วยงานกำหนดนโยบาย ในเรื่องต่างๆ รวม 18 เรื่อง อาทิเช่น การแก้ปัญหาที่ดินแบบมีส่วนร่วม การแก้ปัญหาบัตรประชาชนชาวเล การตั้งคณะกรรมการตรวจสอบเอกสารสิทธิที่ดินที่ออกโดยมิชอบ
- จัดสัมมนา “ทางเลือกใหม่ของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน”
- สัมมนา พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชน: ปฏิบัติการเรียนรู้ เพื่อสร้างประชาธิปไตยรากหญ้าและประชาคม เปิดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อร่างพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชนร่วมกันระหว่าง นักวิชาการ นักพัฒนาสังคม นักกฎหมาย สื่อมวลชน แกนนำองค์กรชุมชนภาคส่วนต่างๆ ในสังคม เพื่อสร้างความเข้าใจและให้ความรู้เรื่องสภาองค์กรชุมชน

เพื่อร่วมกันกำหนดแนวทางการขยายผลเรื่องพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน

- ร่วมจัดเวทีระดมความเห็น ร่าง พรบ.สภาพัฒนาการเมือง ในภูมิภาคต่างๆ รวม 10 เวที
- ประชุมเครือข่าย คปสม. เพื่อติดตามความคืบหน้าและสถานการณ์ปัญหาขององค์กรสมาชิก และร่วมกันจัดทำแผนการพัฒนาการประสานงาน และการบริหารของเครือข่าย
- จัดงาน วันชนเผ่าพื้นเมืองสากล เป็นการสร้างพื้นที่ทางนโยบาย และการประเมินความคืบหน้าของยุทธศาสตร์การจัดการสิทธิและสถานะบุคคล และการสำรวจข้อมูลชาวบ้าน
- ประชุมคณะกรรมการประสานแก้ไขปัญหาสืบเนื่องจากพื้นที่กรณีพิพัตติ 6 จังหวัด
- ประชุมเครือข่าย คปสม. เพื่อทบทวนกระบวนการและแผนการทำงานร่วมกัน เพื่อติดตามกิจกรรมของแต่ละพื้นที่ และรับรู้ถึงปัญหาอุปสรรคต่างๆ ในการแก้ปัญหาเชิงนโยบายของแต่ละเครือข่าย
- จัดงานมหกรรม เปิดเลขาเรือที่เกาะลันตา จังหวัดกระบี่ โดยเครือข่ายชุมชนพื้นฟูเกาะลันตา ร่วมกับภาคีทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เพื่อประกาศความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเสนอแนวทางการท่องเที่ยวที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นแกนหลัก

- ประชุมเชิงปฏิบัติการ ติดตามความคืบหน้าของเครือข่าย ปัญหาอุปสรรค และร่วมกันวิเคราะห์จุดเด่น จุดด้อย และความเข้มแข็งของกลุ่มเครือข่ายต่างๆ

- การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ “กระบวนการฟื้นฟูเมืองเก่าโดยชุมชนเป็นแกนหลัก” โดยใช้กรณีสามชุกตลาดร้อยปี ซึ่งเป็นพื้นที่การทำงานของเครือข่ายฯ เป็นพื้นที่ตัวอย่าง

- งาน “รำลึกสีนํ้า สานพลัง พลิกฟื้นอันดามัน” เพื่อเผยแพร่กระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นหลังสีนํ้า จนเป็นกระบวนการ “พลิกวิกฤติ เป็นโอกาส” ผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย เป็นศูนย์เรียนรู้ที่มีการศึกษาดูงานจาก 30 ประเทศทั่วโลก

- การนำเสนอบทเรียนการฟื้นฟูผู้ประสบภัยสีนํ้า โดยชุมชนเป็นแกนหลัก ในเวทีต่างๆ เช่น เวทีบทเรียนภัยพิบัติ โดยกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย เวทีภัยพิบัติอาเซียน กรุงเทพมหานคร ประเทศเมียนมาร์ (หลังประสบภัยนาร์กิส) และนำเสนอประสบการณ์ในเวทีภัยพิบัตินานาชาติที่ประเทศเยอรมนี ฯลฯ

- เชิญคณะกรรมการด้านธรรมาภิบาลและการตรวจสอบทุจริต ลงพื้นที่ดูข้อเท็จจริงเกี่ยวกับผลกระทบกับชุมชน ศึกษากรณีสร้างเขื่อนบ้านกุ่ม จังหวัดอุบลราชธานี

- นำเสนอ *สภาวะของคนไทยพลัดถิ่น : คนไร้สัญชาติ* ในเวทีสมัชชาสุขภาพ ณ อาคารสหประชาชาติ

- นำเสนอปัญหาชาวเล และแนวทางแก้ไขต่อรัฐมนตรีกระทรวงวัฒนธรรม (โดย เครือข่าย คปสม. มูลนิธิชุมชนไท และสถาบันวิจัยสังคม จุฬาฯ)

- ชี้แจงปัญหาชาวเล และปัญหาอื่นๆ ในพื้นที่อันดามันต่อคณะกรรมการสิทธิการสังคมและพัฒนาความมั่นคงมนุษย์

- นำเสนอปัญหาสิทธิมนุษยชน “คนไทยพลัดถิ่น” ร่วมกับเครือข่ายสิทธิมนุษยชน ต่อนายกรัฐมนตรีที่ทำเนียบรัฐบาล

- ประกาศตั้ง “กองทุนปกป้องที่ดิน ทรัพยากร และวัฒนธรรมในพื้นที่อันดามัน” โดยสมาชิกเครือข่ายในพื้นที่อันดามัน 3,000 คน สมทบคนละ 10 บาทต่อเดือน เพื่อช่วยเหลือสมาชิกที่ถูกดำเนินคดีและเพื่อผลักดันการแก้ปัญหาเชิงนโยบาย

- เกิดคณะกรรมการแก้ปัญหาที่ดินที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในจังหวัดอุบลราชธานี และสามารถแก้ปัญหาที่ดินไปได้กว่า 200 แปลง

ลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรม : ขับเคลื่อน กฎหมายเพื่อคนจน 4 ฉบับ

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) ของเครือข่าย คปสม. และเครือข่าย P-Move เดินทางมาถึงจุดที่น่าสนใจอีกครั้ง เมื่อเครือข่ายฯ ผลักดันกฎหมายเพื่อคนจน 4 ฉบับ โดยมีร่างพระราชบัญญัติที่สำคัญ คือ

1. ร่าง พรบ. ว่าด้วยสิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินและทรัพยากร (โฉนดชุมชน)
2. ร่าง พรบ. ธนาคารที่ดิน
3. ร่าง พรบ. ภาษีที่ดินอัตราก้าวหน้า
4. ร่าง พรบ. กองทุนยุติธรรม

กฎหมายทั้ง 4 ฉบับนี้ มุ่งแก้ปัญหาห้วงระหว่างประชาชนกับรัฐในการแก้ไขปัญหาการกระจุกตัวของการถือครองทรัพยากร โดยเฉพาะที่ดิน รวมไปถึงการแก้ไขกฎหมายที่ดินเพื่อให้มีประสิทธิภาพ โดยเพิ่มการมีส่วนร่วมและสร้างความเป็นธรรมมากขึ้น

ทำไมต้องปฏิรูปที่ดิน

จากรายงานของคณะกรรมการปฏิรูประบบการจัดการทรัพยากร โดยชุมชน สภาพภูมิประเทศ ระบุว่า ความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินถือเป็นปัญหาที่สำคัญของประเทศไทย เกิดปัญหาการกระจุกตัวของการถือครองที่ดิน โดยคนกลุ่มน้อยของประเทศถือครองที่ดินส่วนมาก ซึ่งบางส่วนเป็นการซื้อเพื่อการเก็งกำไรนำไปสู่ปัญหาที่ดินถูกปล่อยร้าง ปัญหาการใช้ที่ดินต่ำกว่าศักยภาพ และปัญหาการใช้ที่ดินผิดวัตถุประสงค์

ประเทศไทยมีพื้นที่ 320.7 ล้านไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 107 ล้านไร่ พื้นที่การเกษตรประมาณ 150 ล้านไร่ และเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ ทั้งสิ้นกว่า 60 ล้านไร่ ข้อมูลการถือครองที่ดิน พบว่า

คน 1 คน ครอบครอง มากกว่า 600,000 ไร่

คน 10% ครอบครองมากกว่า 60% ของที่ทั้งประเทศ

คน 10% ครอบครองเฉลี่ยคนละ มากกว่า 100 ไร่

คน 90% ครอบครอง เฉลี่ยน้อยกว่า 1 ไร่

คน 90% ครอบครองน้อยกว่า 40% ของที่ทั้งประเทศ

คนจน 889,022 ครอบครัว ไม่มีที่ทำกิน

ที่ดินที่มีการถือครองถูกปล่อยทิ้งไว้ โดยไม่ใช้ประโยชน์ทำให้ประเทศเสียโอกาสของรายได้ ขึ้นต่ำปีละ 127,384.07 ล้านบาท ในขณะที่ประชาชนจำนวนมากไม่มีที่ทำกิน หรือมีที่ดินไม่เพียงพอในการทำกิน และอยู่อาศัย ที่ดินกว่าร้อยละ 50 ของที่ดินที่ ส.ป.ก. จัดสรรเพื่อทำการเกษตรถูกครอบครองโดยบุคคลที่ไม่ใช่เจ้าของสิทธิ์เดิม ที่ดินประมาณ 30 ล้านไร่ ซึ่งอยู่ในเขตชลประทาน มีการนำไปสร้างโรงงานอุตสาหกรรม รีสอร์ท บ้านจัดสรร ฯลฯ ไปแล้วประมาณ 5 ล้านไร่

จากเหตุผลและประเด็นปัญหาดังกล่าวข้างต้น จึงสมควรให้มีการกลไกการบริหารจัดการที่ดินที่เหมาะสมและยั่งยืน สามารถตอบสนองต่อความต้องการคนไทยทั้ง 65.1 ล้านคนทั่วประเทศได้ ดังนี้

- 1) ให้มีการกระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน
- 2) สนับสนุนให้เกษตรกรผู้ยากไร้มีที่ดินทำกินหรือที่ดินอยู่อาศัย
- 3) ส่งเสริมและสนับสนุนการบริหารจัดการที่ดินร่วมกันของชุมชน
- 4) บริหารจัดการที่ดินของรัฐและที่ดินของเอกชนเพื่อให้มีการใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน

แนวคิดหลักกฎหมาย 4 ฉบับ⁶⁴

(ร่าง) พระราชบัญญัติสิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินและทรัพยากร (โฉนดชุมชน)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 บัญญัติเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เนื่องจากมีประชาชนจำนวนมากได้ครอบครองและทำประโยชน์ในที่ดินของรัฐมาเป็นเวลายาวนาน มีสาเหตุมาจากนโยบายของรัฐในอดีต ความไม่ชัดเจนของเขตที่ดินของรัฐ ความยากจน และการไร้ที่ทำกินของประชาชน โดยที่ทางราชการไม่สามารถบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัดหรืออพยพประชาชนเหล่านั้นออกจากที่ดินของรัฐได้ การปล่อยให้มีการครอบครองที่ดินของรัฐต่อไปก็จะยิ่งทำให้ปัญหาลุกลามมากขึ้น

การจัดการที่ดินตามกฎหมายที่มีอยู่ก็มิได้มีหลักประกันว่าจะไม่เกิดการขยายการครอบครองที่ดินของรัฐอีก จึงควรนำหลักการสิทธิชุมชนที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญมาใช้ร่วมกับการบริหารจัดการที่ดิน เพื่อให้รัฐสามารถรักษาที่ดินของรัฐไว้ได้ และส่งเสริมให้ประชาชนที่รวมตัวกันเป็นชุมชนมีสิทธิใช้ประโยชน์ที่ดินตามหลักเกณฑ์ วิธีการเงื่อนไข และ

ระยะเวลาที่ได้รับอนุญาต โดยควบคุมกันเอง เป็นการลดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและประชาชน อีกทั้งส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สมดุลและยั่งยืน

(ร่าง) พระราชบัญญัติธนาคารที่ดิน

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตร ที่ดินจึงเป็นปัจจัยสำคัญและเป็นรากฐานเบื้องต้นของการผลิตทางการเกษตร แต่ปัจจุบันเกษตรกรกำลังประสบความเดือดร้อนเนื่องจากต้องสูญเสียสิทธิในที่ดิน กลายเป็นผู้เช่าที่ดินและต้องเสียค่าเช่าในอัตราสูง รวมทั้งการขาดแคลนที่ดินทำกิน โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยและผู้ยากจนที่ไม่อาจเข้าถึงที่ดิน นอกจากนั้นยังมีปัญหาการกระจุกตัวของการถือครองที่ดิน ปัญหาการเก็งกำไรที่ดินเป็นเหตุให้ที่ดินถูกทิ้งร้างไม่ทำประโยชน์หรือใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่ และปัญหาการสูญเสียที่ดินที่เหมาะสมสำหรับการทำเกษตรกรรม

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยกำหนดให้รัฐต้องกระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรม และดำเนินการให้เกษตรกรมีกรรมสิทธิ์หรือสิทธิในที่ดิน เพื่อประกอบกิจการเกษตรกรรมอย่างทั่วถึง ทว่า ปัจจุบันยังไม่มียุทธศาสตร์ หน่วยงานของรัฐ หรือสถาบันได้รับผิดชอบแก้ไขปัญหาได้

อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น จึงสมควรจัดตั้งธนาคารที่ดิน เพื่อทำหน้าที่สนับสนุนหรือช่วยเหลือเกษตรกรให้มีที่ดินทำกินและให้การใช้ที่ดินเกิดประโยชน์มากที่สุด สามารถดำเนินงานได้อย่างอิสระและคล่องตัว

(ร่าง) พระราชบัญญัติภาษีที่ดินอัตราก้าวหน้า

ประเทศไทยมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมมาเป็นเวลานาน โดยมีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นมาโดยตลอด แต่ยังปรากฏปัญหาสำคัญในสังคมไทย นั่นคือ ปัญหาการกระจายการถือครองที่ดินที่ไม่เป็นธรรม มีการกระจุกตัวของการถือครองที่ดินอยู่กับคนบางกลุ่มของประเทศเท่านั้น ในขณะที่คนส่วนใหญ่โดยเฉพาะคนยากจนและเกษตรกรรายย่อยไม่มีที่ดินถือครองหรือไม่มีโอกาสในการเข้าใช้ประโยชน์ในที่ดิน ซึ่งเป็นทรัพยากรและเป็นฐานการผลิตที่สำคัญของประเทศ นอกจากนั้นยังมีการการถือครองที่ดินไว้โดยมิได้ทำประโยชน์ แต่เป็นการถือครองไว้เพื่อการเก็งกำไร

ดังนั้น เพื่อให้เกิดการกระจายการถือครองที่ดินที่เป็นธรรมและยั่งยืน และทำให้เกิดการนำที่ดินมาใช้ประโยชน์เพื่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจมากขึ้น รวมทั้งสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยที่กำหนดให้รัฐต้องกระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรม จึงต้องมีการปฏิรูปภาษีที่ดิน ซึ่งมีสาระหลักๆ คือ

- ผู้ถือครองที่ดินมากควรจ่ายมาก เพราะที่ดินเป็นทรัพยากรที่มีจำกัด

- ที่ดินและสิ่งปลูกสร้างเชิงพาณิชย์เก็บอัตราภาษีสูงกว่าที่ดินเพื่อการเกษตร

- ที่ดินว่างเปล่าหรือไม่ใช้ประโยชน์ควรเก็บภาษีในอัตราที่เพิ่มขึ้นทุกปี

- รายได้ภาษีที่ดินควรจัดสรรให้เป็นรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ร่างพระราชบัญญัตินี้จึงเป็นที่จับตามองและถกเถียงในกลุ่มนักวิชาการและผู้มีส่วนได้เสียในผลประโยชน์ของที่ดินอยู่อย่างต่อเนื่อง

(ร่าง) พระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม

กองทุนยุติธรรมเดิมมีรายรับจากแหล่งเดียว คือ งบประมาณของรัฐ ซึ่งจัดสรรให้ปีละประมาณ 30 - 40 ล้านบาท แล้วแต่นโยบายของรัฐบาล ซึ่งปรากฏว่าไม่เพียงพอในภารกิจช่วยเหลือผู้ยากไร้ให้เข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างเท่าเทียมกันทั่วประเทศ ในขณะที่การช่วยเหลือผู้ยากไร้ในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมไม่ได้ขึ้นอยู่กับนโยบายรัฐบาลแต่ละชุด แต่เป็นหน้าที่ที่กำหนดในรัฐธรรมนูญ อีกทั้งการจ่าย

ค่าตอบแทนผู้เสียหายทางคดี ยังไม่มีแหล่งเงินทุนในการใช้จ่าย โดยต้องอาศัยงบประมาณของรัฐแต่เพียงอย่างเดียว

ดังนั้น กองทุนยุติธรรม ตามพระราชบัญญัติฉบับประชาชนจึงมีแนวคิดที่จะหารายรับจากหลายทาง โดยใช้หลักการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในสังคม กองทุนยุติธรรมใหม่นี้จะมีรายรับจากการนำเงินบางส่วนหักเข้าเป็นรายรับของกองทุนเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้ที่ไม่มีโอกาสเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม ซึ่งได้แก่ ค่าธรรมเนียมศาล ค่าทนายความ

ภารกิจอีกด้านหนึ่งของกองทุนยุติธรรม คือการเยียวยาผู้เสียหายในคดีอาญา รายรับของกองทุนยุติธรรมที่สอดคล้องกับภารกิจนี้ คือ เงินค่าปรับในคดีอาญา เพราะจำเลยเป็นผู้ก่อให้เกิดความเสียหายสมควรที่จะนำเงินค่าปรับมาเข้ากองทุน เพื่อเยียวยาความเสียหายให้กับผู้เสียหาย นอกจากนี้ กองทุนใหม่นี้ยังมีรายรับจากเงินค่าเบี้ยประกันภัยของสัญญาประกันภัย ไม่ว่าจะเป็นประกันชีวิต หรือประกันวินาศภัย ของผู้ทำสัญญาประกันภัยทั่วประเทศ หักเป็นรายรับของกองทุนตามอัตราที่คณะกรรมการกำหนด เพราะคนที่พึงตนเองได้สามารถซื้อประกันความเสียหายและได้รับเงินการเยียวยาความเสียหายจากบริษัทประกันภัย ในขณะที่ผู้ยากไร้ไม่มีโอกาสดังกล่าว

การหักเงินบางส่วนจากสัญญาประกันภัยเข้ากองทุนยุติธรรมเพื่อเยียวยาผู้ที่ไม่มีโอกาสเยียวยาความเสียหายที่ตนได้รับจากคดีอาญา จึงเป็นแนวทางขยายการเยียวยาความเสียหายให้กับผู้เสียหายได้มากขึ้น

ภารกิจในการเยียวยาจำเลยที่ถูกกักขังในคดีอาญา ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ที่ต่อสู้ตามกระบวนการยุติธรรมและไม่หนี เงินที่ใช้ในการเยียวยาจำเลยที่บริสุทธิ์นี้ควรมีที่มาจากจำเลยที่หลบหนีจากกระบวนการยุติธรรม ดังนั้น เงินสมทบเข้ากองทุนอีกส่วนหนึ่งจึงเป็นเงินและทรัพย์สินที่ได้จากการบังคับหลักประกันตัวผู้ต้องหาและจำเลยในคดีอาญาที่หลบหนีการปล่อยตัวชั่วคราว การนำเงินสมทบเข้ากองทุนจากแหล่งต่างๆ เพื่อใช้จ่ายตามภารกิจของกองทุนเป็นแนวคิดที่ทำให้กองทุนมีรายรับที่มากขึ้น อยู่ได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพางบประมาณของรัฐมากเกินไป อย่างไรก็ตาม รัฐบาลยังมีหน้าที่ส่งเงินสมทบให้กับกองทุนอยู่เสมอ

หากกฎหมายเพื่อคนจนทั้ง 4 ฉบับ ผ่านการพิจารณาและประกาศเป็นพระราชบัญญัติ สามารถบังคับใช้และมีกฎหมายรองรับนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง ก็จะช่วยแก้ปัญหาการจัดการที่ดินและทรัพยากรให้กับคนยากคนจน ผู้ที่มีปัญหาความเดือดร้อนและไม่ได้รับความเป็นธรรมซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากในแผ่นดิน

บทที่ 4

บทเรียนภัยพิบัติสู่การปฏิรูป

... เมื่อผู้ประสบภัยเป็นครู และประสบการณ์คือความรู้

คลื่นยักษ์สึนามิกระตุ้นให้หลายภาคส่วนตระหนักถึงภัยพิบัติและความเสี่ยงต่างๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อทุกภาคส่วนในสังคม โดยไม่แบ่งแยกหรือเลือกกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง การเรียนรู้จากเหตุการณ์สึนามิเมื่อปี พ.ศ. 2547 จึงนับว่าเป็นก้าวสำคัญที่เราจะใช้เป็นฐานในการเรียนรู้เพื่อรับมือภัยพิบัติจากธรรมชาติอื่นๆ ที่มีแนวโน้มจะเกิดมากและทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกที

ด้วยเหตุนี้ ตัวแทนผู้ประสบภัย องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ตัวแทนภาครัฐ ภาคเอกชน และตัวแทนเครือข่ายอาสาสมัคร จึงได้ร่วมกันจัดเวที “สรุปบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2557 ณ ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การจัดการภัยพิบัติเป็นการเชื่อมโยงความรู้และกระบวนการเข้าด้วยกัน เป็นการเรียนรู้ท่ามกลางการลงมือทำ ที่ทำให้ค้นพบว่าการส่งเสริมกระบวนการพัฒนาชุมชนและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนนั้น เป็นการทำงานในเชิงบูรณาการที่แท้จริง ที่ทุกคนได้เข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการก้าวเดินไปสู่การปฏิรูปประเทศไทย

ในเวที่ดังกล่าว มีการถอดบทเรียนจากพี่น้องในชุมชนและองค์กรภาคประชาชนที่ผ่านประสบการณ์จากภัยพิบัติ จนถึงการรวมตัวกันฟื้นฟูชีวิต จิตใจ และชุมชน จนขยายเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมในวงกว้างต่อมา

ชาวบ้านเป็น “ครู” และประสบการณ์ความเป็นจริงในพื้นที่ของพวกเขาถูกแปลงเป็น “ความรู้” ที่ถูกนำมาวิเคราะห์และสรุปบทเรียนในเชิงวิชาการ ต่อยอดสู่การเรียนรู้ข้ามเครือข่ายและข้ามประเทศในประเด็นการรับมือและจัดการกับภัยพิบัติ

ทั้งนี้ ดร.นฤมล อรุโณทัย นักวิจัยจากสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้สรุปเนื้อหาสาระต่างๆ ที่เป็นหลากหลายบทเรียนสำคัญจากเหตุการณ์สึนามิ ดังต่อไปนี้

บทเรียน # 1

การจัดการศูนย์พักพิง

เหตุการณ์สึนามิเป็นจุดเริ่มต้นที่ช่วยปูฐานคิดเรื่องระบบการจัดศูนย์พักพิง โดยเน้นให้ผู้ประสบภัยเป็นผู้จัดการศูนย์ ส่วนบุคคลภายนอกมีบทบาทหนุนเสริมงานในฐานะอาสาสมัครหรือพี่เลี้ยงให้คำปรึกษา

ในเบื้องต้น ศูนย์พักพิงจำเป็นต้องมี ข้อมูลผู้ประสบภัยและข้อมูลชุมชน เพื่อให้ทราบถึงบริบทของชุมชนในภาพรวม ข้อมูลดังกล่าวไม่ใช่ข้อมูลเพื่อการลงทะเบียนผู้ประสบภัยเท่านั้น แต่ต้องเป็นข้อมูลของชุมชน อาทิ แผนที่ชุมชนทางกายภาพ บ้านเรือน สมาชิกในชุมชน เป็นต้น การสำรวจข้อมูลผู้ประสบภัยและชุมชนต้องเป็นการสำรวจให้เห็นภาพร่วมกันและหมั่นตรวจสอบข้อมูลอยู่เสมอ

การกำหนดพื้นที่อพยพหนีภัยที่ชัดเจนก็เป็นอีกเรื่องที่มีความสำคัญ เพราะจะช่วยให้อพยพไม่สับสน เช่น การหนีขึ้นที่สูงเมื่อคลื่นสึนามิพัดเข้ามา รวมไปถึงการรวมตัวยังจุดต่างๆ ที่เป็นพื้นที่กลางจะได้ไม่พลัดหลงกัน เป็นต้น

บทเรียนของผู้ประสบภัยสึนามิในประเด็นนี้เป็นประโยชน์ต่อผู้ประสบภัยน้ำท่วมในจังหวัดอุบลราชธานี เดิมอุบลราชธานีประสบภัย

น้ำท่วมมาโดยตลอดและมักเปลี่ยนพื้นที่อพยพไปเรื่อยๆ ทำให้การเข้าไปช่วยเหลือโดยหน่วยงานต่างๆ ค่อนข้างยากลำบาก ภายหลังจังหวัดอุบลราชธานีกำหนดพื้นที่อพยพชัดเจนขึ้น โดยกำหนดเป็นจุดรวมตัวเพื่อสร้างบ้านชั่วคราวยามน้ำท่วม ทำให้รัฐสามารถจัดหาสาธารณูปโภคและความช่วยเหลือได้ง่ายขึ้น

การตั้งศูนย์พักพิง บ้านน็อคดาวนเป็นทางออกที่สะดวกในการตั้งศูนย์พักพิง เพราะประกอบได้ง่ายและรวดเร็ว นอกจากนั้น โรงเรียนและศูนย์เด็กเล็กก็อาจจะพัฒนาเป็นศูนย์พักพิงที่เหมาะสมได้อีกด้วย ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณา คือ การจัดการให้ศูนย์พักพิงมีความปลอดภัย อาทิ การเตรียมห้องน้ำ-ห้องส้วมแยกหญิงชายและให้มีจำนวนเพียงพอ เป็นต้น

บทเรียนในศูนย์พักพิงชั่วคราวที่เอาคนจากหลายพื้นที่มาอยู่รวมกัน โดยไม่จัดการแบ่งการอยู่เป็นสัดส่วน อาทิ ให้เด็กวัยรุ่นทั้งหญิงและชายอยู่ด้วยกันทำให้เกิดปัญหาเชิงชู้สาว รวมไปถึงปัญหาการเมาสุราแล้วส่งเสียงดัง

เมื่อมีพื้นที่อพยพและกำหนดศูนย์พักพิงชั่วคราวแล้วก็ควรตั้งศูนย์รับความช่วยเหลือ เช่น จุฑารับและกระจายอาหารและของใช้ที่จำเป็น ฯลฯ เพื่อให้ระบบรับและส่งต่อมีประสิทธิภาพ ซึ่งก็ต้องอาศัยข้อมูลพื้นฐานจากชุมชนที่ต้องทำไว้ร่วมกันดังกล่าวข้างต้น

นอกจากนั้น การตั้งศูนย์พักพิงก็ต้องคำนึงถึงบริบทของพื้นที่และความเป็นชุมชนท้องถิ่นด้วย อาทิ การอยู่อาศัยร่วมกันเป็นครอบครัวเป็นหมู่บ้าน เรื่องนี้มีบทเรียนจากศูนย์พักพิงที่สาละวิน คือ ชาวกะเหรี่ยงสามารถสร้างที่อยู่อาศัยด้วยไม้ไผ่ได้อย่างรวดเร็วและมีการจัดแบ่งพื้นที่ (แบ่งเป็นโซน) ไม่ได้อยู่รวมกันในที่เดียวทั้งหมด หรือในพื้นที่ที่มีภัยพิบัติซ้ำซากควรจะมีศูนย์พักพิงที่ค่อนข้างถาวร ซึ่งกำหนดไว้เป็นพื้นที่ซึ่งชาวบ้านจะอพยพมาอยู่เมื่อเกิดภัยน้ำท่วม เป็นต้น

การตั้งโรงครัวกลาง เป็นสิ่งจำเป็นที่สุด หน่วยงานรัฐไม่ควรส่งเสริมการซื้อข้าวกล่อง หรือแจกถุงยังชีพตลอดเวลา เพราะจะทำให้ผู้ประสบภัยกลายเป็นคนรอรับความช่วยเหลือไปเรื่อยๆ สิ่งที่ต้องทำ คือ สนับสนุนให้ชุมชนตั้งโรงครัวด้วยตัวเอง โดยจัดหาเครื่องครัว เครื่องใช้ประกอบอาหาร วัตถุดิบ เช่น ข้าวสารอาหารแห้ง ฯลฯ ให้ผู้ประสบภัยเป็นแกนหลักในการจัดการโรงครัวเอง

การสร้างกิจกรรมในศูนย์พักชั่วคราว กิจกรรมในศูนย์พักพิงควรเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตประจำวันและสามารถเยียวยาจิตใจผู้ประสบภัยไปด้วย เช่น งานศิลปะต่างๆ อาทิ การทำผ้าบาติกของกลุ่มผู้หญิงที่สามารถนำผลงานออกขายเพื่อนำเงินเข้ามาเป็นทุนหมุนเวียนสำหรับการฟื้นฟูในระยะถัดไป

บทเรียน # 2

อาสาสมัครภัยพิบัติ

หลังเกิดภัยพิบัติสีนํ้า มีการประกาศรับอาสาสมัครผ่านเว็บไซต์ของมูลนิธิกระจกเงา และเปิดรับสมัครอาสาสมัครที่หน้างานด้วย อาสาสมัครเหล่านี้เกิดขึ้นจากจิตอาสา คือ ผู้ที่มีใจอยากช่วยเหลือผู้อื่น ต่อมาอาสาสมัครเหล่านี้ยกระดับจากอาสาสมัครภายนอกเป็นอาสาสมัครชุมชนผู้ประสบภัย จนไปถึงการเป็นอาสาสมัครมืออาชีพ คือ อาสาสมัครที่มีทักษะความพร้อม และมีระบบการจัดการที่ทำให้พวกเขาลงมือให้ความช่วยเหลือได้อย่างรวดเร็วและทันทั่วถึง เมื่อเกิดภัยพิบัติหรือมีความต้องการความร่วมมือในรูปแบบต่างๆ

คลื่นจิตอาสานำไปสู่การเชื่อมโยงและยกระดับเครือข่ายอาสาสมัคร เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งชุมชนที่ได้รับการช่วยเหลือและอาสาสมัคร ที่สำคัญ การที่คนในชุมชนผู้ประสบภัยผันตัวเองเป็นอาสาสมัคร ทั้งด้านการระดมทุน สื่อสารสาธารณะ ประชาสัมพันธ์ โดยชาวบ้านในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการงานต่างๆ ในชุมชนเอง

วิกฤติจึงกลายเป็นเครื่องมือนำไปสู่กระบวนการพึ่งตนเอง ถึงวันนี้ ผู้ประสบภัยในพื้นที่ได้ยกระดับเป็นอาสาสมัครมืออาชีพที่คอยช่วยเหลือผู้อื่นและก้าวไปสู่การเป็นวิทยากรเพื่อให้ความรู้แก่ชุมชนอื่น

อีกด้วย ที่สำคัญ อาสาสมัครโดยชุมชนยังมีบทบาทสำคัญต่อเนื่องในการผลักดันประเด็นทางสังคมในภาพใหญ่ได้ด้วย ยกตัวอย่าง กลุ่มชาวบ้านที่ลุกขึ้นมาเป็นอาสาสมัคร เช่น ชุมชนน้ำเค็ม มีผู้นำสามารถที่ยกระดับมาเป็นวิทยากรที่สามารถบรรยายเกี่ยวกับเรื่องภัยพิบัติและชุมชนผู้ประสบภัย และสามารถเชื่อมโยงปัญหาต่างๆ ในชุมชนได้ในระดับนโยบาย

อาสาสมัครเครือข่ายไทยพลัดถิ่นก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง ที่ประสบผลสำเร็จในการเปิดพื้นที่ให้กลุ่มคนที่ไร้ตัวตนได้เป็นที่รับรู้ในสังคม ใช้โอกาสของการเป็นอาสาสมัครสีนํ้าที่บ้านน้ำเค็ม ยกระดับไปสู่การแก้ปัญหาคนไร้สัญชาติ มีโอกาสได้นำเสนอประเด็นการสำรวจข้อมูลชุมชนแก่รัฐมนตรี จนสามารถสำรวจผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียนในพื้นที่สีนํ้าได้ในที่สุด

การจัดการอาสาสมัครภัยพิบัติ

บทเรียนของมูลนิธิกระจกเงาที่เกี่ยวกับอาสาสมัครภัยพิบัติ คือ ต้องมีศูนย์ข้อมูลและศูนย์อาสาสมัคร เพื่อเป็นจุดที่จะกระจายอาสาสมัครออกไปตามชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวดเร็ว ไม่ซ้ำซ้อน และที่สำคัญสามารถจัดอาสาสมัครที่มีทักษะและความถนัดเหมาะกับงานในพื้นที่

การจัดการอาสาสมัครภัยพิบัติต้องมีศูนย์กลางประสานงาน เพื่อให้อาสาสมัครเข้าไปรายงานตัวกับหน่วยงานที่บริหารในพื้นที่ได้ โดยศูนย์กลางประสานงานกลางต้องประสานเชื่อมโยงทรัพยากรลงสู่พื้นที่และความต้องการได้จริง มีการสัมภาษณ์ข้อมูลเบื้องต้นของอาสาสมัครว่าเป็นใคร มีประสบการณ์อะไร จากนั้นควรมีการประเมินทักษะ กำหนดกฎกติกา สิ่งที่ต้องทำและไม่ควรทำในชุมชน ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนก่อนลงมือปฏิบัติงาน หลังจากนั้นจึงควรมีกระบวนการจ่ายงานให้กับอาสาสมัครอย่างทั่วถึง

ศูนย์กลางประสานงานกลางต้องประเมินทรัพยากรของชุมชน และควรสนับสนุนให้ผู้ประสบภัยเป็นอาสาสมัครในพื้นที่ด้วย เพื่อลดจำนวนคนที่ใหม่เข้ามาในพื้นที่ประสบภัย

การจัดการอาสาสมัครต้องทำอย่างเป็นระบบ เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อน อันจะเป็นการสิ้นเปลืองทรัพยากร ดังนั้น จึงควรมีการประเมินต้นทุนศักยภาพของอาสาสมัคร กำหนดการเข้ามาของอาสาสมัคร แล้วจึงแบ่งงานในพื้นที่ นอกจากนั้นอาสาสมัครภายนอกต้องไม่เพิ่มภาระให้ชุมชน เช่น มาพักหรือพึ่งพาโรงครัวของชุมชน เป็นต้น ที่สำคัญ ควรมีระบบถ่ายโอนประสบการณ์การเรียนรู้ของอาสาสมัครด้วย เพื่อให้ผู้ที่อาสาแต่ละรุ่น (คนที่มาภายหลัง) ได้เรียนรู้จากคนที่ทำมาก่อน

ประสบการณ์ของอาสาสมัคร

หลังเหตุการณ์สีนามิ มีทั้งอาสาสมัครหน้าใหม่ที่ไม่มีประสบการณ์และอาสาสมัครนักพัฒนาที่มีประสบการณ์ บทบาทของอาสาสมัครสองกลุ่มจึงแตกต่างกัน แต่สามารถฝึกปฏิบัติซ้ำๆ และค่อยๆ เก็บเกี่ยวประสบการณ์ เรียนรู้จากอาสาสมัครรุ่นเก่าที่มีประสบการณ์หรือการเรียนรู้จากหน่วยงาน จากนั้นจึงยกระดับการเรียนรู้ไปทำเรื่องอื่นๆ เช่น อาสาสมัครนักพัฒนาที่เคยทำงานในชุมชนแออัดมาก่อนย่อมเข้าใจการทำงานเรื่องการจัดระบบชุมชน การจัดการที่อยู่อาศัย กระบวนการในการสร้างที่อยู่ใหม่ นำประสบการณ์ในชุมชนแออัดมาประยุกต์ใช้กับการสร้างหรือกำหนดตำแหน่งในการตั้งเต็นท์พักอาศัยชั่วคราว เพราะระบบการจัดเต็นท์ชั่วคราวเทียบเคียงได้กับระบบการจัดการบ้านถาวร เป็นต้น

ข้อเสนอเกี่ยวกับงานอาสาสมัคร ดังนี้

1. องค์กรที่ทำงานอาสาสมัครควรเปิดรับนักศึกษาฝึกงานเข้ามาสู่กระบวนการเพื่อให้เกิดการมองงานหรือคิดออกแบบงานด้านสังคมที่มีส่วนเกี่ยวกับการบริหารจัดการอาสาสมัครในช่วงวิกฤติได้
2. กระตุ้น “จิตอาสา” ภายในตัวบุคคล สร้างจิตอาสาในพื้นที่ชุมชนเพื่อให้ดูแลในพื้นที่เองได้ เป็นอาสาสมัครด้วยใจไม่ใช่ภายใต้สถานการณ์
3. หลังจากทีอาสาสมัครลงพื้นที่และทำงานเสร็จในแต่ละวันควรมีการถอดบทเรียน ปัญหาอุปสรรค และวางแผนงานร่วมกัน

1. กระบวนการทำงานอาสาสมัครจากชาวบ้านที่พัฒนามาเป็นอาสาสมัครกู้ภัย ต้องสนับสนุนให้มีการพัฒนาศักยภาพอย่างสม่ำเสมอ เช่นเดียวกับ สถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติที่มีระบบการแพทย์ฉุกเฉิน (Emergency Medical System : EMS) มีมาตรฐานในการเคลื่อนย้ายผู้ป่วย ซึ่งต้องเป็นผู้ที่ผ่านการอบรมเท่านั้น อาสาสมัครในชุมชนควรมีโอกาสในการฝึกอบรมและพัฒนาทักษะเหล่านี้ด้วยเช่นกัน

2. เสนอให้มีพระราชบัญญัติในการดูแลอาสาสมัครทั่วไปและมีกฎหมายรองรับ เช่น กรณีเกิดอุบัติเหตุกับอาสาสมัครที่ต้องเข้ารับการรักษา กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ควรเป็นหน่วยงานที่ดูแล โดยมีระบบให้สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) จ่ายเงินอุดหนุน โดยให้งบองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นต้น

3. หลังเกิดภัยในระยะต้น มักจะเกิดความวุ่นวาย เช่น มีปัญหาการจราจรติดขัด หน่วยงานในท้องถิ่น องค์การบริหารส่วนตำบล ต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมาย และสร้างแนวทางการปฏิบัติให้ชัดเจน มีหลักการบริหารจัดการภัยพิบัติในแต่ละท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล และ อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อปพร.) มีสิทธิในการสั่งห้ามและจัดการเส้นทางได้ นอกจากนี้ต้องมีการอบรมและซ้อมอย่างสม่ำเสมอ เพื่อการปฏิบัติงานที่คล่องตัวในกรณีที่เกิดภาวะฉุกเฉิน

บทเรียน # 3

งานจัดระบบชุมชน

สิ่งที่ต้องคำนึงในการจัดระบบชุมชน คือ การวิเคราะห์ สถานการณ์ชุมชน เช่น เรื่องความขัดแย้ง เรื่องการแบ่งพรรคแบ่งพวก ปัญหาส่วนบุคคล รวมถึงการจัดระบบคนในชุมชนและจัดระบบคนที่เข้าไปช่วยเหลือ เพราะคนที่เข้ามาใหม่อาจทำให้ระบบที่มีอยู่มีปัญหา เช่น คนที่เข้ามาอยากบริจาคของหรือเงินโดยตรงกับใครบางคนหรือบางกลุ่ม ทำให้ชุมชนเกิดความขัดแย้ง

บทเรียนจากการจัดระบบชุมชนต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมของแต่ละชุมชนด้วย เพราะเครื่องมือ กระบวนการ วิธีการที่ใช้กับชุมชนหนึ่งๆ อาจไม่เหมาะกับชุมชนอื่นก็ได้

การจัดการระบบทีมงานและชุมชน

ตัวอย่างการใช้บทเรียนการจัดการชุมชนจากเหตุการณ์สึนามิ และภัยพิบัติดินโคลนถล่มที่อุตรดิตถ์ของมูลนิธิกระจกเงา กล่าวถึงการเริ่มต้นด้วยการเข้าไปตั้งศูนย์ประสานงาน ให้ความช่วยเหลือในชุมชนเพื่อรวบรวมข้อมูลต่างๆ มีการประชุมชาวบ้านเพื่อนำเสนอปัญหา อุปสรรค และสิ่งที่ต้องการให้ช่วยเหลือ แต่กระบวนการทำงานอาสาสมัครจัดระบบ

ชุมชนยังขาดการถอดบทเรียนถึงสาเหตุของภัยพิบัติว่า ภัยพิบัติเกิดจากสาเหตุสำคัญอะไรบ้าง เช่น ปัญหาโคลนถล่ม มีสาเหตุสำคัญมาจากการตัดไม้ทำลายป่า เมื่อไม่มีป่าสำหรับซับน้ำฝนที่ตกลงมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ดินโคลนไหลลงมายังหมู่บ้านที่อยู่เชิงเขา เป็นต้น

เรื่องนี้สะท้อนว่า การที่คนนอกเข้าไปในชุมชนโดยไม่มีข้อมูลรายละเอียดเชิงลึกของปัญหาในชุมชน ทำให้แก้ปัญหาได้ในระดับปรากฏการณ์เท่านั้น

รูปแบบการจัดระบบชุมชนในภาวะวิกฤติ

1. **การจัดระบบชุมชนผู้ประสบภัย** ต้องวิเคราะห์ปัญหาภายในว่ามีเรื่องอะไรบ้าง ซึ่งจะสอดคล้องให้การจัดระบบชุมชนทำให้สามารถอยู่ร่วมกับผู้ประสบภัยอื่นได้ด้วย ส่วนกิจกรรมอย่างอื่นเป็นเพียงตัวเสริม เช่น การจัดการขยะ การทำครัว แต่ละงานก็ต้องจัดระบบอีกระดับหนึ่ง อย่างเช่น การทำครัวรวมก็ต้องมีการจัดระบบ จำนวนคนในครัว การวางแผนอาหาร 3 มื้อ แบ่งเป็นอาหารสำหรับเด็ก อาหารสำหรับผู้ใหญ่ คิดเมนูในแต่ละมื้อ สรรหาแหล่งวัตถุดิบ โดยอาจมีอาสาสมัครเข้าไปช่วยประสานงานร่วมกับฝ่ายทำครัวและฝ่ายจัดระบบการทำอาหาร เป็นต้น

2. **การจัดระบบอาสาสมัครกลุ่มต่างๆ** เพื่อไม่ให้เกิดความโกลาหลวุ่นวาย ได้แก่ การสำรวจข้อมูลศูนย์พักพิง การทำข้อมูลของ

ชาวบ้านภายในชุมชนเกี่ยวกับความถนัดในด้านต่างๆ บทบาทหน้าที่ในกลุ่มเพื่อเชื่อมโยงรองรับกับระบบอาสาสมัครจากภายนอก จะทำให้การวางแผนการทำงานเสร็จรวดเร็ว เช่น เรื่องสร้างบ้าน จัดระบบคณะกรรมการสร้างบ้านของชุมชนทำงานร่วมกับอาสาสมัครสร้างบ้าน อาสาสมัครเรื่องไฟฟ้า อาสาสมัครเรื่องสิ่งของบริจาค

ส่วนปัญหาอื่นๆ อาทิ ปัญหาที่ดิน อาจใช้กระบวนการการสร้างเครือข่ายผู้ประสบภัยของมูลนิธิชุมชนไท เป็นแนวทางแก้ปัญหา เพื่อให้คนที่ปัญหาเดียวกันเกิดการช่วยเหลือกันและผูกโยงกับเรื่องอื่นๆ ด้วย จะทำให้เขาก้าวผ่านวิกฤติที่เป็นอยู่ และเข้มแข็งพอที่จะก้าวผ่านปัญหาอื่นที่ยังดำรงอยู่และปัญหาในภายภาคหน้า

ภาวะผู้นำกับการจัดระบบชุมชน

ในการจัดระบบชุมชน ภาวะผู้นำนั้นเป็นเรื่องสำคัญ สิ่งสะท้อนให้เห็นจากชุมชนที่ประสบภัยพิบัติ คือ กลุ่มชายขอบ กลุ่มเปราะบางที่ไม่สามารถพูดหรือนำเสนอปัญหาด้วยตนเองได้

หลังภัยพิบัติสึนามิ หลายชุมชนมีผู้นำเดี่ยว หรือผู้นำที่ติดต่อกับภายนอกและกลายเป็นผู้นำที่ครอบงำและกุมอำนาจในชุมชน ทำให้ชาวบ้านคนอื่นไม่มีบทบาทและไม่มีโอกาสพัฒนา เงื่อนไขสำคัญในการจัดระบบชุมชน คือ การจัดระบบตนเองของชุมชน

ในช่วงที่เกิดวิกฤติภัยพิบัติเป็นโอกาสให้เกิดการจัดโครงสร้างอำนาจในการจัดการตนเองใหม่ แม้จะมีอำนาจเก่าอยู่ แต่โอกาสนี้จะทำให้คนอื่นและสังคมได้เห็นบทบาทของคนเล็กคนน้อย สร้างอำนาจในตนให้กับชาวบ้าน สามารถจัดการตนเองได้ ทำให้เกิดการจัดสมดุลใหม่ ทั้งระดับชุมชนและระดับสังคม สามารถทำงานข้ามชุมชน และเครือข่ายชุมชนได้

การจัดระบบชุมชนจึงไม่ใช่แค่การจัดระบบเท่านั้น แต่เป็นการเติมกระบวนการและความรู้สู่ชุมชน ชาวบ้านหลายคนมีการพัฒนาศักยภาพตนเองจนมีความเชี่ยวชาญด้านกฎหมาย แต่หลายเรื่องก็ติดขัดที่การนำกฎหมายมาสู่ภาคปฏิบัติ

การจัดระบบชุมชนยังได้เห็นมิติแห่งความรู้และการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับการรับมือภัยพิบัติและการค้นพบความเป็นพหุสังคมของประเทศไทย การค้นพบนี้เป็นหัวใจของการปฏิรูปรอบใหม่เพื่อสังคมพหุวัฒนธรรม การจัดระบบชุมชนจึงเป็นงานที่เข้าไปส่งเสริมกระบวนการพัฒนาชุมชนและเสริมความเข้มแข็งของชุมชนท่ามกลางวิกฤติ ที่ไม่ได้มองเรื่องภัยพิบัติเท่านั้น แต่เป็นการทำงานแบบบูรณาการ

ข้อค้นพบจากงานจัดระบบชุมชน

การจัดระบบชุมชนสามารถทำได้ดีกับชุมชนที่มีปัญหาและภาวะวิกฤติสูง ปัญหากลายเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เกิดการจัดระบบชุมชนและยกระดับชุมชน ทั้งในฝ่ายผู้ประสบภัยและผู้ช่วยเหลือ

วิกฤติจากภัยพิบัติช่วยให้ประเด็นต่างๆ เปิดเผยต่อสาธารณะและเกิดเหตุการณ์ต่อเนื่องหลายอย่าง เช่น กรณีภัยพิบัติพายุไซโคลนนาร์กีส ซึ่งเป็นช่วงที่เมียนมาร์เริ่มจะเปิดประเทศ ทำให้นานาประเทศเข้าไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยได้ ส่วนประเทศอินโดนีเซียในช่วงที่เกิดภัยพิบัติสึนามิก็มีส่วนทำให้เกิดการเจรจาสันติภาพของอาเจห์ และในประเทศไทยเหตุการณ์สึนามิทำให้ปัญหาของกลุ่มคนชายขอบ ไทยพลัดถิ่น ชาวเล มีตัวตนและถูกหยิบยกขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหา การเสนอมติ ครม.แก้ปัญหាบัตรประชาชนของชาวเลมอแกน คนไทยพลัดถิ่นก็มีการผลักดันเรื่องการสำรวจผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียน อำนาจที่เคยกดทับชาวบ้านก็คลายออก ในกรณีของชุมชนทุ่งหว้า จังหวัดพังงา ชาวบ้านมีปัญหากลับสู่ที่ดินเดิมไม่ได้ ชาวบ้านจึงรวมตัวกันยึดพื้นที่คืนเข้าไปสร้างบ้าน จนทำให้มีการตั้งคณะกรรมการระดับชาติแก้ไขปัญหาที่ดิน โดยเฉพาะปัญหาที่ดินนั้น ทำให้มีคณะกรรมการแก้ไขปัญหกรณีสึนามิโดยเฉพาะ และมีการแต่งตั้งในทุกรัฐบาลที่ทำงานต่อเนื่องมานับ 10 ปี แม้ยังไม่สำเร็จแต่ก็มีพื้นที่ทางนโยบายเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหามาโดยตลอด

การพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาสเพื่อสื่อสารกับสังคม ยกระดับการแก้ไขปัญหาลงสู่นโยบายสาธารณะ เป็นยุทธวิธีและประสบการณ์หนึ่งของนักจัดระบบชุมชนเพื่อให้ผู้ประสบภัยสามารถแก้ปัญหาค้นกับสถานการณ์ของปัญหาเฉพาะในวิกฤตินั้นๆ ขึ้นอยู่กับว่าผู้ประสบภัยหรือเครือข่ายที่มีอยู่จะใช้โอกาสในภาวะวิกฤติเพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อยกระดับปัญหาเหมือนดังเช่น กลุ่มไทยพลัดถิ่น กลุ่มมอแกน ได้หรือไม่ และสิ่งสำคัญก็คือจะนำบทเรียนนี้ไปใช้ในพื้นที่อื่นอย่างไร

บทเรียนจากการจัดระบบชุมชน

บทเรียนเรื่องอาสาสมัครกับการจัดระบบชุมชน อาสาสมัครที่มีเจตนาดีในการเข้ามาช่วยเหลือแต่กระบวนการทำงานอาจจะไม่สอดคล้องกับชุมชน หรือ ความต้องการของชุมชน ทำให้เกิดปัญหาต่อการทำงาน ดังนั้นงานส่งเสริมความเข้มแข็งกระบวนการชุมชนในช่วงภัยพิบัติ ควรมีการประเมินสถานการณ์ก่อน แล้วพัฒนากระบวนการชุมชนภายหลัง ยกตัวอย่าง ที่จังหวัดกระบี่ หลังเกิดเหตุการณ์สึนามิสามารถจัดกระบวนการชุมชนได้ ในช่วงของการฟื้นฟูชุมชนระยะยาว ได้มีการจัดระบบอาสาสมัครที่เป็นชาวบ้านในชุมชน ให้ลุกขึ้นมาช่วยเหลือชุมชน และจัดระบบงานอาสาสมัครภายนอกที่มาจากองค์กรต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชน ศึกษาข้อมูลแต่ละองค์กรว่าทำงานอะไร มีความเหมือนหรือต่างกันอย่างไร เพื่อทำความเข้าใจร่วมกันในการวางแผนงาน มีการอบรมอาสาสมัครเป็นระยะๆ เพื่อให้เข้าใจระบบชุมชนและมองประเด็นปัญหาของชุมชนให้

ชัดเจน เป็นต้น ดังนั้น การจัดกระบวนการงานชุมชนจึงต้องทำทั้งภายในและภายนอก มีการประสานงานที่ชัดเจน เช่น การประสานงานกับ อบต. และหน่วยงานต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่ รวมทั้งการประสานงานกับองค์กรภายนอกพื้นที่ ให้ทุกส่วนสามารถทำงานเพื่อเสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นได้

บทเรียนเรื่องสถานะบุคคลกับการจัดระบบชุมชน จากการเกิดภัยพิบัติสึนามิ ทำให้วงวิชาการเข้าใจและรับรู้ปัญหาของผู้ไม่มีสถานะมากขึ้น แต่หลักปฏิบัติของหน่วยงานยังไม่ชัดเจน นักจัดระบบชุมชนจากองค์กรภายนอกเปรียบเสมือนผู้ช่วยเติมเต็มคุณภาพให้กลุ่มคนไม่มีสถานะทางทะเบียนได้มีตัวตน ใช้วัฒนธรรมในการทำงานสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียนซึ่งมาจากกลุ่มย่อยๆ ในหลายพื้นที่ ทำให้มีพื้นที่ในการแสดงออกและเรียกร้องสิทธิมากขึ้น แม้จะมีแรงดันจากกลุ่มคนที่มีอำนาจเดิมกดทับอยู่ ทำให้ต้องช่วยกันหาแนวทางทะเลาะรอบอำนาจเดิมให้ได้

ปัญหาและอุปสรรคในกระบวนการจัดระบบชุมชน

1. แหล่งทุน ผู้นำเดี่ยวอาจเป็นคนที่สามารถเข้าถึงแหล่งทุน มีข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวกับแหล่งทุน รวมถึงเรื่องผลประโยชน์ แต่อำนาจในแนวราบและแนวดิ่งของชุมชนนั้นไม่มี (ส่วนนี้จะเพิ่มเติมในช่วงบทเรียนของแหล่งทุน)

2. องค์การที่เข้าไปช่วยเหลือในชุมชนแต่เลือกทำงานกับผู้นำเพียงคนเดียว ทำให้เกิดการรวบอำนาจ สังคมไทยมีโครงสร้างแบบอำนาจเดี่ยวอยู่แล้ว ไม่มีผู้นำเป็นทีม และไม่สามารถถ่วงดุลหรือตรวจสอบ ดังนั้นจึงต้องมีการจัดการระบบอำนาจ พยายามสร้างผู้นำใหม่ๆ ขึ้นมา นักจัดกระบวนการชุมชนต้องมีประสบการณ์ รู้เงื่อนไขและบริบทของพื้นที่นั้นๆ ด้วย ต้องใช้เวลาถอดบทเรียนให้เข้มข้นกว่าเดิม เข้าใจเขา เข้าใจเรา

อุปสรรคและข้อเสนอในการถอดบทเรียนชุมชน

1. นักจัดระบบหรืออาสาสมัครที่เป็นคนนอกต้องเข้าไปร่วมทุกข์ร่วมสุข วิเคราะห์ชุมชน อ่านผู้นำให้ได้ ภาวะผู้นำที่ดีควรมีคุณธรรม จริยธรรมกำกับด้วย ในอนาคตต้องมองผู้นำที่เป็นกลุ่มมากขึ้น เป็นผู้นำที่แบ่งปัน ให้โอกาสผู้อื่นผลัดกันเป็นผู้นำผู้ตามสลับกัน

2. นักจัดระบบหรืออาสาสมัครซึ่งเป็นคนนอก มีโอกาสทำให้ความขัดแย้งในชุมชนมีสูงขึ้น เพราะถืออำนาจ ถือการต่อรอง แต่ไม่มีกระบวนการถอดบทเรียนของตัวเองหรือองค์กร ทำให้ไม่ทราบปัญหา อุปสรรคที่แท้จริงคืออะไร แม้แต่สิ่งที่ไม่สำเร็จคืออะไร เพราะไม่ยอมรับเกี่ยวกับการทำงานที่ไม่สำเร็จ ทั้งที่ความผิดพลาดนั้นอาจนำไปสู่การเรียนรู้ของคนและองค์กร เช่น การเรียนรู้เรื่องปัญหาที่ดิน การส่งเสริมกระบวนการความเข้มแข็งชุมชน

3. การเปลี่ยนม้ากลางศึก ทีมสนับสนุนส่งเสริมความเข้มแข็งชุมชนเข้าไปจัดกระบวนการชุมชนแล้วอาจมีการดำเนินการผิดพลาด จึงเกิดการเปลี่ยนคนเข้ามาทำงานแทน ทำให้เกิดการสะดุด ชาวบ้านในชุมชนยากที่จะเริ่มใหม่กับคนใหม่ๆ นอกจากนั้น ต่างองค์กร ก็ต่างประสบการณ์และยุทธวิธีต่างกัน การเปลี่ยนคนหรือส่งต่องานให้กับคนอื่นหรือองค์กรอื่นก็อาจจะทำให้เกิดปัญหาในชุมชนได้

การส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในภาวะวิกฤติควรมีการถอดบทเรียนหลังวิกฤติ การถอดบทเรียนเป็นการช่วยย้ำเตือนในสิ่งที่พบสภาพปัญหาที่ต้องช่วยกันแก้ไข การส่งเสริมและถอดบทเรียนบ่อยๆ ช่วยให้เราทันภัย เป็นอีกเครื่องมือที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งและรู้เรื่องภัยพิบัติ เป็นการสร้างความเข้มแข็งเพื่อให้ผู้ประสบภัยพร้อมเผชิญกับภัยพิบัติในอนาคต

ทีมส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนไม่ใช่ทำเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ต้องใช้ทุกประเด็นเป็นเงื่อนไขในการเสริมความเข้มแข็งชุมชน เช่น เตรียมแผนที่จะช่วยเหลือชุมชนในการสร้างชุมชนใหม่ทั้งในที่ดินเดิมและในที่ดินแห่งใหม่ เช่น การออกแบบบ้านถาวรต้องมีการเตรียมความพร้อมในการเตรียมชุมชน อาชีพในอนาคต อาสาสมัครระยะยาว รวมถึงการหาคำจำกัดความที่เหมาะสมของศูนย์พักชั่วคราว ศูนย์พักพิง บ้านพักชั่วคราว จะเลือกคำไหนที่เหมาะสม

บทเรียน # 4

แหล่งทุน

เมื่อเกิดเหตุภัยพิบัติต่างๆ มักจะมีความช่วยเหลือจากภายนอก หลั่งไหลเข้าไปยังพื้นที่ประสบภัย ความช่วยเหลือต่างๆ จะมีทั้งรายเล็ก รายใหญ่ ภาครัฐ ภาคเอกชน รวมไปถึงองค์กรต่างประเทศ ทั้งนี้ รูปแบบ การสนับสนุนช่วยเหลือผู้ประสบภัยของแหล่งทุนสำหรับกรณีภัยพิบัติ มีรูปแบบที่น่าสนใจ คือ

1. ทุนแบบรัฐ มักจะเป็นการชดเชย เยียวยา ผ่านหน่วยงาน ต่างๆ ซึ่งมีระเบียบข้อบังคับในการชดเชย เยียวยา การเบิกจ่ายและจัดซื้อจัดจ้างแบบระบบราชการ

2. ทุนแบบเอกชน นิยมช่วยเหลือโดยผ่านองค์กรหรือหน่วยงาน ภาครัฐ รวมไปถึงการลงไปบริจาคสิ่งของ เงิน ให้แก่ผู้ประสบภัยโดยตรง

3. องค์กรพัฒนาเอกชน มีทั้งในรูปแบบเงินกองทุนหรือเป็น อุปกรณ์ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีพ การประกอบอาชีพ การสร้างบ้าน สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ

4. องค์กร/หน่วยงานอิสระ เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ สร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) สำนักงาน คณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.) อาจจะไม่ได้ทำงานภัยพิบัติเอง โดยตรง แต่จะใช้ลักษณะการทำงานผ่านเครือข่าย/องค์กรต่างๆ

ข้อจำกัดของแหล่งทุน

1. หากเป็นแหล่งทุนหรือการให้ความช่วยเหลือจากภาครัฐ เป็น ลักษณะการชดเชย เยียวยา ทรัพย์สินที่ได้รับความเสียหาย ซึ่งต้องกรอก แบบฟอร์มรายละเอียดข้อมูลต่างๆ แบบฟอร์มมีความแตกต่างกันในแต่ละ หน่วยงาน ไม่มีการแนะนำข้อมูลในการเขียนอย่างทั่วถึง เช่น การชดเชย เรือบ้าน เมล็ดพันธุ์ข้าว อุปกรณ์เครื่องมือประกอบอาชีพ ฯลฯ พบว่า แนวปฏิบัติที่ใช้ไม่มีมาตรฐานที่ชัดเจน การชดเชยที่ไม่เป็นธรรมขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของเจ้าหน้าที่ที่จ่ายค่าชดเชย เช่น กรณีบ้านพังเสียหาย หากมีการเขียนเอกสารและระบุรายละเอียดที่ชัดเจนเป็นรายการจะได้รับค่าชดเชยมากกว่า การเขียนว่าบ้านพังทั้งหมด อีกทั้งชุมชนไม่สามารถต่อ รองเรื่องเงินบริจาคเพื่อชุมชนเอามาบริหารจัดการเอง ทำให้ชาวบ้านเสียประโยชน์

2. องค์กรเอกชน แหล่งทุนภายนอกหวังแต่สนองตอบความต้องการของตนเอง เป้าหมายตนเอง หรือการนำเสนอต่อสื่อสาธารณะ มุ่งเน้นการโฆษณา ประชาสัมพันธ์องค์กร เช่น การนำของหรือเช็คบริจาค กลับหลังจากถ่ายรูปเสร็จ การอ้างว่าบริจาคให้ชุมชนแต่เงินตกอยู่กับอีก หน่วยงาน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดความขัดแย้งและความแคลงใจต่อผู้ ประสานงานชุมชน การมีเงื่อนไขในการให้ความช่วยเหลือกับชุมชน ห้าม รับความช่วยเหลือซ้ำซ้อนในเรื่องเดียวกัน การติดป้ายชื่อหมู่บ้านกลายเป็นหมู่บ้านใหม่แทนชื่อหมู่บ้านเดิมของผู้ประสบภัย เป็นการกดทับชุมชน เดิม ผู้หาผลประโยชน์แอบอ้างกับแหล่งทุนหรือทุนที่จะให้สร้างบ้าน

ห้ามคนอื่นเข้ามาทำ หรือมีเจตจำนงบริจาคเพื่อไปลดภาษี เช่น กรณีห้างร้านที่บริจาคถึงเก็บน้ำที่จังหวัดอุบลราชธานีเพียงถ่ายรูปอุปกรณ์เพื่อประชาสัมพันธ์ว่าบริษัททำกิจกรรมช่วยเหลือสังคม หรือการบริจาคผ่านรัฐบาล กรณีกองทุนจากภาคสื่อที่ต้องการสร้างบ้านและถ่ายรูปให้เสร็จ โดยไม่คำนึงและปฏิบัติตามข้อตกลงที่ได้ประชุมวางแผนทำงานร่วมกันกับองค์กรที่ส่งเสริมความเข้มแข็งชุมชน ทำให้งานไม่สำเร็จ

3. เอกชนที่บริจาคทุนให้รัฐ การจะนำทุนเหล่านั้นไปใช้ต้องผ่านระบบการใช้จ่ายของรัฐ มีระบบการเบิกจ่าย จัดซื้อจัดจ้างหรือประมูล ทำให้ติดปัญหาเมื่อต้องการใช้งบประมาณเร่งด่วน เช่น ทุนที่รัฐได้รับส่งต่อให้กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (ปภ.) การนำไปใช้ต้องผ่านระเบียบ หรือกรณีเงินบริจาคสีนาคีที่บริจาคให้กับรัฐบาล ดิถีระบบราชการของกระทรวงไม่สามารถนำเงินบริจาคออกมาใช้ได้ ทำให้มีงบประมาณที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์กว่า 90 ล้านบาท หรือผ่านระบบการจัดซื้อจัดจ้าง กรณีบ้านเขาพนม จังหวัดกระบี่ ก็เข้าระบบจัดซื้อจัดจ้างของจังหวัด ทำให้เกิดช่องทางการคอร์รัปชัน ไม่โปร่งใส

4. การช่วยเหลือช่วยเหลือเฉพาะคนในพื้นที่มักจะใช้เอกสารใบทะเบียนบ้านเป็นหลัก ทำให้คนนอกพื้นที่ที่ได้รับความเสียหายขาดโอกาสในการเข้าถึงความช่วยเหลือ

การสะท้อนข้อมูลกรณีการรับทุน

จากเหตุการณ์ดินโคลนถล่มที่ ต.กรุงชิง กิ่งอ.นบพิตำ จ.นครศรีธรรมราช มีกรณีที่ปฏิเสธการรับทุนที่เข้าไปช่วยเหลือเพราะเกรงจะเกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชน อาสาสมัครเพียงตั้งใจอยากช่วยเหลือและเห็นชุมชนมีการเตรียมความพร้อมเกี่ยวกับการรับมือภัยพิบัติของชุมชนเองได้ และใช้ระยะเวลาในการทำงานประมาณ 2 ปี ชุมชนก็มีการขยายฐานเครือข่าย สมาชิกทั้งตำบล 200 กว่าคน ได้ขอค้นพบว่า การที่คนภายนอกเข้าไปในชุมชน ต้องมีทรัพยากรอื่นที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการทำงานด้วย นอกเหนือจากเรื่องเงินทุน

แหล่งทุนที่เข้าไปยังบางชุมชนมีจำนวนมาก ไม่ได้สำรวจข้อมูลชุมชนอย่างแท้จริง จึงเกิดปัญหา เช่น บางคนได้รับความช่วยเหลือมาก บางคนได้น้อย ไม่มีมาตรฐานในการช่วยเหลือ จึงทำให้เกิดความขัดแย้งในชุมชน อีกทั้งคนที่ลงไปส่งเสริมความเข้มแข็ง หน่วยงานหรือแหล่งทุนมักตอบสนองแต่โครงการของแหล่งทุนของตนเอง ไม่มีการพูดคุยปรึกษาหารือกันกับกลุ่มที่ลงไปช่วยเหลือ จึงเกิดปัญหาผู้นำเดี่ยวหรือชาวบ้านต้องจำใจเลือก เพื่อให้ได้รับความช่วยเหลือก่อน หรือการช่วยเหลือที่ไม่ตรงกับความต้องการ เช่น กรณีการนำพันธุ์ข้าวใหม่ๆ เข้าไปให้ชาวบ้านเป็นข้าวนาปีที่ปลูกในฤดูฝน แต่เอาไปให้ในช่วงหลังน้ำท่วมซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านกำลังจะทำนาปรังในฤดูแล้ง เป็นต้น

ในบางพื้นที่ ภาคเอกชนที่จะสนับสนุนให้ทุน ตั้งเงื่อนไขให้ผู้รับเงินสนับสนุนต้องเปลี่ยนศาสนา ทำให้ชาวบ้านมีความขัดแย้งกันเอง เป็นการเข้าไปสนับสนุนแก้ไขปัญหาเบื้องต้นที่ไม่ตรงจุด ทำลายระบบความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน การสนับสนุนเงินลงไปชุมชนทำให้นายทุนบางคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน เกิดความขัดแย้งกันในชุมชน

ในบางกรณี บางหน่วยงานได้กำหนดพื้นที่ที่ต้องการช่วยเหลือ โดยสร้างบ้านให้กับผู้เสียหายที่อยู่บริเวณริมถนน และมีการจัดซื้ออุปกรณ์ก่อสร้างให้ทุกอย่าง โดยไม่พิจารณาช่วยเหลือผู้เสียหายที่มีบ้านห่างไกลจากถนน ซึ่งมีความจำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือเช่นกัน ในบางกรณี รายละเอียดเงินสร้างบ้านสินามิมีการแบ่งสัดส่วน รัฐกำหนดให้หลังละ 140,000 บาท โดยแบ่งเป็นค่าแรงหลังละ 40,000 บาท วัสดุอุปกรณ์ 80,000 บาท สาธารณูปโภค 20,000 บาท แต่ในความจริง ชาวบ้านต้องติดตั้งสาธารณูปโภคน้ำ-ไฟเอง ส่วนที่ชาวบ้านได้รับจริง 80,000 บาทที่เป็นวัสดุก่อสร้าง แล้วหน่วยงานของรัฐก็เข้าไปควบคุมงบประมาณ กำหนดโครงสร้าง การจัดซื้อจัดจ้างวัสดุอุปกรณ์ทั้งหมด ถ้าชาวบ้านขอวัสดุอุปกรณ์ไปก่อสร้างเอง จะออกให้ครั้งเดียว คือ จาก 80,000 บาท จะให้เพียง 40,000 บาท สิ่งที่พบคือ มีการคิดราคาวัสดุอุปกรณ์เกินราคาจริง เช่น เหล็กเส้น กระเบื้อง และมีการลดขนาดบ้าน ให้ราคาที่ต่ำลง มีการเปลี่ยนอุปกรณ์วัสดุก่อสร้างคนละขนาด นอกจากนี้ บางพื้นที่ก็มีปัญหาติดขัดเนื่องจากเป็นพื้นที่การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) ซึ่งไม่สามารถโอนให้ชาวบ้านได้

การที่ชาวบ้านประเมินความเสียหายต่ำกว่าความเป็นจริง ทำให้เงินค่าชดเชยที่ได้รับไม่เพียงพอ และบางกรณีก็ไม่ได้รับการชดเชย เช่น กรณีน้ำท่วมที่จังหวัดอุบลราชธานี หากเป็นบ้านปูน ทางรัฐจะไม่ชดเชยค่าเสียหายให้ จ่ายชดเชยเฉพาะบ้านไม้ เมื่อบ้านปูนทรุดจึงไม่ได้รับการเยียวยา

บางหน่วยงานเข้าไปสนับสนุนทุนในแบบที่ชาวบ้านได้คิดเองทำเอง ต้องมีการสำรวจความต้องการและเหมาะสมของสิ่งที่จะให้การสนับสนุนนั้นๆ เช่น กรณีน้ำท่วมดินโคลนถล่ม มีการช่วยเหลือชาวบ้านเรื่องเรือ ก็มีการศึกษาก่อนว่าสภาพชุมชนเป็นอย่างไร ควรใช้เรือแบบใดให้เหมาะสมกับพื้นที่ซึ่งเป็นที่ลุ่มต่ำ บ้านอยู่บนที่ดอน มีการขุดหน้าดินขาย เมื่อน้ำท่วม น้ำเชี่ยวมาก ควรใช้เรือแบบใด และเมื่อช่วงเหตุการณ์ผ่านไป อบต.ก็สามารถนำไปใช้ต่อได้ หรือการให้บ้านน็อคดาวน์ เต็นท์ที่ชุมชนสามารถเอาไปใช้งานต่อในชุมชนได้

ข้อเสนอบทเรียนแหล่งทุน

1. แนวทางช่วยเหลือและปฏิบัติของภาครัฐยังไม่มีมาตรฐานที่เป็นกลาง ทั้งที่ระเบียบของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (ปภ.) มีมาตรฐานเฉพาะ แต่แนวทางปฏิบัติยังไม่มีมาตรฐานชัดเจน องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) และองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นหน่วยสนับสนุนเท่านั้น โดยให้หน่วยงาน ปภ.จ่าย เช่น กรณีแผ่นดินไหว

ที่เขียนรายต้องมีการจ่ายเงินชดเชย แต่พบว่าแบบฟอร์มของทั้ง 3 อำเภอ และแบบฟอร์มของจังหวัดไม่เหมือนกัน เมื่อเรื่องส่งถึงจังหวัด ก็มีเจ้าหน้าที่สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดเป็นฝ่ายสำรวจ สำนักงาน ปก. เป็นฝ่ายจ่ายค่าชดเชย อบจ. เป็นส่วนสนับสนุนส่วนที่เหลือด้านการเงิน ทั้ง 3 หน่วยงาน รวมถึง ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ไม่ได้ใช้ฐานข้อมูลเดียวกันในการชดเชย แต่ละพื้นที่ต้องให้ อบต. แต่ละหมู่บ้านสำรวจใหม่ทั้งหมด เป็นการสิ้นเปลืองเวลาและทรัพยากร แนวทางช่วยเหลือและปฏิบัติของภาครัฐจึงควรมีมาตรฐานกลาง มาจากฐานข้อมูลเดียวกัน

2. ควรจัดทำคู่มือหรือจัดกิจกรรมอบรมการเขียนรายงาน การกรอกแบบฟอร์มเบิกจ่ายค่าเสียหาย ค่าชดเชยแก่ผู้ประสบภัย เพื่อให้สอดคล้องกับการเรียกร้องค่าเสียหายจากรัฐ เช่น ในกรณีบ้านเสียหาย ผู้ประสบภัยควรกรอกแบบฟอร์มอย่างไร โดยใช้แบบฟอร์มกลางที่เป็นแนวปฏิบัติร่วมกัน และในแต่เหตุการณ์ภัยพิบัติก็ควรมีแนวปฏิบัติที่ชัดเจน เนื่องจากที่ผ่านมาพบว่า แบบฟอร์มในแต่ละพื้นที่ใช้ไม่เหมือนกัน และยังมีขั้นตอนที่ให้ผู้ใหญ่บ้านหรือข้าราชการเป็นคนช่วยพิจารณา โดยใช้ดุลพินิจของเจ้าหน้าที่ ทั้งๆ ที่มีระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจน ทำให้เกิดปัญหาเรื่องการกรอกแบบฟอร์มที่ส่งผลให้ผู้ประสบภัยไม่ได้รับการชดเชยเยียวยาตามความเหมาะสม

3. ควรมีเจ้าหน้าที่ให้คำแนะนำการกรอกแบบฟอร์มรายละเอียดความเสียหายเพื่อรับค่าชดเชย ไม่ใช่ให้ชาวบ้านลงนามเพียงอย่างเดียว ส่วนช่องตัวเลขกรอกภายหลัง และต้องเขียนรายละเอียดให้มากที่สุด เช่น หลอดไฟ ราคา ... ชุดเครื่องนอน ราคา... ชุดนักเรียน ราคา... ฯลฯ

4. ควรมีหน่วยงานโดยเฉพาะที่ตั้งขึ้นมาเพื่อเป็นศูนย์กลางการดูแลรับผิดชอบการชดเชย เยียวยาผู้ประสบภัย โดยมีการรวมแบบฟอร์มรายละเอียดเกี่ยวกับความเสียหายและการชดเชยให้ครอบคลุมทุกเรื่องทุกหน่วยงาน ไม่ต้องแยกว่าเป็นของหน่วยงานไหน เพื่อสะดวกต่อการเก็บรวบรวมข้อมูล และแนวทางปฏิบัติได้มาตรฐานชัดเจน ไม่ต้องใช้ดุลยพินิจของเจ้าหน้าที่อย่างที่เป็นมา

5. ชุมชนต้องมีระบบการจัดการแหล่งทุนที่เข้ามาอย่างชัดเจน คอยพิจารณาเลือกรับหรือไม่รับทุนตามกรณี อาจจัดตั้งเป็นคณะกรรมการดูแลแหล่งทุนโดยเฉพาะ ที่ชาวบ้านมีส่วนร่วม มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งในชุมชน เช่น กรณีแหล่งทุนเอกชนที่เข้ามาช่วยเหลือชาวบ้านซื้อจักรยานยนต์ให้โดยตรง ซึ่งเป็นการเพิ่มภาระค่าใช้จ่ายให้ชาวบ้านต่อไปในอนาคต

บทเรียน # 5

งานกู้ชีพ กู้ภัย การแพทย์

สถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ (สพฉ.) ตั้งขึ้นมาภายหลังเหตุการณ์สีนามิ เป็นองค์การมหาชน ที่ได้รับงบประมาณจากรัฐ เป็นอิสระจากรัฐแต่อยู่ภายใต้กำกับของรัฐ คือ ขึ้นกับกระทรวงสาธารณสุข หน้าที่หลักของ สพฉ. เป็นการกู้ชีพไม่ใช่กู้ภัย เน้นการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่วนที่เกี่ยวกับหน่วยงานสาธารณสุข และการส่งต่อผู้ป่วยเข้ารับการรักษายาบาลให้ทันเวลาที่

สถาบันมีสายด่วน 1669 ศูนย์เรนทรทั่วประเทศ หากมีการเจ็บป่วยฉุกเฉินจะใช้ศูนย์เรนทรเป็นตัวกลางส่งต่อผู้ป่วย โดยสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด (สสจ.จังหวัด) จะมีศูนย์สั่งการ วินิจฉัยว่าจะส่งกรณีไปที่ไหน อย่างไร และมีการลำเลียงผู้ป่วยทางอากาศ มีส่วนที่ทำข้อตกลง (MOU) กับกรมป่าไม้ ที่ต้องใช้บุคลากรเข้าไปในพื้นที่ทุรกันดารหรือพื้นที่ลำบาก ยากแก่การเข้าถึง

นอกจากนี้มีการตั้งหน่วยใหม่ คือ **ศูนย์ประสานการแพทย์ฉุกเฉินในภาวะภัยพิบัติ** เป็นอาสาสมัครทางด้านกู้ชีพเป็นหลัก มีทีมงานเอง มีการประสาน การตั้งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ หน่วยครัว หน่วยช่าง ฯลฯ เวลาลงพื้นที่ก็ไม่ต้องพึ่งพาส่วนของชุมชน

การกู้ชีพ กู้ภัย การแพทย์ ของสถาบันการแพทย์ฉุกเฉิน

สถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ (สพฉ.) จะมีศูนย์เรนทรเป็นหน่วยกู้ชีพในต่างจังหวัด ส่วนในกรุงเทพฯ จะเป็นศูนย์เอร์วีน โดยจะแยกกันทำงาน และมีมูลนิธิต่างๆ ในพื้นที่คอยเป็นหน่วยประสานและช่วยเหลือ ในกรณีของบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา จะมีอาสาสมัครเป็นทั้งหน่วยกู้ชีพและกู้ภัย โดย สพฉ.จะทำหน้าที่พิจารณาและประสานงานว่าเป็นกรณีใด เช่น ภัยพิบัติ กู้ภัย หรือกู้ชีพ

สายด่วน 1669 เป็นสายด่วนบริการทั่วประเทศ โดยมีศูนย์สั่งการในแต่ละจังหวัด ทั้งนี้ศูนย์ในแต่ละจังหวัดจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับพื้นที่และสถิติการประสบภัย ที่ผ่านมา ประเทศไทยมีการอบรมการพัฒนาศักยภาพของงานกู้ชีพและกู้ภัยที่ทำร่วมกับ สพฉ. และพัฒนาระบบส่งต่อไปไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่พร้อมปฏิบัติงานได้ทันที รวมถึงระบบสับสายบริการ 1669 ในกรณีที่สายที่โทรเข้ามานั้นไม่ใช่กรณีฉุกเฉิน (เนื่องจากมีกรณีสายที่โทรเข้ามาบ่อยจนอยู่บ้าง)

บทเรียนที่ดีในการทำงานทั้งงานกู้ชีพและกู้ภัย ซึ่งสามารถช่วยเหลือได้อย่างรวดเร็วในกรณีของการเกิดภัยพิบัติ คือ โครงการช่วยเหลือภัยพิบัติที่จังหวัดเชียงใหม่ โดย **นพ.ธรณี กายี** ผู้อำนวยการสำนักระบบบริการการแพทย์ฉุกเฉิน โรงพยาบาลนครพิงค์ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นแพทย์ที่ดูแลงานการแพทย์ฉุกเฉินของจังหวัดเชียงใหม่ ได้ผลักดันให้เกิดการร่วมมือกันของหน่วยงานต่างๆ ทั้งองค์กรปกครอง

ส่วนท้องถิ่น และหน่วยกู้ชีพกู้ภัยของเอกชน เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงระบบบริการการแพทย์ฉุกเฉินได้มากขึ้น

จากสถิติการเข้าไปช่วยเหลือผู้ป่วยโดยระบบการแพทย์ฉุกเฉินของจังหวัดเชียงใหม่ มีความรวดเร็วมากที่สุดเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ คือใช้เวลาประมาณ 2 นาที จากเวลามาตรฐานที่กำหนดไว้ 8 นาที เพราะในเขตเมืองเชียงใหม่และปริมณฑลมีหน่วยชุดปฏิบัติการฉุกเฉินเบื้องต้นอยู่มาก และมีเครือข่ายของเอกชนเข้ามาให้ความร่วมมือด้วย ทำให้จังหวัดเชียงใหม่สามารถทำงานได้ครอบคลุมทั้งงานกู้ภัยและกู้ชีพกู้ภัย คือ ครอบคลุมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (ปภ.) และ กู้ชีพ คือ สถาบันการแพทย์ฉุกเฉิน (สพฉ.) ทั้งนี้ได้รับการสนับสนุนจาก สสส. ในการพัฒนาระบบสายด่วน 1669 เดิมคู่สาย 1669 รับสายผู้เดือดร้อนทุกรูปแบบที่โทรเข้ามา ต่อมามีการพัฒนาระบบ คู่สายของ ปภ. เป็นสายด่วน 1784 สายด่วนของตำรวจ 191 และสายด่วนของ สพฉ. 1669 เพื่อให้สายที่โทรเข้ามาต่อตรงกับลักษณะงานของแต่ละหน่วย นอกจากนี้ ยังมีการทำคู่มือใหม่ เปลี่ยนระบบแอนะล็อกเป็นดิจิทัล และฝึกอบรมพนักงานรับโทรศัพท์ให้แยกกรณีออกและโอนสายให้ตรงกับปัญหา

เหล่านี้เกิดจากความสัมพันธ์ของหมอมที่มีทัศนคติเปิดและความสัมพันธ์อันดีของคนทำงานภาครัฐ ทำให้เห็นพัฒนาการจัดระบบการจัดการภัยพิบัติใหม่ของ สพฉ. รวมถึงเรื่องการส่งต่อเตียงผู้ป่วยมีเครือข่ายส่งงานต่อ ประสานกับ ปภ.และกู้ภัย มีการอบรมร่วมกันซ้อมแผนจริง เห็นมิติการพัฒนาเรื่องหนึ่งไปสู่การพัฒนาอีกเรื่องรวมถึงด้านทักษะด้วย

หลังจากเหตุการณ์สึนามิ ระบบการแพทย์ฉุกเฉินมีพัฒนาการเพื่อการจัดการสู่ภัยพิบัติมากขึ้น จากที่ทำเรื่องกู้ชีพอย่างเดียว สพฉ. ได้ยกระดับขึ้นมาสู่การตั้งศูนย์ประสานงานการแพทย์ฉุกเฉินในภาวะภัยพิบัติ อย่างไรก็ตาม กลุ่มอาสาสมัครที่เข้าไปช่วยงานการกู้ชีพ กู้ภัยสะท้อนว่า ในระยะต้นของการประสบภัย หน่วยงานต่างๆ จะเป็นลักษณะต่างคนต่างทำงาน การเก็บศพไม่มีระบบ ถึงแม้ชุมชนจะเคยผ่านการอบรมกู้ชีพกู้ภัยมาแล้ว แต่ไม่ได้ผ่านการอบรมระบบการแพทย์ฉุกเฉิน (Emergency Medical System : EMS) ด้านการขนย้ายผู้ป่วยอย่างถูกต้อง ในกรณีนี้ ภายหลังทีม นพ. บัญชา พงษ์พานิช ได้ช่วยให้คำแนะนำการถ่ายรูป ถ่ายสถานที่เก็บศพ มีพัฒนาการขึ้นมาอย่างเป็นระบบระเบียบมากขึ้น

ข้อจำกัดการพัฒนาศักยภาพกู้ภัย การพัฒนาช่วงภาวะวิกฤติจากเหตุการณ์สึนามิ ไม่มีคนเข้ามาจัดการกับอาสาสมัครทุกกลุ่ม เช่น อปพร. อยู่ในความดูแลของ ปภ. กู้ชีพอยู่ในกำกับของศูนย์เรนทร และ อสม. มีโครงสร้างขึ้นกับกรมอนามัย เป็นโครงสร้างการจัดการแบบรัฐ

อาสาสมัครเมื่อเข้าสู่ระบบนี้ก็เป็นคนของหน่วยงานตามสังกัดไปโดยปริยาย ไม่เปิดช่องทางให้แต่ละหน่วยทำเรื่องภัยพิบัติเอง ยังเป็นหน่วยงานของรัฐ ตามพระราชบัญญัติป้องกันภัยพิบัติ พ.ศ. 2550

ข้อจำกัดของการพัฒนาศักยภาพการกู้ภัย โดยสรุปดังนี้

1. ปัญหาเชิงโครงสร้างทางกฎหมาย พระราชบัญญัติต่างๆ รวมไปถึงขั้นตอนของข้าราชการ เจ้าหน้าที่ ปก. ครูฝึก เจ้าหน้าที่ชำนาญการ ขาดการฝึกฝนทักษะอย่างต่อเนื่องเพิ่มเติม

2. อบรมเป็นเพียงอาสาไม่ใช่คนที่ทำงานประจำ เมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินไม่สามารถควบคุมจำนวนคนได้ ว่ามากน้อยแค่ไหน เมื่อมีการจัดฝึกอบรมทักษะต่างๆ มักจะมีคนเข้าร่วมน้อย การดึงคนมาให้เป็นกำลังหรือพัฒนาไปสู่ขั้นอื่นๆ ไม่สามารถทำได้ พัฒนาได้ยาก แม้แต่ อสม.ซึ่งสามารถนำมาฝึกให้มีความเชี่ยวชาญ เพื่อเป็นแรงสนับสนุน ช่วยเหลือในชุมชนก็ยังมีข้อจำกัด

3. การจัดคนเข้าอบรมโครงการระบบการแพทย์ฉุกเฉิน (EMS) มีการประสานกับผู้นำในท้องถิ่นเพื่อหาคนมาอบรม แต่ไม่ได้เป็นคนที่อยากเป็นอาสาจริงๆ เป็นการจัดคนตามใจผู้นำ คนที่ไปอบรมก็ไม่ได้มาช่วยเหลือชาวบ้านอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

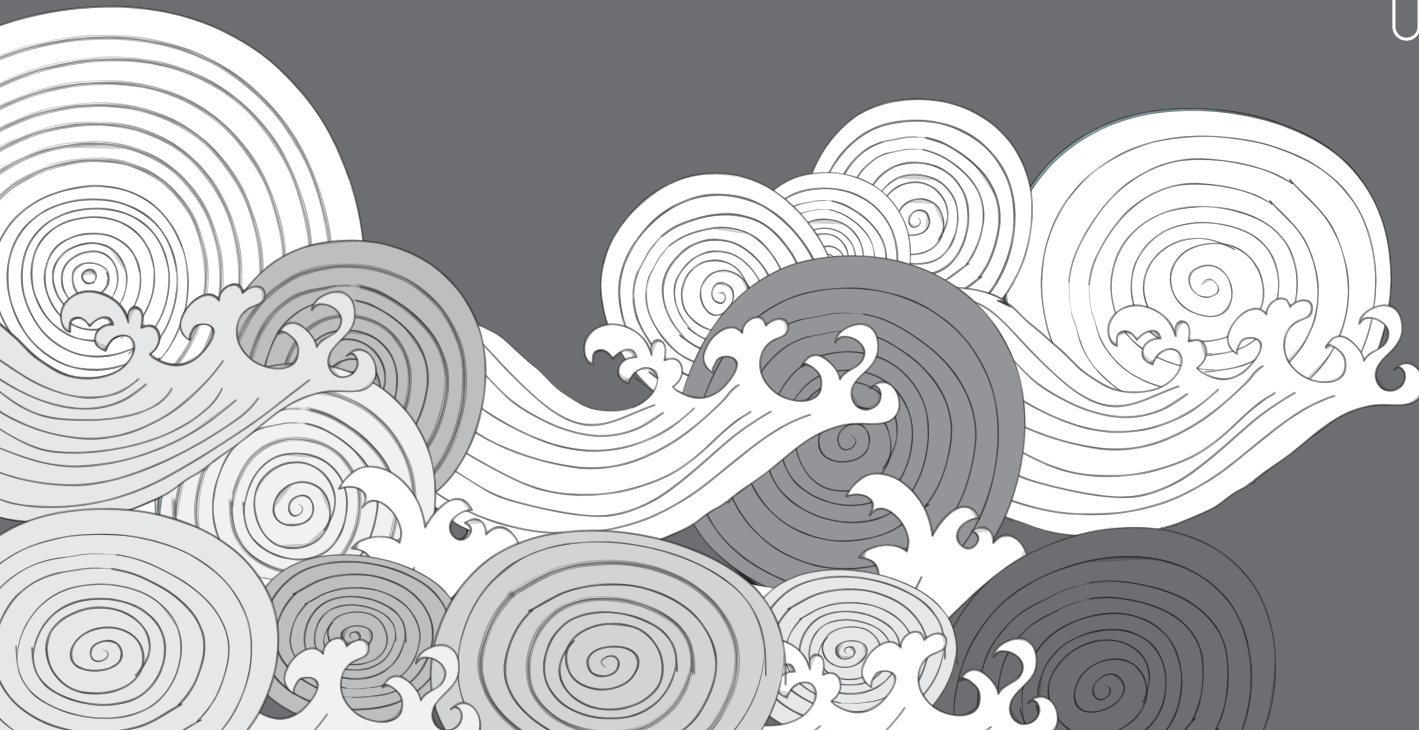
1. ให้ สพฉ.จัดตั้งศูนย์ประสานงาน เป็นหน่วยประสานงาน อาสาสมัครทั้งระดับกู้ภัย กู้ชีพ ชุมชน ดูแลทรัพยากรต่างๆ เมื่อเกิดเหตุวิกฤติ อาสาสมัครมีบทบาทชัดเจน มีทีมงาน รู้ข้อมูลเบื้องต้นในด้านต่างๆ และมีระบบการทำงานให้อาสาสมัครกู้ชีพ กู้ภัยมารายงานตัว จัดแบ่งงานให้เป็นระบบ จะได้อาสาสมัครที่มีจิตวิญญาณ ทำงานได้มีประสิทธิภาพ และมีระบบการดูแลอาสาสมัครระยะยาว ให้ความความยั่งยืน มีสถานะมากขึ้น

2. สร้างเครือข่ายกับอาสาสมัครกลุ่มต่างๆ ทั่วประเทศ และสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ อาทิ สำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (ปภ.) โรงพยาบาลจังหวัด และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบล (รพสต.) เสนอให้มีการพัฒนาศักยภาพ การเรียนรู้เพิ่มอาสาสมัครให้สังคม เห็นความจำเป็นที่จะทำต่อไปข้างหน้า ให้ระบบการรับมือภัยพิบัติแข็งแรง พัฒนาสู่เป้าหมายร่วมกัน ไม่ได้พัฒนาเพื่อองค์กรตนเอง

3. สร้างความร่วมมือในการทำงานร่วมกันของหน่วยงานด้านการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยกับหน่วยงานที่ทำงานด้านการแพทย์ฉุกเฉิน เพื่อให้การช่วยเหลือผู้ประสบภัยไปถึงเป้าหมายที่แท้จริง

ภาคสอง :

เรียนรู้จากเรื่องเล่า
ประสบการณ์ - ประสพภัย

ภัยพิบัติเป็นสิ่งที่ป้องกันหรือหลีกเลี่ยงได้ยาก แต่ทุกครั้งที่เกิดขึ้น เราเรียนรู้ที่จะดูแลให้หัวใจอาสาชองงามเติบโตขึ้นเสมอ ไม่เพียงแต่งานอาสาสมัครภายในประเทศ แต่เรารวมกันเพื่อเพื่อนร่วมโลกที่กำลังประสบภัยพิบัติด้วย

บทที่ 5

เรื่องเล่าจากผู้ประสบภัย และอาสาสมัครสึนามิ

คลื่นยักษ์สึนามิเป็นจุดเริ่มต้นของหลากหลายเรื่องราว ทั้งเรื่องราวที่เลวร้ายและงดงาม เรื่องราวแห่งความสูญเสีย ความเสียสละและมิตรภาพ เรื่องราวของการล้มลุกคลุกคลาน และยืนหยัดลุกขึ้นสู้เพื่ออกบกู้ชีวิต อีกทั้งเรื่องราวของผู้รับที่แปรเปลี่ยนเป็นผู้เสียสละ ช่วยเหลือผู้อื่นร่วมจิตร่วมใจทำงานให้กับสังคม จากหมู่บ้านเล็กๆ ชุมชนเล็กๆ สู่ความไฝฝันปฏิรูปท้องถิ่นและประเทศชาติให้เป็นผืนแผ่นดินที่น่าอยู่ ผู้คนมีความสุข เท่าเทียม และมีศักดิ์ศรีเสมอกัน

เรื่องราวต่างๆ เหล่านี้มาจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สึนามิ ทั้งอาสาสมัครที่เป็นนักจัดระบบชุมชน อาสาสมัครที่มาจากภาคธุรกิจ นักวิชาการ แพทย์ นักพัฒนาสังคม และอาสาสมัครทั่วไปที่มีจิตอาสาปรารถนาที่จะช่วยเหลือผู้อื่นที่ประสบภัย

หลายเรื่องราวจากหลากหลายบุคคลที่ผ่านประสบการณ์ภัยพิบัติเป็นส่วนหนึ่งของบันทึกประวัติศาสตร์ ที่บอกเล่าบทเรียนสำคัญให้เราทราบว่าต่อไปข้างหน้าเราจะก้าวเดินอย่างไร

จากบ้านน้ำเค็ม ... สู่พังงาแห่งความสุข

ไมตรี จงไกรจักร : เล่าเรื่อง

กองบรรณาธิการ : เรียบเรียง

“การสร้างสังคมให้น่าอยู่ต้องสร้างการ
เปลี่ยนแปลงที่ชุมชนให้พึ่งตนเองเป็นหลัก
ให้ชุมชนสร้างรูปธรรมการพัฒนาร่วมกัน”

ชายฝั่งทะเลอันดามัน ชุมชนบ้านน้ำเค็ม ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า
จ.พังงา

เช้าวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547 ช่วงส่งท้ายปีเก่าต้อนรับ
ปีใหม่ เป็นวันที่อากาศสดใส ท้องฟ้าสีสดและหมู่เมฆที่แต่งแต้มผืนน้ำ
ทะเลให้เป็นสีฟ้าอมเขียว

เรือประมงพื้นบ้านริมชายฝั่งจอดอยู่เรียงรายทอดยาวอยู่กว่า
300 ลำ ขณะนั้นอยู่ในช่วงที่ชาวประมงหลายคนกำลังเก็บเครื่องมือหา
ปลา บ้างก็กำลังทำความสะอาดเรือและเก็บเรือขึ้นชายฝั่ง

ไม่มีใครได้ฟังข่าวหรือประกาศใดๆ จากทั้งวิทยุและโทรทัศน์
เพราะทุกคนกำลังง่วนกับการทำงานหลายคนคงกำลังคิดวางแผนไป
เยี่ยมญาติในวันหยุดที่จะถึงอีกไม่กี่วัน และแล้ว ก็มีบางสิ่งบางอย่างที่
บ่งบอกถึงความผิดปกติเกิดขึ้น หลังจากที่ชาวประมงบางคนทักว่าทำไม
น้ำทะเลจึงลดฮวบเร็วกว่าปกติ ทั้งๆ ที่เป็นช่วงลมทะเลที่น้ำทะเลจะสูง
เพื่อให้เรือลอยเข้าชายฝั่ง

นั่น!! ทำไมคลื่นที่มานั้นสูงเท่ากำแพง เป็นแนวยาวทั้งทะเล!!

ไม่ทันสิ้นเสียงทัก เสียงตะโกนโหวกแหวกก็ดังขึ้น ทุกคนต่างวิ่ง
หนีเอาตัวรอดเมื่อได้ยินคำว่าคลื่นยักษ์ถล่ม

ไมตรี จงไกรจักร หนึ่งในชาวบ้านชุมชนบ้านน้ำเค็ม กำลังนั่งคุย
อยู่กับเพื่อนๆ ชาวประมงพื้นบ้าน มองเห็นคลื่นที่ก่อตัวเหมือนกำแพงสูง
ก็รีบบอกให้ทุกคนวิ่งหนีให้ห่างชายทะเล ตัวเขาเองและครอบครัวรีบวิ่ง
ไปยังบ้านที่อยู่ห่างจากชายฝั่งและวิ่งขึ้นไปยังชั้นสองอย่างทุลักทุเล
ขณะนั้น พ่อของเขาวิ่งกลับลงไปชั้นล่างเพื่อปิดประตู ด้วยความเป็นห่วง
ทุกคนในครอบครัว โดยไม่ฟังเสียงตะโกนห้าม เมื่อพ่อกำลังวิ่งกลับขึ้นมา
บนบ้าน คลื่นก็ซัดทะลุผ่านเข้าตัวบ้านและพาร่างพ่อของเขาจมหายไป
เขากล่าวว่าไม่มีครั้งไหนที่จะสะเทือนใจเท่าครั้งนี้

ขณะที่ตะโกนหาพ่อ ทุกคนพลันนึกได้ว่าหลานชายอีกคนที่
ขออนุญาตไปตกปลาที่ชายทะเลตั้งแต่เช้านี้ยังไม่กลับมา ยิ่งทำให้
เหตุการณ์เลวร้ายลงเรื่อยๆ

เวลาผ่านไปราว 15 นาที คลื่นก็ไหลกลับลงสู่ทะเล เมื่อทุกอย่างเงียบสงบอีกครั้ง ภาพใหม่ก็เข้ามาแทนที่ ภายในหมู่บ้านเต็มไปด้วยซากปรักหักพัง ทางเดิน บ้านคน กองขยะปะปนกันแทบจะแยกไม่ออก เขาเดินตามหาพ่อด้วยความกระวนกระวาย

ไมตรีนำร่างของพ่อยกขึ้นบ่าและวิ่งขึ้นชันบน ทุกคนร้องตะโกนเรียกพ่อกันวันวายไปหมด เมื่อแน่ใจว่าช่วยชีวิตพ่อไม่ได้แล้ว เสียงร่ำไห้ของทุกคนก็ดังขึ้นเรื่อยๆ

เมื่อคลื่นยักษ์สงบลง ทุกคนเร่งมือสำรวจเส้นทางเพื่ออพยพผู้รอดชีวิต แต่มีผู้สูงอายุ 4-5 คน คนตาบอด 2 คน ศพพ่ออีกหนึ่ง ทุกคนกำลังอยู่ในช่วงสับสนไม่รู้จะจัดการอย่างไร

ไมตรีได้สติและตะโกนบอกให้ทุกคนช่วยกันต่อแพเพื่อเคลื่อนย้ายศพและคนบาดเจ็บออกจากพื้นที่อย่างรวดเร็ว โดยนำซากกระชังเลี้ยงปลาที่คลื่นซัดมาติดข้างบ้าน นำแผงเหล็ก ไม้กระดานและกล่องโฟมขนาดใหญ่ มาต่อเป็นแพอย่างรวดเร็ว

ไมตรีบอกทุกคน “ไปรวมกันที่วิทยาลัยการอาชีพตะกั่วป่าก่อนนะ แล้วค่อยว่ากัน”

จากนั้นไมตรีและพี่ชาย รวมถึงคนที่เหลือเดินกลับเข้าไปในพื้นที่ตามหาหลานชายอีกรอบ ก่อนค่ำ ทุกคนรีบกลับเข้ามาเพื่อวางแผนจัดการเรื่องศพ ให้ญาตินำไปบำเพ็ญกุศลที่จังหวัดนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นบ้านเกิดของพ่อ

ราวเที่ยงคืน ทุกคนยืนส่งผู้ที่จากไป ด้วยจิตใจที่หดหู่และมีดแปดด้าน

สู่การเปลี่ยนผ่าน

แม้ไมตรีจะเป็นหนึ่งในผู้ประสบภัยจากคลื่นยักษ์สีนาคี แต่ในช่วงเวลานั้นเขาเป็นหนึ่งในสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งชาวบ้านที่เดือดร้อนจากภัยพิบัติหวังพึ่งพา หลายคนถามเขาว่า จะช่วยเหลืออะไรได้บ้าง หลายคนตำหนิ ต่อว่าต่อขาน เพราะกำลังเดือดร้อนทั้งข้าวปลาอาหาร ที่นอน ที่พัก การตามหาคนหาย ฯลฯ ด้วยภาระอันหนักอึ้งนี้ทำให้เขาต้องวางปัญหาของตัวเองไว้ก่อน และตั้งหลักอยู่ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบางม่วง ใครมาปรึกษาก็จะได้พบเจอ “ต้องดูแลเขาเพราะเราเป็นนักการเมือง เขาเลือกเรามา” นี่คือนิสัยที่ฝังงออยู่ในใจของเขา

สามวันแห่งวิบากกรรมผ่านไปอย่างอลหม่านและสับสน บ่ายวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2547 ขณะที่ภายในที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบางม่วง กำลังวุ่นวายกับการยกของรับบริจาคอยู่ มีชาย-หญิง 3-4 คน ซึ่งดูจากการแต่งกายแล้วไม่คุ้นว่าเป็นคนในพื้นที่ บ้างใส่ผ้าพันคอ บ้างใส่ผ้าถุงเดินตรงเข้ามาหาไมตรี

เมื่อได้สนทนากับคนกลุ่มนี้ จึงทราบว่าพวกเขาต้องการเข้ามาช่วยเหลือและอยากจะรวมคนให้มาอยู่ด้วยกันมากที่สุด ซึ่งตรงกับความต้องการของไมตรี

เขาจึงได้เสนอว่า

“เอาคนมารวมอยู่ด้วยกันครับ ถึงจะดูแลทุกคนได้ และต้องทำ
ส่วนกับห้องน้ำครับพี่”

เมื่อสิ้นสุดการสนทนา ทั้งหมดก็ขอตัวกลับ ก่อนกลับ พวกเขา
ย้ำว่า ถ้าพรุ่งนี้มีห้องน้ำ ต้องไปพาคนมารวมกัน ไมตรีตอบตกลงโดยที่
ไม่มั่นใจว่าคนกลุ่มนี้จะทำได้ตามที่บอกได้หรือไม่

วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2547 ปรีดา คงแป้น, จ่านงค์
จิตรนิรัตน์ จากมูลนิธิชุมชนไท สมภพ พร้อมพองขึ้นบุญ จากสถาบัน
พัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) และทีมงานอีกหลายคน ทั้งหมดชวนกันไป
หาสถานที่จัดตั้งศูนย์พักชั่วคราว จึงเดินไปข้างที่ทำการองค์การบริหาร
ส่วนตำบลบางม่วง ซึ่งเป็นพื้นที่ของกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการ
เหมืองแร่ มีบริเวณกว้างพอที่จะจัดตั้งศูนย์พักได้

เช้าวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2548 ไมตรีมาที่ทำการองค์การ
บริหารส่วนตำบลบางม่วง ภาพที่เห็นทำให้ทุกคนแทบไม่เชื่อสายตา มีคน
มาร่วมสร้างห้องน้ำ ห้องส้วม เริ่มกางเต็นท์ โดยมีการออกแบบผังการวาง
ระบบทุกอย่างเพื่อป้องกันเรื่องปัญหาระบบน้ำเสีย และสุขอนามัย

ไมตรีออกไปติดต่อชาวบ้านด้วยความมั่นใจมากขึ้น ศูนย์พัก
ชั่วคราวเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะมีการออกแบบผังบริเวณการอยู่
ร่วมกันอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะชักติกา จัดระบบตั้งแต่แรกเข้ามาอยู่ร่วมกัน
ใครมาก่อน อยู่ก่อน โดยการจัดเป็นหมู่ เหมือนหมู่ลูกเสือ สิบครอบครัว
มีหัวหน้าหนึ่งคน และสิบหมู่เป็นหนึ่งหมวดหรือโซน

จากนั้น ให้ส่งตัวแทนจากทุกหมู่บ้านที่ส่วนกลางที่กำหนดขึ้น
ร่วมกัน เช่น ทีมรับบริจาค ทีมรักษาความปลอดภัย ทีมแม่ครัว ทีม
สุขอนามัย ทีมประสานงาน โดยจะประชุมกันทุกวันเพื่อสรุปปัญหา
แนวทางแก้ปัญหา และองค์กรสนับสนุน พร้อมทั้งเป็นที่ปรึกษาในการ
แก้ปัญหาของศูนย์พักชั่วคราว

ช่วงนี้เป็นหัวใจหลักของการพัฒนาคน จากผู้ประสบภัย เปลี่ยน
ผ่านกลายเป็นผู้ที่ลุกขึ้นมาบริหารจัดการตนเอง จากการลงมือ เริ่มมอง
เห็นบทบาทของกันและกัน มองเห็นงานที่ทำร่วมกัน มองเห็นปัญหา
และแนวทางแก้ปัญหาในชุมชน

หลายคนพูดติดตลกว่า “เดินแขนป้ายไปมาในศูนย์แล้วมัน
รู้สึกดี” เพราะการทำป้ายแขนคอไว้ว่า ใครทำหน้าที่อะไร ใครตำแหน่ง
ไหน เป็นจุดเปลี่ยนบทบาทของคนในช่วงวิกฤติ และทำให้หลายคนกลายเป็น
คนที่รับผิดชอบต่อหน้าที่และบทบาทที่ได้รับมอบหมายมากขึ้น

ไมตรีมีป้ายแขนคอที่เขียนว่า “ผู้ประสานงานชุมชนบ้าน
น้ำเค็ม”

เมื่อศูนย์พักชั่วคราวจัดระบบลงตัวได้ระดับหนึ่งแล้ว เย็นวันที่
2 มกราคม พ.ศ. 2548 ไมตรีก็เดินทางออกจากศูนย์พักชั่วคราวโดย
ไม่บอกกล่าวใครเป็นเวลา 4 วัน เพื่อไปจัดการงานศพพ่อของเขาที่จังหวัด
นครศรีธรรมราช แล้วจึงกลับมารับภาระต่อจากวันนั้นถึงปัจจุบัน

บทเรียนราคาแพง สู่กองทุนผู้ประสบภัย

ศูนย์พักชั่วคราวเริ่มลงตัวมากขึ้นแล้ว มีการจัดระบบ มีคณะกรรมการในศูนย์ทำงานกันอย่างเป็นระบบขึ้นเรื่อยๆ แต่สิ่งหนึ่งที่ยังแก้ปัญหากันไม่ตก คือ การจัดการกับเงินบริจาค

ในช่วงแรกของการจัดตั้งศูนย์พักชั่วคราว ไมตรีเล่าว่า ได้นั่งมองคนที่เข้ามาบริจาคเงินในศูนย์พักชั่วคราว คนแล้วคนเล่า กลุ่มแล้วกลุ่มเล่า มีทั้งคนที่เข้ามาแจกเป็นรายวัน รายชั่วโมง สั่งให้ผู้ประสบภัยเข้าแถวบ้าง นั่งลงบ้าง บางคนได้รับเงินบริจาควันละ 500 – 10,000 บาทต่อครอบครัว แต่กระนั้น เงินที่ได้มา ก็ไม่ได้ทำให้ชาวบ้านรู้สึกพอใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ ไมตรีในฐานะคณะกรรมการศูนย์ก็คิดว่าจะทำอย่างไรที่จะทำให้คนได้รับเงินบริจาคอย่างเท่าเทียม ไม่ทะเลาะกัน จึงมีมติในที่ประชุมของคืนหนึ่งให้จัดตั้งกล่องรับบริจาคเข้ากองกลาง

เมื่อรวบรวมเงินบริจาคเข้ากองกลางได้มา 1,400,000 บาท ชาวบ้านในที่ประชุมมีข้อเสนอให้แบ่งเงินเท่าๆ กัน คณะกรรมการก็จำต้องยอมเพราะเป็นมติที่ประชุมแล้ว โดยมีกำนันคนหนึ่งทำหน้าที่แจกเงินให้กับชาวบ้านครอบครัวละ 900 บาท โดยมีประเด็นการหาเสียงหรือเรื่องการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องกับเงินก้อนนี้ ทำให้หลายคนไม่พอใจ ต่อมา กำนันคนนี้ถูกตั้งข้อสังเกตและต่อว่า เพราะมีชาวบ้านหลายครอบครัวที่ไม่ได้เงิน จากนั้นปัญหาก็กุกลามเป็นความขัดแย้งไปอีกหลายประเด็น

บทเรียนราคา 1,400,000 บาท เป็นความผิดพลาดสำคัญสำหรับคณะกรรมการ จนต้องนำเข้าหารือในที่ประชุม โดยมีข้อสรุปว่าให้ปิดการรับบริจาคกองกลาง จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเตรียมการพัฒนาเป็นกองทุนหมุนเวียน โดยมอบหมายให้ทีมประสานงานเจรจากับผู้มาบริจาคว่า ชาวบ้านต้องการบริหารเงินบริจาค ให้เป็นกองทุนหมุนเวียนเพื่อส่งเสริมอาชีพ

หลายหน่วยงาน หลายองค์กร มีทั้งที่เห็นด้วย และไม่เห็นด้วย ที่ไม่เห็นด้วยก็ขอบริจาคตามความคิดเดิมของตัวเอง แต่แล้วการเดินบริจาคโดยตรงก็ต้องถอยร่นกลับมา เพราะถึงแม้จะนำเงินมามากเท่าใด ก็ยังแจกเงินให้ชาวบ้านไม่ครบทุกครอบครัว จึงถูกชาวบ้านต่อว่ากลับทำให้ผู้บริจาคบางคนถึงกับร้องไห้กลับไปก็มี

เย็นวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2548 ที่ประชุมเริ่มเห็นความจริงของเงินบริจาคว่า การให้แบบรายคน รายครอบครัว ไม่สามารถอยู่อย่างยั่งยืนได้ จึงคิดที่จะตั้งกองทุนหมุนเวียน โดยเริ่มจากกลุ่มแรก คือ กลุ่มสภากาแพ ด้วยการลงทุนร่วมกันคนละ 100 บาท ได้เงินมาจำนวนหนึ่งซึ่งนำไปเปิดเป็นสภากาแพชุมชนสายสัมพันธ์

สภากาแพเป็นเครื่องมือที่ให้ทุกคนมีที่นั่งคุย แลกเปลี่ยนกันเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ และหาทางแก้ไขร่วมกัน ขณะเดียวกันก็เริ่มมีการคิดถึงเรื่องกลุ่มอาชีพ

การที่ผู้เดือดร้อนรวมกลุ่มกันทำโครงการ พร้อมทั้งจัดตั้งระบบออมเงินของกลุ่มตนเองขึ้น ทำให้ผู้สนับสนุนเห็นความสำคัญ จึงเกิดเป็น

รูปแบบการทำงานที่ให้แก่แต่ละกลุ่มคิดโครงการ แล้วเขียนเสนอต่อคณะกรรมการศูนย์ประสานงาน เมื่อคณะกรรมการพิจารณาแล้วจึงประสานต่อไปยังแหล่งทุน ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็น “ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม” ขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นรูปเป็นร่าง

การก่อเกิดกลุ่มอาชีพก็เกิดขึ้นเรื่อยๆ จาก 1 กลุ่มขยายเป็น 20 กลุ่มอาชีพ แล้วจากกลุ่มอาชีพหลายๆ กลุ่ม ก็รวมกันขึ้นมาทำออมทรัพย์กลุ่มอาชีพทุกกลุ่ม ทำให้มีเงินออมจำนวนมาก แต่ยังขาดระบบการจัดการ ต่อมา จึงมีการรวมตัวกัน ก่อตั้งธนาคารชุมชนบ้านเค็ม

100 วันสีนํ้า วันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2548 เป็นวันที่ธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็มเปิดตัวครั้งแรก ธนาคารชุมชนเป็นกระบวนการจัดระบบการเงินเพื่อให้ระบบการบริหารจัดการที่มีรูปแบบและถูกต้องตามหลักการบริหารการเงิน

กลุ่มเรือหัวโทงสีนํ้า เกิดจากการพูดคุยกันในสภากาแฟ เป็นแนวคิดในการสร้างเรือ โดยมีเครือข่ายความร่วมมือพื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน นำโดย **ภาคภูมิ วิธานศิริวัฒน์** เข้ามาสนับสนุนด้านการเงิน เป็นการประสานแหล่งทุนในการสนับสนุนการซ่อมสร้างเรือ

กระบวนการสร้างเรือเกิดขึ้นโดยสมาชิกในศูนย์และพี่น้องจากสมาพันธ์ประมงพื้นบ้าน ต่อมา มีหลายหน่วยงานเข้ามาสนับสนุน ทั้งเครือซิเมนต์ไทย โตโยต้า DOW CHEMICALS สถานทูตนอร์เวย์ JVC สมาคมบริษัทหลักทรัพย์และสภาธุรกิจตลาดทุนไทย

เสียงเลื่อย กบ ค้อน ขวาน ดังไปทั่วทั้งอู่ต่อเรือ และนี่ก็เป็นหนึ่งในความภูมิใจที่เกิดจากการริเริ่มของคนในชุมชน (ศูนย์พักชั่วคราว) เอง อันเป็นจุดเริ่มต้นของกลุ่มอาชีพอื่นๆ อีกหลายกลุ่ม โดยใช้ทุนจากกองทุนหมุนเวียนทั้งหมด

สร้างบ้าน สร้างชุมชน

เมื่อรัฐบาลประกาศจะสร้างบ้านให้ทุกคนครบถ้วน ที่มีเอกสารสิทธิที่ดินเป็นของตนเอง โดยมอบหมายให้ ทหารเป็นหน่วยสร้างบ้าน ซึ่งมีแบบบ้าน 2 แบบคือ ขนาด 6x6 เมตร และขนาด 4x9 เมตร โดยผู้ประสบภัยรอหิ้วกระเป๋เข้าอยู่ได้ทันที หากครอบครัวไหนมีสมาชิกเกิน 5 คนจะสร้างให้ที่บ้านพรุเดียว ซึ่งห่างจากบ้านน้ำเค็ม 10 กิโลเมตร หรือสร้างที่บ้านบางม่วงให้อีกหลัง โดยห่างจากบ้านน้ำเค็มเดิม 4 กิโลเมตร

ในช่วงที่จะมีการสร้างบ้าน ไมตรีเล่าว่าหลายคนมาบ่นกับเขาว่า

“มันวุ่นวายเหลือเกินกับการสร้างบ้านใหม่ให้พวกเรา ตอนแรกบอกว่า ห้ามสร้าง หากไม่มีกรรมสิทธิ์ อันตรายอยู่ใกล้ชายน้ำ จะสร้างให้ใหม่ที่นั่นบ้าง ที่นี้บ้าง หลายที่ ก็ไปไกลไม่รู้จะไปอยู่หรือทำกินกันอย่างไร คนประมงอย่างเราอยู่ไกลทะเลก็หมดทำ”

“ให้เงินสร้างแค่สามหมื่น ไม่รู้คิดออกมาได้อย่างไร สุดท้ายก็อย่างที่เห็น เป็นบ้านกล่องบ้าง บ้านกรงนกบ้าง แคบคับจนไม่รู้จะอยู่เข้าไปได้อย่างไร เอกชนสร้างปูพื้นแผ่นกระเบื้อง ฝรั่งมาติดป้าย ไอ้เรื่องผังหน้าบ้านให้รอดคลื่น ไม่เห็นทำอะไร บางหน่วยงานก็จะสร้างบ้านให้อย่างเดียว ไม่ฟังว่าเราเคยอยู่ตรงไหน สร้างออกมาก็เป็นบ้านทรงกล่องไม้ขีด แกรมมีป้ายชื่อชุมชนใหม่ที่มิใช่บ้านเราอีกแล้ว”

คำปรับทุกข์ของคนน้ำเค็มที่จำต้องรับบ้านหลายร้อยหลัง ที่หลายหน่วยงานสร้างมาให้ โดยที่ไม่ได้ถามความสมัครใจของผู้อยู่

“จะอยู่กันอย่างไร มีห้องเดียว 4 คูณ 9 หรือ 6 คูณ 6 เมตร กับหนึ่งห้องน้ำ บ้านนี้มีพ่อแม่ลูกสองสามคนก็อยู่ยากแล้ว เขามีแค่ 2 แบบ ใครเอาก็เอา ไม่เอาก็ช่างมัน จะต่อเสริมเติมใหม่ก็ยาก ไม่มีมาถามมาดูหรือปรึกษาพวกเราเลย”

ประยูร จงไกรจักร์ พี่ชายของไมตรี เสนอว่า การจะสร้างบ้านสร้างแค่ครั้งเดียว ถึงยังงี้ก็ต้องสร้างบ้านตามใจผู้อยู่ จึงชวนเพื่อนพ้องน้องพี่ผู้ประสพภัยได้ราว 23 ครอบครัว เข้าไปเจรจาต่อรองกับทหารว่า ขอออกแบบบ้านเอง โดยที่ทหารจัดวัสดุอุปกรณ์ให้ เมื่อคำตอบแรกคือไม่ได้ ก็ยังไม่ย่อท้อ ฝ่าฝืนเจรจายื้ออยู่หลายวัน

สุดท้าย ทหารยอมสนับสนุนอุปกรณ์ให้หลังละไม่เกิน 6 หมื่นบาท ทางทีมที่ปรึกษาจึงประสานการสนับสนุนจากแหล่งทุนมาให้อีกหลังละ 1.4 แสนบาท ทำให้การออกแบบบ้านแบบมีส่วนร่วม และจัดตั้งกลุ่มสร้างบ้านเป็นกลุ่มแรก

ครั้งนี้ ทำให้ชุมชนได้ผู้นำใหม่ขึ้นมาเพิ่มอีกหลายคน

อีกกลุ่มหนึ่งคือชาวบ้านใน **ซอยตกปู** ที่มีตัวแทนกลุ่มคือ **ปาน - ปัญญา อนันตะกุล** ซอยตกปูเดิม เป็นบ้านที่อยู่บนพื้นที่น้ำทะเล มีสะพานใต้ถุนสูง เด็กๆ และคนในซอยจะตกปูไปขายและไวกินในครอบครัว แต่เมื่อจะให้ย้ายออกไปอยู่ข้างนอก ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่ไม่คุ้นชิน ปานซึ่งเป็นตัวแทนกลุ่มจึงได้เจรจากับหน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาช่วยเหลือ โดยมีตัวแทนจากเครือข่ายสลัม 4 ภาคกับเครือข่ายต่างๆ พาสถาปนิกชุมชนจากมหาวิทยาลัยขอนแก่น เข้ามาช่วยออกแบบบ้านตามที่คนในชุมชนต้องการ พร้อมมีผังสะพาน บริเวณชุมชนตลอดซอยให้น้ำอยู่แต่บประมาณเพียงแค่แสนเดียวไม่พอสำหรับการก่อสร้าง เพราะว่าต้องทำทั้งสะพาน ทั้งฐานราก เครือข่ายผู้ประสพภัยสีนํ้าจึงได้จัดสรรงบประมาณที่ทางสมาคมบริษัทหลักทรัพย์และสภาธุรกิจตลาดทุนไทยให้มา จึงทำให้บ้านในซอยตกปูสามารถทำได้ตามความต้องการของคนในชุมชน

กลุ่มคนไร้บ้าน เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ตั้งคำถามกับการสร้างบ้านของหน่วยงานต่างๆ และรัฐบาล แต่ยังมีกลุ่มคนที่ไม่มีบ้าน ซึ่งมีสมาชิกกว่า 100 คน ไม่มีบ้านจะอยู่ **ศักดิ์ดา พรรณรังสี** หนึ่งในคณะทำงานศูนย์ประสานงานบ้านน้ำเค็ม และเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในบ้านเช่าในชุมชนบ้านน้ำเค็มก่อนจะเกิดภัยพิบัติ ซึ่งพยายามเข้าไปประสานงานกับหน่วยงานรัฐในช่วงแรก แต่ได้รับการปฏิเสธการช่วยเหลือ เพราะไม่มีนโยบายช่วยเหลือคนบ้านเช่า ทำให้พวกเขาไม่มีสิทธิที่จะมีบ้าน

ในกลุ่มจึงได้สำรวจและลงทะเบียน ชักชวนกันทำกลุ่มออมทรัพย์ ช่วยกันคิดหาวิธีในการแก้ปัญหา ทั้งเจรจา นำปัญหาเข้าไปปรึกษาหารือกับเครือข่าย จนต่อมารัฐบาลเริ่มสร้างบ้านถาวรนอกพื้นที่บ้านน้ำเค็มจำนวนมากประมาณ 1,000 หลัง ก็มีความหวังว่าจะได้เข้าไปอยู่ในบ้านที่เขาสร้างนี้ แต่ต้องเสียค่าเช่าที่ดินรายปี จึงทำให้คนที่ลงทะเบียนไว้เริ่มทยอยลาออก สมาชิกเริ่มท้อใจ

จนกระทั่งวันหนึ่ง **จ่านง จิตรนิรัตน์** หนึ่งในที่ปรึกษาที่เข้ามาช่วยเหลือผู้ประสบภัยก็บอกกับที่ประชุมว่า มีที่ดินขายไร่ละหนึ่งล้านบาท ขอให้สมาชิกไปดูที่ดินก่อนว่าพอใจหรือไม่ หากพอใจในที่ดินแล้ว ให้กลุ่มแต่งตั้งกรรมการเจรจาต่อรองราคาลดลงเหลือไร่ละเก้าแสนบาท

ที่ดินดังกล่าวใช้งบประมาณจากเงินบริจาคขององค์กรต่างๆ ที่บริจาคผ่านมูลนิธิชุมชนไทส่วนหนึ่งนำมาสร้างเป็นพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน เช่น ศูนย์ชุมชน ทำถนน จากนั้น กลุ่มได้กู้เงินจาก พอช. เพื่อซื้อที่ดินสร้างบ้านให้แก่สมาชิก เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของที่ดินและบ้าน โดยวิธีการผ่อนชำระเป็นรายเดือน ระยะเวลา 15 ปี โดยให้ผ่อนชำระกับกลุ่ม และกลุ่มผ่อนชำระคืนให้กับ พอช. อีกทอดหนึ่ง

เมื่อกลุ่มแรกเดินหน้าไปได้ กลุ่มถัดมาซึ่งเป็นคนที่ยังตกค้างไร้ที่อยู่อาศัย หรือครอบครัวขยาย ก็ได้ทยอยรวมตัวกันเพื่อสร้างบ้านเช่นกัน โดยได้รับความร่วมแรงร่วมใจจากสมาชิกกลุ่มแรกๆ ด้วย และแล้วสมาชิกทั้งสองกลุ่มก็ช่วยกันสร้างบ้านของตนเองจนแล้วเสร็จ

ชุมชนต้องเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ

ในช่วงที่อยู่ศูนย์พักชั่วคราว เกิดแผ่นดินไหวอีกนับครั้งไม่ถ้วน เมื่อเกิดแผ่นดินไหวทุกครั้ง ชาวบ้านต่างก็ตื่นตระหนกโกลาหลกันไปหมด

“กว่า 3 ปี ที่ต้องวิ่งหนีแม้แผ่นดินจะไหวที่ไหนก็ตาม แล้วเราจะอยู่กันอย่างไร แล้วแผ่นดินไหวทีหนึ่ง เราวิ่งกันแบบนี้ ไม่เป็นโรคจิตกันทั้งหมู่บ้านหรือ”

นี่เป็นคำถามที่คณะกรรมการศูนย์ประสานงานและแกนนำชุมชนตั้งคำถามและพยายามหาคำตอบอยู่ตลอดเวลา

เมื่อศูนย์เตรียมความพร้อมป้องกันภัยพิบัติแห่งเอเชีย - ADPC (Asian Disaster Preparedness Center) เชิญแกนนำเข้าร่วมอบรมหลักสูตร ชุมชนเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ ทำให้เห็นแนวทางของการเตรียมพร้อมชุมชนในการรับมือภัยพิบัติ การประชุมขององค์กรสนับสนุนอย่างเป็นทางการเกิดขึ้นอีกครั้ง ในปี พ.ศ. 2550

“องค์กรภาคีสนับสนุนในน้ำเค็ม ควรหาทางสนับสนุนให้ชุมชนเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ เพราะจะพัฒนาอะไรก็ไม่ยั่งยืนหากชุมชนต้องคอยวิ่งหนีแผ่นดินไหวตลอดเวลา”

ไมตรีพุดในที่ประชุมทุกครั้งเกี่ยวกับการที่ชุมชนต้องรับมือกับภัยพิบัติให้ได้ด้วยชุมชนเอง

มี 13 องค์กรที่พร้อมสนับสนุนให้ชุมชนขับเคลื่อนเรื่องนี้ องค์กรหลักๆ เช่น แอ็คชั่นเอดประเทศไทย มูลนิธิรักไทย มูลนิธิ อันดามัน มูลนิธิชุมชนไท สำนักงานและป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย จังหวัดพังงา และอื่นๆ ร่วมกันจัดทำข้อมูลชุมชน แผนที่ชุมชน และพัฒนาอาสาสมัคร จัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติ ขับเคลื่อนแผนเตรียมพร้อมป้องกันภัยเช่นจัดทำป้ายบอกทาง จัดหา เครื่องมือสื่อสาร เสื้อชูชีพ เสื้อสะท้อนแสง จุดปลอดภัย แผนที่เส้นทาง อพยพหลบภัย และเรือกู้ภัย พร้อมทั้งพัฒนาศักยภาพอาสาสมัครอย่างต่อเนื่องจนทำให้ชุมชนได้รับรางวัลมากมาย และกลายเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ให้เครือข่ายชุมชนและองค์กรระหว่างประเทศด้วย

บทเรียนจากอดีต ชี้ให้เห็นถึงการบริหารจัดการภัยพิบัติในหลาย เรื่อง ทั้งส่วนดีที่ควรนำไปเป็นแบบอย่าง และส่วนที่ควรจะต้องปรับปรุง หากมีเหตุการณ์เกิดขึ้น

ปี พ.ศ. 2557 มีการทำกระบวนการทบทวนในพื้นที่เป้าหมาย 8 พื้นที่ เพื่อทำความเข้าใจและทบทวนแผนเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ โดยชุมชน และคัดเลือกพื้นที่พัฒนาเป็นพื้นที่ต้นแบบเพิ่มใน 2 ตำบล คือ ตำบลบางวัน และตำบลเกาะยาวน้อย เน้นการจัดเวทีให้ความรู้ การ จัดกระบวนการทำแผนอย่างมีส่วนร่วม ทบทวนแผน พัฒนาแผน พัฒนา อาสาสมัครอย่างมืออาชีพ

กระบวนการดังกล่าวทำให้ผู้ว่าราชการจังหวัดพังงา ผ่านงบประมาณสนับสนุนการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย จำนวน

400,000 บาท เพื่อหนุนเสริมเรื่องการขับเคลื่อนแผนเช่นการจัดหา อุปกรณ์ เครื่องมือที่จำเป็น และขยายพื้นที่เพิ่มอีก 4 ตำบล

จังหวัดพังงาแต่งตั้งกรรมการขับเคลื่อนภัยพิบัติขึ้นมา โดยมีชุด อำนวยการ มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน นายอำเภอทุกอำเภอ ผู้บริหารท้องถิ่นที่ปฏิบัติการทุกพื้นที่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและคณะ ทำงานภัยพิบัติชุมชนเป็นกรรมการ โดยจัดประชุมชี้แจงโครงการ มอบ นโยบาย และทิศทางการขับเคลื่อนการจัดการภัยพิบัติโดยชุมชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือในระดับพื้นที่ปฏิบัติการ และแต่งตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนขึ้นมา 1 ชุด เพื่อให้ลงพื้นที่ปฏิบัติการ มีคณะทำงานภัยพิบัติเป็น หลักในการขับเคลื่อน และสำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย จังหวัดพังงา (ปภ.จังหวัดพังงา) เป็นทีมงาน

จากพื้นที่จัดการภัยพิบัติสู่นโยบายจังหวัดพังงา “พังงาแห่ง ความสุข โดยการจัดการภัยพิบัติที่ชุมชน” เมื่อมีนโยบายและงบประมาณ สนับสนุนในจังหวัด การขับเคลื่อนการจัดการภัยพิบัติก็เดินหน้าได้อย่าง กว้างขวางขึ้น บางพื้นที่อาจเป็นเพียงเวทีทำความเข้าใจ บางพื้นที่อาจ เป็นกระบวนการพัฒนาอาสาสมัคร บางพื้นที่อาจเป็นการจัดทำแผน และบางพื้นที่ทำทั้งกระบวนการและระบบที่เข้มข้นขึ้น

ด้วยความหลากหลายต่างๆ ที่ต้องยกระดับและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทำให้คณะทำงานผลักดันให้การจัดการภัยพิบัติโดยชุมชน บรรลุ อยู่ในแผนยุทธศาสตร์จังหวัดที่จะสามารถทำงานได้ต่อไป

คู่มือช่วยผู้ประสบภัยสีนํ้า ร่วมผลักดันปัญหาเพื่อคนจน

เมื่อครบหนึ่งเดือน ศูนย์พักชั่วคราวบางม่วงมีการจัดระบบต่างๆ สามารถจัดการกับปัญหาที่เข้ามาได้ดีพอสมควร แต่ยังมีอีกหลายชุมชนที่ผู้ประสบภัยยังขาดปัจจัยต่างๆ เช่น น้ำดื่ม ข้าวสาร อาหารแห้ง นมเด็ก ในศูนย์บางม่วงจะรับของบริจาคเหล่านี้ และนำไปกระจายต่อยังศูนย์ประสบภัยแหล่งอื่น เช่น บ้านในไร่ ซึ่งอยู่ด้านในห่างจากถนนใหญ่เข้าไปประมาณ 5 กิโลเมตร ชาวบ้านยังไม่มีเสื้อ ไม่มีผ้าห่ม ไม่มีนมให้เด็ก ไม่มีมุ้ง ไม่มีข้าวสาร ทางกลุ่มจึงได้รวบรวมผู้ประสบภัยเหล่านี้ในอีกหลายๆ ชุมชน เพื่อประสานงานให้เกิดการเชื่อมโยงและช่วยเหลือกันในเบื้องต้น

วันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2548 ได้มีการนัดประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานในเดือนที่ผ่านมา เราก็รู้ว่าพื้นที่ที่ยังไม่ได้รับความช่วยเหลือเลย ดังนั้น ข้อเสนอของที่ประชุมจากตัวแทนของ 18 ชุมชน จัดทำข้อเสนอร่วมกันต่อรัฐบาลเกี่ยวกับแนวทางการแก้ปัญหาของชาวบ้าน ที่ประชุมยังมีข้อเสนอให้ทุกพื้นที่ช่วยกันบริจาคของบริจาคที่ได้รับมาต่อไปยังชุมชนอื่น อันเป็นเรื่องใหม่ที่ส่งสัญญาณว่า พวกเราจะดูแลซึ่งกันและกัน

จากครั้งแรกของการประชุมในนามเครือข่าย มีการประชุมกันทุกเดือนและยังมีสมาชิกชุมชนผู้ประสบภัยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ การประชุม

แต่ละครั้งจะมีข้อเสนอกับนโยบาย ซึ่งผู้แทนรัฐบาลจะลงพื้นที่กระจายอยู่ในทุกจังหวัดช่วงนั้น การเจรจาต่อรองจึงเกิดขึ้นในทุกช่วงขณะ เช่น การเจรจาเพื่อให้ผู้ประสบภัยกลับเข้าไปอยู่ในพื้นที่เดิมก่อน และการสร้างบ้านให้ชาวบ้านออกแบบบ้านเอง เป็นต้น

พลเอกชาวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น เดินทางมารับข้อเสนอของเครือข่ายผู้ประสบภัยสีนํ้า ที่ศูนย์พักชั่วคราวบางม่วง โดยการประสานงานของคุณสมสุข บุญญะบัญชา ผู้อำนวยการสถาบันองค์กรพัฒนาชุมชน (พอช.) ในสมัยนั้น ผู้ประสบภัยทุกคนต่างตื่นเต้นที่ได้พบและพูดคุยกับรองนายกรัฐมนตรี และรองนายกรัฐมนตรีซึ่งได้ให้นโยบายผ่านสื่อมวลชนว่า “ผู้ประสบภัยทุกคนมีสิทธิที่จะอยู่ในที่ดินเดิมได้” หลังจากการเจรจาจบลง ผู้ประสบภัยจึงกลับไปยึดพื้นที่เดิมของตนเองสร้างบ้านสร้างชุมชนทันที

ไมตรีเล่าว่า “การที่ผมได้นั่งทานข้าวโต๊ะเดียวกับรองนายกรัฐมนตรีเป็นการสร้างพลังใจอย่างมาก ทำให้รู้สึกว่าการที่เราทำมาทั้งหมดเป็นเรื่องใหม่ ลงมือทำแล้ว เมื่อเจอปัญหายังมีช่องทางแก้ไขได้ เมื่อมีข้อเสนอกับนโยบายยังสามารถได้พูดได้คุยกับคนระดับรองนายกรัฐมนตรี ผมมีพลังที่จะเดินหน้าต่ออย่างบอกไม่ถูก

การรวมพลังในวันนั้นจัดขึ้นที่โรงเรียนตะกั่วป่า เสนาบุญกุล เพื่อนำเสนอสิ่งที่เครือข่ายได้พยายามฟื้นฟูชุมชนมาด้วยชุมชนเอง มีข้อปัญหาอุปสรรคอะไรที่รัฐบาลต้องแก้ปัญหาให้ตรงกับความต้องการของชาวบ้านบ้าง

จากการทำงานร่วมกับผู้ประสบภัย และทีมงานพี่เลี้ยง ทำให้ไม่ตระรู้ว่า ปัญหาสำคัญของคนยากไร้ นั้นมีทั้งสิทธิในที่ทำกินและยังมีเรื่องสิทธิของความเป็นคนไทยของกลุ่มคนเล็กคนน้อยในสังคม เช่น กลุ่มคนไทยพลัดถิ่น กลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลอีกด้วย

“ผมได้มีโอกาสเข้าร่วมกำหนดวางแผนในทุกขั้นตอนของการเคลื่อนไหวร่วมกับพี่น้องเครือข่ายไทยพลัดถิ่น พวกเราทำทุกอย่าง ตั้งแต่เขียนคำอธิบาย แล้วไปส่งในกล่องรับจดหมายของนักการเมืองทุกคน การเชิญบางคนมาฟังคำอธิบาย การมานอนรอเผ่าการพิจารณากฎหมายหน้ารัฐสภา การใช้สื่อมวลชนทำความเข้าใจกับสังคมอย่างเต็มที่ หัวใจของเรื่องนี้คือการสื่อสารกับสังคมให้เข้าร่วมผลักดันกฎหมาย และเข้าใจความเป็นคนไทยพลัดถิ่น”

หลังจากเหตุการณ์สีนามิ ปัญหาของชาวเลได้ถูกเปิดขึ้นต่อสาธารณะอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน เมื่อพบว่า มีชาวเลกว่า 21 ชุมชนถูกรัฐบาลอย่างหนัก ทั้งเรื่องที่อยู่อาศัย ถึงแม้ว่ามี 10 ชุมชนร่วมแก้ปัญหากับรัฐให้พออยู่ได้แล้ว แต่ก็ยังมีที่ฝั่งศพของคนในชุมชนอีกหลายชุมชนถูกขุดหรือศพออกเพื่อสร้างรีสอร์ท บางชุมชนถูกสร้างทับสุสาน บางชุมชนหาที่เพื่อก่อดินให้มีการแลกเปลี่ยนกับสุสานเพราะอยู่ใกล้ทะเลสวย บางชุมชนเอาที่ประกอบพิธีกรรมไปเป็นสวนสาธารณะ สร้างพื้นที่อาบแดดส่วนตัว หรืออื่นๆ

ปัจจุบัน ปัญหาของคนไทยพลัดถิ่น และชาติพันธุ์ชาวเล ยังเป็นประเด็นสาธารณะให้ถกเถียง ต่อสู้กันเพื่อปกป้องถิ่นฐานบ้านเกิดที่

อยู่มาตั้งแต่บรรพบุรุษ เสียงของคนตัวเล็กๆ ที่พยายามรักษาที่ทำกิน ผืนสุดท้าย กับนายทุนผู้ต้องการพื้นที่ริมทะเลอันสวยงามยังคงต้องต่อสู้กันต่อไป

พังงาแห่งความสุข

คนพังงาส่วนใหญ่อาจไม่เคยรับรู้มาก่อนเลยว่า “พังงา” เป็นจังหวัดที่มีความสุขมากที่สุดในประเทศไทยติดต่อกันสองปีในปี พ.ศ. 2552 และ 2553 จากรายงานสถานการณ์สุขภาพจิตคนไทยในปี พ.ศ. 2551 และการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนตลอดปี พ.ศ. 2552 และ พ.ศ. 2553

อีกทั้งผลการสำรวจของเอแบคโพล ปี พ.ศ. 2554 ก็สรุปว่าพังงาเป็นจังหวัดที่ประชาชนอยู่แล้วมีความสุขอันดับที่ 3 รองจากจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอุดรธานี

“ตกลงความสุขของคนพังงาเริ่มลดลงแล้วจริงหรือ”

ต่อมา ปี พ.ศ. 2555 และ ปี พ.ศ. 2556 จังหวัดพังงามีความสุขอยู่อันดับที่ 3 รองจากจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดแม่ฮ่องสอน

“คนพังงาควรทวงถาม และค้นหาความสุขที่แท้จริงจากคนพังงาเองเสียทีแล้ว”

นั่นคือ บทสรุปของขบวนการประชาชนกลุ่มเล็ก ซึ่งในวงนี้มีผู้เข้าร่วมจากหลายภาคส่วน ที่ผมเข้าไปเกี่ยวข้องจนได้รับการยอมรับให้เป็นผู้ประสานงาน “เดินหน้าพัฒนาสู่พังงาแห่งความสุข”

“พังงาแห่งความสุข” จึงเป็นวาทกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นจากวงเล็กๆ แล้วเริ่มขยายวงไปสู่กลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรเครือข่ายภาครัฐ ภาคเอกชน และหาฉันทามติร่วมกัน

กระบวนการจึงเริ่มขึ้นด้วยการนำมติของทุกกลุ่ม ทุกเครือข่าย ทุกองค์กร จัดเวทีประกาศเจตนารมณ์ร่วมกันของคนพังงาที่ขับเคลื่อนสังคมเพื่อ “เดินหน้าพัฒนาสู่พังงาแห่งความสุข” ซึ่งมีผู้เข้าร่วมจากทุกภาคส่วน กว่า 800 คน โดยการนำพื้นที่รูปธรรมแห่งความสุข จากเรื่องเล็กๆ ประเด็นงานพัฒนาในพื้นที่ รวมถึงเศรษฐกิจของคนพังงาที่ทำให้คนพังงามีความสุข

ในเวทีนี้ ผู้ว่าราชการจังหวัดพังงาเข้าร่วมฟังการนำเสนอทิศทางของคนพังงา ต่อมาผู้ว่าราชการพังงา มอบให้เป็นนโยบายและสนับสนุนงบประมาณ เพื่อค้นหาความสุขของคนพังงา

คำถามจึงตามมามากมายว่า “จะทำอย่างไร จะเริ่มตรงไหน จะชวนใครมาร่วม จะทำกับใคร”

ไมตรีและกลุ่มเครือข่ายภาคประชาชนในพังงาจึงสรุปบทเรียนร่วมกันว่า กระบวนการประชาชน ประชาสังคม และภาคส่วนต่างๆ ของสังคมต้องทำความเข้าใจให้เป็นไปในทางที่สอดคล้องกัน จึงมีวงพูดคุยกัน

หลายรอบ และลงมือทำโดยการลงพื้นที่ตำบล เพื่อค้นหาความสุขของคนพังงาถึงในพื้นที่ โดยรวมคนพังงามีความสุขจริงๆ แต่มีบางสิ่งที่ทำให้คนพังงาความสุขลดลง เช่น การพัฒนาที่ขาดการมีส่วนร่วมในทุกระดับ เรื่องการพนันวงเล็กวงน้อยที่มีในหลายหมู่บ้าน และมีเจ้าหน้าที่รัฐบางคนเข้าไปมีผลประโยชน์อยู่ด้วย

การพนันเป็นต้นเหตุหลักๆ ที่ส่งผลต่อปัญหาสังคมอื่นๆ ทำให้มีเสียงสะท้อนอยู่เสมอว่า “มั่วแต่เล่นไฟกันนี้แหละจึงไม่มีเวลาดูแลสุขภาพ ทำให้ลูกหลานบางคนต้องก่อวินาศกรรม เยาวชนบางคนก็ไม่ได้กลับบ้านตามเวลา และไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติด พ่อแม่บางคนหมดเงินเพราะการพนัน ทำให้เป็นหนี้ หนี้ดอกเบี้ยก็เข้ามาแทรกแซงหรือหนี้หมวกกันน็อคจึงรุกคืบเข้ามาในหมู่บ้าน และบางรายถึงขั้นบ้านแตกสาแหรกขาด หนี้หนี้ เพียงแค่ยกตัวอย่างการพนันอย่างเดียวจะมันเชื่อมโยงได้ขนาดนี้”

ตัวแทนชาวบ้านลุกขึ้นเชื่อมโยงของปัญหาให้เห็นเป็นรูปธรรม “ห่วยห่วยก็เป็นปัญหาหนึ่งที่คนพังงาส่วนใหญ่บอกว่าทำให้ความสุขลดลง” อีกคนเสริมขึ้นจากในวงสนทนา

เมื่อความสุขของคนในหมู่บ้านต่ำลลลดลง ก็มีผู้แทนจากสภาองค์กรชุมชนตำบลบางคนเสนอทางแก้ว่า “ผมว่าทีวีเลิกการถ่ายทอดการเคลื่อนไหวของตลาดหุ้น เพราะนักเล่นหุ้นเขาคงมีช่องทางในการติดตาม แต่ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องรู้ ถ้าเขาไม่รู้ไม่เห็นเขาก็จะขาดความเชื่อมั่นในการออกหวย คนซื้อหวยก็จะลดลงทันทีครึ่งหนึ่ง”

ทั้งหมดอาจเป็นปัญหาพื้นฐานที่หน่วยงานปล่อยปละละเลยในการกำกับดูแล แต่ปัญหาหลักๆ ที่ทำให้ความสุขคนพังงาลดลง คือ ราคาพืชผลทางการเกษตรลดลง และไร้ทิศทางการแก้ปัญหา ไม่เว้นแม้กระทั่งหน่วยงานที่มีหน้าที่และงบประมาณต่างกัน ต่างทำตามแผนงานโครงการตัวเอง โดยใช้ชุมชน แกนนำ เป็นองค์ประกอบในโครงการ หรือไม่มีโครงการก็ไม่ทำ ปัญหาที่ดูเหมือนไกลตัวแต่เป็นปัญหาใหญ่คือ หน่วยงานทำแผนพัฒนาและกิจกรรมโดยขาดการมีส่วนร่วม หรือขาดหลักธรรมาภิบาล

จังหวัดจัดการตนเอง “พังงาแห่งความสุข” จึงเกิดการขับเคลื่อนและดำเนินการ ตามแผนงานร่วมกัน

1. ปี พ.ศ. 2555 เตรียมการประสานความร่วมมือกับทุกภาคส่วนและประกาศเจตนารมณ์ร่วมกัน
2. ปี พ.ศ. 2556 จัดเวทีพัฒนาเพื่อกำหนดเป้าหมายร่วมกัน โดยมีองค์กรชุมชน ภาคประชาสังคม ภาคธุรกิจนักวิชาการ และข้าราชการเกษียณ และกำหนดแผนงานร่วมกันเพื่อลงพื้นที่ปฏิบัติการโดยผู้ว่าราชการจังหวัดพังงาได้ออกคำสั่งแต่งตั้งคณะทำงานโดยสนับสนุนงบประมาณในการขับเคลื่อน เพื่อจัดเวทีในพื้นที่ปฏิบัติการระดับตำบล เพื่อศึกษาปัจจัย ต้นทุน ข้อกังวลและข้อเสนอ ที่จะทำให้คนพังงามีความสุขเพิ่มขึ้นหรือลดลง และมีข้อตกลงตำบลแห่งความสุข 8 ตำบล และข้อตกลงร่วมระดับจังหวัดที่จะทำให้คนพังงาแห่งความสุขจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

3. ปี พ.ศ. 2557 จะร่วมกันสร้างรูปธรรมความสุขในพื้นที่ 8 ตำบลให้เกิดขึ้น ไม่น้อย กว่า 100 รูปธรรมแห่งความสุข และขยายพื้นที่เรียนรู้ให้ครอบคลุมตำบลอื่นๆ อีก 16 ตำบล และจัดตั้ง “สภาพลเมืองพังงาแห่งความสุข” พร้อมทั้งประกาศยุทธศาสตร์พังงาแห่งความสุข โดยอาศัยให้ธรรมนูญตำบลแห่งความสุข ใน 8 ตำบล
4. ปี พ.ศ. 2558 จะร่วมสร้าง 200 รูปธรรม พังงาแห่งความสุข ในอีก 16 ตำบล รูปธรรม และขับเคลื่อนยุทธศาสตร์พังงาแห่งความสุข และขยายพื้นที่เรียนรู้ อีก 16 พื้นที่ โดยสร้างธรรมนูญแห่งความสุขในอีก 16 ตำบล และยก (ร่าง) ธรรมนูญจังหวัดพังงาแห่งความสุข
5. ปี พ.ศ. 2559 ขับเคลื่อนพื้นที่แห่งความสุข 40 ตำบลเดิม และขยายพื้นที่ตำบลแห่งความสุขให้ครอบคลุมทั้งจังหวัด ใน 51 ตำบล, พื้นที่ 200 รูปธรรมแห่งความสุข, 40 ธรรมนูญรับฟังความเห็น (ร่าง) ธรรมนูญพังงาแห่งความสุข
6. ปี พ.ศ. 2560 ประกาศธรรมนูญพังงาแห่งความสุข และเดินทางสู่จังหวัดพังงาปกครองตนเอง เพื่อสร้างความเท่าเทียมและลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน

การขับเคลื่อนของขบวนการภาคประชาชน ภาคีภาคเอกชน และภาคีภาครัฐ ในพังงา ไม่ได้นิ่งนอนใจกับกระแสความขัดแย้งทางการเมืองในปัจจุบัน แต่คนพังงาเดินทางเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาความ

ขัดแย้งในพื้นที่โดยให้คนในชุมชน สังคม และจังหวัดเป็นตัวตั้ง โดยกำหนดการพัฒนาพึ่งพาร่วมกัน โดยใช้หน่วยงาน ภาคี ที่มีหน้าที่บทบาทเดิม ปรับเปลี่ยนแนวทาง เพื่อตอบโจทย์คนพึ่งพาอย่างแท้จริง

มุ่งสร้างสังคมน่าอยู่และเป็นธรรม

ไมตรี จงไกรจักร มักจะแนะนำตัวกับคนที่เขาได้พบเจอว่าเขาเป็นหนึ่งในผู้ประสพภัยสึนามิ แต่หลายคนเห็นเขาเป็นนักเคลื่อนไหวที่ทำงานขับเคลื่อนสังคมในหลายประเด็น ซึ่งแม้แต่ตัวเขาเองก็ไม่คิดว่าตัวเองจะเดินในเส้นทางนี้หากเขาไม่ประสบกับภัยพิบัติสึนามิ

เขาย้อนกลับไปเล่าว่า ตัวเขาเองไม่เคยคิดว่าจะมาทำงานขับเคลื่อนสังคมอย่างทุกวันนี้ เขาเหมือนกับคนอื่นทั่วๆ ไป ที่หลังจากเรียนจบชั้น ปวช.ไฟฟ้า จากเทคนิคภูเก็ต ก็มุ่งหน้าเข้ากรุงเทพฯ มาเรียนหนังสือ ทำงานทำเป็นเด็กอยู่ซ่อมรถบ้าง ทำงานตามโรงงานบ้าง ได้รับค่าแรงวันละ 100 กว่าบาท จนส่งตัวเองเรียนจบได้ในที่สุด หลังปี พ.ศ. 2541 เขาก็กลับไปอยู่บ้าน ทำอาชีพประมง และตั้งหลักปักฐานสร้างครอบครัว สร้างฐานะให้ตัวเองได้ระดับหนึ่ง

ในปี พ.ศ. 2547 เขาได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนกับนักการเมืองท้องถิ่นถึงแนวทางในการพัฒนาหมู่บ้าน ด้วยอุดมการณ์ที่อยากเห็นสิ่งที่ดีกว่าและคิดว่าความรู้ที่มีจะทำประโยชน์ให้บ้านตัวเองได้ จึงลงสมัคร

รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางม่วง และได้รับการเลือกตั้ง เข้าไปทำหน้าที่ดังหวัง

เมื่อชีวิตเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ จากภัยพิบัติสึนามิถล่มบ้านน้ำเค็ม เขาสูญเสียทั้งบ้าน รถ อาชีพ ชีวิตพ่อ หลานชายคนเดียว และญาติพี่น้อง อีกกว่า 40 คน

เขาได้พลิกฟื้นตัวเอง จากผู้ประสพภัย มาเป็นผู้ร่วมสร้างชุมชนใหม่ขึ้นที่ศูนย์พักชั่วคราวบางม่วง ของผู้ประสพภัยสึนามิบ้านน้ำเค็ม โดยการสนับสนุนของภาคีความร่วมมือหลายองค์กร

จากบทเรียนการแก้ปัญหาชุมชนด้วยตนเองและขยายไปร่วมมือกับชุมชนอื่นๆ ในนามเครือข่ายผู้ประสพภัยสึนามิ ทำให้เขายึดหลักว่า **ต้องร่วมสร้างชุมชนให้น่าอยู่ด้วยมือคนในชุมชนเอง**

เครือข่ายผู้ประสพภัยสึนามิได้ขยายไปสู่พื้นที่จังหวัดอื่นๆ เช่น ปทุมธานี อุบลราชธานี สงขลา ฯลฯ กว่า 400 ชุมชน เป็นเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง ร่วมกันสร้างสังคมให้น่าอยู่ สร้างโมเดลกิจกรรมดีๆ ให้เกิดขึ้น เช่น เกิดโมเดลจัดการภัยพิบัติโดยชุมชน จนเป็นที่ศึกษาดูงานจากคนทั่วโลก เกิดธนาคารชุมชน ธนาคารเครือข่ายคนจน เกิดระบบสวัสดิการชุมชนเอง เกิดศูนย์วัฒนธรรมชุมชน ศูนย์วัฒนธรรมชาวเล เกิดวงดนตรีเยาวชน เกิดกลุ่มเยาวชนเพื่อสิ่งแวดล้อม เกิดศูนย์เรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ อย่างหลากหลายทั่วประเทศ

ไมตรีเห็นว่า จากประสบการณ์ที่ลงมือทำมาหลายปี เครือข่ายมองว่าทิศทางการปฏิรูปสังคมและการเมืองควรต้องเข้าไปร่วมเปลี่ยนไมตรีจึงเข้าไปร่วมแสดงความคิดเห็นในร่าง พ.ร.บ. สถาปนากการเมืองเมื่อเกิดองค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะ (ไทยพีบีเอส) ขึ้นจากนั้นก็เข้าไปเป็นสมาชิกสภาผู้ชมและผู้ฟัง

ครั้นเกิดความขัดแย้งทางการเมือง ในปี พ.ศ. 2553 ในนามเครือข่ายฯ เขาเข้าร่วมผลักดันให้เกิดการปฏิรูปประเทศ และร่วมกระบวนการสมัชชาปฏิรูปประเทศ โดยนำเสนอการแก้ปัญหาที่ดินเพื่อ “ลดความเหลื่อมล้ำ และสร้างความเป็นธรรมในสังคม”

เขากล่าวทิ้งท้ายว่า “ผมคิดว่า การสร้างสังคมให้น่าอยู่ต้องสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ชุมชนให้พึ่งตนเองเป็นหลัก ให้ชุมชนสร้างรูปธรรมการพัฒนาร่วมกัน คำนึงถึงและหาแนวทางแก้ปัญหาของคนตัวเล็กตัวน้อย คนเปราะบาง ผู้ใช้แรงงาน คนไร้สถานะ คนที่อยู่กับความรุนแรงทุกวัน เช่นในจังหวัดชายแดนใต้ กลุ่มชาติพันธุ์และชนเผ่าพื้นเมือง ที่ยังไม่มีสิทธิ ไม่มีเสียงหรือถูกละเมิดสิทธิอยู่ทุกวัน”

ผู้ประสบกัยสีนามิ กับงานจัดระบบชุมชน

จำนงค์ จิตรนิรัตน์ : เรื่อง

กองบรรณาธิการ : เรียบเรียง

หัวใจของงานจัดระบบชุมชนในพื้นที่ภัยพิบัติที่รุนแรง คือ ให้คนที่เข้มแข็งดูแลคนที่อ่อนแอ จากนั้นค่อยค้นคว้าต่อไปว่าจะยกระดับผู้คนอีกต่อไปอย่างไร

เมื่อเกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติ ภาพที่เรามักพบเห็นจนเจนตา คือ หน่วยงานกู้ชีพ กู้ภัย และภาพผู้ใจบุญบริจาคข้าวของเครื่องใช้ถาโถมเข้าไปยังพื้นที่อย่างล้นหลาม แต่เมื่อวิกฤตินั้นเริ่มคลายลง กระแสความเศร้าสะเทือนใจก็เริ่มคลายตามลงไป ทุกอย่างเงียบหายราวกับไม่เคยเกิดภัยพิบัติขึ้น แต่ความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่

สิ่งที่ยังเกิดขึ้นอยู่เสมอแต่ไม่ได้อยู่ในความสนใจของสังคม คือ เรื่องราวของการเยียวยาและฟื้นฟูผู้ประสบกัย ชุมชนที่ประสบกัยในช่วงหลังภัยวิกฤติ

จํานงค์ จิตรนิรัตน์ เล่าเรื่อง “กระบวนการจัดระบบชุมชน” (Community Organization – CO) ท่ามกลางภาวะวิกฤติในเหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิ ซึ่งแตกต่างๆ จากการจัดระบบชุมชนที่เคยทำกับชุมชนที่เดือดร้อนเรื่องที่อยู่อาศัยและถูกไล่อื้อ แต่ในภาวะวิกฤติเช่นนี้ การสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เป็นเรื่องที่ทำหายสำหรับคนทำงานพัฒนาสังคมเป็นอย่างยิ่ง

เรื่องเล่าของการสร้างส่วรวมคน

ในระยะแรกของการเกิดสึนามิ บ้านน้ำเค็มดูเหมือนจะถูกตัดขาดจากการรับรู้จากสังคมภายนอก กว่าจะเป็นข่าวว่าเป็นพื้นที่ประสบภัยขนาดหนักที่สุด ก็เข้าสู่วันที่สี่หรือห้าแล้ว

จํานงค์ และทีมงานจากมูลนิธิชุมชนไท เดินทางเข้าไปในพื้นที่ ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา และเห็นสภาพพื้นที่ที่เรียกได้ว่า ทุกอย่างราบเป็นหน้ากลอง เศษขยะ กลุ่มควนไฟยังระอุอยู่เป็นหย่อมๆ เป็นภาพที่ทุกคนไม่อาจลืมได้ตลอดชีวิต

ถึงแม้ทีมงานทั้งหมดไม่มีประสบการณ์การกู้ภัย แต่จากประสบการณ์การทำงานชุมชน เมื่อตัดสินใจเข้ามายังพื้นที่ตำบลบางม่วงแล้วจึงไปเริ่มต้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลบางม่วง โดยเบื้องต้นคิดว่า อาจเริ่มช่วยจัดการกับของบริจาค เพราะมีคนมารอรับของกินของใช้ แต่เข้าไปปรับไม่ได้ เจ้าหน้าที่ของ อบต. ก็กำลังวุ่นวายอยู่กับการแพ็ค

ข้าวของลงกล่อง ยังไม่ได้มีการแจกจ่ายของออกไปให้กับผู้ที่เดือดร้อน ทีมงานของจํานงค์เข้าไปพูดคุยกับนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบางม่วง แนะนำตัว และเสนอตัวเข้าช่วยเหลือผู้ที่เดือดร้อนว่าพอจะช่วยอะไรได้บ้าง แต่นายก อบต. บอกว่ากำลังยุ่งมาก ให้ลองไปคุยกับ สมาชิก อบต. ที่ยืนอยู่ได้ต้นตะขบข้างๆ สำนักงาน

จํานงค์และทีมงานจึงได้เข้าไปแนะนำตัวกับ **ไมตรี จงไกรจักร** ชายหนุ่มผิวคล้ำและเพื่อนสมาชิก อบต.อีกคนหนึ่ง ที่กำลังยืนปรึกษาหารือกันอยู่ได้ร่มไม้ เมื่อจํานงค์เข้าไปสอบถามว่าจะให้ช่วยอะไรได้บ้าง ไมตรีก็ตอบกลับมาในทำนองว่า “ถ้าพี่มีเงิน เอามาสร้างส่วเพื่อให้คนมาอยู่รวมกันก่อน ตอนนี้ชาวบ้านไม่มีที่อยู่ ที่นอน” จํานงค์จำได้ว่าในขณะนั้น เขาตอบไปว่า

“เงินหรือ ไม่มี เรามาดูก่อนว่า จะช่วยอะไรได้บ้าง แล้วค่อยว่ากัน”

“ถ้าไม่มีอะไรเลย ก็ทำอะไรไม่ได้ ตอนนี้คนสาหัสแล้ว อาหารมีแล้ว เดี่ยวของบริจาค ยังไงชาวบ้านก็ต้องเอา กองเป็นภูเขาเนั้น อาหารมีแล้ว แต่ขาดที่นอน บ้านพังกันหมด แล้ววัดก็ศพเต็ม ส่วมาก็ไม่มี คือพี่ต้องทำทันทีนะตอนนี้ นี่ละถึงจะช่วยพวกเราได้” ไมตรีกตอบกลับด้วยเสียงเข้มท้วน

การได้พูดคุยกับไมตรี ทำให้ทุกคนนึกภาพของการจัดระบบชุมชนในปากีสถาน ที่เริ่มต้นจาก “ส่วม”

หลังจากสอบถามกันว่า ควรจะทำส้วมกี่ห้อง ทำตรงไหนได้ เนื่องจากเงินที่มีอยู่ในตอนนั้นมีแค่สี่หมื่น จะเริ่มต้นทำอะไรได้บ้าง แต่เมื่อโมตรีเสนอว่าทำเท่าที่ทำได้อีก สัก 2-3 ห้อง ก็ยังดี และถ้าทางทีมงานที่เข้ามาช่วยเหลือตกลงว่าจะสร้างส้วมก่อน ก็จะได้พาไปหาผู้ใหญ่บ้านให้ช่วยกันหาที่ว่าจะสร้างส้วมที่ไหน

“ตอนนี้คนกระจัดกระจาย ของบริจาคอยู่ที่นี่ แต่มาแล้ว ไม่รู้จะกลับไปนอนไหน มาแล้วก็ไม่ได้ของก็เลยไม่มา ไปอยู่บนเขา ในป่า แต่ถ้าเราทำส้วมหรือทำบ้านได้ คนก็จะมาที่นี่ เพราะอาหารอยู่ที่นี่” โมตรีเล่าสถานการณ์ให้ฟัง

จำนงค์มีความเห็นว่าสิ่งที่ชาวบ้านอย่างโมตรีเสนอมานั้นน่าสนใจ จึงได้ปรึกษากับทีมงานว่าน่าจะเริ่มต้นจากการนำเงินที่มีอยู่มาทำส้วม แต่อยากทำสัก 10 ห้อง เพราะ 3-4 ห้อง แทบช่วยอะไรไม่ได้ จากนั้นจึงคิดกันต่อว่า หากคนมาที่ส้วม ต้องลงมาจากบนเขา ก็ต้องมีที่พักซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกัน จึงได้เริ่มต้นแบ่งงานกัน โดยให้ทางฝ่ายโมตรีจัดการในเรื่องสถานที่ ส่วนทีมงานของจำนงค์ก็เริ่มประสานหางบประมาณเพิ่มเติม

ในที่สุดการคลำหาหนทางในภาวะวิกฤติสุดขีดก็มีจุดเริ่มต้นด้วยความมั่นใจในตัวของกลุ่มคนเล็กๆ ที่เพิ่งรู้จักกันไม่ถึงชั่วโมง ตกลงใจเชื่อในข้อเสนอของโมตรี หนุ่ม อบต.หน้าใหม่ ที่เสนอให้ **“ทำส้วมรวมคน”**

เช้าวันต่อมา รถชุดดินก็มาถึงพร้อมวัสดุ ทีมงานของโมตรีเปิดรั้วเข้าไปในพื้นที่กรมทรัพยากรธรณีที่ทิ้งร้างไว้ ไม่มีใครกลัวข้อหาบุกรุกที่ราชการ แต่อาศัยความซุญมนของสถานการณ์ ส้วมชุดแรกก็พร้อมใช้งานท่ามกลางความสนใจของผู้ประสพภยที่เริ่มเข้ามาถามไถ่ เมื่อรู้ว่า จะสร้างที่พักด้วย ก็ยังมีคนสนใจ

ชาวเลกลุ่มหนึ่งใจกล้ามาก่อน ตอนนั้นยังไม่มีที่พัก จึงถือโอกาสใช้อาคารจอตลอดทิ้งร้างหลังหนึ่งให้อยู่ก่อน เมื่อเห็นคนเริ่มมา จึงปรึกษากันว่าถึงแม้จะยังไม่ชัดเจนว่ามีเงินมากน้อยเท่าใด แต่น่าจะลองหาเดินที่สนามมาวางก่อน เพราะราคาถูก รื้อย้ายง่าย เมื่อเห็นพ้องกัน ก็มีการโทรศัพท์ประสานงานไปยังทีมงานที่อยู่กรุงเทพฯ ให้หาซื้อเตนท์มาสัก 50 หลัง

เช้ารุ่งขึ้น เตนท์ก็มาถึง ทีมโมตรีจัดการวางแผนกางเตนท์ โดยทีมของจำนงค์ใช้ประสพการณ์การจัดตั้งกลุ่มย่อยในสลัมมาใช้วางแผนจัดระบบไว้เป็นชุดละ 10 หลัง เพื่อให้คนอยู่รวมกันเป็นกลุ่มย่อย เพื่อดูแลกันเองในอนาคต

วันต่อมา ภาพที่เห็นเป็นรูปร่างของค่ายที่พักชั่วคราว มีที่พักสนาม ส้วม ทั้งหมดอยู่ในพื้นที่กว่า 20 ไร่ของหน่วยราชการและเป็นพื้นที่เนินสูง เมื่อเชื่อว่าสีนํ้าจะมาไม่ถึง ทีมชาวบ้านก็ออกกระจายข่าวแจ้งคนในที่ต่างๆ

เตนท์ทุกหลัง จึงมีผู้เข้าพักหมดในพริบตา ทำให้คนที่มาเช่าหอบสิ่งของที่พอเหลือจากคลื่นยักษ์มายืนหน้าละห้อยจำนวนมาก

ทีมงานจึงปรึกษากันต่ออีกว่า จะกว้านซื้อเต็นท์ให้ได้มากที่สุด และให้ส่งมาด่วน

ภายในสามวัน ผู้ประสบภัยก็หลั่งไหลเข้ามา จากชาวเลชุดแรกกลุ่มหนึ่ง จากนั้นคนอื่นที่บอกกันปากต่อปากก็ทยอยมาพร้อมกับเต็นท์สนามที่ทยอยส่งมาถึง เพียง 5 วัน ผู้คนก็มารวมกันนับหมื่น และมีที่ท่าว่าจะต้องปักหลักกันยาว เพราะแต่ละคนต่างไม่มีที่ไป ผู้ประสบภัยส่วนใหญ่ต้องการมาอยู่ที่นี่มากกว่าที่หน้าอำเภอตะกั่วป่า เพราะอยู่ใกล้บ้านเก่า สะดวกกับการรื้อค้นหาคนสูญหายหรือทรัพย์สิน

ในที่สุด ศูนย์พักพิงชั่วคราวบ้านบางม่วงซึ่งตั้งอยู่บนพื้นที่ 20 ไร่ ก็มีเต็นท์อยู่ประมาณ 1,000 หลัง และดูแลผู้คนเรือนหมื่น นับเป็นค่ายที่ชาวบ้านกับนักจัดระบบชุมชนจัดระบบกันเองแบบร้อยเปอร์เซ็นต์ ชาวบ้านตั้งชื่อค่ายนี้ว่า ศูนย์ผู้ประสบภัยสีนาคีบางม่วง จริงๆ แล้วก็คือหมู่บ้านชั่วคราว เพราะในขณะนั้น ไม่รู้อนาคตเลยว่า ทั้งหมดจะได้กลับคืนสู่บ้านน้ำเค็มที่เคยอยู่เดิมเมื่อใด

จำนงค์เล่าว่า การดูแลผู้คนจำนวนมากมายขนาดนี้เป็นเรื่องท้าทายมาก เป็นประสบการณ์ที่ไม่เหมือนกับการชุมนุมสมัชชาคนจนของเครือข่ายสลัม เพราะที่นั่นมีเป้าหมายและคู่ต่อสู้ที่ชัดเจน คือ รัฐ มวลชนที่มาก็เต็มไปด้วยความกระตือรือร้น ฟังตัวเองได้

แต่ศูนย์พักพิงบางม่วง เต็มไปด้วยคนนับหมื่นที่เศร้าซึม อารมณ์แปรปรวน จิตใจกระทบกระเทือนอย่างหนัก มีคนที่เหลือตัวคนเดียว คนที่สูญเสียสมาชิกในครอบครัวไปตั้งแต่ 2 คน คนที่สูญเสียญาติ

ไปถึง 30 คนก็มี อีกทั้งเด็กที่พ่อแม่พี่น้องหายไหมด คนสูญเสียบ้านและทรัพย์สินทั้งหมดมารวมกันอยู่ที่นี่

การจัดการให้ผู้คนเข้าอยู่เป็นชุด ชุดละสิบหลัง ใครก็ตามที่มาต้องอยู่ให้ครบสิบหลังก่อน และหน้าที่แรกของคนมาก่อน คือ ให้ดูแลคนที่มาทีหลังด้วย

การมีส่วนร่วมจัดระบบการอยู่อาศัยนี่กลายเป็นกติกาหรือสัญญาใจ ที่จะฟังกัน นี่เป็นเมล็ดพันธุ์แรกจากบทเรียนประสบการณ์ และเป็นหลักการทำงานจัดระบบชุมชน คือ การฟังกันเอง

การจัดกลุ่มย่อยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สมาชิกทุกกลุ่มมีหน้าที่ดูแลเพื่อนที่เศร้าซึม รวมทั้งเรื่องความสะอาด และความปลอดภัยทุกชนิด วางกฎกติกาการอยู่ร่วมกันเช่นระบบดูแลกันในกลุ่มย่อย ห้ามดื่มสุราอย่างเอิกเกริก ไม่เล่นการพนันและการเสพติดต่างๆ เป็นต้น อีกทั้งมีการส่งตัวแทนเข้าร่วมประชุมในทุกๆ ค่ำ และนำข้อเสนอมาเข้าวงประชุมและนำเรื่องจากวงประชุมกลับไปบอกต่อ เป็นต้น จึงมีตัวแทนชาวบ้านมาเป็นเหมือนกรรมการประมาณ 50 คน

วิธีแบ่งที่พักเป็นกลุ่มย่อย การมีหน้าที่ภารกิจ การมีตัวแทนเข้าประชุม ทำให้ชาวบ้านหลายคนเริ่มมีพัฒนาการ ยกระดับความคิดให้แหลมคมมากขึ้น โดยตัวแทนมีความคิดเห็นร่วมกันเกี่ยวกับปัญหา และการจัดการศูนย์พักฯ ดังนี้

1. ต้องมีการประชุมใหญ่สมาชิกทั้งหมดบ้างตามความจำเป็น โดยใช้ลานกลางที่พักที่กันไว้แล้ว เพราะต้องการให้สมาชิกได้รู้เรื่องต่างๆ ด้วยตัวเอง
2. เริ่มมีบุคคลภายนอกเข้ามาในศูนย์มากขึ้น อีกทั้งมีปัญหาข้าวของหาย ควรจะมีระบบยามตรวจที่ทางเข้าออกโดยเฉพาะกลางคืน
3. ชาวบ้านเริ่มทะเลาะกันเอง สาเหตุเพราะแย่งคิวรอรับบริจาคที่ผู้บริจาคมักมีของมาไม่มากพอ
4. มีเสื้อผ้าบริจาคจำนวนมากที่เหลือใช้แล้ว จะจัดการอย่างไรให้เกิดประโยชน์
5. น้ำใช้เริ่มไม่พอ เพราะรดน้ำส่งไม้ทัน เนื่องจากมีคนเข้ามาอยู่อาศัยหนาแน่นมากขึ้น

จากปัญหาข้างต้น ที่ประชุมเห็นร่วมกันว่า หากมีผู้บริจาคเงินหรือสิ่งของเข้ากองอำนวยการโดยผ่านบัญชีธนาคาร และมีทีมรับเงินพร้อมถ่ายรูปร่วม ให้ผู้บริจาคกลับไปเป็นหลักฐาน ส่วนปัญหาเรื่องเสื้อผ้าที่มากเกินความจำเป็น ให้บริจาคต่อไปยังผู้ประสบภัยแหล่งอื่นๆ ส่วนเรื่องน้ำใช้ ให้ขึ้นป้ายรับบริจาคเครื่องกรองน้ำขนาดใหญ่ เพื่อกรองน้ำในบึงหน้าศูนย์ขึ้นมาใช้ แต่ช่วงที่ไม่มีเครื่อง ให้ทำแบบภูมิปัญญาชาวบ้านไปพลางๆ ก่อน เป็นต้น

การกำเนิดขึ้นของศูนย์บางม่วง ที่มีคนอยู่รวมกันจำนวนมาก แต่มีระบบกรรมการชาวบ้านบริหารจัดการกันเอง ดูแลกันเอง เป็นสิ่งใหม่

ในห้วงวิกฤติ แม้ปัญหาต่างๆ จะยังไม่คลี่คลาย ทั้งศพที่ยังหาไม่พบ หรือพบแล้วแต่ยังพิสูจน์ไม่เสร็จ พื้นที่พังทลายยังไม่ได้เคลียร์ให้เรียบร้อย อีกทั้งยังไม่รู้ว่าจะมีบ้านใหม่ได้หรือไม่ อย่างไร ฯลฯ แต่ศูนย์บางม่วงได้ทำหน้าที่เรียกขวัญกำลังใจของคนกลับมา ดีกว่าเผชิญหน้ากับชะตากรรมอย่างโดดเดี่ยวลำพัง

ยกระดับฟื้นฟูจิตใจ

วันหนึ่ง มีข้อตกลงในที่ประชุมใหญ่ว่า ข้าวของที่ได้รับบริจาคมาเป็นส่วนตัวก่อนหน้านี้ ทุกคนเก็บไว้เต็มเต็งจนไม่มีที่นอน และของบางอย่าง เช่น เต้าแก๊ส อาจมีอันตราย จึงมีมติให้เอามาลงทะเลเบียนฝากไว้ที่กองกลาง ส่วนอาหารแห้งต่างๆ ให้นำมารวมกัน แล้วมาเบิกไปเป็นกลุ่มๆ

ต่อมา เมื่อมีการจัดการข้าวของ ได้เจอผ้าขาวดิบห่อศพที่หลงเหลืออยู่จำนวนมาก ทีมงานจึงเกิดความคิดให้ผู้เคราะห์มาช่วยกันตัดผ้าเย็บส่งขายหารายได้ ปรากฏว่าไปได้ดีมาก จึงประสานนักศิลปะมาช่วยวาดจนเกิดสีสันสดใส จนในที่สุดกลายเป็นสินค้าของศูนย์ ต่อมาก็ขยายเป็นกลุ่มบาติกของเยาวชน งานศิลปะจากผ้าดิบเหล่านี้ จึงกลายเป็นเครื่องมือบำบัด ที่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ทำได้และมีรายได้เป็นกอบเป็นกำ

จากจุดนี้มาสู่การคิดฟื้นฟูอาชีพเสริมคนทั้งศูนย์ เพื่อให้ทุกคนได้พากันข้ามพ้นช่วงเวลาแห่งความเศร้าโศกไปพร้อมๆ กัน

ในศูนย์เปลี่ยนจากมหรรรความเศร้าเป็นมหรรรอาชีพขึ้นทันใด แทบทุกคนมีสิ่งที่จะต้องทำตั้งแต่ตื่นขึ้นมาจนก่อนนอน แลมีรายได้อุปประมาณ มีการเก็บเหวอน ตัดเย็บผ้า ผ้าบาติก โดยเฉพาะการซ่อมเรือทำเรือหาปลา ซึ่งมีคุณค่าทางจิตใจอย่างสูง เพราะเรือคือวิถีชีวิตของคนที่นี่

ตอนเกิดสีนามี เรือหาปลาขนาดเล็กแทบทั้งหมดพังเสียหายเมื่อเกิดโรงซ่อมเรือ โดยช่างผู้ประสพภัยเอง มันกลายเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นชีวิตใหม่อย่างแท้จริง

สิ่งเหล่านี้เป็นการบำบัดหรือเยียวยาจิตใจด้วยตัวชุมชนเอง เพราะชาวบ้านที่ลงมือคิด ประสานงาน ร่วมแรงกันสร้างส้วม สร้างศูนย์ในระยะเริ่มต้น กลุ่มนี้ทำงาน ใช้แรงสร้างสิ่งต่างๆ ให้เพื่อนๆ ได้เข้ามาอยู่อาศัยและตัวเองก็ใช้สิทธินั้นไม่แตกต่างไปจากคนอื่นๆ เป็นพลังใจที่ก้าวข้ามความทุกข์อันสาหัส ไปสู่การช่วยเพื่อนเพื่อให้พึ่งพิงกันเองได้

สิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญที่เรียกได้ว่าเป็นการยกระดับสำนึกส่วนรวม อันเกิดจากความเชื่อมั่นในระบบ หรือโครงสร้างที่ดี และผู้นำที่ดี ผู้นำที่มีความเข้มแข็ง สามารถหยุดความเศร้าโศกได้เร็ว การที่ให้คนที่เข้มแข็งดูแลคนที่อ่อนแอ จากนั้นค่อยค้นคว้าต่อไปว่าจะยกระดับผู้คนต่อไปอย่างไร จึงน่าจะเป็นหัวใจของงานจัดระบบชุมชนในพื้นที่ภัยพิบัติอย่างหนึ่ง และนี่เองคือเป้าหมายลอมแกนนำรุ่นหลังต่อๆ มา พวกเขาไม่เพียงเป็นพลังการจัดการศูนย์บางม่วงเท่านั้น วิธีคิดหรือแนวทางนี้ยังกระจายไปสู่เพื่อนชุมชนอื่นในพื้นที่ภัยพิบัติและเกิดเป็นเครือข่ายสีนามีในเวลาต่อมา

ทั้งหมดนี้คือมหรรรการบำบัดที่ทรงพลังที่สุด เป็นก้าวแรกของการฟื้นคืนของคนที่ได้รับหวัง

จัดระบบผู้บริจาค

นอกจากการจัดระบบชุมชนของผู้ประสพภัยแล้ว การจัดระบบผู้บริจาคก็เป็นสิ่งจำเป็นมากในช่วงเวลานั้น การมีผู้บริจาคที่เข้าใจและสนับสนุนสิ่งของตามความต้องการของผู้เดือดร้อน จะทำให้ของบริจาคที่ได้รับมาเกิดประโยชน์สูงสุด คณะทำงานจึงเสนอให้ผู้บริจาคหลักเลี่ยงการสนับสนุนเป็นรายคน งานพัฒนาในสถานการณ์ปกติ ผู้บริจาคถือเป็นเป้าหมายการรณรงค์ทางสาธารณะเพื่อให้เขาเข้าใจสิทธิชุมชนแต่ในเหตุภัยพิบัติ ควรเสนอให้ผู้บริจาค บริจาคเงินหรือสิ่งของให้ตรงความต้องการของผู้รับ ข้อมูลและข้อเสนอเหล่านี้ ส่วนใหญ่ได้จากที่ประชุมชาวบ้านวงต่างๆ และเสนอให้กับผู้บริจาคถูกจังหวะทั้งผู้รับและผู้ให้

ทีมงานประสบความสำเร็จในการเชิญชวนให้ผู้บริจาครายใหญ่เห็นด้วยกับหลักการช่วยเหลือแบบยั่งยืน โดยการสนับสนุนให้เกิดกลุ่มอาชีพที่เคยอยู่ในวิถีชีวิตก่อนประสพภัย หรือช่องทางอาชีพใหม่ ที่มีเหตุมีผล นั่นเป็นที่มาของมหรรรฟื้นฟูปูอาชีพ ซึ่งมีการทำทะเบียนผู้บริจาคไว้ประมาณ 200 ราย

เมื่อศูนย์บางม่วงลงตัว จึงเริ่มออกตรวจตราพื้นที่ข้างเคียง ขณะที่ทีมอีกส่วนหนึ่งเดินทางไประนอง กระบี่ ตรัง สตูล ยกเว้นภูเก็ตที่มีหน่วยงานต่างๆ ลงพื้นที่มากแล้ว เป็นการตัดสินใจขยายพื้นที่ โดยนำประสบการณ์ที่ได้จากบางม่วง และข่าวของต่างๆ ที่มีอยู่จำนวนมาก นำไปช่วยเหลือพื้นที่ประสบภัยอื่นๆ ให้เขาตั้งตัวได้บ้าง

จำนงค์เล่าว่า หลังเหตุการณ์คลื่นยักษ์สึนามิพัดผ่านไปราวครึ่งเดือน คลื่นทุ่นก็เริ่มก่อตัวและถาโถมเข้าใส่ บ้านแหลมป้อมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบ้านน้ำเค็ม ถูกนายทุนระดับรองประธานสภาผู้แทนฯ ใช้ปืนชู่และประกาศห้ามเข้าพื้นที่, ชุมชนมอแกนที่บ้านทับตะวัน บ้านไนไร่ มีนายทุนแสดงเอกสารเป็นเจ้าของพื้นที่ชุมชน ที่ราบเตียนด้วยแรงคลื่น, ชุมชนมอแกนบ้านทุ่งหว้า อบต.ห้ามชาวบ้านเข้าพื้นที่เพราะจะสร้างโรงพยาบาล, บ้านปากเตรียม อ.คุระบุรี นักการเมืองท้องถิ่นไม่ให้คนหนีตายมาจากหน้าหาดปลูกสร้างที่พักชั่วคราว, ที่เกาะลันตา ราชการกับนายทุนห้ามชาวบ้าน ทั้งชาวเลอุรักลาโว้ยและมุสลิมปลูกสร้างบ้านเรือนในที่เดิม, ชุมชนมุสลิมดั้งเดิมแถวรอยต่อระหว่างจังหวัดสตูล และจังหวัดตรัง เช่น เกาะสุกร เกาะบุโหลน และอำเภอละงู ต่างก็มีปัญหาเรื่องที่ดินหลังสึนามิว่าใครเป็นเจ้าของที่ดินที่แท้จริง

เมื่อต้องช่วยเข้าแก้ปัญหาของชาวบ้านที่ได้รับความไม่เป็นธรรมจากนายทุนเหล่านี้ จำนงค์และทีมงานซึ่งมีประสบการณ์การต่อสู้แก้ปัญหาที่ดินในชุมชนเมือง ช่วยกันวางแผนว่าน่าจะต้องยึดที่ดินชุมชนเดิมไว้ก่อน การเจรจาค่อยตามมาทีหลัง จึงได้ประสานและจัดระบบผู้บริจาคให้กระจายกันสนับสนุน โดยการสร้างบ้านยึดพื้นที่อย่างรวดเร็ว

จากชาวบ้านเอง โดยมีช่างกลาง อาสาสมัครจากศูนย์บ้านน้ำเค็มและอาสาสมัครจากทั่วประเทศเป็นช่างแรงงานสนับสนุน

ผู้บริจาคที่ได้รับการประสาน ทำความเข้าใจถึงความจำเป็น เหตุผลทางมนุษยธรรมและการเป็นผู้บุกเบิกอยู่อาศัยมาอย่างยาวนาน ทำให้มีการสนับสนุนอย่างเต็มที่

ก่อนรุ่งวันหนึ่ง มีการติดต่อให้ทีมงานไปรับของบริจาคชิ้นหนึ่งริมถนน ปรากฏว่าเป็นรถแบ็คโฮใหม่เอี่ยมคันหนึ่งถูกส่งมาจากผู้ไม่ประสงค์ออกนาม และมันกลายเป็นอาวุธลับของชาวบ้านในการบุกเข้ายึดเคลียร์พื้นที่แบบรีบร้อนเปิดทางให้รถไถมาสร้างบ้านเข้าถึงพื้นที่ ทำให้แทบทุกชุมชนอพยพกลับเข้าอยู่ในที่ดินเดิมและเริ่มสร้างบ้านสวมตอบ้านหลังเดิมได้ทันทั่วทั้งที่ ทุกแห่งสร้างชุมชนใหม่อย่างไม่โดดเดี่ยว มีทีมงานและอาสาสมัครบ้านน้ำเค็มเป็นที่ปรึกษาใกล้ชิด

สำหรับผู้บริจาค ก็ได้รับการประสานให้กระจายการสนับสนุนไปตามโซนต่างๆ ในหลายจังหวัด หลายพื้นที่ และพวกเขาก็มีแผน ที่จะดูแลสนับสนุนระยะยาวพอที่จะให้ชาวบ้านได้ตั้งหลัก

กระทั่งปลายปี พ.ศ. 2548 การฟื้นฟูชุมชนจากภัยคลื่นสึนามิก็ได้แปรสภาพเป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดินของชุมชนดั้งเดิม เมื่อผู้อ้างโฉนดเริ่มฟ้องร้องไล่ที่ชุมชน ทั้งชาวบ้านและทีมงานนักจัดระบบชุมชนก็ยกระดับและจัดระบบต่อสู้สิทธิชุมชนอย่างเต็มรูปแบบเช่นกัน

เครือข่ายผู้ประสบภัยสีนํ้า

หลังครั้งปีสีนํ้า ทีมงานได้มีการวิเคราะห์สถานการณ์ครั้งใหญ่ จากการวิเคราะห์เห็นได้ชัดเจนว่า ตลอดชายฝั่งอันดามันมีปัญหาที่ดินซุกอยู่ใต้พรมมาตลอด ปรากฏการณ์คลื่นยักษ์สีนํ้าได้กวาดปัญหาเหล่านั้นขึ้นมาให้เห็นเด่นชัดขึ้น ปัญหาที่ดินชายฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นป่าภูเขา ชายหาด ส่วนใหญ่อยู่ในเอกสารครอบครองตามกฎหมายของหน่วยงานรัฐและเอกชน ทั้งๆ ที่ผืนดินเหล่านั้นถูกบุกเบิกและสร้างเป็นชุมชนโดยชาวบ้านมาหลายร้อยปีมาแล้ว

ทีมงานเริ่มจัดทำระบบข้อมูล พบว่าหน่วยราชการที่อ้างการครอบครองพื้นที่คืออุทยานแห่งชาติ หน่วยป่าชายเลน กรมเจ้าท่า เป็นต้น หน่วยงานเหล่านี้ล้วนพึ่งประกาศเขตราชการเหล่านี้และเอกชนก็พึ่งมาในช่วงที่มีการท่องเที่ยว ไม่กี่ปีที่ผ่านมา แม้จะมีการไล่ที่กันบ้างแต่ก็ไม่มากนัก ทว่าเมื่อเกิดภัยสีนํ้า ดูเหมือนเจ้าของที่ดินตามเอกสารจะถือเป็นโอกาสในการไล่ที่เสียเลย

เมื่อหลายพื้นที่ หลายชุมชน ชาวบ้านไม่สามารถย้ายกลับเข้าไปอยู่บนที่ดินเดิมของตนเองได้ จากอิทธิพลท้องถิ่นและนายทุน รูปแบบการช่วยเหลือจึงออกแบบการทำงาน โดยเริ่มต้นจากการฟื้นฟูชุมชน ให้ชุมชนได้เข้าถึงสิทธิในที่ดินเดิม มีการเชื่อมโยงเครือข่าย และการเจรจาระดับนโยบาย

เมื่อทุกชุมชนเข้ายึดพื้นที่เดิมและเร่งสร้างบ้านให้เสร็จเรียบร้อย ในปลายปี พ.ศ. 2548 เราจัดการประชุมพบปะกันระหว่างชุมชนพื้นที่ประสบภัยหลายครั้ง ชุมชนปากเตรียมเป็นพื้นที่มีคนไทยพลัดถิ่นรวมอยู่ด้วย ทีมงานที่นั่นจึงประสานคนไทยพลัดถิ่น ในจังหวัดระนองที่จัดตั้งไว้ก่อนหน้านี้ให้มาร่วมประชุมด้วย

ในวาระครบหนึ่งปีแรกของการฟื้นฟูภัยสีนํ้า จึงได้รวมตัวกันจัดงานภายใต้แนวคิด *ประสบภัย ประสบการณ์ ประสานเพื่อน* โดยเชิญเลขาธิการนายกรัฐมนตรีมารับเรื่อง โดยมีข้อเสนอหลัก ดังนี้

-ให้รัฐบาลตั้งกรรมการพิสูจน์สิทธิที่ดินสีนํ้า

-ให้เจรจากับผู้เกี่ยวข้องให้หยุดการไล่รื้อ

-ให้คนไทยพลัดถิ่นได้เข้าถึงการช่วยเหลือ

ต่อมารัฐบาลได้ตั้งกรรมการตามข้อเสนอ หากแต่การไล่รื้อทุกแห่งยังไม่ยุติลง เครือข่ายยังใช้ยุทธวิธีสร้างบ้าน พื้นฟูไปเรื่อยๆ จัดตั้งทีมทนายอาสาขึ้นสู้คดีที่ถูกฟ้องร้อง รวมไปถึงการตั้งทีมทำ อ่านและแปลภาพถ่ายทางอากาศ ข้อมูลนี้ประกอบกับการทำผังเมืองชุมชนประวัติศาสตร์พื้นที่ ผังการใช้ประโยชน์แปลงที่ดินสาธารณะในชุมชนพร้อมผังตระกูล เพื่อเตรียมยื่นให้กับกรรมการตรวจสอบพิสูจน์สิทธิ

รูปแบบการทำงานแบบนี้ ต่อมาได้มีการอบรมเผยแพร่อย่างกว้างขวาง เป็นอาวุธลับอีกชิ้นที่ทรงประสิทธิภาพ เป็นหลักฐานที่มีเหตุผล เมื่อผ่านสื่อออกไปสู่สาธารณะ ทำให้ชุมชนทั้งหมดที่อยู่

กระบวนการนี้สามารถกลับเข้าไปอยู่ในที่ดินเดิมของตัวเองได้ทั้งหมด ถึงแม้จะอยู่ในฐานะผิดกฎหมาย แต่ก็มีพิธีสงฆ์สิทธิขานไปกับการถูกฟ้องร้องดำเนินคดี

ในระดับนโยบาย ได้มีการประสานงานกับทีมสมาชิกวุฒิสภา (สว.) นำดีให้ลงมาช่วยตรวจสอบพื้นที่เช่นบ้านทุ่งหว้า ในที่สุดก็ใช้ประมวลกฎหมายที่ดิน มาตรา 9 ยุติโครงการสร้างโรงพยาบาล แล้วให้ชุมชนอยู่ไปอีก 10 ปี

เมื่อการตรวจสอบพิธีสงฆ์สิทธิบางแห่งเสร็จสิ้น เตรียมยื่นกับรัฐบาล จะพบว่าพื้นที่หลายแห่งเป็นของรัฐฯ และอีกหลายพื้นที่ เอกชนอ้างความสัมพันธ์ทางการเมืองทั้งตรงทั้งอ้อมกับรัฐ การทำงานจึงต้องยกระดับขึ้นเรื่อยๆ ต่อมา จึงได้จัดตั้งเป็นเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปการสังคมและการเมือง (คปสม.) ขึ้น เพื่อเจาะจาประกอบการศึกษาการแก้ไขที่ดินสีนํ้า และมีข้อเจาะเพิ่มเติม อีก 2 ข้อคือ

1. ให้ประกาศเขตรับรองพื้นที่วัฒนธรรมชาวเล
2. คืนสัญชาติไทยออกบัตรประชาชนให้คนไทยพลัดถิ่น

จากนั้น เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปการสังคมและการเมือง (คปสม.) มีบทบาทในการยื่นหนังสือ และเจรจาต่อเนื่องมาทุกรัฐบาล กระทั่งปี พ.ศ. 2553 จึงเริ่มเห็นความสำเร็จ อาทิเช่น

1. มติ ครม. รับรองเขตวัฒนธรรมพิเศษชาวเล พร้อมงบประมาณฟื้นฟูผ่านกระทรวงวัฒนธรรม

2. พื้นที่พิพาททับตะวัน ไกลเกลี้ย แบ่งที่กับนายทุนและได้โฉนดรายแปลง

3. พื้นที่ทุ่งหว้าใช้ประมวลกฎหมายที่ดิน มาตรา 9 อยู่อาศัยได้ 10 ปี พร้อมพื้นที่วัฒนธรรม

4. พื้นที่แหลมป้อมชาวบ้านได้โฉนด แต่ไม่มีทางเข้าหมู่บ้านท้ายที่สุดต้องขายคืนนายทุน

5. ชุมชนชาวเล เกาะลันตา สังกาอู๋ ได้โฉนดรายแปลง พร้อมพื้นที่วัฒนธรรม

6. ชุมชนปากเตรียมซื้อที่ดิน ดูแลร่วมกัน จัดตั้งเป็นชุมชนใหม่

7. กรณีการแก้ปัญหาชุมชนปลากะตัก ชุมชนริมป่าชายเลนภูเก็ต ที่ผ่านการทำงานของกรรมการพิธีสงฆ์สิทธิจนได้ที่ดินที่อยู่อาศัยถาวร กระบวนการแก้ปัญหาได้ขยายพื้นที่อื่นๆ ในเกาะภูเก็ต กระทั่งจัดตั้งขึ้นเป็นเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต ในที่สุด และได้ขยายจากประเด็นผู้ประสบภัยสีนํ้า สู่ประเด็นสิทธิที่ดินชุมชน และพัฒนายกระดับตลอดมาจนปัจจุบัน

8. นอกจากการแก้ปัญหาเร่งด่วนในบางกรณี อาทิ สังกาอู๋ ลันตา ทับตะวัน ทุ่งหว้า บ้านน้ำเค็ม เป็นต้น และการผลักดันให้เกิด มติ ครม.เขตวัฒนธรรมพิเศษชาวเลแล้ว ทีมงานเราได้ทำงานจัดตั้งขบวนชาวเลอย่างต่อเนื่อง เพราะปัญหาสิทธิชุมชนชาวเลส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการแก้ไข

สำหรับบ้านน้ำเค็ม ซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดของขบวนการเครือข่ายสีนํ้าและเครือข่ายชาวเล ได้จัดระบบเงินบริจาคร่วมกับการออมเงินใหม่ โดยก่อตั้งธนาคารชุมชน บริหารเงินมากกว่า 10 ล้านบาท ที่สำคัญคือการพัฒนาสมาชิกขึ้นเป็นทีมอาสาป้องกันภัยพิบัติภาคประชาชน และกลายเป็นพื้นที่ศึกษาดูงานด้านภัยพิบัติของประเทศและต่างประเทศกว่า 30 ชชาติ บทบาทที่สำคัญล่าสุดของพวกเขา คือ การผลักดันโมเดล พังงาแห่งความสุข

สำหรับหลายพื้นที่ ปัญหาที่ดินยังไม่ได้รับการแก้ไขและปัญหา ก็ทวีความรุนแรงขึ้น กรรมการพิสูจน์สิทธิที่ดินก็หมดวาระลง การเชื่อมโยงประสาน คปสม.ให้ร่วมกับเครือข่ายอื่นๆ ทั่วประเทศเช่นสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ ได้ อีสาน ปากมูน รวม 9 องค์กร จัดตั้งขึ้นเป็นเครือข่ายขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (ขปส. หรือเรียกสั้นๆ ว่า P-Move) เจรจากับทุกรัฐบาลอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการผลักดันกฎหมาย 4 ฉบับ จนถึงปัจจุบัน

ตลอดห้วงเวลาการเติบโตของขบวนการ 10 ปี จำนวนและทีมงานนักจัดระบบชุมชนเริ่มต้นจากการเข้าไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยสีนํ้า และใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการระบบชุมชน จนในที่สุด ก็นำไปสู่การเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเพื่อทำงานในประเด็นสิทธิที่ดินชุมชน การพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างครบวงจร และการผลักดันแก้ปัญหาคความเหลื่อมล้ำในสังคม

วาระประเทศไทย...ว่าด้วยภัยพิบัติ ในวาระ 10 ปี สีนํ้า 26 ธันวาคม 2557

นพ.ปัญญา พงษ์พานิช

คืนนี้เมื่อ 10 ปีที่แล้ว ผมนอนอยู่ที่สวนโมกข์ อำเภอไชยา สุราษฎร์ธานี เพื่องานการจัดตั้งหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญที่กำลังก่อการ ยังไม่เป็นที่ยุติว่าจะมาตั้งที่กรุงเทพอย่างที่เป็นในทุกวันนี้ โดยขณะที่เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ตอนเช้าวันที่ 26 นั้น ผมกำลังขับรถอยู่บนถนนสายเอเชียที่หน้าสวนโมกข์ เพื่อลงไปสมทบกับคณะที่ตั้งชื่อว่า “เพื่อนไทยลงไปเยี่ยมพี่น้องชายแดนใต้” ที่ปัตตานี ซึ่งกำลังเริ่มเกิดเหตุการณ์ต่างๆ ตอนนั้น ผมรู้สึกว่ามีอะไรมาเขย่ารถที่กำลังวิ่ง แล้วต่อมาจึงได้รู้ผ่านวิทยุว่า เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ที่เกาะสุมาตราจนไปถึงปัตตานี จึงรู้ชัดว่าสีนํ้าได้ถล่มไปทั่ว อาจารย์ไฉ หรือ ปาริชาติ สถาปัตตาน์ที่ไปด้วยก็คุ้นอยู่กับการถามข่าวถึงคุณพ่อคุณแม่และน้องทั้ง 2 ที่ลงไปเที่ยวอยู่ที่เขาหลัก จังหวัดพังงา ซึ่งยังติดต่อกันไม่ได้

จากนั้น ผมจึงตัดสินใจตรงไปจังหวัดตรัง ที่มีการนัดพบเพื่อน พ้องน้องพี่ภาคใต้ เพื่อประมวลสถานการณ์พร้อมกับประเมินว่า “จะทำอะไรกันบ้าง” โดยมีการตกลงแบ่งกันไปลงสำรวจประเมินพื้นที่ทั้ง 6 จังหวัดอันดามัน แล้วนัดกลับมาหารืออีกครั้งในวันที่ 4 มกราคม พร้อมการสำรองเงินทองและข้าวของเพื่อเอาไปช่วยผู้ประสบภัยกันตามกำลัง

ด้วยความที่ขณะนั้นกำลังทำโครงการพัฒนาชุมชนเป็นสุขที่ภาคใต้ หรือ “ดับบ้านดับเมือง เรียนรู้วิถีที่ปากใต้” กันอยู่ โดยมีเกาะปู จังหวัดกระบี่เป็นหนึ่งในพื้นที่โครงการ ผมกับพวกจึงเลือกไปเกาะปู แล้วพบว่าแม้ที่เกาะจะไม่เสียหายมาก นอกจากเรือและเครื่องมือประมง แต่ชาวเกาะกลับเสียชีวิตมาก เนื่องจากไปทำงานกันที่เกาะพีพีเป็นส่วนใหญ่ ศพแรกที่พบกำลังจะมาถึง ชื่อ “บังบัญชา” พร้อมกันนั้นเราก็ได้รับคำเตือนว่า อย่าไปพีพี เพราะวุ่นวายสับสนไปหมด ตอนนี้ไม่อนุญาตให้ใครขึ้นเกาะโดยเด็ดขาดแล้ว

พวกเราจึงขับรถต่อไปสู่เขาหลักโดยได้พบกับความ “บอกไม่ถูก” ไปตลอดทาง โดยเฉพาะที่ฐานทัพเรือและท่าเรือทับละมุ ซึ่งเลยไม่มีขึ้นดีจนไปถึงวัดลำแก่น ก็ “ไม่ต้องบอกอะไรอีก” เพราะพบกองศพล้นโรงศพเรียงรายอยู่เป็นร้อยเป็นพัน

กระทั่งถึงเขาหลัก รถติดยาว พวกเราได้คุยกับผู้กำกับตำรวจท่านหนึ่ง ซึ่งบอกผมว่า “ใครก็ได้ช่วยด้วย โดยเฉพาะต้องการระบบฐานข้อมูลเพื่อการสืบค้นหาญาติมิตร ที่สูญหายพร้อมกับการพิสูจน์ศพที่ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร”

ผมจึงโทรศัพท์บอก คุณหมอกฤษฎา เรืองอารีรัชต์ ที่ สสส. ขอให้เตรียมหาคนอาสาลงไปช่วย พร้อมกับตรงไปลงพื้นที่เขาหลัก บางเนียง บางสัก น้ำเค็ม บางม่วง และวัดย่านยาว ที่เขาหลัก ผมได้พบกับคุณหมอพรทิพย์ โรจนสุนันท์ กับคณะที่กำลังยุ่งอยู่กับการจัดการศพและพิสูจน์อัตลักษณ์บุคคล และพบปัญหาเดียวกัน และเมื่อผมประสานกับทางจังหวัดพังงารวมทั้งทีมสาธารณสุข ก็มีปัญหาเดียวกันอีก พวกเราจึงตกลงตั้งหน่วยอาสาสมัครสึนามิขึ้นที่โรงแรมเขาหลักเนเจอร์ ที่ทีมกู้ภัยเก็บศพจากหลายมูลนิธิใช้เป็นฐาน โดย สสส. ได้มูลนิธิกระเจงกา ภายใต้งานของหนูหริ่ง สมบัติ บุญงามอนงค์ ยกทีมลงมารับช่วง ตั้งเป็นศูนย์อาสาสมัครสึนามิ หรือ Tsunami Volunteer Center (TVC) และผมได้เวียนช่วยอยู่ด้วยเป็นเดือนๆ สลับกับการไปช่วยเพื่อน พี่น้องภาคใต้ ที่กลับไปสรุปกันที่ตรังในวันที่ 4 ตามที่ได้นัดหมายไว้ แล้วตั้งเป็นเครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามัน หรือ Save Andaman Network (SAN) เลือกทำเรื่องการฟื้นฟูชีวิต ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านชายฝั่งตลอดทั้ง 6 จังหวัด เนื่องจากเป็นกลุ่มชายขอบไม่มีใครมองเห็น เราเริ่มทำ โดยมีกลุ่มเอ็นจีโอที่สันทัด สมัครจะทำ ด้วยการสนับสนุนการซ่อมสร้างเรือและเครื่องมือประมงแบบมีส่วนร่วมผ่านระบบกองทุนและอยู่ซ่อมสร้างของชุมชน ซึ่งผมถูกขอให้รับบทบาทประธานเครือข่าย เพื่อการจัดระบบ ทำแผนงานพร้อมกับการจัดหางบประมาณและประสานการต่างๆ จนเกิดการขยายบทบาท พื้นที่เครือข่ายอย่างกว้างขวาง มีผู้เข้าร่วมและสนับสนุนงบประมาณเป็นจำนวนมาก จากหลากหลายฝ่าย โดยเฉพาะเครือข่ายซีเมนต์ไทย กับตลาดหลักทรัพย์และสมาคมธุรกิจตลาดทุนไทย

เครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามันมีปฏิบัติการในเกือบ 150 หมู่บ้าน/ชุมชน ชาวประมงชายฝั่งอันดามันจากระนองถึงสตูล จัดตั้งกว่า 50 อยู่ซ่อมสร้างเรือชุมชน ทำการซ่อมสร้างเรือรวม 1,500 ลำ เพื่อให้ชาวประมงกลับสู่อาชีพเพื่อเริ่มต้นชีวิตใหม่ เกือบครึ่งหนึ่งของเรือชาวประมงเล็กที่เสียหาย รวมทั้งกิจกรรมอื่นๆ คือ การซ่อม-สร้างบ้านแบบมีส่วนร่วม การจัดตั้งศูนย์กฎหมายอันดามันเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาด้านกฎหมายให้ชุมชนชาวประมงพื้นที่ตลอดจนคนชายขอบทั้งหลาย ท้ายสุดคือระบบการจัดการภัยพิบัติโดยชุมชนที่ริเริ่มในบ้านน้ำเค็มจนเป็นต้นแบบอยู่ในขณะนี้

ภาพการบันทึกรายการวาระประเทศไทย ที่ริมทะเลข้างอนุสรณ์สถานบ้านน้ำเค็ม
ตะกั่วป่า พังงา เมื่อปลายวันที่ 25 ธันวาคม 2557

รายการนี้ออกอากาศในวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2557 เพื่อน้องที่ร่วมงานกันมาโดยเฉพาะชาวบ้านน้ำเค็มชวนผมให้ร่วมการบันทึกรายการ วาระประเทศไทย ของสถานีโทรทัศน์ TPBS ที่มี **ณาดยา แว่ววิรุคบุตร** เป็นพิธีกร รายการนี้ มีผู้ร่วมสนทนาเกือบ 20 คน จากภาคผู้ประสบภัย เอกชนผู้มาช่วย ภาครัฐ ภาควิชาการ ตลอดจนภาคนโยบายจากสภาปฏิรูปแห่งชาติ เราคุยกันภายในเวลา 2 ชั่วโมงภายใต้ประเด็นที่ว่า “**สึนามิคือคลื่นแห่งการเปลี่ยนแปลง**” แล้ว 10 ปีมานี้เปลี่ยนแปลงอะไรไปบ้าง?

ดูเหมือน ทางเวทีสนทนามุ่งติดตามปัญหาที่ค้างคาของชุมชนชาวบ้าน คือ เรื่องปัญหาที่ดิน ปัญหาชาวเล และปัญหาคนไทยไร้สัญชาติที่โผล่ผุดขึ้นมาหลังภัยคลื่นยักษ์ ซึ่งใช้เวลาในการบอกเล่าและหาทางออกอยู่นาน กว่าจะได้เข้าประเด็นหลักว่าด้วย “**ภัยพิบัติ**” ก็แทบไม่มีเวลา

โดยผมได้ตั้งคำถามว่า “**หากวันที่ครบรอบ 10 ปีสึนามิ แล้วเกิดแผ่นดินไหวตามด้วยสึนามิอีกครั้ง เรามีความพร้อมพอกันเท่าไร**” ท่านรองผู้ว่าราชการจังหวัดพังงาบอกว่า 60 ใน 100 ในขณะที่หลายคนบอกว่า 50 : 50 บางคนบอกว่าน่าจะสัก 40 คุณหมอก้องเกียรติจากโรงพยาบาลกรุงเทพภูเก็ตบอกว่า ไม่น่าจะดีกว่าเดิม ผอ.ศูนย์ป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยสุราษฎร์ธานีบอกว่า ดีสมบูรณ์พร้อมทั้งกฎหมาย ระบบเตือนภัย มีสเตอร์เตือนภัย การซักซ้อม และอาสาสมัคร อปพร. ที่มีเต็มประเทศ แล้วท่านรองผู้ว่าขอปรับเป็นพร้อม 80 แบบหลายคนงงๆ โดยคุณณาดยาถามผมว่า **แล้วผมมีข้อเสนอชัดๆอย่างไร**

จากฐานที่เคยประสานจัดการสรุปบทเรียนไว้เมื่อครบ 3 ปีของ เหตุภัยพิบัติ และเคยถูกเชิญไปร่วมสัมมนาที่สถาบันวุฒิสภา วีสัน ที่ กรุงวอชิงตัน สหรัฐอเมริกา ผมพอจะสรุปได้ว่า **ให้ปฏิรูประบบการจัดการภัยพิบัติของประเทศเสียใหม่ ทั้งในเรื่องของกฎหมาย ระบบโครงสร้างการจัดการ และความร่วมมือร่วมเป็นเจ้าของ** และมีข้อเสนอ 3 เรื่อง ดังนี้

1) แม้พระราชบัญญัติป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย พ.ศ. 2550 จะได้ออกมาหลังภัยสึนามิ 3 ปี แต่จากร่างเดิมที่ยังไม่เกิดสึนามิ ซึ่งถึงทุกวันนี้มีมิติใหม่ๆ เพิ่มขึ้นมากมาย ไม่ว่าจะเป็นชนิด ประเภท ขนาด พื้นที่ ดังที่เกิดแผ่นดินไหวในภาคเหนืออย่างต่อเนื่อง เกิดน้ำท่วมใหญ่ในภาคกลางถึงใจกลางกรุงเทพ พบว่า ล้มเหลวไม่เป็นท่าในแทบทุก ภัย โดยขณะนี้ มีบทเรียนจากสากล ความก้าวหน้าทางวิทยาการ ตลอดจนปรากฏการณ์ศึกษาผู้สามารถมีบทบาทร่วมในการจัดการภัยเพิ่มขึ้น พร้อมๆ กับความเสี่ยงของภัยในอีกหลายรูปแบบที่มีใช้เพียงภัยธรรมชาติ จึงจำเป็นที่จะต้องมีการทบทวนและปรับปรุงตัวบทกฎหมาย เพื่อให้ การจัดการเป็นระบบครบถ้วนสอดคล้องต่อบริบทที่เปลี่ยนแปลงตั้งแต่ (1) การตระหนักรู้เตรียมความพร้อม (2) ป้องกันและลดความรุนแรง เสียหาย (3) พร้อมเผชิญเพื่อความปลอดภัย (4) ช่วยเหลือบรรเทา ทุกข์ และ (5)ฟื้นฟูชีวิตชุมชน

2) จริงๆ แล้ว ระบบโครงสร้างการจัดการภัยพิบัตินั้นจะต้อง บูรณาการเป็นเชิงซ้อนของ 3 ระดับ คือ ระดับพื้นที่ชุมชน ระดับท้องถิ่น และระดับส่วนกลาง มีทั้งแนวตั้งและแนวนอน เฉพาะผู้เชี่ยวชาญ

ภายใต้ระบบบัญชาเหตุการณ์และเปิดให้มีส่วนร่วมอย่างขยายวง ภายใต้ ระบบประสานจัดการที่ดี สหรัฐอเมริกาซึ่งถือว่าเป็นหนึ่งในต้นแบบของ การจัดการภัยพิบัติ มีระบบโครงสร้างเชิงตั้ง เป็นองค์กรระดับกระทรวง ก็ต้องทบทวนระบบใหม่หมด หลังจากเกิดเหตุใหญ่เกินการจัดการในช่วง ระยะ 10 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยซึ่งแม้จะริเริ่มและตั้งกรมป้องกันฯ มา เกือบ 100 ปี แต่ตลอดระยะที่ผ่านมา มีความลุ่มๆ ดอนๆ ด้วยการยุบ ย้ายไปมาหลายกระทรวง หลายรอบ จนแม้ทุกวันนี้ ที่อยู่กับกระทรวง มหาดไทยก็ยากที่จะมีความพร้อมเพียงพอเพื่อการจัดการภัยพิบัติที่ดี เพราะขาดผู้รู้และผู้เชี่ยวชาญ พร้อมระบบรองรับที่ต่อเนื่อง มีแต่นัก ปกครองที่มุ่งหมายการเติบโตในเส้นทางการปกครองเสียโดยมาก ระบบ โครงสร้างที่รวมทั้งองค์กรและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นของการจัดการภัยพิบัติของ ประเทศไทยควรได้รับการปรับปรุงในจังหวะนี้

3) เมื่อครั้งแผ่นดินไหวใหญ่ที่เมืองโกเบ ประเทศญี่ปุ่น มีการ สํารวจวิจัยถามว่า ใครคือผู้มาช่วยคนสำคัญของผู้ประสบภัย คำตอบคือ เพื่อนบ้านข้างเคียงและผู้คนรายรอบ มิใช่รัฐบาลหรือใครที่อยู่ไกลออกไป การจัดการภัยพิบัติจึงต้องเริ่มจากสิ่งที่ใกล้ตัวที่สุด ก่อนที่จะขยายวง กว้างออกไป การมีส่วนร่วมและเป็นเจ้าของระบบจึงมีความสำคัญ กฎหมายและระบบโครงสร้างการจัดการภัยพิบัติจะต้องเห็นและให้ความสำคัญในเรื่องนี้ รัฐโดยลำพัง ท้องถิ่นโดยลำพัง ไม่สามารถทำได้ ทั้งหมด ต้องหนุนเสริมความเข้มแข็งและการจัดการตนเองได้ในระดับ ครัวเรือน ชุมชนและท้องถิ่น และคอยเชื่อมโยงสนับสนุนส่งเสริมเติมเต็ม เป็นเครือข่ายความร่วมมืออย่างต่อเนื่องให้ยั่งยืน

หลังสิ้นสุดเวทีสนทนาในรายการโทรทัศน์ มีการตกปากรับคำว่าจะนำข้อเสนอไปสานต่อ โดยสมาชิกสภาปฏิรูปแห่งชาติบอกว่า จะนำไปขับเคลื่อนต่อ โดยผมได้มอบหนังสือทั้ง 4 เล่มในชุดบทเรียนรู้ของประเทศไทยเพื่อความพร้อมพอด้านนโยบายที่ร่วมกันทำเมื่อครบ 3 ปี ประกอบด้วย 60 บทเรียนจาก 60 องค์กรที่ลงไปทำงานสารพัดทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน ธุรกิจ ต่างประเทศ และบทเรียนสำคัญของบ้านน้ำเค็ม กับบทสรุปพร้อมแนวทางเพื่อความพร้อมพอด้านภาษาไทย โดยมีอีกเล่มเป็นบทสรุปสมมติว่าวอชิงตันที่น่าบทเรียนของไทยไปรวมไว้ด้วย โดยในเช้าวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2557 ผมได้ไปร่วมประชุมคณะกรรมการกิจการเพื่อสังคมแห่งชาติ (Social Entrepreneur-SE) ที่ตั้งมา 4 ปี แต่รัฐบาลที่แล้วไม่เรียกประชุม รัฐบาลนี้มีรองนายกฯ ยงยุทธ ยุทธวงศ์ นัดเป็นครั้งแรกหลังหมดวาระแล้ว ก็ได้เอาไปมอบไว้อีกชุดในโอกาสครบรอบ 10 ปี ที่กำลังประชุมในเรื่องที่น่าจะเกี่ยวข้อง แต่ปรากฏว่าฝ่ายเลขาฯ (ทาง สสส.) ตั้งเรื่องไม่ค่อยให้เกี่ยวข้องอย่างน่าเสียดาย ได้พยายามเสนอแนะ และทัดทาน ก็ดูว่าไม่เป็นผล

ส่วนในพื้นที่นั้น ก่อนกลับมาขึ้นเครื่องบินที่ภูเก็ต ก็ได้แวะเยี่ยมอาสาสมัครสินามิจากทั่วโลก ที่นัดกันมารำลึกที่เขาลึกพร้อม 150 คน อย่างน่าจะทำอะไรให้มากกว่าที่เพียงมาพบปะสังสรรค์เท่านั้น

อาสาสมัครสินามิ TVC สังสรรค์กันที่เขาลึก เมื่อปลายวันที่ 25 ธันวาคม 2557

ในนั้น ผมได้พบนาย Pau Comellas จากบาเซโลน่า ประเทศสเปน จำได้ว่าพบกันที่บ้านมอแกนล้นทับตะวัน เขาเป็นคนที่มาขอทำห้องน้ำใส่บ้าน เพราะไม่ถนัดงานไม้ ผมได้ถ่ายรูปใส่ไฟล์ในสไลด์ Power Point ให้เขาไปเปิดเล่าให้พี่ชายฟัง ยังตื่นตันทันยกใหญ่ว่า เหลือเชื่อที่น้องไปช่วยสินามิอยู่เมืองไทย แล้วมีหมอมจากเมืองไทยได้ร่วมงานแล้วถ่ายรูปเอาไปเล่าถึงสเปน

สวัสดิ์ครับ 10 ปี สินามิเมืองไทย ไม่รู้เมื่อไหร่จะได้วาระประเทศไทยในเรื่องนี้อย่างจริงจัง

อาสาสมัครสึนามิ TVC ที่บ้านน้ำเค็ม
คนสวมเสื้อยัดสีขาว Andy Chaggar เป็นผู้ประสบภัยสูญเสียคนรักแล้ว
ผันมาเป็นอาสา ทุกวันนี้เป็น CEO ของ International Disaster Volunteer
(IDVolunteer.org)

ผู้ชายที่ยืนข้างผม คือ นาย Pau Comellas ชาวบาเซโลนาที่จองสร้างส้วม
ที่ทับตะวันแล้วผมไปพบพี่ชายที่สเปน

เริ่มคิดเขียนวันที่ 2557 ธันวาคม ที่บ้านน้ำเค็ม แล้ว
ลงมือขนะรื้อเครื่องบินกลับกรุงเทพที่สนามบินภูเก็ท และเขียน
ต่อจนเสร็จที่สนามบินดอนเมืองขนะรื้อเครื่องบินกลับ
นครศรีธรรมราช บ่ายวันที่ 27 ธันวาคม 2557

สึนามิกับการทำงานทางสังคม : เส้นทางความเจริญงอกงาม ของผู้คนหัวใจอาสา

นิศานาถ รัตนาคินทร์ (โยธาสุมุท)

เมื่อเวลาแห่งความต้องการเรียกร้อง
มาถึง สัญญาใจของข่ายอาสาสมัครที่ยังคง
เกาะเกี่ยวกันโดยปราศจากถ้อยคำ ก็จะผสานใจ
กันออกเดินทางไปบนถนนเส้นเดียวกันตลอดไป

ก่อเกิดจากคลื่นยักษ์

คลื่นยักษ์สึนามิอาจพรากชีวิตผู้คนเรือนแสน แต่ก็ให้กำเนิดหัวใจ
ใหม่กับผู้คนนับไม่ถ้วน รวมถึงความเปลี่ยนแปลงในสังคม

ภายหลังภัยพิบัติสึนามิ เรา (ข้าพเจ้า) ได้คุ้นเคยและร่วมงาน
กับเหล่าอาสาสมัครอิสระ และเจ้าหน้าที่จากองค์กรต่างๆ ผู้มีหัวใจทุ่มเท
ทำงานเพื่อบรรเทาทุกข์ของเหล่าผู้ประสบภัย แม้เราจะไม่อาจทุ่มเทได้
เช่นเขาเหล่านั้น แต่ก็พยายามนึกถึงแหล่งทรัพยากรที่มีในองค์กรของเรา

และขายสัมพันธที่เรากำลังทำงานด้วย เพราะว่าเราอาจจะเชื่อมต่อร้อยความต้องการที่จำเป็นสำหรับการทำงานในพื้นที่ประสบภัยได้

ที่เขาลัก จังหวัดพังงา หนึ่งในพื้นที่ประสบภัยรุนแรง เราลงงานครั้งแรกโดยพรรคพวกให้รถไป ได้ร่วมกับอาสาสมัคร 48 ชีวิต ที่ไม่รู้จักกันมาก่อน ต่อมา ได้รับแจ้งว่า ยังขาดอุปกรณ์ในการบันทึกข้อมูลทีมงานของเราจึงได้จัดเครื่องคอมพิวเตอร์ที่พอใช้งานได้จำนวน 22 เครื่อง เพื่อลงโปรแกรมประมวลผลข้อมูลผู้เสียชีวิตชาวต่างชาติตามแนวคิดของมูลนิธิกระจกเงา ศูนย์นี้จึงเป็นศูนย์ที่มีอาสาสมัครหลายชาติซึ่งเชื่อมโยงกันมาจนถึงปัจจุบัน

มูลนิธิกระจกเงาส่งข่าวให้เราลงพื้นที่ร่วมรับฟังและลงงานการจัดการการเงินที่บ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา จึงเป็นโอกาสให้เราได้พบกับไมตรี (ไมตรี จงไกรจักร) , ด้วง (ปรีดา คงแป้น) และทีมงานมูลนิธิชุมชนไท ซึ่งได้ร่วมด้วยช่วยกันในงานภัยพิบัติหลายครั้งหลายหน เราทำหน้าที่เหมือน “ยาแนว” พยายามเสริมส่วนที่จะหาได้ตามที่หน้างานต้องการ แม้วิกฤติที่ถาโถมมาจากคลื่นยักษ์สึนามิจางไปแล้ว แต่อาสาสมัครที่ร่วมงานกันในช่วงนั้น --- ซึ่งประกอบด้วย มูลนิธิกระจกเงา มูลนิธิชุมชนไท บางกอกฟอรัม NGO องค์การอาสา และอาสาสมัครอิสระยังดำเนินงานเรื่องภัยพิบัติกันต่อ

เหล่าอาสาสมัครอิสระ อย่าง เรา อ.มิ (ดร.มิชิตา จำปาเทศ รอดสุทธิ) น้องกบ (อนันดา อินทรอักษร) น้องมดแดง (ณัฐยา เดวิดสัน) และอีกหลายๆ คน ยังคงพบปะนัดคุยกันอย่างสม่ำเสมอ ด้วย

มีงานและยังมีพิบัติภัยเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนทำให้พวกเรากลายเป็นเพื่อนรัก และรวมกันเป็นขบวนการอาสาสมัครอิสระแบบขาประจำ และบางส่วนก็ดำเนินงานด้านภัยพิบัติอาสาต่อไป

ปี พ.ศ. 2549 เหตุการณ์อุทกภัยและโคลนถล่มในภาคเหนือตอนล่างเรียกร้องบรรดาอาสาให้ขึ้นไปจังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด เราจึงได้เรียนรู้และเพิ่มพูนประสบการณ์ในงานด้านภัยพิบัติในประเด็นดินโคลนถล่ม มูลนิธิกระจกเงากับข่ายอาสาสมัครมองเรื่องการฟื้นฟูหลังภัยพิบัติ เราจึงคุยกับพื้นที่ คิดทำโรงเพาะเห็ดกัน เพราะพื้นที่ใกล้ๆ ผลัดก่อนเห็ดขายอยู่เดิมแล้ว เราจึงประสานการสนับสนุนจากกองทุนจัดการภัยพิบัติของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มาสร้างโรงเพาะเห็ด

ช่วงขาล่องลงกรุงเทพฯ เราเอาก่อนเห็ดติดรถมาเป็นร้อย เมื่อผ่านจังหวัดอยุธยาซึ่งกำลังประสบกับความเดือดร้อนจากภาวะน้ำท่วมสูงมาก เราจึงแวะสำรวจพื้นที่ เพื่อดูว่าจะให้ความช่วยเหลืออะไรได้บ้าง เราพบเรื่องหนึ่งว่า เห็ดเป็นแหล่งอาหารที่ดีในยามวิกฤติ ผู้ประสบภัยนำก้อนเห็ดแขวนไว้กับขอบหน้าต่าง รดน้ำ (ซึ่งมีอยู่รอบตัวและรอบบ้าน) ไม่นานก็จะได้อาหารบริโภคที่มีโปรตีนและแร่ธาตุ เป็นคุณค่าทางอาหารเพิ่มเติมจากอาหารแห้ง บะหมี่กึ่งสำเร็จ และอาหารกระป๋องที่ได้รับบริจาค ทั้งจากทีมของเราและจากองค์กรสาธารณกุศลอื่นๆ ความคิดทำครัวกันเองก็เกิดขึ้น -

การอาสาสมัครทำให้พวกเราเหล่าอาสาสมัครอดคอกันกลมเกลียวเหนียวแน่น ทั้งในพื้นที่หน้างานอาสาและในองค์กรสนับสนุน น้องกุก

(อัญชัน แกมเชย) จากบางกอกฟอรัม ทีมของมูลนิธิชุมชนไท และอาสาจากมูลนิธิกระจกเงา ซึ่งเคยทำงานในช่วงสึนามิด้วยกัน ยังคงเกาะเกี่ยวกันไปเป็นอาสาสมัครงานภัยพิบัติต่างๆ ตามวาระจนถึงปี พ.ศ. 2550 ในยุครัฐบาลของ พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ โดยท่านอาจารย์ไพฑูริย์ วัฒนศิริธรรม ในตำแหน่งรองนายกฯ มีมติให้ “การให้และการอาสาช่วยเหลือสังคมเป็นวาระแห่งชาติ”

ช่วงเวลาใกล้เคียงกันนั่นเอง กระแสโลกเริ่มให้ความสำคัญกับธุรกิจที่รับผิดชอบต่อสังคม (Corporate Social Responsibility หรือย่อว่า CSR) นับเป็นโอกาสที่รอคอย เราได้รับการคัดเลือก (ด้วยการ Vote) ให้เป็นประธานคณะทำงาน CSR ขององค์กรเรา เราจึงขอตั้งชมรมอาสาสมัครในที่ทำงาน เพื่อแบ่งปันเมล็ดพันธุ์แห่งการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในใจผู้คน สร้างแรงบันดาลใจให้คนหันมาร่วมมือกันในการแก้ไขทุกขของสังคม และสร้างสรรค์สิ่งดีงามด้วยกัน

เราวางหลักการไว้ว่า ชมรมนี้ต้องเป็นของพนักงานและเป็นอิสระจากโครงสร้างขององค์กร (เหมือนสหภาพฯ) ดังนั้น เราจึงมีทั้ง ชมรมกรุงเทพอาสา และฝ่าย CSR ขององค์กร แต่ทั้งนี้ สำนักงานธนาคารกรุงเทพจะให้การสนับสนุนงบประมาณบางส่วน เช่น ค่าเดินทาง ส่วนค่าที่พัก ค่าอาหาร เป็นส่วนที่อาสาสมัครต้องรับผิดชอบเอง ด้วยหลักการอย่างนี้ เราจึงรู้สึกเป็นอิสระ ช่วยเหลือกันในทุกเรื่อง รวมถึงการระดมทุนหาเงินเข้าชมรมกันเองด้วย ซึ่งแนวทางการทำงานของชมรมได้หลอมรวมพวกเราช่วยเหลือกัน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

ชมรมอาสาสมัคร สร้างแรงบันดาลใจ เปิดจิตใจและคลี่คลายกำแพงของตัวตน

ชมรมกรุงเทพอาสา ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2550 มุ่งรณรงค์ให้พนักงาน ครอบครัว พนักงานในบริษัทในเครือและลูกค้า เข้าร่วมกิจกรรม พร้อมให้ความรู้หลากหลายอย่าง อาทิ เมื่อไม่มีภัยพิบัติก็ปลูกปะการัง ปลูกป่าโกงกาง ปลูกกล้วยปารักษาต้นน้ำ ทำโรงเรียนร่วมกับนักศึกษา ฯลฯ เมื่อมีภัยพิบัติก็ลงพื้นที่หรือช่วยจัดกิจกรรมระดมทุน จัดของสนับสนุนงานพื้นที่ เพื่อเปิดโลกทัศน์ผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง อันหลากหลายตามกิจกรรมที่อาสาสมัครอยากเข้าร่วม สิ่งเหล่านี้สร้างแรงบันดาลใจและจิตสำนึกในการช่วยเหลือและรับผิดชอบต่อสังคม รวมถึงสานสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างกันด้วย

พนักงานในชมรมได้รับความรู้สึกดีและภาคภูมิใจ ที่ได้เห็นความสามารถของตนในการสร้างประโยชน์ ให้ส่วนรวม จากการดำเนินกิจกรรมของชมรม แต่ความท้าทายที่ต้องเผชิญ คือ การยอมรับของคนภายในองค์กร จากทุกระดับ มีหลากหลายประเด็นคำถามที่เราต้องชี้แจงและถกแถลงเสมอ โดยเฉพาะในช่วงขอร้องงบประมาณ ซึ่งมักจะมีคำถามเช่นว่า “ทำไมชมรมฯ ไม่ทำกิจกรรมอย่างใดอย่างเดียวให้เกิดภาพลักษณ์ต่อองค์กร?”

คำตอบของเรา คือ เราไม่ได้ทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์องค์กรต่อสาธารณะ แต่เรามุ่งสร้างแรงบันดาลใจและพัฒนาจิตอาสาในหมู่พนักงานขององค์กรตามวิถีของเขาเอง

กระบวนการพัฒนาศักยภาพ อาสาสมัครในทีมงาน

การจัดอาสาสมัครลงพื้นที่งาน พนักงานจะได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงในเรื่องรายนั้นๆ รวมทั้งเรียนรู้จากองค์กรงานในพื้นที่และอาสาสมัครจากภายนอกที่มาร่วมงาน อาสาสมัครได้ขยายการรับรู้เกิดแรงบันดาลใจในการแสวงหาความรู้ใหม่ๆ และรู้จักสานสัมพันธ์กับผู้อื่น กระบวนการดังกล่าวเป็นการพัฒนาจิต และพัฒนาศักยภาพความเป็นมนุษย์ ทั้งยังสร้างความเป็นทีมในหมู่พนักงานและผู้อื่นด้วย (team spirit)

ศูนย์ร่วมแรง รวมใจ

สถานการณ์สร้างการยอมรับ ในที่สุด ชมรมฯ ก็ได้รับการยอมรับจากเพื่อนๆ ภายในองค์กรอย่างกว้างขวางทีเดียว

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 เมื่อใดที่เกิดเหตุภัยพิบัติ ทั้งในและต่างประเทศ สำนักงานใหญ่ของเราจะเปิดเป็นศูนย์รับบริจาคและจัดส่งสิ่งของไปยังพื้นที่ประสบภัย ซึ่งสาขาต่างๆ ของธนาคารก็เข้าร่วมด้วย บางครั้งขับรถมาจากต่างจังหวัดนำของมาส่งให้ องค์กรเราได้ทำงานร่วมกับทีมอาสาขณะนั้น มี “อาสาตุลิต” ของน้องปู (ชิตชนก วัฒนคุปรัตน์) และทีม ยังมีบางกอกฟอรัม รวมทั้งการสนับสนุนบางครั้งจากชมรม

รัฐวิสาหกิจเพื่อชุมชน (รัฐวิสาหกิจที่มาร่วมทำงานเพื่อชุมชน) ช่วยขนของลงปัตตานี และพื้นที่ประสบภัย

ครั้งเหตุอุทกภัย ปี พ.ศ. 2553 ได้ร่วมกับกลุ่มอาสาสมัครอิสระขาประจำ อย่าง น้องแคธี (วิลาวัลย์ บุญจันทร์) น้องกบ (อนันดา อินทรอักษร) และเพื่อน ฯลฯ จัดกิจกรรมระดมทุนเพื่อสนับสนุนอุปกรณ์ให้โรงเรียนในพื้นที่ประสบภัยช่วงฟื้นฟู และช่วงหลังการประท้วงที่แยกราชประสงค์ ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2553 เราจัด “ตลาดนัดน้ำใจคนไทยไม่ทิ้งกัน” โดยจัดพื้นที่ค้าขายให้ตามที่ชุมชนต้องการที่ลานสุขุมวิท พร้อมมีศิลปินมากมายมาร่วมงาน ระดมตั้งกองทุนให้ชุมชนที่ได้รับผลกระทบ

ในช่วงมหาอุทกภัย ปี พ.ศ. 2554 อาสาสมัครทั้งหลายจากอาสาตุลิต ชมรมกรุงเทพอาสาอาสาอิสระ ทำงานกันทุกวัน ตอนพักเที่ยงและหลังเลิกงาน ในช่วงเย็นถึงค่ำมืด เราจะเห็นภาพน่าประทับใจที่ผู้คนนับร้อยมารวมตัวกันด้วยใจอาสา --- พนักงานธนาคาร ตั้งแต่ รมภ. ถึงผู้บริหารลงมาช่วยระดมทุน คณะนักเรียนโรงเรียนละแวกใกล้เคียงมาช่วยจัดของ นักศึกษาและคนทำงานที่เดินทางโดยรถไฟ BTS ก็มาลงขันร่วมแรงด้วย และบางครั้ง ก็มีพระคุณเจ้ามาร่วมช่วยอีกแรง และบางครั้งยืนยาวไปจนถึง 3 ทุ่มกว่า ช่วงดีก บางวันอาสาสมัครกว่า 300 คน ได้รับแจกกาแฟที่บริษัทกาแฟชั้นอาสามาเป็นแรงหนุนสนับสนุนการอาสาสมัคร

ภัยพิบัติเป็นสิ่งที่ป้องกันหรือหลีกเลี่ยงได้ยาก แต่ทุกครั้งที่เกิดขึ้น เราเรียนรู้ที่จะดูแลให้หัวใจสาองงามเติบโตขึ้นเสมอ ไม่เพียงแต่งานอาสาสมัครภายในประเทศ แต่เรารวมกันเพื่อเพื่อนร่วมโลกที่กำลังประสบภัยพิบัติด้วย อย่างครั้งที่เกิดภัยพิบัติพายุเฮอร์ริเคน (Nagris) ที่สหพันธรัฐเมียนมาร์ ในปี พ.ศ. 2551 เหตุแผ่นดินไหวที่เฮติ (Haiti) ปี พ.ศ. 2553 และภัยพิบัติสึนามิที่ประเทศญี่ปุ่น ปี พ.ศ. 2554 อาสาสมัครอิสระและพวกเราเชื่อมต่อกันกับเครือข่ายทั้งหลาย บางกอก ฟอรัม อาสาสมัคร มูลนิธิชุมชนไท มูลนิธิกระจกเงา ฯลฯ เพื่อร่วมกันจัดงานตามวาระ นอกจากนั้น ประสบการณ์ที่เคยร่วมงานด้านอาสาสมัครกับชาวต่างชาติ ก็ทำให้พวกเราเชื่อมงานให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศได้สะดวกขึ้น อย่างกรณี ให้ความช่วยเหลือกับผู้ประสบภัยจากพายุเฮอร์ริเคน เราต้องวางแผนเพื่อได้ไปทำงาน ทีมกระจกเงาและอาสาสมัครมดแดง (ณัฐยา เดวิดสัน) ลงไปที่ลุ่มน้ำซึ่งโดนพายุหนัก โดยทำงานร่วมกับ UN และ Asian เหตุแผ่นดินไหวในเฮติ เครือข่ายของพวกเราจัดงานระดมทุนใหญ่และประสานกับอาสาสมัครอเมริกันที่เคยร่วมงานกันครั้งภัยพิบัติสึนามิ จัดส่งทุนไปเพื่อการทำงานที่เฮติ ตามลำดับ

ล่าสุด ในคราวที่ประเทศญี่ปุ่นประสบกับภัยสึนามิครั้งใหญ่ เมื่อปลายปี พ.ศ. 2554 พวกเราจัดงานจัดกิจกรรมระดมทุนในโครงการ “Wish & Pray for Japan” ที่สำนักงานธนาคารกรุงไทยและที่สวนเบญจศิริ ในงานมีกิจกรรมต่างๆ มากมาย อาทิ วาดภาพบนการ์ดและเขียนข้อความถึงชาวญี่ปุ่นที่ประสบภัย เล่นดนตรี การแสดง ฯลฯ

เรานั่งทำการ์ดกันที่สำนักงาน พี่คิด (สมคิด ชัยจิตวนิช) ช่างภาพอาชีพนำเอาภาพถ่ายของตนเองมาเป็นภาพการ์ดให้ทุกคนได้เขียนข้อความ ส่งกำลังใจให้ชาวญี่ปุ่นผู้ประสบภัย อาสาสมัครรวมกิจกรรมมากันเดี๋ยบบ้าง เป็นคู่บ้าง กลุ่มบ้าง และครอบครัวบ้าง

ที่โต๊ะทำกิจกรรม เด็กหญิงไทยวัย 10 ขวบคนหนึ่งกำลังเขียนภาษาญี่ปุ่นลงบนการ์ด นั่งในทีมอาสาสมัครของพวกเรารู้สึกแปลกใจจึงเข้าไปถาม “เจนนี หนูเขียนภาษาญี่ปุ่นได้ด้วยเหรอ”

“เปล่าหรอกค่ะ หนูเปิดดูจากในเว็บ คำนี้ มันมีความหมายให้กำลังใจนะค่ะ” เจนนีตอบและยิ้มอย่างภาคภูมิใจ

ทีมของเรารู้สึกทึ่งกับความตั้งใจของสาวน้อยคนนี้ “แม่เจ้า! ช่างคิดจังเลย พยายามมากด้วย ไปหาข้อความภาษาญี่ปุ่นในเว็บมาซะด้วย”

กิจกรรมนี้ มีอาสาสมัครชาวญี่ปุ่นมาร่วมด้วย พวกเขา กำลังคุยกันที่บ้านพักคนชราชาวญี่ปุ่นในประเทศไทย ด้วยทราบว่าพวกเรากำลังจัดงานเพื่อช่วยผู้ประสบภัยที่ญี่ปุ่น ทันทีที่พวกเขารู้ ก็รีบรุดมาช่วยเราในงาน และชมรมผู้สูงอายุชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยก็ส่งเงินสมทบบริจาคให้ผู้ประสบอุทกภัยภาคใต้ของไทยที่งานเราด้วย

งานนี้ พวกเรา อาสาสมัครคนไทยกับพี่น้องชาวญี่ปุ่นที่อยู่ในเมืองไทยกอดกันด้วยน้ำตาแห่งมิตรภาพ ส่วนการ์ดทั้งหลายราวกว่า 400 ใบนั้น ได้ส่งมอบให้กับมูลนิธิ Japan Foundation และการ์ดเหล่านั้นได้ไปแสดงในงานการช่วยเหลือผู้ประสบภัยที่ญี่ปุ่นด้วย

กิจกรรมวันนั้นปิดท้ายด้วยการหลอมพลังใจของพวกเราทุกคน ทำจิตสงบเป็นสมาธิ แล้วส่งกำลังใจไปถึงผู้ประสบภัยในประเทศญี่ปุ่นทุกคน

ที่ผ่านมา การจัดกิจกรรมระดมทุนเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัย พิบัติทั้งในและต่างประเทศ มีชาวต่างประเทศจำนวนมากอาสาเข้าร่วมกิจกรรม ทั้งมาร่วมบริจาคสิ่งของ มาเป็นอาสาสมัครจัดของบริจาค เล่นดนตรี ใช้ทักษะและความรู้ในการพิสูจน์ความเป็นของแท้ของสินค้าแบรนด์เนม (Brand Name) ก่อนนำไปประมูล

ความร่วมมือที่เราได้รับจากอาสาสมัครชาวไทยที่หลากหลาย วัย และบรรดาอาสาชาวต่างชาติ เกิดจากค่ายอาสาสมัครของเรา ที่เชื่อมร้อยกับเพื่อนชาวไทยและต่างชาติ การประชาสัมพันธ์ผ่าน social network อีกทั้งพื้นที่ทำงานของอาสาสมัครที่สำนักงานธนาคาร ตั้งอยู่ในย่านสำนักงานต่างๆ และเป็นย่านที่อยู่อาศัยของชาวต่างชาติ รวมทั้งการเดินทางไปมาก็สะดวกด้วยรถไฟ BTS และที่สำคัญที่สุด คนที่มีหัวใจพร้อมช่วยเหลือกัน มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ไม่ว่าจะเป็นคนเชื้อชาติหรือภาษาใด

รวมตัวเป็น “อาสาผ่าน้ำท่วม”

งานอาสาที่ผ่านมาเป็นสิ่งที่ฝึกฝนและเตรียมเราให้พร้อมรับกับงานที่หนักกว่าเดิม ช่วงมหาอุทกภัย ปี พ.ศ. 2554 ทุกคนกระโจนเข้าสู่กระแสน้ำที่ไหลบ่าในทันที พวกเราสานเครือข่ายและร่วมมือกับสถานีโทรทัศน์ ThaiPBS

ทีมงานของเรา บางกอกฟอรั่ม อาสาตุสิต และมูลนิธิชุมชนไท เริ่มด้วยการลงพื้นที่สำรวจความต้องการตามสภาพความเป็นจริง เพื่อชี้เป้าหมายผลงานและให้ข้อมูลทีมสนับสนุน เพื่อจัดทีมระดมของบริจาค ตามที่พื้นที่ต้องการ เกิดเป็นวงจรงานที่บูรณาการพลังจากหลายฝ่าย หลากภาคี ที่มาร่วมกันอาสาตามความสามารถเฉพาะของแต่ละบุคคล และแต่ละบทบาทองค์กร ตั้งแต่การรับ-ส่งข้อมูลสถานการณ์ความต้องการที่เป็นปัจจุบัน องค์กรพื้นที่หน่วยงานชี้เป้าหมายงาน หน่วยระดมทรัพยากรสนับสนุนเชื่อมประสานองค์กรพี่น้อง เพื่อระดมและจัดการสิ่งของรับบริจาค บรรจุงดช่วยเหลือ แล้วส่งอุปกรณ์ของบริจาคไปยังพื้นที่เป้าหมาย และที่สุด พรรคพวกก็เรียกเราไปลงทำงานใน “ทีมอาสาผ่าน้ำท่วม” ซึ่งทำงานกับ ThaiPBS นักวิชาการอิสระ ข่ายพื้นที่ชุมชนต่างๆ

ทีมงานกลางของ “อาสาผ้าน้ำท่วม” มีพี่น้องอาสาราว 30 ชีวิต อาทิ คุณอเนก (อเนก นาคะบุตร) ลักษณะ (สมลักษณ์ หุตานุวัตร) อ.มิชิตา ตู๋ (อยุธยา) แคธี (วิลาวลัย บุญจันทร์) อู๋ กบ นอม แป็งค์ (งาม) อ.อุ้ย ตี๋ฟ พิวีเชียร (ราชบุรี) และทีมงานอาสาอีกหลายคน ประสานงานกับกองเรือภาคประชาชน อาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญเรื่องน้ำ องค์กรพี่น้องที่ปฏิบัติการหน้างาน เครือข่ายชุมชนพื้นที่ นักธุรกิจ

หลังจากตั้งฐานปฏิบัติการที่ ThaiPBS สักระยะ เราก็ตัดสินใจเคลื่อนมาตั้งทัพ “อาสาผ้าน้ำท่วม” ที่สนามกีฬา จ.ราชบุรี ซึ่งเป็นทำเลที่เหมาะสมในการปฏิบัติการ เพราะกรุงเทพน้ำท่วม และเล็งว่าต้องจัดการให้น้ำลงทะเลให้เร็วที่สุด

กว่า 2 เดือน พวกเราทำงานกันที่นี่โดยไม่มีวันหยุด ลงงานแต่เช้าตรู่ ประชุมสรุปงานทุกวัน ภารกิจในแต่ละวันมักเสร็จหลังเที่ยงคืนเสมอ (เรื่องนี้ยาว) โดยย่อ กลุ่มอาสาผ้าน้ำท่วมทำงานเชิงกลยุทธ์ เราร่วมงานกับหลายภาคส่วน อาทิ ปฏิบัติการพาน้ำลงทะเล, ร่วมกับชุมชนทะเลวงคลองเพื่อพี่น้องปลายน้ำ, ร่วมปฏิบัติการกู้สวนส้มโอ, แหล่งอาหารสุดท้าย เอาให้อยู่ ฯลฯ

ทีมงานต่างๆ ประกอบด้วย

- ฝ่ายนโยบาย, ฝ่ายข้อมูลกลาง, ฝ่ายประสานองค์กร นอก-ในระบบ และปฏิบัติการบน social network, ฝ่ายสื่อสารสาธารณะ, ฝ่ายข่าววิทยุสื่อสาร, ฝ่ายประสานงานการอพยพ, ฝ่ายการเงิน

และตรวจสอบบัญชี, ฝ่ายสำนักงานและสวัสดิการ, ผู้ประสานงาน ศูนย์กำหนดยุทธศาสตร์การจัดการภัยพิบัติเฉพาะกิจ

- มีภารกิจเป็นศูนย์ข้อมูลสถานการณ์น้ำ, ประมวลองค์ความรู้ และเสนอแนวทางการจัดการน้ำ

สนับสนุนและประสาน การจัดตั้งศูนย์พักพิง, สนับสนุนกระบวนการปฏิบัติงานต่อเป้าหมายการทำงาน, ประสานข้อมูลกลุ่มเสี่ยงเพื่อการตัดสินใจ, สนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนและ ภาคส่วนต่างๆ เพื่อสร้างภาคประชาชนที่เข้มแข็ง

จากพลังอาสาสู่พลังการเมืองภาคพลเมือง

จากการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการทุกมิติในเรื่องการจัดการน้ำ ข่ายชุมชน แกนนำลุ่มน้ำ สู่สถานการณ์ โครงการ 3 แขน 5 หมีนํ้าของรัฐบาล ทำให้เรา ซึ่งเป็นเพียงคนเล็กๆ ได้เห็นความร่วมมือที่เชื่อมโยงพัฒนาการความแข็งแรงของข่ายภาคประชาชน ที่ร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ ผลักดันประเด็นสู่นโยบายสาธารณะ ดังมีบันทึกส่วนหนึ่งของวิศวกรรมสถานแห่งประเทศไทย (วสท.) ไว้ ดังนี้

การจัดการความรู้เรื่องน้ำในมิติใหม่

เดือนพฤศจิกายน ปี พ.ศ. 2554 มีการประชุมเตรียมเวทีเสวนาเรื่องน้ำในหัวข้อต่างๆ ของเครือข่ายในวิกฤติน้ำ เป้าหมายเพื่อเสริม (empower) ความรู้ สติปัญญาาร่วมของภาคส่วนต่างๆ เป็นการชวนคิดและแสวงหาความจริง ในการจัดการสังคมไทยในมิติใหม่ เวทีเสวนาแบ่งออกดังนี้

1. หัวข้อ ความจริงเรื่องน้ำ เสนอความรู้ การจัดระบบความรู้ ประกอบด้วยผู้รู้เรื่องน้ำจากหน่วยงาน สถาบัน นักวิชาการอิสระ
2. หัวข้อ โครงสร้างการบริหารระบบการจัดการน้ำ เสนอ นโยบายการจัดการน้ำ ประกอบด้วยหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องและนักวิชาการ
3. หัวข้อ บทบาทของสื่อในสถานการณ์ภัยพิบัติ ประกอบด้วย สื่อมวลชนแขนงต่างๆ
4. หัวข้อ มิติใหม่ของการมีส่วนร่วมเรื่องน้ำ จำแนกภูมิศาสตร์ ความรู้ตามสายอาชีพ ประชาคม ชุมชน นักวิชาการ ฯลฯ
5. หัวข้อ กฎหมายและนโยบาย

จากนั้น ได้มีการสรุปและประมวลความรู้และข้อมูลจากทุกเวที เพื่อนำเสนอต่อสังคมผ่านการจัดเวทีสาธารณะ สู่การคัดค้านประเด็นใหญ่ 3 แขน 5 หมื่นล้านด้วย

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2555 วสท. เปิดเวทีวิพากษ์ TOR แผนน้ำ 3 แขน 5 หมื่นล้าน โดยสรุปว่า แผนนี้ไม่มีนิยามแผนที่ชัดเจน ไม่คำนึงถึงผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม พุดถึงแต่การสร้างและวางเงื่อนไข ให้บริษัทที่รับเหมาดำเนินการไม่น้อยกว่า 30,000 ล้านบาทมาก่อนในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา ต้องเป็นบริษัทขนาดใหญ่บริษัทเดียว หากเป็นบริษัทต่างชาติ ให้แค่สถานทูตรับรอง เป็นต้น หลายประเด็นในแผนน้ำ 3 แขน 5 หมื่นล้านเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องพิจารณาและติดตามอย่างใกล้ชิด จนเมื่อมีการประกาศเปิดรับการยื่นซองจากบริษัท ในวันที่ 24 กค. พ.ศ. 2555 เรื่องนี้ก็กลายเป็นประเด็นใหญ่ระดับชาติ ซึ่งเครือข่ายหลายภาคส่วนร่วมใจกันผลักดันประเด็นนี้สู่นโยบายสาธารณะ ทำให้แผนน้ำนี้ได้ถูกระงับไปในที่สุด

จิตอาสา : จากคลื่นสึนามิสู่คลื่นสังคม

ดร.มิชิตา จำปาเทศ รอดสุทธิ

อดีตอาสาสมัครสึนามิขอให้เราช่วยเขียนเรื่องราวการเกิดเติบโตของ“จิตอาสา” ที่ผ่านมา ยอมรับเลยว่า ความจำเลือนลางไปมาก

พอดีว่า วันหนึ่ง เรามีโอกาสไปอยู่ซ่อมรถ แล้วเลิบบไปเห็นป้ายที่ติดอยู่ในศูนย์ เขียนว่า “จิตอาสาบริจาคเลือด”

“จิตอาสา” ใจใคร่ครวญกับคำนี้ ระหว่างขับรถออกมาจากศูนย์

“คนมันต้องมีจิตอาสามากกว่านี้ถึงจะทำได้” นี่หรือเปล่าเป็นผลสะท้อนที่ยังคงมีให้เห็นอยู่ แม้เวลาผ่านไป 10 ปีแล้ว

วันแห่งการระดมพล ระดมใจ

วันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547 คลื่นยักษ์สึนามิทำให้ผู้คนล้มตายเป็นแสนทั่วโลก ภาคใต้ของประเทศไทยเป็นหนึ่งในที่เกิดเหตุวันรุ่งขึ้น คือ วันที่ 27 ธันวาคม คนจำนวนมากจากหลายประเทศหลังไหลลงไปในพื้นที่ ทั้งที่ไม่ใช่หน้าที่ พวกเขา คือ “อาสาสมัคร”

เริ่มจากวันที่ สสส. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ) จัดการประชุมผู้เกี่ยวข้องเกี่ยวกับอาสาสมัครสึนามิ โดยการดำริของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี แนะนำให้ ดร.สรยุทธ รัตนพจนารถ (เอเชีย) และอาจารย์ ธีระพล เต็มอุดม (หนุ่ม) ทีมจัดการแผนงานพัฒนาจิตเพื่อสุขภาพ โครงการร่วมระหว่าง สสส., มสช. (มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ) และ มสส. (มูลนิธิสตรี้-สฤณีวงศ์) ไปเชิญผู้คนมาคิดร่วมกันถึงแนวทางการส่งเสริมขยายต่อความมั่งคั่งของจิตอาสาสมัครที่กำลังผุดบังเกิดอยู่

วันนั้น นพ.บัญชา พงษ์พานิช และ ทพ.กฤษดา เรืองอารีย์รัชต์ นั่งเป็นประธานคู่กัน จาก 40 กว่าคน ที่เข้าร่วมประชุม เกิดการเกาะเกี่ยวกันโดยธรรมชาติ เป็นแกน “เครือข่ายจิตอาสา” ที่ประกอบด้วยองค์กรกว่า 10 แห่ง ได้แก่ เครือข่ายพุทธิกาเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย, มอศ. (มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม), YIY, V4N, Thai Rural Net (ปัจจุบันคือ Change Fusion), มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, We-Volunteer, U-volunteer, UNV, Kenan International Institute, มูลนิธิกระจกเงา, บางกอกฟอรั่ม, สำนักงานบัณฑิตอาสาสมัคร (สบอ.) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีคุณวินัย เมฆไตรภพ (ปัจจุบันคือพระวินัยสิริวิฑูณ) ซึ่งต่อมาได้รับเป็นผู้ประสานเครือข่ายทั่วไปและดูแลเว็บไซต์ของเครือข่าย www.volunteerspirit.org

วิธีทำงานของเครือข่ายเป็นแบบองค์กรเครือข่าย (Network Organization) คือไม่มีผู้นำถาวร งานใดใครเป็นแกนประสานก็ดูแลภาพรวมไป เรียกกันเล่นๆ ว่าทำงานแบบ “ลงแขกเกี่ยวข้าว”

อาสาสมัครสีนํ้าสู่อาสาสมัครเพื่อสังคม

เครือข่ายจิตอาสาทำงานร่วมกันครั้งแรก คือ โครงการฉลาดทำบุญด้วยจิตอาสา ประสานงานหลักโดย คุณพรทิพย์ ฝนหวานไฟ (มิก) จากเครือข่ายพุทธิกาฯ งานอาสาสมัครถูกออกแบบให้เอื้ออำนวยแก่คนทำงานกระแสหลักได้มีโอกาสปล่อยพลังความรักความเมตตา ผ่านการให้ผู้อื่นและธรรมชาติ เช่น อาสาณวดเด็ก อาสาสร้างภูมิดิน อาสาปลูกปะการัง อาสาปลูกป่า โดยสอดแทรกประเด็นทางสังคมและ/หรือเรียนรู้ธรรมะ เข้าใจความหมายของการทำบุญ เช่นจากพระอาจารย์ไพศาล วิสาโล

แต่ละกิจกรรมใช้การสื่อสารมวลชนด้วยสื่อชนิดต่างๆ ทั้งกระแสหลักและ social network คู่ขนานตีปีบ เพื่อการประชาสัมพันธ์แนวคิดจิตอาสาให้แก่สังคมวงกว้าง ไม่ใช่เพียงเชิญชวนให้องค์กรภาคส่วนต่างๆ เข้าร่วมกิจกรรม แต่ให้เข้าใจและริเริ่มทำด้วยตนเอง เรียกได้ว่าทำทั้งทางอากาศและภาคพื้น (air-war และ ground-war) โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น โครงการ 60 ปี 60 ล้านความดีน้อมเกล้าถวายในหลวง (ในโอกาสครบรอบ 60 ปีแห่งการครองราชย์), อาสาเพื่อในหลวง,

21 ตุลาคม วันอาสาสมัครไทย, 27 ธันวาคม วันจิตอาสา และเชื่อมต่อการส่งเสริมงานอาสาสมัครนานาชาติ โดยเครือข่ายจิตอาสาได้เข้าเป็นสมาชิก IAVE (International Association for Volunteer Effort) และประสาน ASEAN Volunteer Network

ปี พ.ศ. 2550 คณะรัฐมนตรีของท่านพล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ โดยการผลักดันและเอื้ออำนวยของท่านรองนายกไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม มีมติให้ “การให้และการอาสาช่วยเหลือสังคมเป็นวาระแห่งชาติ” เพื่อส่งเสริมและผลักดันความดีเป็นรูปธรรมให้เกิดขึ้นทั่วประเทศ เครือข่ายจิตอาสาได้ทำงานใกล้ชิดกับกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พม.) ในคณะกรรมการส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคมแห่งชาติ และก่อตั้งศูนย์ส่งเสริมการให้และการอาสาช่วยเหลือสังคม (ศกอส.) โดยมีอาจารย์ศุภรัตน์ รัตนมุขย์ (สบอ.) เป็นประธาน เพื่อการวางแผนยุทธศาสตร์และผลักดันจิตอาสาทั้งในเชิงโครงสร้างระบบและการสื่อสารรณรงค์ในแต่ละพื้นที่

ภาครัฐแต่ละกระทรวงออกมาตราการต่างๆ เช่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พม.) จัดทำแผนยุทธศาสตร์ 5 ปี สร้างสวัสดิการสังคมไทย (พ.ศ. 2550-2554) โดยมียุทธศาสตร์การพัฒนาการแก้ปัญหาสำคัญคือการสร้างจิตอาสาและใช้กลไกให้ทุกภาคส่วนเข้ามาเป็นหุ้นส่วนทางสังคม, กระทรวงศึกษาธิการ (ศธ.) กำหนด “จิตอาสา” เป็นหนึ่งในค่านิยมหลักขององค์กร (core value) เพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมองค์กรและสานต่อลงในหลักสูตรและกิจกรรมการศึกษา, สำนักงานข้าราชการพลเรือน (กพ.) อนุญาตให้ข้าราชการและเจ้าหน้าที่

ของรัฐ ลาไปทำงานอาสาสมัครโดยไม่ถือเป็นวันลาได้ 5 วันทำการ, กระทรวงการคลัง ส่งเสริมตัวช่วยทางภาษีที่หักลดหย่อนภาษีได้ 2% จากรายได้ทั้งหมดมาเป็นค่าบริจาคแก่องค์กรสาธารณประโยชน์ เป็นต้น

กิจกรรมที่ช่วยให้ทรงพลังขึ้นคือ “ทำดีเพื่อพ่อ” เนื่องจากเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา คนไทยทุกภาคส่วนทั่วประเทศจึงพร้อมใจกันทำดีถวายเป็นพระราชกุศล ในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่สร้างสรรค์อย่างอิสระ หรือมีการออกแบบจากส่วนกลาง เช่น 8 ล้านการให้ 8 พันโครงการ 8 พันวันลา, แผนที่ทำดี, ต้นไม้แห่งความดี เป็นต้น

กระแส CSR (Corporate Social Responsibility) หรือความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจต่างๆ ถูกกระตุ้นส่งเสริมให้เกิดค่านิยมสอดคล้องกันขึ้น โดยมีคุณศิริชัย สาครรัตนกุล และดร.พิพัฒน์ ยอดพฤติการ เป็นแกนประสานร่วมในกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พม.) ร่วมมือกับหลายหน่วยงานเช่นตลาดหลักทรัพย์ หอการค้าไทย และสภาอุตสาหกรรม เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อช่วยเหลือสังคมมากขึ้นจากภาคธุรกิจ ตั้งแต่การบริจาคเงิน บริจาคสิ่งของให้ผู้ประสบภัยหรือผู้ที่ต้องการ มีการรณรงค์เรื่องให้ทำดีในมุมต่างๆ อนุญาตให้พนักงานทำงานเป็นอาสาสมัครได้โดยไม่ถือเป็นวันลา 10 วัน หรือบางองค์กรถึงขนาดมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสังคม

ปัจจุบันคำว่า “เครือข่ายจิตอาสา” กลายเป็นคำสามัญ หมายถึงถึงกลุ่มอาสาสมัครทั้งหลาย ซึ่งได้แตกหน่อเกิดขึ้นอย่างมากมายหลายกลุ่ม มีทั้งงานดูแลเฝ้าระวังผู้ป่วย, งานผสมผสานหลักธรรมเข้ากับงานอาสา, การและรวมตัวกันใช้ความรู้วิชาชีพเข้าช่วยเหลือสังคม ทั้งยังมีระบบฝากเวลาจับคู่ (matching system) และแนะนำงานอาสาโดยธนาคารจิตอาสา (JitArsaBank.com), หรือคนไทยขอมือหน่อย, เฟสบุ๊กเพจ อาสาสมัครพันธุ์ประเทศไทย และเฟสบุ๊กเพจ VolunteerSpirit ที่ต่างมีสมาชิกหลายแสนคน เครือข่ายจิตอาสาดั้งเดิมที่เกิดขึ้น ปัจจุบันดำเนินการอยู่โดยการประสานของคุณนนทิณี มาลานนท์ (แอม) ยังคงดูแลการเชื่อมต่อพัฒนางานจิตอาสาในเชิงลึกและกว้างมากขึ้น

ผู้สนับสนุนให้จิตอาสาเกิดเริ่มจากภาคสังคม คือ สสส. และศูนย์คุณธรรม ให้เครือข่ายจิตอาสาลงมือ แต่ที่ “จิตอาสา” เบิกบานเติบโตได้ต่อเนื่องถึงวันนี้ เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของหัวใจผู้คนจากทุกภาคส่วนในประเทศ อันไม่สามารถเอ่ยชื่อเล่าให้ฟังได้หมดในบทความนี้

“จิตอาสา” หรือ “จิตสาธารณะ” เมตตาที่จะให้หรือช่วยเหลือด้วยความอ่อนน้อมและละวางตัวตน จึงจะนำไปสู่ความสุข อย่างน้อยก็ในใจของผู้ทำ ไม่เพียงเท่านั้น ยังเพื่อสังคมที่เป็นธรรมและสันติสุขร่วมกันด้วย

ประสบการณ์งานอาสาสมัคร ความหวัง ความฝัน การเติบโต

ธนพล ทรงพุฒิ

การทำงานอาสาสมัคร ไม่ใช่เพียง
การขุดดิน สร้างฟายหรือกิจกรรมต่างๆ ไป
แต่เป็นงานสร้างคนที่เริ่มต้นจากคนที่มีจิต
ที่จะอาสาช่วยเหลือคนอื่น มาสู่การพัฒนา
ตัวเองด้วย

ตัดสินใจแรก

เช้าวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547 ผมตื่นมาพบว่า โทรทัศน์
ทุกช่องออกข่าวเหมือนกันหมด คือคลื่นยักษ์สึนามิเข้าซัดชายฝั่งอันดามัน
จนกระทั่งบ่ายสองโมง ข่าวก็ยังเหมือนเดิม และสถานการณ์ก็มีแนวโน้ม
ว่าจะรุนแรง ความเสียหายเกิดขึ้นมากมาย ผมจึงปรึกษากับเพื่อนๆ
ถึงความช่วยเหลือที่เราจะทำได้ จึงตกลงกันว่าจะใช้งบจากค่ายอาสา
พัฒนาของมหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ (ABAC) เพื่อลงไปยังพื้นที่ว่าจะทำ
อะไรได้บ้าง

ตลอด 16 ชั่วโมงของการเดินทาง เราเห็นรถกั๊ววิ่งไปมาไม่
ขาดสาย ระหว่างที่เปิดวิทยุฟังเหตุการณ์ต่างๆ จนไปถึงอำเภอตะกั่วป่า
ก็คิดกันว่าหากช่วยอะไรได้ก็จะช่วยก่อน จึงมองไปที่การช่วยตอกตะปู
ประกอบโรงศพ เพราะเรามีทักษะในงานช่างอยู่บ้าง แต่ในความเป็นจริง
เมื่อไปถึง งานเหล่านั้นเสร็จหมดแล้ว สรุปว่า วันนั้นเราได้ช่วยยก
และขนของ

ช่วงบ่ายของวันที่สอง เราไปที่วัดบางม่วงซึ่งเป็นสถานที่
เก็บศพ เราเห็นคนใส่ชุดขาวกำลังคัดแยกศพ จึงไปช่วยกันยก ผังศพ ซึ่ง
เรายังไม่ต้องใส่ชุดขาว เพราะศพยังไม่เน่า วันต่อมาจึงไปช่วยที่วัดบาง
ม่วงอีกครั้งวันแล้วจึงไปที่เขาหลัก

ตลอดสองสามวัน เราจะพบเห็นคนที่ไม่รู้สถานการณ์ ขับรถไป
มาแบบไม่รู้จะไปที่ไหน ผมใช้คำว่า “นักท่องเที่ยวพิบัติ”

คืนวันที่ 31 ธันวาคม ในขณะที่เมืองหลวง count down
แต่พวกเรา count ศพ กันจนถึงเที่ยงคืนกว่า และวางแผนกลับกรุงเทพฯ
ในวันที่ 2 มกราคม ของปีใหม่

ถึงกลับบ้านก็ทนอยู่ไม่ได้

เมื่ออยู่บ้านได้ 3-4 วัน ผมรู้สึกทนอยู่ไม่ไหว เพราะคิดอยู่ตลอดเวลาว่า ที่นั่น น่าจะยังให้เราทำอะไรได้อีก แต่ตอนนั้นไม่มีงบประมาณในการลงพื้นที่ จึงค้นหาข้อมูลจากทางอินเทอร์เน็ตว่ามีที่ไหนรับอาสาสมัคร ที่ไม่ต้องเสียค่าเดินทาง มีอาหารและที่พักให้

เมื่อค้นเจอ **ศูนย์ประสานงานอาสาสมัครสึนามิ** ผมจึงรีบติดต่อไปทางโทรศัพท์ประสานการเดินทาง และขึ้นเครื่องจากดอนเมืองไปลงที่ภูเก็ต

วันต่อมา มีการแบ่งงานกันออกสำรวจพื้นที่ ผมซึ่งไม่ได้ออกไปสำรวจ จึงได้พบกับพี่หนูหรั่ง **สมบัติ บุญงามอนงค์** จึงเข้าไปถามว่า “ผมทำอะไรได้บ้าง บอกผมเลย”

ขณะนั้น มีความต้องการคนจัดระบบ back office การทำระบบไฟ จัดระบบข้อมูลศพ ทำคอมพิวเตอร์ ทำงานออฟฟิศและงานแปล ผมได้เรียนรู้งานอาสาสมัครมากในช่วงนั้น เพราะเป็นเด็กกิจกรรม ทำให้เรียนรู้อะไรเร็ว และชอบจัดการงานประสานงานต่างๆ

งานร้อนและท้าทายยิ่งของอาสาสมัครอย่างเราคือการเป็นอาสาสมัครสร้างบ้าน ที่บ้านแหลมป้อม ซึ่งตอนนั้นมีประเด็นทับซ้อนเรื่องที่ดิน ชาวบ้านไม่สามารถกลับเข้าอาศัยในที่ดินเดิมที่เคยอยู่อาศัยได้ เครือข่ายสลัมสี่ภาคเข้าไปช่วยเหลือเรื่องการจัดการสิทธิในการ

ครอบครองและดำเนินการให้ชาวบ้านได้กลับไปอยู่ในที่ดินเดิมของตน ในกรณีนี้ ธนู แบนเนียน จากเครือข่ายสลัมสี่ภาค ได้โทรมาเรื่องหาอาสาสมัครไปสร้างบ้าน และพบอาสาสมัครที่จะไปร่วมงาน

จัดการอาสาและของบบริจาค

สัปดาห์หนึ่งๆ เราพบปัญหาและคำถามที่เกี่ยวข้องกับอาสาสมัครว่า จะทำอะไร จะพักที่ไหน จะเดินทางอย่างไร จึงได้พัฒนาเว็บไซต์ www.tsunamivolunteer.net เพื่อใช้เป็นช่องทางหนึ่งสำหรับตอบคำถามด้านการจัดการอาสาสมัคร เป็นการจักระบบอาสาสมัครในภาวะวิกฤติ โดยสร้างระบบตอบคำถามที่ถามบ่อย (FAQ) อีกทั้งจัดคนดูแลส่วนกลางสำหรับรับโทรศัพท์ และช่วยตอบและคลี่คลายคำถามต่างๆ

สำหรับด้านผู้บริจาค คำถามที่เจอบ่อยคือ “เรามีของบริจาคอยู่ที่นี่ มาเอาหน่อยได้ไหม เอาไปลงที่ไหนได้ จัดการให้หน่อยได้ไหม”

“เราเดินทางวันนี้ พร้อมของอย่างนี้ๆ อยากให้ชาวบ้านมาตั้งแถวรับของบริจาคจากมือเรานะคะ จัดการให้หน่อยได้ไหม”

บทเรียนจากศูนย์ผู้ประสบภัยบางมั่งได้ข้อสรุปว่า การจัดการไม่ควรจะกระจายให้ชาวบ้านโดยตรงอย่างเด็ดขาด เพราะจัดการลำบาก และเป็นปัญหามาก เราต้องอธิบายว่า หากของแจกไม่พอ มันจะเกิด

ความวุ่นวาย เกิดความเสียหาย แล้วมันไม่คุ้ม เราจะให้ชุมชนเป็นผู้จัดการของตัวเองได้หรือไม่ คำตอบที่ได้มาคือ “ไม่ได้ นายสั่งมา ยายกมอบให้กับมือ กลัวไม่ถึง”

นอกจากผู้บริจาคแล้ว ระหว่างนั้นมีอาสาสมัครนับโดยรวมแล้วประมาณ 5,000 คน มีอาสาสมัครคนไทยประมาณ 1,000 คน ก็ล้มลุกคลุกคลานและเผชิญปัญหานานัปการ ยกตัวอย่างเช่น เรามีอาสาสมัครฝรั่งเป็นโปรเจกต์แมนเนเจอร์ (project manager) ที่ติดใบกระท่อมอย่างแรง เมื่อตำรวจพบว่า เขาพกใบกระท่อมเป็นดับ เขาก็เถียงกับตำรวจว่า คนไทยก็เคี้ยว ว่าแล้วก็โดนจับไป เรามีอาสาสมัครต่างชาติมา เพื่อนๆ ก็ไม่น้อย ด้วยความหลากหลายนี้ทำให้ผมคิดว่า ระบบการจัดการและทีมงานอาสาสมัครต้องแข็ง มีโครงสร้างและยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสม

นอกจากนี้ ยังต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องการจัดการกับชุมชน เพราะชาวบ้านต้องการบ้าน แต่เราไม่มีงบประมาณ จึงไม่ควรให้ค่ามันสัญญา เพราะเราทำไม่ได้ จากนั้นจึงมีการพัฒนาฝ่ายระดมทุนขึ้นมา โดยร่วมมือกับ พอช. ภาคใต้ ถัดมามีการฟื้นฟูอาชีพต่อเรือ (boatyard) ที่แหลมประการัง งานนี้ต้องชื่นชมคุณสกอตต์ (Scott) ที่มีส่วนทำให้การต่อเรือเกิดขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อฟื้นฟูอาชีพที่เหมาะสมกับพื้นที่ เขาเป็นหนึ่งในอาสาสมัคร ที่ทุ่มเทช่วยเหลือผู้ประสบภัยในประเทศไทย เขาขายโรงงาน ขายบ้าน นำเงินมาช่วยระดมทุนร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งการต่อเรือนี้ ชาวบ้านที่จะได้เรือลำถัดไปต้องเวียนกันมาช่วย ส่วนอาสาสมัครทำงานที่ไม่ต้องมีทักษะอย่างงานขัดไม้ ขนไม้ หรือขนอิฐ เป็นต้น

ในเวลาวิกฤติ เราต้องการ “คน” ที่ช่วยตอบโจทย์ความต้องการได้ก่อนเป็นอันดับต้นๆ นี่เป็นจุดเริ่มของงานอาสาสมัครในประเทศไทยที่กำลังจะเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

จากใต้ชั้นเหวือ

ปี พ.ศ. 2549 เกิดเหตุโคลนถล่มที่อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ **พีหนุหรีง** (สมบัติ บุญงามอนงค์) มอบหมายงานให้ทีมขึ้นไปว่า ทำอะไรได้ เมื่อไปถึง เราเปิดวงสนทนา พูดคุยและสรุปบทเรียนการจัดการชุมชน ปัญหาอุปสรรค เบื้องต้นสรุปว่าภารกิจแรก คือ **ต้องช่วยกันขุดโคลนที่ถล่ม**

ปีนั้นเป็นปีครบรอบการครองราชย์ มีการสนับสนุนจากโครงการอาสาสมัครในหลวง มีชาวบ้านจากบ้านน้ำเค็ม และอาสาสมัครสีนํ้าขึ้นมาช่วยถึงจังหวัดอุตรดิตถ์ ปีนั้นเป็นปีที่มีอาสาสมัครคนไทยที่เป็นผู้หญิงจำนวนมากใส่สายเดี่ยวมาลงแรงงานอาสาสมัคร ทำให้ทหารที่มาช่วยตักดินไม่มีสมาธิ ตักผิด ตักถูก จนต้องเตือนให้สาว ๆ แต่งตัวให้มิดชิดขึ้นสักหน่อย มีการเรียกแบบแซวๆ กันว่า “อาสาสายเดี่ยว”

นอกจากนี้ การทำงานกับอาสาสมัครทำให้เราได้พบเจอและรู้จักกับกลุ่มคนที่หลากหลาย ได้พบผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆ เช่น ดร.เดชวัฒน์ชัยยิ่งเจริญ อาจารย์ที่มหาวิทยาลัยนเรศวร และผู้เชี่ยวชาญอันดับ 2 ของโลกด้านกล้วยพันธุ์ต่างๆ นอกจากอาสาสมัครรายคนแล้ว ยังมีอาสา

สมัครจากมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์มาร่วมเป็นกำลังหลัก รวมไปถึงน้องๆ จากบ้านกาญจนาภิเษกบางส่วนก็มาร่วมเป็นอาสาสมัครด้วย

การทำงานกับอาสาสมัครดังกล่าวจะใช้วิธีให้หัวหน้าทีมแต่ละทีมถอดบทเรียนในเรื่องปัญหาอุปสรรค สิ่งที่เราต้องการมากที่สุดคือการสื่อสารกับอาสาสมัครเกี่ยวกับสังคมและชุมชน งานชุดโคลนในช่วง 4 เดือนนั้น มีอาสาสมัครเข้าร่วมสัปดาห์ละ 400 คน ทำให้ทำงานพร้อมกันหลายหมู่บ้านได้ งานอาสาสมัครในครั้งนี้ทำให้อาสาบางคนผันตัวเองเป็นเจ้าหน้าที่มูลนิธิกระจกเงาจนปัจจุบัน

แม้เราจะมีบทเรียนเรื่องการจัดการอาสาสมัครมาหลายครั้งก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถถ่ายทอดบทเรียนนี้ไปสู่หน่วยงานอื่นๆ เช่น สถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานราชการ นั้นเพราะหลายคนคิดแต่รอคำสั่งให้ผู้นำคิดให้ และไม่ได้ทำงานเชิงยุทธศาสตร์เชิงรุกมากนัก

การชุดโคลนนี้ เราใช้บทเรียนจากบ้านน้ำเค็มมาจัดการ คือ หากชุดที่บ้านใด ก็ให้บ้านนั้นเป็นศูนย์กลาง โดยมีหมู่บ้านข้างๆ มาช่วย และหมุนเวียนกันไปจนครบ โดยประชุมร่วมกับผู้ใหญ่บ้านว่า บ้านไหนต้องชุดโคลนก่อน ก็แจ้งและเรียงลำดับกันไป

หลังจากนั้น เหตุการณ์โคลนถล่มก็ยังคงซ้ำซากและยังพบเจอปัญหาแบบเดิม แต่สิ่งที่เปลี่ยนไปคือ ชุมชนและท้องถิ่นสามารถจัดการเองได้

การทำงานอาสาสมัคร ไม่ใช่เพียงการชุดดิน สร้างฝายหรือกิจกรรมต่างๆ ไป แต่เป็นงาน สร้างคน ที่เริ่มต้นจากคนที่มีจิตที่จะอาสาช่วย

เหลือคนอื่น มาสู่การพัฒนาตัวเองด้วย นอกจากอาสาสมัครในประเทศแล้ว ยังมีโอกาสที่จะเดินทางไปประเทศเพื่อนบ้านในนาม อาสาสมัคร ASEAN

นาร์กิส หน้าต่างของการเปิดเบียนมาร์

พายุไต้ฝุ่นนาร์กิสเป็นภัยพิบัติหนึ่ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อประเทศเมียนมาร์เป็นอย่างมาก ทั้งภาวะน้ำท่วม ดินถล่ม อาคารที่อยู่อาศัยพังเสียหาย และมีผู้ได้รับผลกระทบนับหมื่นๆ คน

การลงพื้นที่ในสัปดาห์แรก เราลงไปศึกษาปัญหาและถอดบทเรียนการทำงานของชุมชน ต่อมาก็รายงานต่อ ASEAN ถึงผลความต้องการของชุมชน จากการสำรวจ พบความเสียหายหลักๆ คือ เรื่องการเกษตรและประมง คณะกรรมการของหมู่บ้านที่ประสบภัยก็ทำข้อมูลอาชีพและการฟื้นฟูส่งมาให้ ASEAN เพื่อประมวลแนวทางในการฟื้นฟูที่ต้องแก้ไขปัญหาปากท้องของชาวบ้าน

พายุไต้ฝุ่นนาร์กิส นอกจากจะเป็นภัยพิบัติที่หลายองค์กรต้องร่วมกันช่วยเหลือส่งสู่ประเทศเมียนมาร์ ถือได้ว่าเป็นหน้าต่างของการระดมทรัพยากรจากองค์การสหประชาชาติ (UN) ธนาคารโลก (World Bank) ธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย (ADB) ผ่านกระทรวงการต่างประเทศ มาใช้ในการฟื้นฟูความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เป็นต้นแบบที่ขยายการทำงานระดับพื้นที่ ซึ่งเชื่อมต่อการทำงานร่วมกับองค์กรระดับ

นานาชาติดึงผ่านหน่วยงานระดับชาติที่สร้างบทบาทกระจายงานออกสู่ชุมชน

โครงการนำร่องในการกระจายอำนาจของรัฐในขณะนั้นเริ่มจากการกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยไม่ใช้เงินลงไปยังชุมชนโดยตรง ที่หมู่บ้าน SyiGyi มีการสั่งซื้อใบเมี่ยง (bitter leaf) ซึ่งใบเมี่ยงนี้รอดจากพายุถล่ม โดยให้ชาวบ้านเก็บมาขายกับโครงการ พอขายได้แล้ว เงินครึ่งหนึ่งของกองทุนจะกลับคืนสู่หมู่บ้านและให้หมู่บ้านอื่นยืมไปหมุนเวียนต่อไป แต่ข้อแม้ของโครงการจะไม่เน้นตัวเงิน แต่เน้นการหมุนเวียนผลผลิต เช่น ชาวบ้านเก็บเมี่ยงได้ 10,000 ใบ จะต้องแบ่ง 2,000 ใบให้บ้านอื่นที่ประสบภัยด้วย

ภารกิจครั้งนี้ใช้เวลา 6 เดือน เราทำเรื่องนี้ เรารู้ว่าเราหวังผลอะไร และใครได้อะไร เราชัดเจนถึงประโยชน์ของการฟื้นฟู หลังจากนั้นงานของ ASEAN ก็จบที่การส่งมอบเรือและต้นแบบของงานฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน

น้ำท่วมปี 2554

ช่วงเหตุการณ์น้ำท่วมปี พ.ศ. 2554 มีการจัดตั้งศูนย์ปฏิบัติการช่วยเหลือผู้ประสบภัยน้ำท่วม (ศปท.) ขึ้นที่สนามบินดอนเมือง มูลนิธิกระจกเงา ได้ทำศปท.ภาคประชาชน บริหารจัดการงานโดยผ่านอาสาสมัคร ทั้งแบบชั่วคราวและแบบระยะยาว โดยมีองค์กรเครือข่าย

จิตอาสาเป็นแนวร่วม มีอาสาสมัครจากทุกสาขาวิชาชีพมาร่วมกิจกรรม โดยแบ่งโครงสร้างการทำงานออกเป็นสองส่วน คือ ฝ่ายปฏิบัติการส่วนหน้า และฝ่ายสนับสนุนส่วนหลัง

โดยปฏิบัติการส่วนหน้า คือ การระดมอาสาสมัครปฏิบัติการกิจในหน้าที่ต้องเผชิญเหตุเฉพาะหน้าและเร่งด่วน เช่น อาสาสมัครจัดทำกระสอบทราย กองเรืออพยพประชาชน กองรถอพยพประชาชน และอาสาสมัครประจำศูนย์อพยพ

ส่วนฝ่ายสนับสนุนส่วนหลังเป็นเสมือนฐานการบัญชาการและบริหารจัดการ เชื่อมโยงงานส่วนอื่นที่เกี่ยวข้องเช่นศูนย์ประสานเหตุฉุกเฉินที่รับแจ้งเรื่องการขออพยพประชาชนจาก สายด่วน 1111 กด 5 ของรัฐบาล

บทเรียนจากภารกิจช่วยเหลือผู้ประสบภัยน้ำท่วม ที่ร่วมมือกับสายด่วน 1111 ของศูนย์ปฏิบัติการช่วยเหลือผู้ประสบภัยน้ำท่วม (ศปท.) คือ การแบ่งพื้นที่ประสบภัยเป็นเส้นกริด (grid) เพื่อการสำรวจและประสานจุดในการเข้าพื้นที่ให้เป็นมาตรฐาน ซึ่งควรจะทำควบคู่กับเครือข่ายวิทยุสื่อสาร หรือกู้ภัยภายในพื้นที่ให้เข้าถึงได้ตรงจุด ยกตัวอย่าง การประสานงานมายังสายด่วน 1111 กับ วิทยุสื่อสารในท้องที่ว่ามีผู้ประสบภัยใน Grid A7 ต้องการความช่วยเหลือเร่งด่วน จะง่ายกว่าการแจ้งบ้านเลขที่ แล้วแจ้งผ่าน อบต. เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการประสานงานและก่อตั้งศูนย์ปฏิบัติการช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัยระดับตำบล (ศปท.ตำบล) ที่จัดทำฐานข้อมูล

ตำบล เพื่อค้นหาผู้ประกอบการหลักและทรัพยากรในพื้นที่ในการตอบโต้กับปัญหาอย่างรวดเร็ว และกองทุนน้ำมันเชื้อเพลิงเพื่อสนับสนุนน้ำมันเชื้อเพลิงในการปฏิบัติการกิจของหน่วยกู้ชีพ ที่ออกช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการบริหารจัดการอาสาสมัครในการทำเสื้อชูชีพและแพจากขวดน้ำ สำหรับแจกจ่ายให้ประชาชนเพื่อลดความเสี่ยงจากอุบัติเหตุในการจมน้ำ ซึ่งตลอดระยะเวลาการตั้ง สปท.ภาคประชาชนที่ผ่านมา มีอาสาสมัครมาร่วมงานกันไม่น้อยกว่า 6,000 คน⁶⁵

บทเรียนสำคัญและความฉันทามติของการจัดการภัย

สีนามิเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการคิด การจัดการกับคนหลายอย่างหลายแบบ ซึ่งงานเหล่านี้ไม่มีมาตรฐานตายตัวในเรื่องของทักษะ แต่ละภัยพิบัติที่เกิดขึ้นอยู่ที่การปรับใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ แต่จุดที่สำคัญ คือ “ต้องจิตใหญ่ ใจกว้าง” มองแต่ละเรื่องอย่างเข้าใจ และต้องใจกว้างกับปัญหาระหว่างหน่วยงานที่แตกต่างกัน

สิบปีหลังสีนามิ ยังคาดหวังว่าจะมีกลไกการทำงานด้านภัยพิบัติที่พัฒนายิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระดับหน่วยงาน และการพัฒนาการจัดการในระดับพื้นที่ โดยมองไปที่โครงสร้าง หากหน่วยงานต่างๆ ที่แยกกันอยู่นั้นสามารถมารวมกันเป็นหน่วยเดียวกัน ในโครงสร้างเดียวกันได้ยามเกิดภัยพิบัติ จะทำให้การจัดการชุมชนบนพื้นที่เสี่ยง ที่มีความหลากหลายสามารถทำได้รวดเร็วและเข้าถึง

ภัยพิบัติที่จะเกิดขึ้นอีกในอนาคต ควรจะมีกองทุนภัยพิบัติสำหรับชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนเอง เริ่มจากทุกคนเห็นความสำคัญ จากนั้นจึงขยาย ชักชวนชุมชนอื่นๆ มาทำในลักษณะเดียวกัน ทั้งนี้ต้องเริ่มจากจุดตั้งต้นของชุมชนใดชุมชนหนึ่งให้เป็นรูปธรรม และท้ายที่สุดคือ ทำให้ชุมชนบนพื้นที่เสี่ยงภัยต่างๆ มีโครงสร้างและแผนการจัดการด้วยตัวเองได้อย่างยั่งยืน

เรื่องเล่าจากอาสาสมัคร

กรองแก้ว ปัญญาหาพร : ประเทศไทย

เริ่มต้นงานอาสาสมัครอย่างไร และทำต่อเนื่องมาอย่างไร

เริ่มต้นงานอาสาสมัครในโครงการชมรมเด็ก ซึ่งเป็นโครงการฟื้นฟูสภาพจิตใจของเด็กหลังจากเหตุการณ์สึนามิ เป็นระยะเวลาสิบวัน ในระหว่างการรอเริ่มงานใหม่กับบริษัทโทรคมนาคมเบอร์หนึ่งของเมืองไทย

ในฐานะเด็กนักศึกษาจบใหม่ เป็นเรื่องยากที่เราจะตัดสินใจเลือกหนทางในชีวิต ยังจำได้ว่า ก่อนจะขนกระเป๋าสี้อผ้ามาเขาหลัก ยังเดินขึ้นเดินลงอพาร์ทเมนต์หลายสิบรอบ ก่อนจะตัดสินใจได้ว่า มาเขาหลักสักหนึ่งปี แล้วค่อยกลับไปหางานใหม่ก็ยังไม่สายเกินไป เหตุการณ์ภัยพิบัติแบบนี้เชื่อว่าเกิดขึ้นกันได้บ่อยๆ ทำายที่สุดทำงานกับศูนย์อาสา

สมัครสึนามิเป็นเวลาสามปีครึ่ง และยังคงภูมิใจที่ได้เป็นคนสุดท้ายในทีมที่ได้ถอดป้ายศูนย์อาสาสมัครสึนามิออก เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการปิดศูนย์อาสาสมัครสึนามิอย่างเป็นทางการ และส่งมอบงานส่วนที่เหลือให้คนที่อยู่ในพื้นที่ต่อไป

แม้งานจัดการอาสาสมัครจะเป็นงานแรกหลังเรียนจบมาใหม่ๆ แต่หลังจากนั้น โอกาสในงานอื่นๆ ก็ทยอยเข้ามาเรื่อยๆ จากผู้คนที่เคยรู้จักจากศูนย์อาสาสมัครสึนามิ ในปี ค.ศ. 2008 หลังเหตุการณ์พายุไซโคลนพัดเข้าสู่่อ่าวอิระวดี ประเทศเมียนมาร์ เราได้มีโอกาสเข้าไปช่วยงานในเมียนมาร์ระยะหนึ่ง และได้จุดประกายความสนใจที่จะทำงานเพื่อช่วยเหลือด้านการศึกษานักพัฒนาสังคมชาวเมียนมาร์ต่อมาเป็นเวลาสามปี โดยส่วนหนึ่งของงานคือการจัดการศึกษาจากประสบการณ์ (experiential learning) ให้นักศึกษาปริญญาตรี และโทชาวเมียนมาร์ที่กำลังศึกษาในภูมิภาคเอเชียผ่านการทำงานอาสาสมัครในองค์กรพัฒนาต่างๆ ในภูมิภาค

งานล่าสุดที่กำลังทำอยู่ในปัจจุบัน คือ ผู้ประสานงานโครงการอาสาสมัครนานาชาติออสเตรเลียเพื่อการพัฒนา โดยทำหน้าที่ในการจัดการอาสาสมัครระยะยาวเพื่อพัฒนาศักยภาพนักพัฒนาชาวเมียนมาร์ในประเทศเมียนมาร์ และในค่ายผู้ลี้ภัยชนกลุ่มน้อยจากประเทศเมียนมาร์ที่อาศัยในประเทศไทย ไม่ผิดนักหากจะกล่าวว่า เหตุผลที่ได้มีโอกาสทำงานปัจจุบัน เป็นเพราะประสบการณ์ที่ได้จากการทำงานการจัดการอาสาสมัครจากศูนย์อาสาสมัครสึนามิ และการทำงานพัฒนาด้านการศึกษาในประเทศไทยเป็นระยะเวลากว่าหกปี

ได้บทสรุปเกี่ยวกับการทำงานอย่างไรบ้าง

เกือบ 9 ปีในการทำงานด้านการจัดการอาสาสมัคร พบว่า การมีอาสาสมัครที่ดี มีความรู้ ความสามารถเพียงอย่างเดียว ไม่อาจจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืนได้ หากต้องการให้งานอาสาสมัครมีคุณค่า ได้รับการยอมรับ จำเป็นต้องมีระบบการจัดการที่ดีและมีประสิทธิภาพ เพื่อจะดึงศักยภาพของอาสาสมัครแต่ละคนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม ต่อเนื่องในระยะยาวได้มากที่สุด

ข้อคิดถึงสังคม

สังคมในอุดมคติของเราคือสังคมที่คนจิตใจดีและพร้อมจะช่วยเหลือสังคม แม้จะยังไม่มีทักษะหรือความสามารถที่ช่วยเหลือสังคม แต่ก็ยินดีที่จะพัฒนาความรู้และความสามารถที่เหมาะสมและยื่นความช่วยเหลือให้กับคนที่ต้องการความช่วยเหลือได้ เราฝันที่จะเห็นคนมีความรู้ มีทักษะและความสามารถในด้านต่างๆ ร่วมแรงร่วมใจกับองค์กรภาคประชาสังคมช่วยกันลดช่องว่างในสังคม เพื่อที่เราจะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขมากขึ้น

ธีรพงษ์ สุทธิวรารักษ์ : ประเทศไทย

ตอนนี้ทำอะไร เติบโตงานในทางสังคมอย่างไร

ไม่ได้ทำกิจกรรมทางสังคมแล้ว

ได้อะไรจาก The Volunteer Center
(ศูนย์อาสาสมัคร) บ้าง

การมีจิตใจอาสาประการเดียว ไม่เพียงพอ จะต้องอุทิศตนและหาวิธีที่จะทำให้เป้าหมายบรรลุผล ทั้งการร่วมมือกับกลุ่ม และหากจำเป็นก็ต้องริเริ่มด้วยตนเอง

ข้อคิดต่องานทางสังคม

การทำงานเป็นทีมคือสิ่งสำคัญ มีความประสงค์อุทิศตนและบริจาคทรัพยากรสิ่งของอยู่เสมอ การจัดการที่ดีจะทำให้เป้าหมายลุล่วงได้

Elaine Chong : Singapore

What have you learned from being at TVC?

I learnt that empowering the community to help themselves is the best way forward to help building up their resilience.

What would you like to share about being social activist/ volunteer?

As a volunteer, coming with an open heart and mind would not only reap a great experience but also fabulous friendships that last a lifetime.

After volunteering with TVC (Tsunami Volunteer Center) as the international volunteer coordinator (2007-2008), I worked with the Singapore International Foundation (SIF), a not-for-profit organisation which sends skilled volunteers overseas to share their knowledge and skills with counterparts. I played an intrinsic role in reviewing the whole volunteer management system and organised high level events. Subsequently, I joined the Earth Observatory of Singapore (EOS), a research institute that conducts fundamental research on earthquakes, volcanoes, tsunamis & climate change, where I designed and managed the EOS outreach programs, and worked on establishing and maintaining networks with various stakeholders to support the effective dissemination of EOS scientific discoveries. Currently, I am undertaking my Masters on Disaster Preparedness, Mitigation and Management at Asian Institute of Technology (AIT) so that I can apply my knowledge, skills and experience to minimise the multi-hazard risks for Asia and to support the on-going development efforts.

Stephen Mackay Auckland, New Zealand (originally born in England)

How do you continue your volunteer work?

Occasionally with local community organisations.

What have you learned from TVC?

Open hearted trust from an organisation leads to open hearted commitment from its members. TVC remains unique in my experience, as an organisation based in a communal collective agreement, driving real positive change at a time of need. Not talk and discussion but real action on the ground.

You could argue that it was inevitable that people would gather to provide support and that success was somehow bound to follow. However we have seen way too many occasions across the globe in these past ten years to confirm that this is not the case. So TVC's success was caused by something else, something much greater than I have seen before or since.

It is my view that it was because of 'principles and values-led' leadership coupled with a light management structure. I define 'light' as young and committed people; creative in that, in the face of no prior history or experience of such devastation, they were not hindered by the inertia that usually gets in the way of effective mobilisation. There was an air of 'anything is possible' which everyone could be a part of.

As an organisation, it was not surprising that TVC was able to attract commitment from a far. 'Principles and values' cross all boundaries and so it did not surprise me, that so many volunteers joined in from so many countries and that finance was generated to fund this effort.

So what I have learnt from TVC is to keep a solid basis of my values and ideals at the core of all that I do in my business practice.

What would you like to share about being social activist/ volunteer?

Go for it. I can't say exactly why Lynda and I volunteered. I had never done it before and I have not done anything on such a large scale again. It was simply our time to respond. We did so with total commitment that I cannot entirely explain. It was just the right thing to do.

So if it feels like it's the right thing for you to do, just go — do it.

I loved my total experience of being in KhaoLak. Despite the utter devastation my experience is one connected with love. So many people came with open hearts and minds. They had a willingness to serve and do what they could for the common good. There was very little ego in existence.

We worked hard. We played hard. We slept. And then we got up and did it again and again each day for six months.

Lynda Warrington
England

How do you continue your volunteer work?

I worked as a teacher for 6 months at BanNiang School and Lom Ken. I am from England and still have a cottage there and visit often.

Currently, we live in New Zealand. I do little voluntary work, but always involve myself in with local community based activities. e. g. helping at fundraisers for kindergarten.

What have you learned from TVC?

My experience at TVC helped me to learn that I could be incredibly resourceful, that material possessions meant little, that the collective work of many could produce something amazing.

What would you like to share about being social activist/volunteer?

I would share with others that you never know the strength within you to go out of your comfort zone and take on that which you thought you were never capable of...until you volunteer. Rewards come from seeing the effect you have on others that need help.

Sheila Sulley England

How do you continue your volunteer work?

I work for a Cancer Charity in U.K. and I hope to go to the Philippines soon to help rebuild after the hurricane that hit.

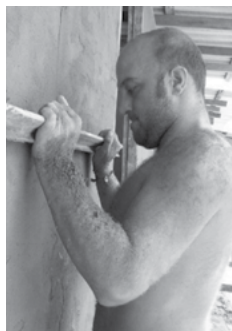
What have you learned from TVC?

If a team all work together you can achieve ANYTHING!

What would you like to share about being social activist/volunteer?

I would like to share that I get an enormous amount of satisfaction from helping others and get to meet some amazing people. Also you learn about the real country and not just the tourist side of things.

Andy Chaggar England

How do you continue your volunteer work?

After Thailand I volunteered in Peru for 9 months after an earthquake in 2007. With some other TVC volunteers I then decided to start my own charity, International Disaster Volunteers (IDV). In the last 5 years IDV has worked in Haiti, after the 2010 earthquake, and also in the Philippines. In the Philippines we first worked in Manila, helping communities hit by regular floods to become more resilient. We are currently working in Tacloban (the Philippines) to help communities hit by super typhoon Haiyan. Other TVC volunteers worked with IDV in all these locations and in total IDV has now helped over 10,000 people.

What have you learned from TVC?

I was actually in KhaoLak when the tsunami hit and I was seriously injured. I also lost my girlfriend of 6 years. I was devastated but working with the TVC taught me a lot of things.

รูปแบบการจัดการภัยพิบัติ ในแบบที่
รัฐบาลเป็นผู้ดูแลทุกอย่าง โดยประชาชนในพื้นที่
ประสบภัยไม่อาจเข้าไปมีส่วนร่วมได้ ส่งผล
กระทบต่อวิถีความเป็นอยู่ อัตลักษณ์ต่างๆ
ของชาติพันธุ์ วัฒนธรรมทางประวัติศาสตร์ และ
ทำให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียม...

ซึ่งเป็นการซ้ำเติมผู้ประสบภัยที่มีความ
สูญเสียอยู่แล้วให้สูญเสียมากยิ่งขึ้นอย่างไม่
ควรจะเป็น

บทที่ 6

การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ กับผู้ประสบภัยในต่างประเทศ

ภัยพิบัติทางธรรมชาติเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ทุกพื้นที่บนโลกนี้
และปัญหาที่เกิดขึ้นอันเนื่องจากภัยพิบัตินั้นก็เป็นทุกซอกทุกด้าน คือ ไม่
ว่าจะเป็นคนเชื้อชาติ สัญชาติใด มีระบบการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ
สังคมแบบใด ก็ล้วนประสบทุกข์ภัยและปัญหาได้เช่นกัน

ภัยพิบัติจึงเป็นปัญหาร่วม ที่เราต้องร่วมมือเรียนรู้และรับมือ
ที่ผ่านมา ผู้ประสบภัยรูปแบบต่างๆ ไม่ว่า น้ำท่วม แผ่นดินไหว สึนามิ
พายุเฮอริเคน ในโลกได้ร่วมแบ่งปันประสบการณ์และความรู้การรับมือ
กับภัยพิบัติ

บทเรียนจากความสำเร็จของเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิที่ศูนย์พักพิงบ้านบางม่วงถูกนำไปใช้เป็นต้นแบบการรับมือภัยจากพิบัติโดยชุมชนให้กับพื้นที่ประสบภัยอื่นๆ ทั้งในและต่างประเทศ ทำให้เพื่อนผู้ประสบภัยในหลายประเทศมีขวัญกำลังใจ ที่จะต่อสู้ ต่อรองให้ศักดิ์ศรีและวิถีชีวิตที่ภูมิใจกลับคืนมา ในขณะที่คนไทยเองก็ได้เรียนรู้จากอีกหลายประเทศเช่นกัน

หลายปัญหาและประสบการณ์อันเนื่องมาจากภัยพิบัติในหลายพื้นที่สะท้อนว่า ปัญหาทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ฐานคิดทางวัฒนธรรม อย่างปัญหาด้านเชื้อชาติและวรรณะในสังคม เหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้กระบวนการฟื้นฟูและเยียวยารวดเร็ว มีประสิทธิภาพ หรือเป็นอุปสรรคที่ซ้ำเติมทุกข์จากภัยที่ผู้คนกำลังเผชิญอยู่ และทำให้การรับมือและเยียวยาปัญหาจากภัยพิบัติยุ่งยาก ซับซ้อนเป็นเท่าทวี

อย่างไรก็ดี เราพบว่า ในหลายกรณี หากเราเรียนรู้ที่จะเผชิญปัญหาร่วมกันได้ดี ภัยพิบัตินั้นเองจะเปิดโอกาสให้เราเยียวยาบาดแผลในสังคมที่ฝังลึกมาเนิ่นนานเช่นกัน

นิวออร์ลีอันส์ : ความหลากหลายที่ถูกเลือกปฏิบัติ

เมืองนิวออร์ลีอันส์ (New Orleans) รัฐหลุยเซียน่า เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในฐานะถิ่นแห่งเพลงแจ๊ส และความงามทางสถาปัตยกรรมแบบฝรั่งเศส ตามย่านเก่าแก่ของเมือง ผู้คนทั้งผู้อาศัยและนักท่องเที่ยวจะได้ยินเสียงเพลงแจ๊สที่บรรเลงประกอบขบวนพาเหรดและงานมาดิกราส์ดั่งกังวานอย่างไม่รู้จบ

นิวออร์ลีอันส์เป็นเมืองที่มีบรรยากาศกลิ่นอายแห่งความเก่าแก่ผสมกับความรื่นเริงบันเทิงใจที่ไม่จำกัดด้วยยุคสมัย และยังคงความงามที่ธรรมชาติของแม่น้ำและทะเลสาบจัดสรรให้ด้วย ด้วยเมืองนี้ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำมิสซิสซิปปี (Mississippi) กับ ทะเลสาบพอนเซอร์ทริน (Lake Pontchartrain) และมีทางน้ำเชื่อมจากแม่น้ำมาสู่ทะเลสาบก่อนจะไหลลงสู่อ่าวเม็กซิโก พื้นที่เกือบครึ่งของนิวออร์ลีอันส์อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเล ในบางจุดอยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเลถึง 3 เมตร จึงมีการสร้างเขื่อนกันน้ำเพื่อกันไม่ให้น้ำจากแม่น้ำมิสซิสซิปปีไหลเข้าท่วมเมือง

แม้จะเรียนรู้ที่จะปรับตัวอยู่กับน้ำได้อย่างดี แต่สิ่งที่ไม่คาดคิดและไม่ได้เตรียมการมักเกิดขึ้นได้เสมอ เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2548 พายุเฮอริเคนแคทรีน่า ที่ความรุนแรงระดับ 5 ซึ่งมีความเร็วลมสูงสุดที่ 280 กิโลเมตรต่อชั่วโมง ได้ขึ้นฝั่งที่มลรัฐหลุยเซียน่าและลดระดับความรุนแรงลงที่ระดับ 4 เมื่อเคลื่อนตัวผ่านเมืองนิวออร์ลีอันส์ไปทาง

ตะวันออก ผ่านมิสซิสซิปปี เทนเนสซี และเคลื่อนตัวต่อเนื่องไปทางเหนือ จนถึงประเทศแคนาดา

พายุเฮอริเคนแคทริน่าถือเป็นภัยพิบัติทางธรรมชาติที่สร้างความเสียหายเป็นวงกว้างมากที่สุดในประวัติศาสตร์ของสหรัฐอเมริกา ครอบคลุมพื้นที่เป็นบริเวณกว้างกว่า 92,000 ตารางไมล์ ทำลายทรัพย์สิน สิ่งปลูกสร้างและสาธารณูปโภคต่างๆ ของเมืองขนาดใหญ่อย่าง นิวออร์ลีนส์ไปเกือบทั้งหมด ผู้คนมากกว่า 1,800 คนเสียชีวิต และชาวอเมริกันหลายหมื่นครัวเรือนต้องไร้ที่อยู่อาศัย ปราศจากอาหารและสิ่งประทังชีวิตขั้นพื้นฐานเป็นเวลานาน

แม้คำสั่งอพยพผู้คนของทางการจะช่วยให้ประชาชนกว่า 1 ล้านคนรอดพ้นจากภัยพิบัติ แต่ก็มีประชาชนอีกจำนวนไม่น้อยที่ยังปักหลักอยู่ในบ้านเรือนของตัวเอง และถูกตัดขาดเป็นเวลานานกว่าความช่วยเหลือจะเข้าไปถึง⁶⁶

คนยากจนถูกกีดกันออกจากพื้นที่ :

การชำระล้างทางชาติพันธุ์

ในการบรรยายเรื่อง ภัยธรรมชาติในมุมมองทางมานุษยวิทยา (Natural Hazards in Anthropological Perspective) ที่จัดโดย ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2555

ศ. เลสลีย์ อี สปอนเซล (Professor Leslie E. Sponsel) แห่งมหาวิทยาลัยฮาวายที่มานัว (University of Hawaii at Mānoa) กล่าวว่า บุคคลที่ประสบปัญหา หรือได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติครั้งนี้มากที่สุดคือคนยากจน ซึ่งก็คือคนแอฟริกัน-อเมริกัน

เมืองนิวออร์ลีนส์เป็นเขตพื้นที่เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่เป็นคนแอฟริกัน-อเมริกันที่อยู่กันมานานนับแต่อดีต แต่หลังจากที่พายุเฮอริเคนถล่มเมืองจนย่อยยับ ก็ทำให้มีการอพยพผู้คนออกจากพื้นที่ นับเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการชำระล้างทางชาติพันธุ์ (ethnic cleansing) ต่อคนแอฟริกัน-อเมริกันที่เคยอยู่ในพื้นที่นี้มาแต่เดิม รวมถึงชาวเวียดนามที่อพยพเข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่นี้ ทำประมง ประกอบธุรกิจเล็ก ๆ พวกเขาทั้งหมดนี้ถูกกันและผลักดันออกจากพื้นที่ที่อาศัยและดำรงชีวิต ผ่านข้ออ้างที่ว่า จะฟื้นฟูเมืองขึ้นใหม่

นี่คือ การชำระล้างทางชาติพันธุ์ตามสไตล์อเมริกัน ที่อาศัยพิบัติภัยแคทริน่าเป็นเครื่องมือ

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นเรื่องการส่งความช่วยเหลือจากส่วนกลางที่ล่าช้า โดยเฉพาะกับกลุ่มชนผิวสีที่มีฐานะยากจน พวกเขาได้รับความช่วยเหลือล่าช้ากว่ากลุ่มคนผิวขาวที่ประสบภัยเช่นกัน

ไมตรี จงไกรจักร์ สะท้อนข้อคิดเห็นจากเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การรับมือกับภัยพิบัติ กับตัวแทนผู้ประสบภัยจากนิวออร์ลีนส์ไว้อย่างน่าสนใจว่า

“FEMA” เป็นหน่วยงานเพื่อจัดการกับภาวะวิกฤติ หน่วยนี้ประกาศให้ทุกคนห้ามเข้าพื้นที่ ซึ่งเป็นแบบแผนของการเกิดภัยพิบัติ คือ เมื่อเกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติก็จะถือโอกาสขับไล่คนที่อยู่อาศัยเดิม เพื่อนำพื้นที่ทำเลดีๆ มาพัฒนา นอกจากนี้ ความช่วยเหลือที่ล่าช้าจากส่วนกลางตอกย้ำว่า ในกรณีอย่างนี้ ชุมชนต้องพึ่งพาตัวเองให้มากขึ้น

ไมตรีและเครือข่ายผู้ประสบภัยสีนามิได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ของตนเองในเรื่องการจัดการศูนย์พักพิงชั่วคราว อาทิ การดูแลของบริจาค การบริหารศูนย์โดยสมาชิก เป็นต้น ซึ่งบทเรียนเหล่านี้ได้ให้แนวทางกับกลุ่มคนเวียดนามและกลุ่มคนผิวสีในนิวออร์ลีนส์ ที่จะไปดูแลสถานการณ์ของตน อย่างกรณีที่ ชาวบ้านจากนิวออร์ลีนส์มาดูงานที่บ้านน้ำเค็ม บางส่วนก็กลับไปรวมตัวกันเรียกร้อง เจริญ ต่อบรองนายกเทศมนตรีของเมืองจนสามารถกลับเข้าไปอยู่ในพื้นที่อาศัยเดิมของตนได้รวมแล้วราว 900 ครอบครัว

กรณีที่เกิดขึ้นที่นิวออร์ลีนส์ชี้ชัดว่า รูปแบบการจัดการภัยพิบัติในแบบที่รัฐบาลเป็นผู้ดูแลทุกอย่าง โดยประชาชนในพื้นที่ประสบภัยไม่อาจเข้าไปมีส่วนร่วมได้ ส่งผลกระทบต่อวิถีความเป็นอยู่ อัตลักษณ์ต่างๆ ของชาติพันธุ์ ตัวตนทางประวัติศาสตร์ และทำให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันของพลเมืองอเมริกันได้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการซ้ำเติมผู้ประสบภัยที่มีความสูญเสียอยู่แล้วให้สูญเสียมากยิ่งขึ้นอย่างไม่ควรจะเป็น

¹ เฟมา หรือ สำนักจัดการภาวะฉุกเฉินส่วนกลาง (FEMA - Federal Emergency Management Agency) เป็นหน่วยงานภายในรัฐของสหรัฐอเมริกาที่ก่อตั้งขึ้นสำหรับปฏิบัติการในสถานการณ์ฉุกเฉิน เมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2522 โดยมีหน้าที่หลักคือการประสานงานสำหรับแก้ปัญหาภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกา

ศรีลังกา : สีนามิกับสิทธิชุมชน

ศรีลังกาเป็นประเทศที่มีปัญหาความขัดแย้งทางเชื้อชาติระหว่างชาวสิงหลและชาวทมิฬมาเป็นเวลานานนับศตวรรษ ชาวทมิฬต้องการแยกดินแดนทางภาคเหนือและตะวันออกของประเทศให้เป็นมาตุภูมิทมิฬ จึงได้ก่อตั้งกลุ่ม LTTE (ชื่อที่รู้จักทั่วไปเรียกว่า กลุ่มกบฏพยัคฆ์ทมิฬอีแลม) เพื่อเป็นกองกำลังในการต่อสู้กับรัฐบาล โดยใช้วิธีการก่อการร้ายและการลอบสังหาร โดยพุ่งเป้าไปที่หน่วยทหาร ผู้นำทางการเมือง และเจ้าหน้าที่ทางการท้องถิ่นชาวสิงหล

ทั้งสองฝ่ายได้มีการลงนามความตกลงหยุดยิงเมื่อปี พ.ศ. 2545 โดยมีประเทศนอร์เวย์เป็นผู้ไกล่เกลี่ย และได้เจรจาสันติภาพมาแล้ว 8 ครั้ง (ครั้งที่ 8 จัดขึ้นเมื่อวันที่ 28 - 29 ตุลาคม พ.ศ. 2549 ที่นครเจนีวา โดยไม่ปรากฏผลที่สำคัญใดๆ) อย่างไรก็ตาม การเจรจาหยุดชะงักเป็นช่วงๆ อุปสรรคสำคัญของการเจรจา คือ ขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และความจริงใจที่จะยุติปัญหาอย่างถาวร⁶⁷

เมื่อศรีลังกาประสบกับเหตุสีนามิ แม้จะเป็นความทุกข์ยากสาหัสกับผู้คน แต่นานาชาติก็หวังมากกว่า ทุกข์ร่วมในครั้งนี้จะสานสันติภาพในประเทศนี้ได้ ทว่า เรื่องราวกลับไม่เป็นดังหวัง

ระบบวรรณคดีที่ฝังรากลึกในวัฒนธรรมเป็นอุปสรรคต่อการให้ความช่วยเหลือกับคนในวรรณคดีต่ำที่สุด อีกทั้ง บรรยายภาพแห่งความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างมุสลิมสองฝ่ายที่มีมายาวนานก็ยิ่งทำให้กระบวนการฟื้นฟูและเยียวยาทุกข์ของผู้คนที่ได้รับผลกระทบจากคลื่นยักษ์สึนามียากลำบากขึ้นเป็นเท่าทวี เพราะรัฐบาลกับกลุ่มกบฏพยัคฆ์หมิอ์แลมยังคงต่อสู้กันทางการเมือง รวมถึงเรื่องการแบ่งเงินช่วยเหลือจำนวนหลายร้อยล้านดอลลาร์⁶⁸

อย่างไรก็ดี ท่ามกลางอุปสรรคนานาดังที่กล่าวไปนั้น หลายประเทศก็พยายามระดมความช่วยเหลือให้ศรีลังกาในรูปแบบต่างๆ ตามหลักมนุษยธรรมจนกระทั่งสถานการณ์ในศรีลังกาฟื้นฟูขึ้นในที่สุด

ในระยะฟื้นฟูนี้เอง มีการประกาศจากเทศมนตรีในหลายเมืองที่อยู่ตามชายหาดให้ผู้คนและชุมชนประมงที่อยู่ติดทะเลต้องอยู่ห่างจากชายฝั่ง 200 เมตร คำประกาศนี้เท่ากับเป็นการไล่ประชาชนออกจากพื้นที่ทั้งหมด

ตัวแทนจากเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิ บ้านน้ำเค็ม ได้มีโอกาสเดินทางไปยังประเทศศรีลังกาเพื่อเข้าไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์หลังเกิดเหตุการณ์ได้ไม่นาน ผลของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ครั้งนั้น ทำให้ชุมชนผู้ประสบภัยบริเวณชายหาดของศรีลังกาได้เข้าไปเจรจาต่อรองกับรัฐบาลท้องถิ่น ซึ่งระบบของศรีลังกามีข้อดีอยู่ที่ว่า รัฐบาลท้องถิ่นสามารถออกประกาศได้โดยไม่ต้องรอการตัดสินใจจากรัฐบาลกลาง (ซึ่งต่างจากประเทศไทยที่หลายอย่างต้องรอการตัดสินใจจากรัฐบาลกลาง) ดังนั้น เมื่อชุมชนชายฝั่งได้เจรจาต่อรองกับรัฐบาลท้องถิ่นสำเร็จ ก็ทำให้ชุมชนสามารถขยับเข้าไปใกล้กับทะเลซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินได้ จากเดิม ที่ประกาศให้ผู้คนอยู่ห่างจากทะเล 200 เมตร ก็ขยับเข้ามาเป็น 60 เมตร นับได้ว่าเป็นการเจรจาที่มีความคืบหน้าของชุมชน ท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองที่ยังไม่แน่นอนของประเทศศรีลังกา

อินโดนีเซีย : จากสีนามิ สู่อันติภาพ

ความพยายามเจรจาและหาข้อตกลงร่วมกันระหว่างรัฐบาลอินโดนีเซียและชาวอาเจะห์ เพื่อสันติภาพดำเนินการมากกว่าทศวรรษ แต่ยังไม่ปรากฏเค้าลางแห่งความสำเร็จ จนกระทั่ง คลื่นยักษ์สีนามิซัดถล่มชายฝั่งอาเจะห์เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547

คลื่นยักษ์ทำลายเมืองและหลายชีวิต แต่ก็เป็นตัวเร่งกระบวนการสู่สันติภาพสู่อาเจะห์

“สีนามิทำให้ทั้งสองฝ่ายเปลี่ยนความคิดเรื่องจุดยืนของตัวเอง” ⁶⁹

สันติภาพในอาเจะห์เป็นประเด็นสำคัญที่หลายฝ่ายสนใจ ในเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในงานรำลึกครบรอบหนึ่งปีสีนามิ ปลายปี พ.ศ. 2548 ที่อาเจะห์ ประเทศอินโดนีเซีย คราวนั้น เครือข่ายผู้ประสบภัยสีนามิ และองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจากทั่วโลกไปร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านการจัดการภัยพิบัติของแต่ละประเทศ และยังได้โอกาสในการเข้าร่วมเป็นสักขีพยานในการสร้างสันติภาพและการฟื้นฟูอาเจะห์อีกด้วย

มูลเหตุของความขัดแย้งในอาเจะห์เริ่มต้นขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2519 สืบเนื่องมาจากหลายปีก่อนหน้านั้น รัฐบาลอินโดนีเซียสมัยอดีตประธานาธิบดีซูฮาร์โต ให้สัมปทานขุดเจาะน้ำมันแก่บริษัทจากประเทศ

สหรัฐฯ ขณะที่คนในอาเจะห์ไม่ได้รับส่วนแบ่งอย่างเป็นธรรม เช่นเดียวกับทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่คนในพื้นที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ นอกจากนั้นยังมีการจำกัดและห้ามแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย

ความไม่พอใจเรื่องการปกครองที่มีคนจากส่วนกลางมาควบคุม โดยบางครั้งละเลยความรู้สึกของคนในท้องถิ่น ความไม่เท่าเทียมในเรื่องการเข้าทำงานภาครัฐ ยิ่งตอกย้ำความเจ็บปวดในสำนักทางประวัติศาสตร์ที่อาเจะห์เคยเป็นอาณาจักรอิสลามที่รุ่งเรือง ก่อนที่จะถูกครอบครองโดยชาวดัตช์เป็นเวลานาน ประเด็นเรื่องเอกลักษณ์ชาติพันธุ์จึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนมากสำหรับชาวอาเจะห์

ทั้งหมดนี้จึงเป็นเหตุให้เกิดการก่อตั้งกลุ่ม “กัม” (ขบวนการปลดปล่อยอาเจะห์หรือ GAM (Gerakan Aceh Merdeka)) ช่วงปี พ.ศ. 2532 กองกำลังกัมได้รับความสนับสนุนจากต่างชาติ และต่อต้านกองทัพอย่างเข้มแข็ง ทำให้รัฐบาลจัดตั้งเขตหวงห้ามทางทหารในอาเจะห์ ช่วงนี้เองที่มีการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างรุนแรงในพื้นที่จากฝีมือของทั้งทหารและกองกำลังกัม

ในปี พ.ศ. 2547 อินโดนีเซียเข้าสู่การเลือกตั้งประธานาธิบดี ทำให้กระบวนการสันติภาพต้องหยุดชะงักอีกครั้ง และในช่วงปลายปีนั่นเอง คือ วันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547 คลื่นยักษ์สีนามิซัดเข้าชายฝั่งจังหวัดอาเจะห์ สร้างความสูญเสียสาหัสแก่ชาวเมือง

ทว่า วิฤติก็มีโอกาสแผ่ร่นอยู่

เหตุภัยพิบัติครั้งนี้เป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ทำให้ทั้งรัฐบาลและกลุ่มกัม เรงัดกระบวนการเจรจาเพื่อสันติภาพ จนได้ข้อตกลงจัดตั้งเขตปกครองตนเอง แบ่งรายได้จากทรัพยากรให้ท้องถิ่นร้อยละ 70 ส่วนรัฐบาลกลางได้ร้อยละ 30 แต่อำนาจด้านกลาโหม ความมั่นคง การต่างประเทศ และระบบเศรษฐกิจการคลัง ยังคงอยู่กับรัฐบาลกลาง

กว่า 20 ปีของความขัดแย้งที่ทำให้มีผู้เสียชีวิตมากกว่า 15,000 คน บวกกับอีก 7 ปี ในการดำเนินการสู่สันติภาพ ในที่สุดความสงบจึงคืนสู่อาเจห์ ซึ่งกระบวนการทั้งหมดบรรลุได้ ก็ด้วยความตั้งใจของผู้ที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในทุก ๆ ฝ่าย ที่มีความตั้งใจให้เกิดสันติภาพ⁷⁰

“เป็นที่น่าสังเกตว่า ระบบการปกครองที่ไม่ใช่ระบอบประชาธิปไตย มีหัวใจในการช่วยเหลือกันยามวิกฤติมากกว่าประเทศที่เป็นประชาธิปไตยอย่างสหรัฐอเมริกา” ตัวแทนเครือข่ายผู้ประสบภัยสีนามิสรุปทิ้งท้ายหลังจากเล่าถึงความประทับใจในการเจรจาสันติภาพของอาเจห์

เมียนมาร์ : พายุบาร์กิสกับการพึ่งตนเอง

ต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2551 พายุไซโคลนบาร์กิส พัดเข้าพื้นที่แถบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิระวดี และนครย่างกุ้ง เมืองหลวงของเมียนมาร์ สร้างความสูญเสียอย่างมหาศาล ชาวเมียนมาร์เสียชีวิตนับหมื่นคน สูญหายอีกหลายหมื่นชีวิต บ้านเรือน ทรัพย์สิน และสาธารณูปโภคต่างๆ พังยับเยิน⁷¹

หลายหน่วยงานในประเทศไทยระดมกำลังเพื่อเข้าไปช่วยเหลือ ตั้งแต่ระยะแรกจนถึงระยะฟื้นฟู องค์กร เช่น เสมสิกขาลัย มูลนิธิเสรีयरโกเศศ-นาคะประทีป มูลนิธิชุมชนไท เข้าไปทำกระบวนการอบรมเกี่ยวกับการฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติ โดยการแนะนำให้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์กับเครือข่ายแกนนำชุมชน

แม้กระนั้น ในช่วงเวลาดังกล่าว สถานการณ์ในเมียนมาร์ยังมีปัญหาเรื่องชนเผ่าต่างๆ กับรัฐบาล ทำให้การช่วยเหลือเข้าไม่ถึงผู้ประสบภัยในหลายพื้นที่ ประชาชนส่วนใหญ่จึงต้องพึ่งตนเองในทุกด้าน

“สำหรับประเทศที่ปิดตัวจากโลกภายนอก และสถานการณ์การเมืองภายในที่มีปัญหาระหว่างกลุ่มต่างๆ เช่น เมียนมาร์ เราจะเห็นความพยายามพึ่งพาตัวเอง โดยไม่รอหรือร้องขอความช่วยเหลือจากต่างประเทศ เหตุนี้ก็ทำให้การเข้าไปของกลุ่มหรือองค์กร ที่จะเข้าไปช่วยเหลือ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์การรับมือกับภัยพิบัติเป็นไปค่อนข้างลำบาก

และจำกัด คือ เข้าไปในเมียนมาร์ได้เพียงหนึ่งครั้ง อย่างไรก็ตาม เมียนมาร์เป็นประเทศที่นำแนวคิดเรื่องการฟื้นฟูหลังเกิดภัยพิบัติไปใช้มากที่สุด”
ปรีดา คงแป้น ผู้จัดการมูลนิธิชุมชนไท ให้ความเห็น

จากการเข้าไปแนะนำเกี่ยวกับการตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อช่วยเหลือกันในชุมชน และแกนนำได้นำไปปรับใช้ โดยระยะแรกจะมีเงินตั้งต้นจากแหล่งทุน จากนั้น สมาชิกที่สมัครใจจะมีการออมเป็นรายเดือนเดือนละเท่าๆ กัน ซึ่งทางกลุ่มออมทรัพย์จะนำเงินไปฝากธนาคาร หากสมาชิกมีความประสงค์จะกู้เงิน ให้ไปกู้เงินจากธนาคารโดยจะมีกองทุนค้ำประกันให้ การตั้งกลุ่มออมทรัพย์นี้ถือว่าได้ผลเพราะกลุ่มยังมีการออมกันอยู่อย่างต่อเนื่อง ไม่ได้ล้มหายไปเหมือนหลายกลุ่ม เพราะมีการสานต่อ มีแกนนำรุ่นใหม่ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันขึ้นมาทำ ในประเด็นนี้ **ปรีดา คงแป้น** ได้ให้ความเห็นไว้ว่า

“กลุ่มออมทรัพย์ใช้ได้กับกลุ่มชาวบ้านที่มีฐานะยากจน เป็นจุดเริ่มต้นของการพบปะเพื่อให้เกิดกิจกรรมทางสังคมร่วมกันและสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มชุมชนได้เป็นอย่างดี”

การพึ่งตนเองได้แม้ในยามวิกฤติของชุมชนเล็กๆ ในเมียนมาร์เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้เราเห็นความไม่ย่อแ่นและยอมแพ้ของมนุษย์ที่ก้าวข้ามข้อจำกัดต่างๆ และสามารถยืนได้ด้วยตัวชุมชนได้อย่างน่าสนใจ

แคนาดา : แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ในวันที่อยู่อาศัยสากล

วันจันทร์แรกในเดือนตุลาคมของทุกปี สหประชาชาติกำหนดให้เป็นวันที่อยู่อาศัยโลก (World Habitat Day) เพื่อให้ประเทศต่างๆ ในโลกได้ให้ความสนใจกับสถานการณ์การอยู่อาศัยและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ตลอดจนสิทธิพื้นฐานของการมีที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม และเพื่อสร้างความตระหนักในความรับผิดชอบร่วมกันในการจัดการให้มนุษย์ทุกคนมีที่อยู่อาศัยในอนาคต เป็นการปฏิบัติกันทั่วโลก ภายใต้การแก้ปัญหาตามแผน 40/202 ในวันที่ 17 ธันวาคม ค.ศ. 1985⁷²

วันที่อยู่อาศัยโลกในปี ค.ศ. 2013 จัดขึ้นที่เมืองแวนคูเวอร์ ประเทศแคนาดา และในโอกาสนั้น เครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิ ได้ไปร่วมแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับการฟื้นฟูที่อยู่อาศัยหลังเกิดภัยพิบัติ การสร้างที่อยู่อาศัยในภาวะภัยพิบัติ และนำเสนอประเด็นการแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับ “การสร้างบ้านอย่างมีส่วนร่วมของผู้ประสบภัย” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการฟื้นฟูชุมชนและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนหลังภัยพิบัติ

นอกจากนี้ ยังได้เรียนรู้การสร้างบ้านพักชั่วคราวให้กับผู้ประสบภัยพิบัติโดยมีวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้เวลาในการสร้างเพียง 2 ชั่วโมง แทนที่จะใช้เวลาเกือบเดือนอย่างเช่นที่ทำกันโดยทั่วไป

บ้านพักชั่วคราวนี้ เป็นบ้านพักแบบถอดประกอบได้ สามารถใช้งานได้หลายรูปแบบ และใช้ได้นานกว่า 10 ปี ประกอบด้วยชุดขนาด 3 ห้องต่อ 3 ครอบครัว กว้าง 2.40 เมตร ยาว 10.80 เมตร ราคาประมาณ 30,000 บาท อีกทั้งมีห้องน้ำยกพื้น มีถังเก็บปฏิกูลด้านล่าง ทำให้ง่ายในการจัดการดูแลและใช้งาน เพื่อใช้ในระหว่างประสบภัย

นอกจากนี้ ยังได้นำเสนอมีระบบอื่นๆ เช่น ต้องมีทีมจัดการอุปกรณ์ส่วนกลาง ทั้งบ้านพักชั่วคราว เรือ ห้องน้ำ มีทีมจัดการระบบสาธารณูปโภค ทั้งน้ำกิน น้ำใช้ ไฟฟ้า การดูแลความสะอาด อบรมการใช้วิทยุสื่อสารแก่ผู้รับผิดชอบ เช่น ฝ่ายเรือ พื้นที่อพยพและชุมชนจัดทีมอพยพขนย้ายก่อนน้ำท่วม และหลังน้ำลด เป็นต้น

แม้ว่าตลอดระยะเวลา 10 ปี ที่ผ่านมา จะมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการจัดการภัยพิบัติกับประเทศต่างๆ ทั่วโลก หลายต่อหลายครั้ง แต่การจัดการภัยพิบัติของแต่ละประเทศก็ยังคงมีการพัฒนาขึ้นมาจากบริบทของชุมชนท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ แต่ละประเทศ ตัวแปรที่มีอยู่มากมายทั้งเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ค่านิยมที่แตกต่างกัน ทำให้การจัดการภัยพิบัติไม่อาจจัดการได้ด้วยรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง แต่สามารถนำรูปแบบต่างๆ ที่ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ของพื้นที่อื่นๆ มาออกแบบปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่นั้นๆ และสามารถยืดหยุ่นได้ตามตัวแปรที่มีอยู่จริง ซึ่งแต่ละพื้นที่จะต้องพัฒนาการจัดการภัยพิบัติที่เหมาะสมขึ้นมาจากการมีส่วนร่วมของผู้คนในพื้นที่นั้นๆ เพื่อให้แผนการจัดการภัยพิบัติไม่ใช่แค่แผนที่อยู่บนกระดาษ แต่เป็นแผนที่อยู่ในใจทุกคนและสามารถนำมาใช้ได้ผลจริงเมื่อต้องประสบพบเจอกับภัยพิบัติไม่ว่ารูปแบบใด

บรรณานุกรม

1. <http://th.wikipedia.org/wiki/> อ้างจาก Fradin, Judith Bloom and Dennis Brindell (2008). *Witness to Disaster: Tsunamis. Witness to Disaster*. Washington, D.C.: National Geographic Society. p 42, 43.
2. บัญชา พงษ์พานิช. (2548). *ระลึก 100 วัน คลื่นยักษ์ถล่มไทยที่อินโดนีเซีย*. นครศรีธรรมราช : PLAY + LEARN เฟลลิสสถาน หมากรูปปั้น เมืองนคร. : 24-29.
3. คาร์ล เซกซ์ไนเดอร์ และ วไลทัศน์ วรกุล. (2550). “78 สัปดาห์หลังสึนามิ : บทสรุปความช่วยเหลือเชิงคุณภาพและปริมาณหลังเหตุการณ์สึนามิในประเทศไทย.Tsunami Aid Watch Programme,มูลนิธิไฮนริคเบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. เชียงใหม่. หน้า 20- 21
4. ไพโรจน์ สิงห์ และคณะ. (2551). *เมื่อร่วมมือกันฟูไทย...จากภัยพิบัติ “สึนามิ” เสนอ 60 กรณีศึกษาที่ร่วมมือกันจัดการภัยพิบัติในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : แพลน โมทิฟ จำกัด.
5. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.(2554). อ้างแล้ว.
6. ภาสกร จำลองราช. (2557). *วิถีที่ถูกรุกล้ำ : คนชายขอบ คนชายขอบ*. โครงการสื่อสารสุขภาวะชุมชนชายขอบ. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์.หจก.

7. ชีรศักดิ์ สุขสันติภมม. (2553). ผลกระทบของการพัฒนาภายหลังเหตุการณ์สีนํ้า พ.ศ.2547 ต่อการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์มอแกนบ้านเกาะเหลาหน้านอก จังหวัดระนอง. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา ภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ.
8. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). “การเกิดคลื่นยักษ์สีนํ้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อปี 2547”. ใน รายงานการศึกษาเบื้องต้น การจัดการภัยพิบัติและการฟื้นฟูบูรณะหลังเกิดเหตุภัยพิบัติ กรณีศึกษาไทยและต่างประเทศ. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง. หน้า 71 – 86.
9. ณัฐธิดา อัครโกวิทวงศ์ และ ปุณณ์ ขวัญสุวรรณ.(2550). ประชาสังคมเครือข่าย และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดแผนยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาพื้นที่ชุมชนบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา ใน *Journal of Architectural/Planning Research and Studies*. Thammasat University. Volume 5. Issue 2. : p, 77-96
10. เพ็ญประภา ภักธรานุกรม. (2553). การพัฒนาทุนทางสังคมโดยชุมชนเป็นฐานในชุมชนประสบภัยพิบัติสีนํ้า : กรณีศึกษาชุมชนในพื้นที่จังหวัดพังงา. วารสารร่มพฤกษ์. ปีที่ 28 ฉบับที่ 2 กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2553 : หน้า 2-34.
11. ศิรินันต์ สุวรรณโมลี. (2552). การศึกษาแนวทางการพัฒนาการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐานจากภาคประชาสังคม : กรณีศึกษาชุมชนบ้านน้ำเค็ม ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการทรัพยากรชีวภาพ คณะทรัพยากรชีวภาพและเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี พระจอมเกล้าธนบุรี

12. ไมตรี จงไกรจักร และคณะ. (2553). กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตโดยผู้ประสบภัยเป็นแกนหลัก กรณี : พื้นที่ประสบภัยสีนํ้า ชายฝั่งอันดามัน ประเทศไทย เอกสารประกอบ เวที ปฏิรูป...การจัดการภัยพิบัติ ร่วมพลิกวิกฤตเป็นโอกาส วาระรำลึก 6 ปี สีนํ้า 21 ธันวาคม 2553 โรงแรมปรีชาเลซ ไบเบิ้ลเวอร์. กรุงเทพฯ. : หน้า 2-10
13. สมสุข บุญบัญชา และ ไดแอน อาร์เซอร์. (2011). “แนวทางการฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติโดยการจัดการของชุมชน”ใน *Environment and Urbanization*. October 2011; vol. 23, 2 : p, 351-364.
14. การประชุมสรุปบทเรียนรู้ 3 ปีสีนํ้า “เพื่อสังคมไทยที่พร้อมพ้องภัยพิบัติ” (2550). โครงการถอดรหัสข้อเรียนรู้เพื่อการอยู่ดีจากกรณีพิบัติภัยได้ทะเลและคลื่นยักษ์ 21 ธันวาคม 2550 ณ ห้องประชุมใหญ่ ชั้น 2 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ. เอกสารอัดสำเนา.
15. สุรัช หวันแก้วและคณะ. (2550). *สังคมวิทยาสีนํ้า : การรับมือกับภัยพิบัติ*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
16. ไพโรจน์ สิงห์ และคณะ. (2551). *สู่ความพร้อมพ้องนานาภัย... ในอนาคต หลักคิดและแนวทางการจัดการภัยพิบัติ ถอดรหัสจากกรณีศึกษาสีนํ้าของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : แปลน โมทีฟ จำกัด.
17. มูลนิธิศูนย์เตรียมความพร้อมป้องกันภัยพิบัติแห่งเอเชีย. (2556). *การประเมินแผน นโยบาย และการดำเนินงานจัดการภัยพิบัติในประเทศไทย*. ม.ป.ป.

18. รสรินทร์ เกรย์ และคณะ. (2556). “บ้านน้ำเค็มแห่งความสุข...การมีจิตอาสาภายหลังเหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิ” ในความสุขของชาวพังงา ภูเก็ตและชาวบ้านน้ำเค็มหลังสึนามิ. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล : หน้า 81-99.
19. ชาญวิทย์ ชัยกันย์. (2556). “Trip นีมีเรื่องเล่า : ประสบการณ์การศึกษาดูงานการจัดการภัยพิบัติที่บ้านน้ำเค็ม จ.พังงา.” ใน ประชาคมวิจัย ฉบับที่ 111 ปีที่ 20 กันยายน – ตุลาคม 2556. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
20. นิรมล ยุวบุญ. (2555). “ภัยธรรมชาติในมุมมองทางมานุษยวิทยา” สรุปและเรียบเรียงจากการบรรยาย ของ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ เลสลีย์ อี.สปอนเซล (Professor Emeritus Leslie E. Sponsel) คณะมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยฮาวาย ประเทศสหรัฐอเมริกา. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 3-4.
21. สุริชัย หวันแก้ว. (2555). เรื่อง “สังคมวิทยาภัยพิบัติและวิกฤติการณ์ บทบาทของการเรียนรู้ภายใต้ภาวะไม่แน่นอน”. วารสารสังคมศาสตร์. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ปีที่ 42 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2555
22. สุริชัย หวันแก้ว.อ้างแล้ว.
23. ไมตรี จงไกรจักร. เล่าเรื่องใน “การประชุมถอดบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ระหว่างวันที่ 27-28 ตุลาคม 2557.
24. ปรีดา คงแป้น. เล่าเรื่องใน “การประชุมถอดบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ระหว่างวันที่ 27-28 ตุลาคม 2557.
25. ไมตรี จงไกรจักร. อ้างแล้ว.

26. จำนงค์ จิตรนิรัตน์. เล่าเรื่องใน “การประชุมถอดบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ระหว่างวันที่ 27-28 ตุลาคม 2557.
27. พิชยา แก้วขาว. เล่าเรื่องใน “การประชุมถอดบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ระหว่างวันที่ 27-28 ตุลาคม 2557.
28. ไมตรี จงไกรจักร. อ้างแล้ว.
29. พิชยา แก้วขาว. อ้างแล้ว.
30. ศักดิ์ดา พรณรังสี. เล่าเรื่องใน “การประชุมถอดบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ระหว่างวันที่ 27-28 ตุลาคม 2557.
31. ปัญญา อนันตะกุล. เล่าเรื่องใน “การประชุมถอดบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ระหว่างวันที่ 27-28 ตุลาคม 2557.
32. จำนงค์ จิตรนิรัตน์. อ้างแล้ว.
33. ไพโรจน์ สิงบัน และคณะ. (2551). เพื่อความพร้อมพอดภัยพิบัติของชุมชนท้องถิ่น : กรณีศึกษา ณ ในกลางคลื่นคลั่งของคนน้ำเค็มประเด็นการถอดเก็บรหัสการจัดการตนเองเพื่อความพร้อมพอดภัยพิบัติในอนาคตของคนน้ำเค็ม จากบทเรียนของคลื่นยักษ์ใต้ทะเลเมื่อ 26 ธันวาคม 2547 จนถึงปัจจุบัน กรุงเทพฯ : แพลน โมทีฟ จำกัด. น.54-55
34. ศักดิ์ดา พรณรังสี. อ้างแล้ว.
35. จำนงค์ จิตรนิรัตน์. อ้างแล้ว.
36. ประยูร จงไกรจักร. เล่าเรื่องใน “การประชุมถอดบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ระหว่างวันที่ 27-28 ตุลาคม 2557.

37. ไมตรี จงไกรจักร. อ้างแล้ว.
38. ปรีดา คงแป้น. อ้างแล้ว.
39. ปัญญา อนันตะกุล. อ้างแล้ว.
40. สมสุข บุญญปัญญา และ ไดแอน อาร์เซอร์. (2011). “แนวทางการฟื้นฟูชุมชนหลังภัยพิบัติโดยการจัดการของชุมชน” ใน *Environment and Urbanization*. October 2011; vol. 23, 2: p. 351-364.
41. จำนงค์ จิตรนิรัตน์. เล่าเรื่องใน “การประชุมถอดบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ระหว่างวันที่ 27-28 ตุลาคม 2557.
42. ศักดิ์ดา พรณรังสี. เล่าเรื่องใน “การประชุมถอดบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ระหว่างวันที่ 27-28 ตุลาคม 2557.
43. ศักดิ์ดา พรณรังสี. อ้างแล้ว.
44. ปัญญา อนันตะกุล. เล่าเรื่องใน “การประชุมถอดบทเรียน 10 ปี สึนามิ” ระหว่างวันที่ 27-28 ตุลาคม 2557.
45. กระทรวงการคลังและธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย. 2548. แผนพัฒนาภูมิภาคอันดามันเพื่อการพัฒนาพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ จากธรณีพิบัติสึนามิ. (แผ่นพับ) กรุงเทพฯ.
46. <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/IPSR/AnnualConference/Conferencell/Article/Article06.htm>
47. สธ. เปิดเวทีรำลึก 10 ปีสึนามิ เรียนรู้อย่างยั่งยืน หลังคลื่นยักษ์สึนามิ, ข่าวแจกกรมสุขภาพจิต, ธันวาคม 2557 <http://www.forums.dmh.go.th/>

48. <http://www.womenthai.org/>
49. ผู้หญิงอันดามัน, ความรุนแรงต่อผู้หญิงหลังสึนามิในประเทศไทย. องค์การแอ็คชั่นเอดส์ ประเทศไทย. 2550
50. คู่มือประชาชนในการจัดการความเสี่ยงภัยพิบัติโดยอาศัยชุมชนเป็นฐาน , การจัดทำแผนป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยของชุมชน , สำนักส่งเสริมการป้องกันสาธารณภัย กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย กระทรวงมหาดไทย (ปก.)
51. ศิรินันต์ สุวรรณโมลี. (2552). การศึกษาแนวทางการพัฒนาการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติโดยชุมชนเป็นฐานจากภาคประชาสังคม : กรณีศึกษาชุมชนบ้านน้ำเค็ม ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการทรัพยากรชีวภาพ คณะทรัพยากรชีวภาพและเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี พระจอมเกล้าธนบุรี
52. ชาญวิทย์ ชัยกันย์. (2556). “Trip นี้มีเรื่องเล่า : ประสบการณ์การศึกษาดูงานการจัดการภัยพิบัติที่บ้านน้ำเค็ม จ.พังงา.” ใน ประชาคมวิจัยฉบับที่ 111 ปีที่ 20 กันยายน – ตุลาคม 2556 กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
53. รายงานกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ปี 2548.
54. เอกสารแจก รำลึก 10 ปี สึนามิ วันที่ 24 – 26 ธันวาคม 2557 ณ อุสรณ์สถานสึนามิ บ้านน้ำเค็ม ตำบลบางม่วง อำเภอดำรงวิทยะ จังหวัดพังงา.
55. ซาลินี สะท้านบัว. บ้านแห่งอนาคต : ไปดูการสร้างบ้านหลังสึนามิ, 2550

56. ศยามล ไกยูรวงศ์, สมยศ โต๊ะหลัง, ดาววรรณ สันหลี : ผลประโยชน์บนผืนดินกับเสียงคร่ำครวญของผู้ประสบภัย, 2551
57. วิภฤติ วิถีชาวเล, มุลนิธิชุมชนไท. หน้า 24
58. บนเส้นทางวิบาก..สู่สัญชาติไทย ..ของ คนไทยพลัดถิ่น, <http://www.codi.or.th/>
59. ภควินทร์ แสงคง, เอกสารนำเสนอข้อมูลและกระบวนการทำงาน คนไทยพลัดถิ่นในจังหวัดระนอง และประจวบคีรีขันธ์
60. ภควินทร์ แสงคง, อ้างแล้ว
61. บัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ, การเมืองเรื่องป่าชุมชน, มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, <http://midnightuniv.org/>
62. เอกสารแจกรำลึก 10 ปี สีนามี “สู่การปฏิรูปนโยบาย บทเรียนภัยพิบัติ”, วันที่ 24 – 26 ธันวาคม 2557 ณ อนุสรณ์สถานสีนามี บ้านน้ำเค็ม ตำบลบางม่วง อำเภอดำรงวิทยะปาล์ม จังหวัดพังงา
63. ประชา หุตานุวัตร, กรองจากหยาดเหงื่อ รอยยิ้ม และน้ำตา พันธกิจสร้างสรรค์ผู้นำประชาธิปไตย จากระกรฐานของสังคมไทย, คณะกรรมการนิเวศเอเชีย
64. ศิกษารายละเอียดเกี่ยวกับกฎหมายทั้ง 4 ฉบับได้ที่ หน้าเพจ กฎหมายเพื่อคนจน 4 ฉบับ <https://www.facebook.com/4lawsforPeople>
65. รายงานพิเศษ “ศปภ. ภาคประชาชน จัดการปัญหาผ่านงานอาสาสมัคร”, เอกลักษณ์ หลุ่มชมแข, มูลนิธิกระจกเงา <http://www.mirror.or.th>
66. สำนักข่าวไทยพับบลิคก้า <http://thaipublica.org>
67. กระทรวงการต่างประเทศ www.mfa.go.th, ประชาไท <http://www.prachatai.com/>

68. <http://www.manager.co.th>
69. <http://www.manager.co.th>
70. <http://news.thaipbs.or.th/content/ถอดบทเรียนสันติภาพอาจะห์>
71. วิชาการดอทคอม <http://www.vcharkarn.com/>
72. <http://unhabitat.org/world-habitat-day/>

หนุ่มชวนเพื่อนๆ ช่วยกันจัดของเพื่อนำไปช่วยเหลือผู้ประสบภัย

รำลึกถึง
หนุ่ม - สิริณี ยมมนา

“สู่สุคติ”

เพื่อนอาสาสมัครสึนามิ
ที่ร่วมช่วยเหลือผู้ประสบภัย

เธอเป็นคนหนึ่งที่ร่วมปกป้อง
กลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลอันดามัน
ด้วยหัวใจที่ห่วงใยทุกคน